

**AZƏRBAYCAN MİLLİ EMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

**QƏRBİ
AZƏRBAYCAN
FOLKLORU**

I cild

BAKİ - 2023

AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının 22 iyun 2023-cü il tarixli qərarı ilə (protokol № 4) nəşr olunur.

LAYİHƏNİN RƏHBƏRİ: Akademik Muxtar KAZIMOĞLU (İMANOV)

TOPLAYANLAR: fil.ü.f.d., dos. Ləman VAQİFQIZI (SÜLEYMANOVA)
Məhsəti SÜLEYMANOVA

TƏRTİB EDƏN: fil.ü.f.d., dos. Ləman VAQİFQIZI (SÜLEYMANOVA)

REDAKTOR: fil.ü.f.d., dos. Əziz ƏLƏKBƏRLİ

Qərbi Azərbaycan folkloru, I cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2023,
400 s.

ISBN 978 – 9952 – 568 – 74 – 5

Kitabdakı materiallar Şəki rayonunda məskunlaşmış Qərbi azərbaycanlılardan 2023-cü ildə toplanmışdır. Kitabdan folklorşünaslarla yanaşı, dilçillər, tarixçillər, etnoqraflar və xalq mədəniyyətinin müxtəlif sahələri ilə məşğul olan tədqiqatçılar istifadə edə bilərlər.

folklor.az
Q 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2023

© Folklor İnstitutu, 2023
© Ləman Süleymanova, 2023

ÖN SÖZ

Şəki Qərbi azərbaycanlıların kompakt şəkildə məskunlaşdıığı bölgələrdən biridir. Rayonun Daşbulaq kəndinin əhalisi bütünlüklə, Şəki kəndinin əhalisi isə, əsasən, Qərbi Azərbaycandan gələnlərdən ibarətdir. (Bu kənddə öz doğma torpaqlarından didərgin salınmış – Axisqa türkləri, həmçinin qaraqoyunlular da yaşayır.) Qayabaşı, Cəfərabad, Çolaqlı, Aydınbulaq kəndlərinin ərazilərində Qaraqoyunlu camaati ilə Qərbi azərbaycanlılar birgə yaşayırlar. Bolludərə, Qaratorpaq, Qozlubulaq, Sarıca kəndlərinin ərazisində, həmçinin Turan qəsəbəsində onlar sıx məskunlaşışırlar. Şəki şəhərinin özündə də Qərbi azərbaycanlıları rast gəlmək mümkündür.

Onların bir qismi Şəkiyə XX əsrin əvvəllərində – 1905, 1918-1920-ci illərdə ermənilərin həyata keçirdikləri soyqırımı nəticəsində, bir qismi isə 1940-1950-ci illərdə məcburi köçürülmə nəticəsində gəlmışdır. Sonrakı illərdə də əraziyə Qərbi azərbaycanlıların köçü davam etmişdir.

Bütün bu köçlərin əsl səbəbi soydaşlarımızın həmin ərazilərdə – öz doğma ata-baba yurdlarında hərtərəfli təzyiq və təhqirlərə məruz qalması, ən başlıcası isə özlərini təhlükəsiz şəraitdə hiss etməmələri olmuşdur. Bölgədə ermənilərin sayı artdıqca onlar soydaşlarımızı hərtərəfli şəkildə sıxışdırmağa başlamışlar. Gec-tez bu ərazilərdən məcburi qovulmaq təhlükəsi soydaşlarımızı Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşmağa məcbur etmişdir.

Ermənilər məqsədli şəkildə türk əhaliyə aşılamağa çalışırlar ki, onları burada qırğınlar, kütləvi köçlər gözləyir. Ona görə də nə qədər ki, gec deyil, buradan köçmək lazımdır. Onlar bu fikirləri guya qonşulara kömək məqsədilə “gizlincə” deyir-

dilər. Onsuz da sayı kifayət qədər azaldılmış əhalinin 1988-ci ildə məlum hadisələrdən sonra yenidən kütləvi köçü başlandı. Məcburi şəkildə didərgin salınan əhali ata-baba torpaqlarını birdəfəlik tərk edəcəklərinə inanmır, gələndə evlərinin açarını özləri ilə götürənlər, kartof toxumunu yazda gəlib əkəcəkləri ümidi ilə doğma evlərində qoyub gələnlər olmuşdur. Üstündən xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, ata-baba ocaqlarından didərgin salınmış əhali öz doğma yurdlarına qayıdacağına ürəkdən inanır və o günü səbirsizliklə gözləyir. Respublikanın müxtəlif bölgələrində müvəqqəti məskunlaşdıqlarını düşünən qaçqınlar bu gün də yaxınlarını dəfn edərkən torpağa əmanət edirlər ki, geri qayıdanda özləri ilə apara bilsinlər.

Sovet dövründə ermənilərin bölgədə türk əhalisinə təzyiq etmək üsullarından biri də ərazilərin tarixi adlarını erməniləşdirmək olmuşdur. Onlar bunu əsasən iki üsulla həyata keçirirdilər: tarixi türk toponimlərinin erməni dilinə tərcümə edilməsi və ya onların müxtəlif erməni “məşhurlarının” adları ilə əvəzlənməsi. Həmçinin kolxozlaşma adı ilə müxtəlif kəndləri birləşdirərək yerli əhalinin məskunlaşdığı əraziləri mümkün qədər daraltmağa çalışırdılar. Müəyyən ərazilərdən də müxtəlif bəhanələrlə – təbii fəlakət zonası olması, kəndlərdə hansıa tikintilərin aparılması və s. kimi bəhanələrlə türk əhalisini bölgədən çıxarmağa çalışır, səlahiyyətin öz əllərində olması, rəhbər vəzifələrdə özlərinin işləməsi səbəbindən əksər hallarda buna nail olurdular.

O ərazilərdən illər öncə didərgin düşmələrinə baxmayaraq, hələ də yuxularında ata-baba torpaqlarını görür, oraların həsrəti ilə yaşayırlar. Baş verən hadisələr – erməni qəddarlığı onların bir qismində psixoloji travmalar yaradıb. Gördükлəri yuxulardan danışanda ermənilərin kəndə doluşduqlarını, özlə-

rinin təlaşla qaçıb canlarını qurtarmaq istədiklərini, bu mövzulu yuxuların təsiri ilə qan-tər içində ayıldıqlarını bildirirdilər: *"Yuxuda da həməşə qorxu içində oluram, deyirəm görən, bizim burya gəldiyimizi bilsələr, öldürəjəhlərmi? Hardan qaçax? Nətəər eliyək ki, bunnar bilməsinlər. Bax yuxuyu da görəndə həməşə elə görürəm."*

Biz 2023-cü ildə iki dəfə Şəki ərazisində Qərbi Azərbaycan-dan gələnlərlə görüşdük. Onlardan coxsayılı folklor materialları qeydə aldiq. Qeydə alınan materiallar arasında onların ermənilər tərəfindən kütləvi qırğına məruz qalmaları və imkan daxilində bu zaman göstərdikləri dirənişlə bağlı xatirələr də kifayət qədərdir. Bölə əhalisinə məxsus etnoqrafik adət, mərasimlər və sonradan onlarda gedən dəyişikliklər, qazandığı yeni keyfiyyətlər də xüsusi olaraq diqqət yetirdiyimiz məsələlərdən idi.

Qərbi azərbaycanlılardan toplanmış folklor materiallarının arasında inanc, nağıl, lətifə, rəvayət, xatirə janrı və s. üstünlük təşkil edir. Onların ağız ədəbiyyatının Şəki folklorundan təsirlənməsi ilə bağlı müşahidələr apardıq. Düşünürük ki, qaćın və məcburi köçküň hayatı yaşamış söydaşlarımızın folklor və etnoqrafiyasında gedən dəyişikliyi öyrənmək ayrıca araşdırmanın mövzusu olmalıdır.

Etnoqrafik mətnləri söyləyicilərin çox az qismi yaxşı danışındı. Bu cür mətnləri toplamaq olduqca zəhmətlü işdir. Söyləyici ancaq verilən suali cavablandırmaqla kifayətlənir, mərasimi, yaxud məclisi xırdalıqlarına qədər təsvir etmir, yaxud da edə bilmir. Bu zaman məcbur olurduq ki, bir hadisəyə dair müxtəlif suallar verərək, təfərrüatlı izah alaq. Söyləyicilərin bu cür mətnləri yaxşı danışmamasının bir neçə səbəbini müşahidə etdik. Birincisi, söyləyici özü yaşadığı bölgənin ənənəsini yaxşı bildiyi üçün bizim də bunları yaxşı

bildiyimizi zənn edir, bunu təfərrüati ilə izah etməyə ehtiyac duymur. İkincisi, söyləyici özü də bu və digər səbəblərdən informasiyanı ətraflı təsvir edə bilmir. Bir sıra hallarda müşahidə edirik ki, söyləyicilər müxtəlif məişət qayğıları ilə yüksəldiyi üçün söhbət etməyə elə də həvəs göstərmirlər, çalışırlar ki, söhbəti tez yekunlaşdırınsınlar. Etnoqrafik mətnləri, xüsusilə də mərasimlərlə bağlı olanları daha çox sual-cavab formasında toplayırdıq. Həmin mətnləri, demək olar ki, cümlə-cümlə toplamışıq. Hər cümlə, hər detal üçün ayrıca sual ünvanlamışıq. Bəzən bir neçə söyləyici ilə eyni vaxtda danışdığımız üçün dialoqda iştirak edənlərin sayı çoxalırdı. Sadaladığımız bu səbəblər isə etnoqrafik mətnlərin həm toplanmasının, həm də nəşrə hazırlanmasını kifayət qədər çətinləşdirir.

Etnoqrafik mətnlər haqqında söylədiklərimiz oyunlara da aiddir. Söyləyiciyə uşaq vaxtı oynadığı oyunlarla bağlı sual verərkən, bir-iki kəlmə deyir, bununla işi bitmiş hesab edir. Oyunları qeydə alarkən məcbur olurduq ki, hər şeyi bütün xirdaliqları ilə soruşaq: hansı yaş həddindəki uşaqlar arasında oynanılır; oğlanlar yoxsa qızlar tərəfindən oynanılır; yaxud birgə oynayırlar; komandalar necə təşkil edilir; oyunun qaydaları necədir; mahnı, xor və musiqidən istifadə olunurmu? və s.

Hətta bu suallarımızdan sonra da qaranlıq qalan məsələlər olurdu və biz yenidən onlara suallar ünvanlamalı olurduq. Söyləyicilər bəzən oyunların adlarını çəksələr də, onların oynanılma qaydalarını xatırlaya bilmirdilər. Oyunların böyük əksəriyyəti uşaqlıq və yeniyetməlik illərində oynanıldığı üçün yaşlı insanların onları ətraflı xatırlamağı mümkün olmurdu. Toplayıcılar, adətən, bölgələrdən folklor toplayarkən xalqın adət-ənənəsinə, məişətinə bələd olduqları üçün daha çox yaşlı insanlara müraciət edirlər. Düşünürük ki, oyunları qeydə alar-

kən yaşlı adamlara müraciət etməklə yanaşı, bilavasitə uşaqların özlərinə də müraciət etmək lazımdır. Çünkü onlar oyunların icraçıları olduqları üçün onu daha yaxşı bilirlər. Təəssüf hissilə onu qeyd edək ki, texnoloji inkişaf və ondan asılılıq ar-tıq uşaq və yeniyetmələri oyunlardan uzaq salır, şübhəsiz, belə vəziyyət xalq oyunlarının unudulmasına gətirib çıxara bilər.

Folklor materialları toplayarkən inancların qeydə alınmasına xüsusi diqqət yetirmişik. Çünkü inanclar həm xalqın mifoloji dünyagörüşünü aydınlaşdırmaqdə mühüm rol oynayır, həm də bəzi janrlarla bağlı hansısa məsələni izah etmək üçün inanc-lara müraciət etmək lazım olur. Qərbi azərbaycanlı soydaşları-mızdan topladığımız inanclar ümümtürk folklorunun mühüm tərkib hissəsi olmaqla bərabər, həm də bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Dərələyəz bölgəsinin sakinlərindən qeydə aldığıımız materialların bir sıra hallarda Naxçıvanın Şərur bölgəsindən topladığımız mətnlərlə bənzər olduğunu müşahidə edirik. Həmçi-nin Göyçədən və ətraf ərazilərdən köçürülmüş əhalidən top-lanmış materialların Qazax-Tovuz bölgəsinin folklor nümunə-ləri ilə uyğun olduğunu görürük. Bu həmin ərazilərin eyni et-noqrafik bölgələr olduğunu göstəricisidir. Dərələyəz mahalı ruslar tərəfindən Ermənistana verilənədək Naxçıvanın Şərur bölgəsi ilə eyni inzibati ərazi vahidinin tərkib hissəsi olmuşdur. Göyçə mahalının Çəmbərək və Basarkeçər rayonlarının əhalisini isə Gədəbəy, Kəlbəcər rayonlarından bircə dağ ayırrı.

Demək olar ki, söhbət etdiyimiz hər kəsdən əslinin haralı olduğunu, bu əraziyə nə zaman və hansı səbəblərdən gəldiklə-rini soruşurduq. Eləcə də onlardan tayfa adlarını, məlum topo-nimlərlə bağlı hansısa rəvayət və əfsanələrin olub-olmamasını

xəbər alırdıq. Birinci məsələ haqqında hər kəs məlumatlı olsada, ikinci məsələ haqqında bilənlər də vardı, bilməyənlər də.

Folklor materialları topladığımız uzun illər ərzində onu müşahidə etdi ki, folklor toplamağa gedən şəxsin qaldığı yerlə getdiyi yaşayış məntəqəsinin arası uzaq olmayanda daha səmərəli nəticə əldə etmək olur. Rayon mərkəzindəki otellərdən birində yerləşən şəxs əgər rayonun hansısa uzaq bir kəndinə gedəcəksə, həm günü yollarda keçir, həm də bu, çox yorucu olur. O, material toplayacağı kənddə, lap elə yaxşı folklor söyləyicilərindən birinin evində yerləşərsə, iş daha səmərəli olur. Bu zaman toplayıcı gününü yollarda keçirmir, həm evində qaldığı şəxs, həm kənd camaatı toplayıcıya daha yaxşı isinişir ki, bunlar işin səmərəliliyini bir az da artırır. Biz Şəkinin Qərbi azərbaycanlılar məskunlaşan ərazilərini gəzərkən belə vəziyyətlə qarşılaştıq. Rayonun Şəki kəndində olduğumuz müddət-də ərazidə yerləşdiyimiz üçün buradan toplanmış materiallar digər kəndlərdən qeydə aldığımiz materiallarla müqayisədə xeyli çox oldu.

Qərbi azərbaycanlılar, əsasən, kompakt halda məskunlaşdıqları üçün hələ də gəldikləri ərazilərin dialekt-şivə xüsusiyyətlərini itirməyiblər. Düzdür, müəyyən qədər dəyişiklik gedib, amma yenə də, əsasən, ləhcəni saxlayıblar. Təbii ki, bu fikirləri onların hamısı haqqında söyləmək mümkün deyil. Biz Cəfərabad kəndində 1905-ci ildə, 1918-ci ildə oradan gələnlərin nəsil davamçıları ilə qarşılaştıq ki, onlar tamamilə Şəki ləhcəsində danışındılar. Bu baxımdan bəzən qəribə hallara da rast gəlirdik. Bəzən müşahidə edirdik ki, bizimlə Şəki ləhcəsində danışan söyləyici Qərbi azərbaycanlılarla söhbətdə artıq onlar kimi – öz ləhcələrində danışmağa başlayır.

Şəkinin folklor mühitinə yaxından bələd olduğumuz üçün bölgənin Şəki üçün xarakterik olan folklor mətnlərini asanlıqla ayıra bilirdik. Qərbi azərbaycanlılarla söhbət zamanı onların repertuarına bu bölgənin folklorunun təsirsiz qalma-dığını da müşahidə edirdik. Tam əmin olmaq üçün danışdıqları mətnləri kimdən eşitdiklərini soruşurduq, bu zaman məlum olurdu ki, yerli qonşularından, iş yoldaşlarından və b. eşidiblər. Biz yalnız Şəkidə yaşayan Qərbi Azərbaycan əhalisi ilə deyil, Naxçıvanın müxtəlif bölgələrində, Bakıda məskunlaşmış Qərbi azərbaycanlılarla da görüşmüştük. Müşahidələrimizdən çıxış edərək deyə bilərik ki, Şəkidə yaşayan dərələyəzli ilə Naxçıvandakı dərələyəzlinin repertuarında xeyli fərq var. Məsələn, Şəkidə məskunlaşmış dərələyəzlilərdən bəxtin, taleyin yazılıması ilə bağlı xeyli mətn topladıq (bu süjet Şəki folklorunda geniş yayılıb), amma Şərur, Şahbuz, Ordubad ərazisində yaşayan dərələyəzllilərdə bu tip mətnlər ya yoxdur, ya da belə mətnlərə çox az rast gəlinir.

Onların adətlərində də müəyyən qədər dəyişiklik baş verib ki, bunu özləri də etiraf edirlər. Ölən yaxınlarının Qara bayramını qeyd etməklə əlaqədar danışan söyləyicimiz “*Burda qara bayramı Oruşduxda eliyillər, bir də Qurbannıxda. Biz də çıxış onnara qoşulurux. Biz bircə Noyruz bayramında eliyirdiy*”, – deyə məlumat verdi. Qərbi Azərbaycandan gələnlər artıq yerli camaatla qaynayıb-qarışıb, qız alıb verir, bir-birinin xeyir-şərlərində iştirak edirlər.

Qərbi azərbaycanlıların yerləşdikləri kəndlərin bir qisminin sakinləri (Cəfərabad, Qayabaşı, Aydınbulaq və s.) və ya xud da onlara qonşu kəndlər vaxtilə buraya gəlib yerləşmiş qaraqoyunlulardır. Qaraqoyunluların məzhəbi ilə bağlı sual verdiyimiz zaman iki cür cavab alırıq. Bir qismin fikrincə, qa-

raqoyunlular sünnü camaatdır. Düşünürük ki, bu, doğru məlumatdır. Azərbaycanın digər bölgələrində (Naftalan, Goranboy, Qazax və s.) yaşayan qaraqoyunlular da sünnü məzhəbinin daşıyıcılarıdır. Digərlərinin dediyinə görə, onlar əraziyə şıə kimi gəlib, sonradan sünnüləşiblər. Qaraqoyunlu tayfasından olan söyləyicilərdən biri imamlara əlli iki mərasimi keçirdiklərini qeyd etdi. (Naftalan ərazisində yaşayan qaraqoyunlular da şıə qonşularının təsiri ilə artıq Məhərrəmlikdə imamlara halva çalır, bəzən bu dövrə salınmış xeyir işlərini başqa vaxta keçirirlər). Maraqlı burasıdır ki, Qərbi azərbaycanlılardan olan söyləyicilərimiz arasında da imamlara, həmçinin öz ölülərinə əlli iki mərasimi verdiyini deyənlərlə qarşılaşdıq. Əvvəllər sünnü qonşuları onları Məhərrəmlikdə toya çağıranda getmirdilər, ərazidə yerləşdikdən bir müddət sonra isə toyda iştirak etməsələr də, gedib nəmər verib qayıdırıldılar. İndi isə özləri Məhərrəmlikdə toy etməsələr də, toya dəvət olunduqda imtina etmir, amma bu zaman keçirilən toylarda içki içmirlər.

Söyləyicilərin verdiyi məlumata görə, Qərbi azərbaycanlıların bölgəyə ilk köçü zamanı onlarla qaraqoyunlular arasında etnoqrafik qarşılurmalar da olurmuş. İlqar Nağıyevdən qeydə alındığımız aşağıdakı mətn də fikrimizi təsdiqləyir. Qeyd edək ki, söyləyiciyə tərəkəmələrin ağac davası ilə bağlı sual verdiyimizdə bizə bu mətni danışdı və bəhli¹ ağacı ilə bağlı hissəni söyləyəndə gülməkdən uğurdu: “*Orda iki cür ağaçnan çıxırdılar. Bir uzun çomaxnan çıxırlarmış. Bir də çuxanın qoltuğunun altına yerrəşəsi, təxminən bu boyda, dubinka kimi ağaşnan. Çuxasının altına yanı görünməsin deyə gizlədirildilər. İndi əlində çomax varsa, bilir ki, davadı da. Amma qoltuğunun altında, çuxanın altında gizlədirsə, bir qılınc, bir xəncər kimi da, yaxın məsafədən döyüş*

¹ bəhli ağacı – gilas ağacı

üçün o xırda ağaşdar çuxasının altında gəlir. Üşü camaatının quldərvişdimi, ya eşnəylimi ilə mübahisəsi varsa, onu mütləq həll eləməy lazımdı. Qaraqoyunnuların o vaxdı çayın qırığında bağı zədi olubdu. Bizim camaat tərəkəmə camaat oluf əslinə qalsa.² Bağcılıxdan başdarı çıxmışdır. Görür, bəhli ağacıdı, ta üsdə çıxış yiğmağı bacarmışdır. Kökünnən kəsif, yixır böyrü üsdə ki, rahat yiğsin. Orda da qaraqoyunnuların kişi diyifdi ki bunnara, a bala, buraları qırıf tökürsünüz. Yanı uşaxları qovuf. Bular da aqlaşa-aqlaşa gəliblər ki, filankəs bizi qovdu. Filan yerdədi. Gedib o kişini döydülər. O da samballı, imkannı adam olub ha. Bular imkan zad bilmiyiflər. Onu döydülər, üç gün çəhdi o, hikkəsinnən öldü. Sifdə bizimkilər bura gələndə bular deyiflər ki, ə, qoy gəlsinər, ac-yalavac camaatdı, qoyunuza-quzumuza göndərəy. Bir ilin içərisində qaçan qaçıb, qaçmayıani da bir təhər eliyib bu Üşü camaati. O vaxdı deyirdilər ki, Nəzirvan altmış evdi, dörd bəyi var. Amma Üşüdə min ev var, bir bəy yoxdu. Orda aqsakqal olub, amma bəy yox. Üşüdə hamı bəydi. Yəni burda bəy dözən şey döyüllər.

Söyləyicilərə dini mətnlərlə bağlı suallar verəndə maraqlı faktlar ortaya çıxırdı. Əslən Göyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Dərə kəndindən olan Atlas Məcid qızı Məmmədovadan İsmayııl qurbanı ilə bağlı məlum süjeti soruşduqda o, türk təfəkkürü ilə islam düşüncəsini sintez etdi. Onun danışdığı mətnə görə, İbrahim Xəlilullah ona görə Allahdan övlad istəyir ki, bir məclisə gedəndə onu oğlu olmadığı üçün qara çadırda, oğlu olanları isə ağ çadırda əyləşdirirlər. Bu motiv istər-istəməz adamın yadına “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındaki məlum motivi salır. Biz söyləyicilərlə söhbətə başlamazdan əvvəl onun haqqındaki məlumatları pasportlaşdırırıq. Ona təhsili ilə bağlı

² Əvvəllər Qaraqoyunlu camaati da tərəkəmə olub. Şəkidə məskunlaşdıqdan sonra tədricən oturaqlaşmağa başlayıblar.

sual verdikdə məlum oldu ki, yeddi sinif oxuyub, amma məktəbə normal qaydada getməyib. Deməli, bu söyləyicinin nitqində kitabdan gəlmə mətnlərin dövriyyəyə girməsini müşahidə etməyimiz olduqca az ehtimal edilən haldır. Hə-qıqətən, söhbətimiz zamanı onun mütaliəli şəxs olmadığını hiss etdik. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu süjetin müxtəlif bölgə-lərdən onlarla variantını toplamışdıq. Bir neçə variantda göstəriliən səbəb diqqətimizi xüsusilə çəkmişdi. Kəlbəcərdən didər-gin düşmüş bir soydaşımız İbrahimin oğlunu Allaha qurban ve-rəcəyini əhd etməsini belə əsaslandırmışdı: İbrahim peyğəmbə-rin yurdunu gavur basır. O, əllərini açıb Allaha dua edir ki, yurdumu gavur almasın, mən oğlumu qurban kəsərəm. Bu və ya di-gər süjetin xalq arasında yüzlərlə variantı yaşayır və onun necə təqdim edilməsi söyləyicinin təfəkküründən, şəxsi həyatının necə olmasından, hətta xalqın siyasi həyatında baş verən pro-seslərdən asılı olur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan folklorunda qaçqınlıq, doğma yurd-yuvadan ayrılmağın folklor hansı tərzdə yansımışı, demək olar ki, araşdırılmayıb. Düşünürük ki, bu, olduqca aktual möv-zudur. Çünkü bu zaman yurdundan ayrılan əhalinin repertuarı nələri qazanır, nələri itirir, bu, ciddi şəkildə araşdırılmalıdır. Həm Qarabağ folklorunu, həm də Qərbi Azərbaycan folklorunu toplayarkən bu məsələnin öyrənilməsinə mümkün qədər diq-qət yetirdik. Bizim müşahidələrimizə görə, bu özünü iki şəkildə göstərir. Əgər qaçqınlıq həyatı müvəqqəti xarakter daşıyırsa, qaçqın gəldiyi ərazinin folklorundan təsirlənir və onun re-pertuarına oranın folkloru ilə bağlı mətnlər daxil olmağa baş-layır. Qaçqınlıq uzun sürərsə, bu təsirlənmə daha ciddi müstə-viyyə keçir. Dialekt və şivə xeyli dəyişikliyə uğrayır (bu, qaç-qınlıq zamanı doğulmuş uşaqlarda daha güclü şəkildə müşahidi-

də edilir hal alır), yavaş-yavaş düşüncə tərzi, etnoqrafiya da bu təsirdən nəsibini alır və təbii ki, folklor mətnləri də zaman keçdikcə daha ciddi dəyişmələrə məruz qalır. Mətnləki obraz adları, toponimlər, hətta hadisələrin bir qismi belə yeni əraziyə uyğunlaşdırılmış olur. Söyləyici Qərbi Azərbaycanın Əyricə yaylığını təsvir edəndə belə bir bənzətmə işlətdi: “*Orda bir düz vardi, Dəhnənin düzü kimi*”. Həmçinin söyləyicilərin repertuarına məskunlaşdıqları məkanlarla bağlı Pir baba, Binamaz Əhməd, Molla Cuma, Şin, Layısqı və s. kimi xeyli obraz, yer-yurd adları daxil olmuşdur. Yəqin ki, onlar qacqın düşməsəydir, bu süjet və adlara Qərbi azərbaycanlılardan qeydə alındığımız mətnlərdə rast gəlməyəcəkdik.

Pir baba, yaxud da Babaratma piri Şəki rayonunun Cumakənd və Babaratma kəndlərinin arasındaki ərazidə yerləşir. Onunla bağlı mətnlər Şəkidə, xüsusilə də Göynük mahalında olduqca yayğındır. Bununla bağlı səkkiz mətn toplanaraq çap edilib (bax: Şəki folklor örnəkləri. II kitab, Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, səh.138-144). Həmin mətnlərdən birində Pir baba ilə Həzrət Əlinin qarşılışmasından və yəhudilərlə döyüsdə Pir babanın Həzrət Əliyə köməyindən danışılır. Bu mətni bizə danışan Qərbi azərbaycanlı söyləyicimiz isə onu Həzrət Əlinin kəşfiyyatçısı kimi təqdim etdi. Söyləyicidən bu mətni kimdən eşitdiyini soruşduqda yerli camaatdan eşitdiyini dedi.

Dəyişikliklər məkanla məhdudlaşdır, zaman da buraya öz diqtəsini edir. Dövrlə əlaqədar olaraq məişət və etnoqrafiyada gedən dəyişiklikləri söhbətləşdiyimiz şəxslər özləri də etiraf edirdilər: “*Bizim İrəvan camaati diyərdi: “Qızım, gedirsən, kişinin üzünə baxmazdar, kişinin sözünə baxarlar”*”. Yəni cavab qaytarma, yani üzünə durma. Üzünə baxma, sözünə bax. İndikilər də deyir: “Ə, diyir, get bildiyini beş qaba çəh”. “*Bir kəlmə dala*

dursan ha, südümü saa halal eləmirəm". "Birini diyəndə besini de". Dövrün etnoqrafiya və folklor təsirini bütün bölgələrimizdə material toplayarkən müşahidə etmək mümkündür. Demək olar ki, söhbət etdiyimiz bütün yaşlılar ötən dövrün xiffətini çəkir, etnoqrafiyada baş verən dəyişiklikləri ürək ağrısı ilə dilə gətirirdilər.

Getdiyimiz bütün bölgələrdə Qərbi azərbaycanlılarla görüşlərimizdə bayatı ifaçılığı ilə maraqlandıq. Xatırladaq ki, söyləyici auditoriya olmadan mətn ifa edirsə, bu, çox sönük alınır. Auditoriyada, məclisdə bütün iştirakçılar birbaşa buna kökləndikləri üçün burada deyilən bayatılar, oxunan ağılar ev şəraitində ifa edilənlərdən ifa tərzinə, söyləyicinin improvisə qabiliyyətinə, avazına görə kəskin fərqlənir. Nəzərə alsaq ki, məclisdə deyilən bayatının həm də qarşı tərəfdən cavabı gözlənilir, evdə isə tədqiqatçının qarşısında məcburiyyətdən öz-özünə bayatı deməli olur, mənzərə tam aydın olar. Burada bayatının deyilməsi üçün lazımlı olan mühit yoxdur, sadəcə quru statistika var. Söhbətdə bizdən başqa şəxslər, xüsusilə də kişilər varsa, hər söyləyici (qadın) bayatı demir. Yaxşı bilənlər belə bundan imtina edir, ya da bizim israrımızdan sonra quru-quru bir-iki dənə deməklə kifayətlənirlər. Ev şəraitində bayatının konteksti və yaxşı bayatı ifaçıları ilə bağlı xatirələri daha yaxşı qeydə almaq mümkündür. Belə xatirələri məclislərdə toplamaq olmur. Çünkü məclisin ortasında bayatı, yaxud ağı deyən adama sual ünvanlamaq mümkün deyil, bu, məclisin ümumi əhval-ruhiyyəsinin pozulmasına və məclis iştirakçılarının narazılığına səbəb ola bilər.

Söyləyicilərin dediyinə görə, əvvəllər yaslarda bütün yaşlı qadınlar ağı oxuduqları halda, müasir dövrdə yaslarda belə qadınların sayı dördü, beşi keçmir. Şəxsi müşahidələrimiz

də bu faktın doğruluğunu təsdiqləyir. Demək olar ki, bütün bölgələrdə keçmişdə yas məclislərinə xüsusi ağıçıların, yaxud da qadın mollaların gətirilməsinə ehtiyac olmadığını, bunların nisbətən sonrakı dövrlər ortaya çıxdığını vurğulayırdılar. Qərbi Azərbaycandan olan söyləyicilərimizə bu məsələ ilə bağlı sual verdikdə eyni cavabı aldıq. 1953-cü ildə Basarkeçər rayonunun Kəsəmən kəndində anadan olmuş Sürəyya Mehralı qızı Əliyeva sualımızı belə cavablandırdı: “*Yox, elə kəndin adamı özü məclisi aparırdı. Həş kimi də gətirmirdi. Orda qadın mollası həş yoxuydu divinnən.*”

Söhbət etdiyimiz söyləyicilərin bir qismi az material verib, bir neçəsini isə əsl folklor bilicisi hesab etmək olar. Təhkiyə baxımından da onları iki qismə ayırmak olar. Söyləyicilər yad adam – toplayıcı qarşısında oturduqları üçün əvvəlcə xeyli həyəcanlandıqlarından mətni istədikləri səviyyədə danışa bilmirdilər. Bəzilərinin də nitqi dolaşlıq olurdu. Fikirlərini çox da aydın ifadə edə bilmirdilər. Ancaq nəzərə alaq ki, professional söyləyicilər istisna olmaqla, indi lazımı səviyyədə mətn ifa edə bilən adamlarla çox az qarşılaşmaq olur. Professional söyləyicilər dedikdə auditoriya qarşısında çıxış etməyi bacaran və zəngin repertuara malik olanlar nəzərdə tutulur. Məsələn, yas aparan mollalar həm auditoriya qarşısına çıxdıqları üçün, həm də çox gəzib gördüklərindən onların repertuarları daha zəngin, fikir ifadə etmək bacarıqları daha yaxşı olur.

Şəkidə yaşayan Qərbi azərbaycanlılardan folklor toplayarkən xeyli söyləyici ilə görüşdük. Onlar arasından yalnız iki dəfə görüşdüyümüz söyləyicilərlə bağlı qısaca məlumat verəcəyik. Hər söyləyici ilə bir neçə dəfə görüşülmür. Söyləyici xalq ənənəsini yaxşı bilirsə, təhkiyəsi gözəldirsə (Müasir dövrdə çox az sayda söyləyici haqqında bunu demək mümkündür.

Çünkü mətn auditoriyada danışıldığca cilalanır, gözəlləşir. Bu gün danışılan mətnlər auditoriyalarda cilalanmadığı üçün təhkiyənin gözəlliyi haqqında danışmaq mümkün olmur), yaddaşı və danışiq qabiliyyəti yaxşıdırsa, onunla iki dəfə, bəzən bir neçə dəfə danışmağa ehtiyac yaranır. İlk görüşdə söyləyici müəyyən qədər toplayıcıya isinişsə də, uzun söhbət onu yorur, məişət qayğıları da varsa, söhbəti yekunlaşdırmağa çalışır. Söhbət çox uzun olanda söyləyicinin dili dolaşmağa başlayır, istər-istəməz mətnləri canlı danışa bilmir, qısa xronika halında çatdırır.

Talib Quliyev əslən Dərələyəz mahalındandır, ixtisasca tarix müəllimi olsa da, kəndin yas məclislərini aparır. O, kəndə molla seçilməsi ilə bağlı bizə xatirəsini danışdı. 1999-cu ildə kənddə bir nəfər ölürlər. Molla olmadığı üçün həmin adamın cənazəsi saat dördə kimi götürülmür. Talib Quliyev həmin ölüünün dini rituallara uyğun dəfnini təşkil edir və bundan sonra kənd camaatının xahişi ilə, kəndin yas məclislərini aparmalı olur. Molla yasda səsin bütün məclis iştirakçıları tərəfindən eşidilməsini təmin etmək üçün hündürdən danışmağa məcburdur. Onunla söhbətləşdiyimiz zaman özünü sanki auditoriyada hiss etdiyindən olduqca yüksək səslə danışır. Olduqca emosionaldır, tez-tez əlini süfrəyə qoyulmuş peçenyenin üstünə qoyub “Bu Quran haqqı!”, “Şəhidlərin tökülən qanları haqqı!”, – deyə and içir. Ona ünvanladığımız suallardan aydın oldu ki, ərazidə Məhərrəmlik mərasimləri əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli dəyişikliyə uğrayıb. Son zamanlar Ələm gəzdirməyə elə də meyilli deyillər, artıq şəbih mərasimləri keçirilmir. Bu bölgədə Aşura digər bölgələrə nisbətən sönükkən keçirilir. Talib Quliyev mərsiyələrdən bir-iki misra dedi, sonrasını xatırlamadı. Dediyiñə görə, Aşuralarda mərsiyələri kitab-

lardan oxuyurlar. O, söhbət zamanı tez-tez “Yadında saxla!”, – deyə bizə müraciət edir. Hansı sualı ünvanlasaq, “İcazə ver, deyim”, – deyə sözə başlayır.

Bizimlə söhbət zamanı rəfdən kiçik bir dəftər götürdü ki, mərsiyə oxusun. Danışanda olduğu kimi, mərsiyə də oxuyanda səsi gur çıxır. Mərsiyənin əvvəlində ərəb dilində Kərbəla faciəsinin səbəbkarlarına lənət oxuduqdan sonra mərsiyənin özünü oxumağa başladı. Sonda isə peyğəmbərimizə salavat gətirdi. Digər bölgələrdə olduğu kimi burada da mərsiyənin nəqərat hissəsinə “bəhri tutmaq” deyilir.

Mərsiyə oxumaq üçün AMEA Əlyazmalar İnstитutunun nəşri olan "Dahilərin göz yaşı. Mərsiyələr"³ adlı kitaba da müraciət edir. Qeyd edək ki, bu kitaba başqa bölgələrdə də yas mollaları ilə görüşümüzdə rast gəlmışdır.

Azərbaycanın, demək olar ki, bütün bölgələrində yas məclislərini aparan şəxslərin – mollaların yaxşı avazı var. Onların arasında elələri vardır ki, hətta məşhur xanəndələrin səsləri qədər qəşəngdir. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, yaslarda auditoriyani idarə etməyin şərtlərindən biri də xoş avaza, yanıqlı səsə malik olmaqdır.

İslam Hüseynov əslən Göycə mahalındandır. Ona Göycə ilə bağlı sual verdikdə çox kövrəldi. Söhbətə o qədər meyilli olmasa da, elə ilk görüşümüzdəcə ondan xeyli informasiya ala bildik. Özünün dediyinə görə, Aşıq Ali onun ulu babasıdır.

O, təbiətən utancaq və həssas adamdır. Söhbət zamanı birdən nə deyəcəyini unudur, “Huş getdi”, – deyə giley edirdi. Çox danışmaq istəmir, “bunu da deyim, bitsin” deyirdi. Dediyi-

³ Dahilərin göz yaşı. Mərsiyələr/ Tərtib edənlər: M.İ.Əliyev, A.F.Ramazanova. Bakı, “Elm”, 1990, 112 səh.

nə görə, 32 dastan bilir,⁴ onun da 16-sı “Koroğlu” dastanıdır.⁵ Bu söyləyicinin şeir repertuarı hədsiz genişdir. Vaxtilə aşiq məclislərində çox olub. Qeyd etdi ki, bir şeirə bircə dəfə qulaq asması onu tam şəkildə yadda saxlaması üçün kifayət edirmiş. Ona sual ünvanladıqca o bizə həmin süjetlə bağlı aşıqların yazdığı şeirlərlə cavab verirdi. Şeir dedikcə gah müəyyən sözlərin izahını verir, gah da bütöv bir rəvayət danışırkı ki, hansısa sözün izahını tam şəkildə çatdırı bilsin. Əvvəlcədən “32 dastan bilirəm” dediyi üçün biz onun dastanlardan danışlığı süjetləri sayırdıq. Onun bütün bildiklərini danışmadığını, bundan çəkindiyini hiss edirdik. Artıq çox yaşlandığı üçün hafızəsinə çox da etibar etmir, nəyisə yanlış deyəcəyindən ehtiyat edirdi. O qədər həyalı adamdır ki, hətta nələri isə unutduğuna görə də xəcalət çəkirdi. Üzr istədi ki, birdən şeirləri qarışdıraram, elə olsa, üzrlü hesab edin. Biz söhbət zamanı hiss etdik ki, özü də şeir yazımaq meyilli adamdır. Şübhəmizi dilə gətirəndə “Şair gərək yaza bilsin, quvati olsun. O quvat məndə yoxdur. Mən şair adını daşıya bilmərəm, ağır gələr. Zəlimxan da şeir desin, İslam da”, – deyə cavab verdi. Həzrət Əlinin Rusiyaya hücum etməsi ilə bağlı bir süjet danışdı. Süjetə görə, Rusyanın “cızığından çıxması” Həzrət Əlini bərk qəzəbləndirir və Rusyanı tutmaq fikrinə düşür. Ordunu çəkib Rusyanın sərhəddinə yiğir. Ruslar Həzrət Əlinin onların qapısına dayandığını bildikdə onun qarşısına lüt qadınları çıxarırlar (Söyləyici bu hissəni danışanda dəfələrlə üzr istədi). Bu səbəbdən Həzrət Əli Rusyanı fəth etmədən geri dönür ki, orada

⁴ Professional aşıqları çıxməq şərtilə dastan bildiyini deyən söyləyicilərin çoxu dastan dedikdə bizim kitablardan oxuduğumuz mükəmməl dastanları yox, hansısa dastanlardan müəyyən hissələri nəzərdə tuturlar.

⁵ Dastanın qollarını nəzərdə tutur.

din-bərəkət yoxdur. Təbii ki, Həzrət Əlinin yaşadığı dövrdə heç Rusiya adlı bir dövlət yox idi, odur ki, belə bir şey mümkün ola bilməzdi. Amma xalq yaradıcılığı sərhəd tanımır. Qeyd edək ki, bu tipli süjetlər dəfələrlə qarşımıza çıxıb. Məsələn, xalq Yunus Əmrə ilə Molla Cumani da qarşılaşdırır. Halbuki Yunus Əmrə XIII-XIV əsrlərdə, Molla Cuma isə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşayıb.

İslam Hüseynov şeirə o qədər aludədir ki, mətni danışlığı yerdə araya salıb şeirlər deyir. Şeiri söylədikdən sonra biz əvvəlki mətnin yarımcıq qaldığını xatırladırdıq, bundan sonra yarımcıq qalan hissəni bitirirdi. Mətnlərin bir qismini yenə şeirlərlə tamamlayırdı. Bu, bir sıra hallarda dini mətnlər olurdu ki, müxtəlif aşıqların həmin mövzu ilə bağlı yazdığı şeirləri mətnə əlavə edirdi. Bəzən şeirləri dedikcə misraları tək-tək izah etməyə ehtiyac duyurdu. Biz onun bu izahlarını mətnə əlavə edərkən onları mötərizə içində verdik. Kitab çapa hazırlanarkən tələffüzünü anlamadığımız sözlərlə bağlı bir neçə dəfə ona zəng etməli olduq. Telefon söhbətlərində bəzən hazır mətnlərə yeni əlavələr edirdi.

İslam Hüseynovla söhbətimizi yekunlaşdıranda “*Allah sizə ömür versin, gəldiniz, yaddaşımı təzələdiniz. Təkrar biliyin anası olan kimin*”, – deyə bizə təşəkkür etdi.

Qəzənfər Ələkbərov və həyat yoldaşı Sona Ələkbərova ilə söhbətimiz də olduqca maraqlı və məhsuldar keçmişdi. Hər iki söyləyici Dərələyəz mahalının Amağrı kəndindəndir. Onlardan xeyli nağıl, rəvayət qeydə ala bildik. Onlar çoxlu nağıl süjeti bilsələr də, bir qismini dəqiq xatırlaya bilmədilər. “Tısbağı ilə hacileyləyin söhbəti” adlı mətnin adını qeyd etsələr də, heç biri mətnin özünü xatırlaya bilmədi. Bəzi mətnləri xatırlasalar da, süjetlərin qeyri-etik olması onları danışmaqdan çəkindirdi.

Şah Abbasla bağlı bir neçə süjet danışdırular, amma birinə çatanda Qəzənfər dayı israrla onu danışmaqdan imtina etdi ki, ayıbdır.

Qəzənfər Ələkbərovun repertuarında yerli süjetlərin də olmasını müşahidə etdik. Əslində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu hali digər söyləyicilərin repertuarında müşahidə etmişdik, amma adını çəkdiyimiz söyləyicinin nitqində bu hal daha çox idi. Çünkü o, işi ilə bağlı yerli camaatla daha çox ünsiyyətdə olub. Qəzənfər kişinin repertuarının zənginliyini görüb ona kitab oxuyub-oxumaması ilə bağlı sual verdik. Söyləyicimiz cəmi üç sinif oxuduğunu, buna görə də kitab oxumağı bacarmadığını dedi. Sona arvad isə “*Bının rəhmətdiy dədəsi xəzinəydi. Kitab zad oxumamışdı, məytəb zad görməmişdi. Mən qaynatamı gördüm də. Heş nə də oxuyub eləməmişdi. Di gəl, o qədər söz bilirdi ki, ərşdən-kürşdən. Bında çox yoxdu. Qaynimda o qədər vardı ki. Qaynim danışanda millət gərək özünə gəlməyəydi da. Gülmək-dən özünnən gedəydi. Həylə. Özü də güləməzdi qəti*”, – deyə həyat yoldaşının bacarığının ailədən gəlmə qabiliyyət olduğunu vurğuladı.

Qəzənfər kişi də digər həmvətənləri kimi hafızəsinin həddindən artıq zəifləməsinə təəssüf edir, bunun yaşla və xəstəliyi ilə bağlı olmasını bildirirdi.

Sona Ələkbərova arada ərinin yadına hansısa süjetləri salmağa çalışır, bu, mümkün olmayanda onları özü danışmalı olurdu. O, vaxtilə anasından eşitdiyi vücudnamə mətnini heç cür tam xatırlaya bilmədi, ondan cəmi iki bənd deyə bildi. Sonra da gileylə dedi ki, siz gedəndən sonra yadımıma düşəcək. Maraqlı burasıdır ki, Sona arvad dediyi bayatları əllərini, bədənini sağa-sola yırğalaya-yırğalaya oxuyurdu. Biz bu qaydada bayatı deməyi ancaq yas məclislərində müşahidə etmişdik. Gündəlik həyatda isə ilk dəfədir ki, qarşılaşırdıq.

Şəkidə yaşayan, əslən Qərbi Azərbaycandan olan maraqlı həmsöhbətlərimizdən biri də İlqar Nağıyev idi. Onunla görüşməyi bizə təklif edəndə həm yaşıının az olması (1965-ci ildə anadan olub), həm də ali təhsilli olmasına görə tərəddüd etdik. Düşündük ki, kitabdan oxuduqlarını danışacaq. Ancaq İlqar Nağıyevlə səhbətə başlayan kimi yanıldığımızı hiss etdik. Ona hansı suali ünvanlaşdıqsa, cavablandırmağa çalışdı. Əksər hallarda da qiymətli məlumatlar verdi. Bunları haradan bildiyini soruşduqda məlum oldu ki, onun nənəsi Qayabaşı kəndinin türkəçarəçisi olub və ətraf ərazilərdə də yaxşı tanınmışdır. İlqar müəllimin uşaqlığı və yeniyetməliyi nənəsinin yanında keçib və güclü hafızəsi də ondan eşitdiklərini yaddaşında saxlamağa kömək edib. Canlı xarakterə malik olan İlqar Nağıyevin yumoristik danışq qabiliyyətini, qarşısındakını yormadan bildiklərini çatdırmaq bacarığını müasir dövrde hər söyləyicidə müşahidə etmək olmur. O, etnoqrafik məlumatları belə özünəxas şəkildə çatdırırırdı: *"Amma pəhləvan tək gəlmirdi. Sim pəhləvannarının özdərinin zurnaçıları varıydı, kos vurəni varıydı. Bizzət qoşa kosdu, bir də böyük kosdu. Bi züy tutandı, bi də qayda döndərəndi. Qayda döndərən başçıdı. O mahniları çalır. Kamança tara yaltaxlanan kimi züy tutan da qayda döndərənin böyründə ona yaltaxlanır."*

Onun repertuarında inancdan tutmuş bölgə ilə bağlı yazılı-mamış tarixə, oxşamalardan tutmuş lətifəyə, yeməklərin hazırlanmasından tutmuş onlarla bağlı deyilən yumoristik şeirlərə-dək hər şey var. İlqar Nağıyev Qərbi Azərbaycanla bağlı tarixi məlumatları bilməklə kifayətlənmir, eyni zamanda Şəki bölgəsi ilə bağlı xalq arasında gəzən xatirələri də yaxşı bilir.

Sonda onu da qeyd edək ki, rastlaştığımız hər bir söyləyicidən az və ya çox informasiya almışıq. Onların hamısı haq-

qında bir yazıda məlumat vermək mümkün olmasa da, hər birinə ayrı-ayrılıqda minnətdarıq.

Bu gün Qərbi Azərbaycan məsələsi olduqca aktualdır, ölkəmizin və dövlətimizin strateji məsələlərindən biridir. Tarixi ədalətin bərpa olunması hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs amaldır. Bu yolda Qərbi Azərbaycan folklorunun toplanılması və tədqiqi olduqca vacibdir. Çünkü xalqın yazılmış tarixindən başqa bir də yazılmamış tarixi vardır ki, bu tarix onun folklorunda yatır. Biz söyləyicilərlə görüşlərimiz zamanı bölgə, onun toponimləri, orada yaşayan türk tayfaları, tarixi hadisələr və şəxsiyyətlərlə bağlı materialları və s. də qeydə alırıq. Bu materialların hər biri ayrı-ayrılıqda Qərbi Azərbaycanın yazılmamış tarixinin səhifələridir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Şəkidə Qərbi azərbaycanlılarının yaşadıqları bütün kəndlərdə olduq və xeyli folklor materialı topladıq. Bu materialların hamısını bir kitabda vermək mümkün olmadıqdan onların bir hissəsini çap üçün ayırdıq. Şəkinin Qayabaşı, Şəki və Cəfərabad kəndlərindən topladığımız materialları bu kitabda bir araya gətirdik. Şəki kəndində qaldığımız üçün oradan daha çox material toplamışdıq. Onların hamısını buraya daxil edə bilmədik.

Materialları çapa hazırlayarkən tədqiqatçıların işinə yarayacağını düşündüümüzdən mətnlərlə bağlı qeydlərimizi, şərhlərimizi, izahlarımızi, onları qeydə alarkən rastlaştığımız situasiyaları da bacardığımız qədər ətək yazınlarda verməyə çalışdıq. Onu da qeyd edək ki, bu qaydanı indiyədək toplayıb tərtib etdiyimiz bütün toplulara tətbiq etmişik. Mətnin içində isə şərhlərimizi verərkən onları mötərizəyə almış, şərhdən sonra tire işarəsi qoymuş, tərtibcildən sözünün qısa variantını (tərt.) yazmışıq. Mətnləri pasportlaşdırarkən bir söyləyici

tərəfindən danışılanların mətn bitdikdən sonra mötərizə işarəsi içində böyük S hərfi (Söyləyici sözünün baş hərfidir) yazıb nöqtə qoymuşuq, sonra isə arxada təqdim etdiyimiz “Söyləyicilər” bölməsindən onun adının sıra nömrəsini seçib vermişik. Mətnin danışılmasında eyni zamanda bir neçə söyləyici iştirak edibsə, əvvəldə onların ad və soyadlarını vermiş, sonra isə mötərizə arasında böyük S hərfindən və sıra nömrələrindən istifadə etmişik.

Son dövrlər toplanan folklor materialları diktafonla qeydə alınır. Bu cür toplanmış materialın üzünün köçürülməsi də xeyli vaxt alır. Səsli faylların üzünün köçürülməsində göstərdikləri köməyə görə AMEA Folklor İnstitutunun “Folklorun toplanması və sistemləşdirilməsi” şöbəsinin kiçik elmi işçisi Məhsəti Süleymanovaya və həmin şöbənin elektronçusu Səfa Əliyevaya, Arxiv şöbəsinin baş mütəxəssisi Aysel Əhmədovaya, Folklor və yazılı ədəbiyyat şöbəsinin böyük laboranti Türkay Mehdiyevaya, Klassik folklor şöbəsinin elektronçusu Elnarə Soltanovaya, eləcə də 2020-ci ildə Bakı Slavyan Universitetindən Tərcümə (Ukrayna dili) ixtisası üzrə məzun olmuş Nurad Hüseynova təşəkkürümüzü bildiririk.

Son illər biz müxtəlif bölgələrdən folklor materialları toplayarkən yerli İcra orqanlarının köməyindən də yararlanırıq. Bu, olduqca səmərəli nəticə verir. Onlar səlahiyyətlərindən istifadə edərək işi daha yaxşı təşkil edə bilir, bölgəni yaxşı tanıdlıqları üçün söyləyici seçimində də bizə istiqamət verir, bələdçilik edə bilirlər. Bu dəfə işin təşkili üçün Şəki rayon İcra Hakimiyyətinə rəsmi şəkildə, məktubla müraciət etmişdik. Bu kitabın materiallarının toplanmasında göstərdikləri köməyə görə Şəki rayon İcra Hakimiyyətinə, xüsusilə də, İcra başçısının müavini – İctimai-siyasi və humanitar məsələlər şöbəsinin müdürü Zərinə

Cavadovaya minnətdarıq. Zərinə xanım özü də elm adamı olduğunu üçün⁶ bizi o dəqiqə anladı və əlindən gələn köməyi etməyə çalışdı. O, işin təşkilini Şəki rayon İcra Hakimiyyətinin Ərazi idarəetmə və yerli özünüidarəetmə orqanları ilə iş şöbəsinin müdürü Rəfael Mənəfova tapşırdı. Hər iki ezamiyyə müddətində günlərlə vaxt sərf edib bizi şəxsi maşınında kəndləri gəzdirən, bələdçilik edən Cəfərabad kənd İcra nümayəndəsinin müavini Həsən Süleymanova, yerlərdə işi təşkil edən Cəfərabad kənd İcra nümayəndəsi Sübhan Mustafayevə və Qayabaşı bələdiyyəsinin sədri Sahib Əliyevə, xüsusilə də, Şəki kəndinin İcra nümayəndəsi Müslüm Əliyevə və onun ailəsinə, Şəki kənd İcra nümayəndəliyinin əməkdaşları Turanə Kamalovaya və Nurlan Həsənova təşəkkür edirik.

**Ləman Vaqifqızı (Süleymanova)
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**

⁶ O, 2002-ci ildə “Şimal-Qərbi Azərbaycan: tarixi demoqrafik tədqiqat (XIX əsrin əvvəlləri – 70-ci illər)” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib.

I. MİFOLOJİ MƏTNLƏR, ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR

1-2. İNSANIN YARANMASI

Nənələrimiz söylüyürdü bunu. Deyirdi, Allah-tala baxıf ki, dünyada heş kim yoxdu. Məleykələrə deyif ki, gəlin, adam yaradağ. Gediflər torpağa, torpağ özünnən heş nə vermiyif. Deyif, aparajan, qaytarıb özümə verəjən, isdəmirəm. Qızım, torpağ vermirdi ki, sən qayırıf qaytarıf özümə gətirisən.

Torpax torpağı vermirdi deyə Allah-tala hirsəndədi. Allah-tala bütün torpaxları bir-birinə qatdı. Onu nətəər qatdı? Allah-tala hirsəndədi, dedi, get. Cəbrayıla hökm verdi. Musa peyğəmbərlə Cəbrayıla dedi, get. O göy ki gurulduyur, şimşək ki çaxır, onda bax qatıf bir-birinə. O, onun qəzəbidi. Onda millət qarışib bir-birinə. Ona görə adamnar qara oldu, ağ oldu, hərəsi bir cür yaranıf.

Allah-tala hirsəndədi, onda qatdı torpağı, qorxusunnan hamısı bir-birinə qarışdı. Əzrayılı Allah-tala özü yaradıf. O, əmr verməsə, o can alarmı? Yox.

Allah-tala höküm verif, höküm verəndə ağı, qarıyı hamısı bir-birinə qarışdırıb, onçun insan ağılı, qaralı olub. Götürüflər bir dənə kişi, bir dənə arvat qoyuflar. Gün vuruf, yağış vuruf, onçun bu insan hər şeyə dözür. Sonra bunu yaradıflar, bir Adamı, bir də Havvani. Havva yaranannan sonra bunlar durarmış göydə. Şeytan gəlif, bir bugda tapıf gətirif. Yarı bölüf, deyif, ala, yarısını sən yi, yarısını o. Yiyənnən sonra bunnarın qarnı şışif. Buları götürüf atıf bu dünyadan. Deyir, bugduyu səpiflər da, şeytan gətirif bugduyu gənə verif. Səpiflər, əkiflər. Deyir, bu Havva həməşə ayrı durarmış bu kişidən. Gedif o yanda du-

rarmış, çörəyini gətirif aralıdan qavağına qoyarmış, kişiyyə yaxın getməzmiş. Sonra Allah-taladan höküm gəler ki, məleykiyə, get onnarın yanına. İndi deyillər, bu insanın əksəriyyəti Havvadan, bir də o məleykədən oluf. Məleykənin qızı olanda Havvanın oğlu oluf, Havvanın qızı olanda məleykənin oğlu oluf. Allah-tala bunnarı yazıb bir-birinə. Sonra gəlif ki, birinin nişannısı göyçəydi. O oğlannan o biri oğlan bir-birini o qədər döyüflər ki, qannarını içiflər bir-birinin. Onda deyir, peyğəmbər qarşıyır. Deyir ki, sizi görüm, yetmiş iki dinə dönün. Onçun deyir, bu millət yetmiş iki dinə dönüf. Bax göydən belə oluf eniflər. Heç hası heç hasının dilini bilmiyif. (S.24)

2.

Şeytan Adəm peyğəmbərin torpağını, palçığını Məkgədən götürüb. Orda palçıxdan bir insan düzəldib, yer üzünə görə. Onun mələkləri vardi. Hazır olub deyəndə Allah-tala ona nəfəs, ruh, can verir. Çağırır mələkləri, buna hamısı baş əyir. Mələy Tavuz ona baş əymir. Mələy Tavuz baş əymir ki, biz oddan yaranmışix, bu palçıxdan. Mən oddan yaranmışam, palçığa baş əyim? O əyilmir. Ona görə Allah buna nəhlət oxuyur. Ona nəhlət oxuyur, onu cənnətdən atır. Tovuz quşuna onnar Mələy Tovuz deyirdilər. Tovuz quşu gözəl olduğuna görə. Sora cənnətə aparıb salır, deyir ki, Adəm, sən burda qal. Adəm də tək imiş. Havva nənəni də yaradır. Cənnətdə uzun müddət qalandı şeytan şeytanniğinnan əl çəkmir. Gəlir başqa mələy donunda, başqa formada, yaşıdı bağban kimi gəlir, deyir:

– Niyə yemirsiz bu almadan, bu gözəlliydən? Allah-tala sizə qoymuyub yeyəsiz?

O vaxdı insannarda bayırə getmağa yer yoxdu. Cənnətdə nə bayırı? Tərnən çıxır. Alladır onnarı. Buğdanın da axı görürsən

yarısı belədi. Buğda yekə olurmuş. Buğdanın yarısın özü yeyir, yarısın Havva nəniyə verir. Almanın da bir üzü qırmızıdı, bir üzü ağ. O ağ üzünü özü yeyir, qırmızı üzü Havva nəniyə yedirir. Sora başdırır bunnarın qarınnarı şisməyə. Allah onnarı Hindisdan dağına yendirir. Deyir:

– Mən səni yaratdım, sən gedib insannar yaradırsan.

Adəm də ora düşənnən sora iki oğlu olur Havva nənədən. Birinin adı Habil, birinin adı Qabildi. Habil Qabili öldürdü, etdi nahax qan. Bax o ordan qalır. Onnarın iki dənə də qızı olur. Habilnən olan çox gözəliyim. Sora yer üzündə insannarı artırmaşdan ötrü deyir ki, sonra olanı birinci qızı nigahlandırırm, qabaxki oğlanı da sonra olana. Habil də hirsənir, deyir:

– Mənim bacımdı, bunu vermirəm, özümündü.

Deyir:

– Bu qızı o oğlana verəcəm ki, səhər tezdənnən bir dənə yaxşı qoç tapıb gətirsin ki, kəsax.

Aparıb qoçu gizlədir. Qabilə deyir ki, qoç ordadı, sən qoçu gətir, saa verax. Qoç ciynində gəlir. O, qoçu onun əlinnən alır, vurur, qardaşını öldürür. Qalır məhətdəl, ağlıya-ağlıya qalır ki, mən bunu neyniyim? Ciyninə alır, gəzdirir. Sonra görür ki, bir cüt qarğı gəldi. Yeri eşələdilər, qarğanın biri vurdur o biri qarğanı öldürdü. Sora basdırıldı torpağa, getdi. Bu işarəydi. Bu da qardaşını basdırıldı torpağa. Amma qardaşı ölmüşüb, qardaş evdədi. Onda deyir: Habil Qabili öldürdü, etdi nahax qan. (S.14)

3. DÜNYA DAŞQINI

Nuhun gəmisini yiğan vaxt Fatma ana oturar. Uşaxları deyəllər ki, çörəy bişir, ajix. Oturur, ocax qalıyır. O vaxt axı ocaxda, sajda bişirilləmiş çörəyi. Deyir, bu oturub çörəy bişirmiş, dünyüyü sel aparır. Sel aparanda gəzillər, Allah-talanın

əmiriydi da, Nuh peyğəmbər hər millətdən bir cüt götürür gətirir. Bir əsr⁷ keçir aradan. Keçir, gəlir, baxır, görür ki, Allah, bunun sobalarından tüsdü çıxır. Qapıyı açır ki, hələ o ocaxda çörəy bişirir. Deyir ki, boyy, sən sağsan? Çörəy bişirirsən. Milləti su apardı deyillər axı. Dünyunu sel aparajax belə. Hamsı dəryiya tökülüf. Deyir ki, nətəər? Noluf? İndi bişirif qoymamışam sacı orya? Bişirirəm, gəl yi da.

Deyir:

- Ay dədənin öyü tikilsin, bir əsir keçif ee, Allah-tala gör nə qədər ona ömür verif, möcüzə verif ki, o bilmiyif ki, dünyunu sel aparif. Bir əsir keçif. Elə bilif ki, bu dəyqə otururam bişirməyə. Allah-taliya qurvan olum, adamı hər cür eliyor. (S.1)

4. İLAN BALIĞI

İlan balığına deyillər, peyğəmbərin tütəyidi. Ona əl vurmağ olmaz, o yeyilməz. Nuh peyğəmbərin tütəyidi. Nuhun gəmisində, guya tütəyi əlinnən düşüb, o daşqın vaxdı balığa çevrilibdi. O da ilan balığı olubdu. İlan balığının böyründə deşiklər də var, iki tərəfdən. Yanı o da tütəyin deşıyli yerrəridi. (S.28)

5-6. ÖZÜNƏ NAMAZ QILAN ÖLÜ

Xalam ölüf. O, həməşə namaz qılırdı. Pey vaxt⁸ möhürdəydi o adam. Molla deyir, gördüm qoyulan yerdən çıxdı, özü öz namazına durdu. Axı o götürür camaati.⁹ Sonra da deyir, camaat qalxanda ki, götürüb aparmağa, getdi yerinə girdi, üzünü də örtdü. Molla deyir, az qala mən özümnən gedif ölürdüm. (S.24)

⁷ bir əsr – bir müddət

⁸ pey vaxt – həmişə

⁹ Axı o götürür camaati – Mollanın meyit namazı qıldırmasını nəzərdə tutur.

6.

Bunun (söyləyici anasına işarə edir – tərt.) xalası namaz qılandı. Talib müəllim də bunun ölü namazını qıldırırmış. Bir də baxıf ki, xalası özü tabutdan durub dayanıb bunun böyründə, öz namazını qılır, ölü namazını. Deyir ki, sənin xalan öz səcdəsinə durdu. Mən az qaldım havalanam, deyir da. Yanı ki, bunlar seyit nəslidi. Kişi nətəri qorxufsa, deyif, möhlət ver, gedim, öz evimdə ölüm. (S.27)

7-9. RUH

Bax bizim gəlnimizin anası iki-üç aydı, rəhmətə gedib. Getdiy, çatdıq, bir əz oturmuşuğ, ağlaşmaydı da. Onda gördüy, – özüm gördüm da, – arvad qaça-qaça gəldi ki, qonağım gəlib. Mən gördüyümü deyirəm ha. Gəldi baxdı ki, ağlaşıllar. Üzünü tutdu getdi. Baxdı ki, ölən adam budu. Biz onu hiss elədiy, mən onu gördüm. Hər adam görmür. Mən fakt gördüm. Adam gəldi, ayağını soyundu, pəncərə tərəfdən keşdi. Onun üçün qapı yoxdu axı. Ay ana, qapı yoxdu, o ruhdu, pəncərə tərəfdən belə keşdi. (S.27)

8.

Vallah, nə bilim, bizim mollalar danışındı. Taliva¹⁰ get, onu Talıv yaxşı bilir. Atlasın xalasının bu yaxınnan bir ili çıxıf, arvad ölüb. Talıv gəlif bu qonşuda oturub, yas variydi. Deyir ki, ay qızlar, sizə bir söz deyim, ajığınıza gəlməsin, nə də məni qınamıyın. Dediy:

– Qınamırığ.

Deyir:

– İsdədim ki, arvadin cinazasında oxuyam. Qapıdan baxdım ki, deyir, mən oxuyan vaxtı arvat qalxdı-qalxdı, göyə

¹⁰ Talıv – Talib müəllim kəndin mollasıdır.

çıxdı. Deyir, dedim, irax olsun, bu arvat niyə belə qənətdəndi? Deyir, belə qurudum, heç namaz da qila bilmədim. Deyir, sonra baxdım ki, arvad yerə girdi. Deyir, dedilər ki, gör o qədər nurrudu ki, bu, camaatın qavağında durmağ isdəmir. Deyir, qulağıma elə sədə gəldi. Allaha, imama yalvardım, kitava yalvardım, arvadı qoydular yerə. Arvadın namazını birtəhər qıldım. Aparlığı dəfn elədiy uxarı dağda, qayıtdıq gəldiy. Hələ deyir, mən ömründə belə möcüzə görməmişdim.

And içdi e kişi, çörəyi qırdı, tökdü. O arvat da çox namaz qılan, oruc tutan arvadıydı. Elə gedəydin ki, bunjajığı man, a ver, eləcə götürüb verəjiydi saa. Demiyəjiydi, özümə qalsın. Rəhmətdiy elə arvadıydı, üzü-gözü nurruyuđu. (S.1)

9.

Göyərçin yer üzünün mələyidi. Onnarda dalaşmax yoxdu. Mən İmamzadədə görmüşəm. Meşoknan dəni töküllər, minnən çox quş tökülür, o dənnəri yeyir, di gəl orda bir dənə zibil yoxdu. Məkgəyə gedənnər də olufdu. Hacı Talıbdan da soruşmuşam, deyir:

– Ay İsləm dayı, orda da göyərçinnərə yem verillər, ama oralar təmizdi.

O göyərçinin birinin bir əlamətini görmüşəm, bizim gözümüzün qabağında olan şeydi. Bizim qohumlardandı, gəlib qadının başına qonub. Qadın bunu tutub tumarriyır, üzünnən-gözünnən öpür, deyir, nədi? Quşu uçurdur, deyir, get. Bu göyərçin çörək bişirəndə də gəlib arvadın başının üsdünə, yeri-yəndə də. Bir ədəbxaniya¹¹ gedəndə arvad, bir də hamama gedəndə gəlmir. Hətta maqazinə gedəndə də gəlib qonur arvadın başına. Yaxın bir elmni adam vardı, onnan soruşduğ, dedi:

¹¹ ədəbxana – ayaqyolu

- Onun cavan ölen kimi var?

Dedim:

- İki qardaşı tarın¹² altında qalıbdı. Tar uçub üsdünə. İki-si də cavan olub.

Deyir:

- O göyərçin qardaşlarının hansınınsa ruhudu.

Əvvəllər burdan gedib sizin kəntdən, Göynükdən bir göyərçini gətirib, bura bir məktub yazıb, qılıcına bağlıyb bura-xirdilər, uçub aparrırdı ora qasid kimi. (S.14)

10. KARVANQIRAN ULDUZU

Eşitmişəm ki, haryasa karvana gedirmiş da. Bu tacirlər dururmuş, ulduzu gözdüyürlərmiş, dan ulduzunu. Dan ulduzu ayrıdı da. Dan ulduzunu gözdüyürlərmiş ki, dan ulduzu çıxanda - o vaxt saat-maat hardaymış - yola düzələ, gedələr. Həmən ulduz çıxıf, bunnar da elə bilif, dan ulduzudu da. Boy, karvan yola düşüf, gedif. Gedif, day bunlar nə qədər gedifsə də gedif, hamısı da qara-borana tökülfər. Ha gözdüyüflər işixlaşdır, ha gözdüyüflər işixlaşdır. Axi dan ulduzunnan sonra işixlaşdır hava. Gözdüyüflər ki, işixlaşma zad yoxdu. Axır o karvan qırılıfdı yolda. O ulduz çıxıf. Elə o ulduzun adı Karvanqırandı. (S.11)

11-12. ÜLKƏR ULDUZU

Ülkər altı dənə ulduzdu. Belə kom olur altı dənə. İşixlı ulduzlardı. Ülkər, deməli, ildə bir dəfə, – hansı aydadı, orası yadımda dəyil – ildə bir dəfə görükür. Beş-altı ay görükür ey. Siftə görükəndə, deməli, qoyun sürüsü olsun, mal sürüsü

¹² tar – qar yiğini

olsun, insan olsun, açıxdə olsa, Ülkər virir onu. Nəysə bədənində bir dəyişikliy olur. Deyirlər, Ülkər virib. Heyvanı, malı virsa, baxırsan ki, bir tərəfinin tükü tökülür və yaxud da ağapbax olur tükü. İnsan da həylə.

Hansi ayda, ayın neçəsində Ülkər çıxacax,¹³ onda malı, heyvanı daldalı yerdə saxlıyırdılar. Çıxdığı vaxt yadımda dəyil da. Vaqifi Ülkər virmişdi. Uşax idi, başının bir tərəfdən tükü ağardı. Elə helə də qocaldı, öldü getdi. Ülkər çıxanda o adamın üzünə elə bil ki, şafağı düşür. Ona zələl toxduyur¹⁴ da. (S.3)

12.

Məəm qardaşımı Ülkər virmişdi. Bı bir göyçəy oğlan idi. Nədən idisə, belə aqlı, qaralı oldu bı. Ala olmuşdu bədənində. Dedilər ki, bını Ülkər virib. Bibilərim dedi ki, ya bı qızılın üsdünnən addiyıb. Qızıl olub yerdə, quyuda. Dedilər, ya onun üsdünnən addiyıb, ya da Ülkər virib. Xirtdəyi, qaşı zadı aq olmuşdu. Bı əllərindəki kimi yox. O ala ayrı şeydi. O xəsdəliydi. Ama Ülkər vıran ayrı cürə ala olur. Deyiblər ki, ya bı xəznənin üsdünnən addiyıb. Ya da bını Ülkər virib. Xəznəən üsdünnən addiyanda da deyir, ala basır adamı.

Onun adı Ülkərdi, əmmə yeddi qardaş deyillər. O ulduzu da eşitmişəm. Olar yeddisi bir çıxır. O da parıldaxlı çıxır, Ülkər. (S.4)

13. SÜD YOLU

O ulduzdu da. Karvan Ay olmuyanda ulduzun işığında gedir. Ulduz tez batanda karvan dayanır, daa getmir. Bax, gecə ayaz olanda durursan ki, göydə belə bir palasa¹⁵ var. O, bu

¹³ Söyləyici xeyli fikirləssə də, Ülkər ulduzunun çıxdığı vaxtı xatırlaya bilmədi.

¹⁴ zələl toxduyur – zərər toxunur

¹⁵ palasa – xətt

tərəfdən qalxır, gün çıxan tərəfdən, belə gedir düz Məkgiyə tərəf. Gecə karvan yolda azmasın, o istiqamətnən gedirmişdər, səhradaitməsinlər deyə. Süd yolu diyirlər ona. (S.14)

14-15. AYLA GÜNƏŞ

Aynan Günəşnən bağlı elə deyillər, Ay oğlandı, güyə Günəş qızdı. Onnar bir-birinə çatmır. Belədi.

Gün xanım xamır eliyəndə – nağıllarda eşitmişəm da – Ay gəlifdi bunun yanına. Onda o əli xamırrı-xamırrı sıfətinə şapalağı vuruf. O ləkə o ləkədi, xamır ləkəsi. İsdiyirmiş ki, Gün xanımı öpsün da.¹⁶ Bu qoymuyuf da. Şilləynan vuruf, qoymuyuf. O xamırın ləkəsidi üzündəki. (S.26)

15.

Deyir, onu anası vurub, Ayı. Deyir, o, oğlan uşağıdı. Günənən sevgili oluf. Ona görə gəlif ki, mən Günü isdiyirəm. Anası da Günə razı olmurmuş. Ana vuruf onu, əli xamırrı vuruf. Onnan onun üzünə ləkə düşüf. (S.24)

16-18. ÇİLLƏLƏRİN SÖHBƏTİ

Böyük Çilləynən Bala Çillənin söhbəti var e. Yolda qavaxlaşıllar. Bala Çillə Böyük Çillədən soruşur ki, sən getdin, nağardin? Həə. Deyir ki, mən getdim, təndirin qırığına yiğdim, gəldim. Mən də deyir, hamsını – təndirin küfləsi olurdu da, – təndirdən salıf küflədən çıxardıf gələjəm. Bala Çillə deyir. (S.11)

¹⁶ Söyləyici mətnin bu hissəsini əvvəlcə yanımızdakı qardaşından utanıb deməmişdi. Qardaşının zarafatla "Ay Qənirə, ay günü niyə vurdu?" sualından sonra biz israr etdik və danışdı.

17.

Böyük Çillə girir, dekabın iyirmi ikisi günü. Məşəkqət yer olduğu üçün Çilləni biz o qədər də xoş qarşılamamışız. Həmişə deyirdilər ki, bular guya bacıdılar. Kiçiy bacı deyir:

– Ay bacı, sən çıxırsan, nə iş görə bildin?

Deyir:

– Neyniyəcəm? Hamısını yiğdim təndirin başına. Həə, deyir ki, bacı, bəs sən nə fikirrəşirsən? Nağarmax isdiyirsən?

Deyir:

– Mən də təndirdən salıb, küflədən çıxadacam.

Yani lap soyuğ olacağ. Ona görə də Kiçiy Çillə daha sərt şeydi. Böyük Çillə dekabr ayının iyirmi ikisində girir, bir də, deməli, yanvarın otuz biri günü artıq Kiçiy Çillədəndi. Qırx gün çəkir, on gün ordan, otuz gün də yanvardan. Yanvarın otuz biri Kiçiy Çillədi. Bu da ayın on dokquzuna qədər çəkir. İyirmi gün, onnan sora başdırıı Boz ay. Boz aya da ona görə Boz ay deyirlər ki, açdı yazdı, donduza, qışdı. Yəni gün çıxdısa, yazdındı, yoo, hava qarışdısa, qışdı. (S.28)

18.

Böyük Çillə dekabrin iyirmi birinnən iyirmi ikisinə keçən gecə girir. Kiçiy də qırx gün sora, yanvarın otuzunda. Böyük Çillə qırx gündü, Kiçiy Çillə iyirmi gündü. Biz üş bacıyığ. Balaca bacım Naxçıvandadı, böyük mənəm, ortancıl bacım Ağcabədidədi. Böyük Çillə girəndə həmişə atam maa deyirdi ki, bu, məəm böyük qızımıdı. Deyirdi, çillələr iki bacı olublar. Bir ataan qızdarı olub. Biri o qədər rəhmdil, mehriban, həmişə ailəsini yığan, ailəcənni olub. O qırx gün yaşıyır. Atası ona deyib ki, qızım, səən ömrün uzun olsun. Amma balaca qız o qədər kür olub ki, deyir, təndirdən basıb kürədən çıxarırmış evin adamlarını. Atası ona deyib ki, qızım, səən ömrün gödəy olsun. Ona

görə oonki iyirmi, böyük bacınki qırx gün olub. Həmişə Böyük Çillə girəndə atam deyirdi, bu məəm böyük qızımdı, Kiçiy Çillə girəndə də deyirdi, bu da mənim balaca qızımdı. (S.17)

19-20. XİDIR NƏBİ

Bala Çillənin də beş günü qalanda Xıdır Nəvidi. Xıdır Nəvidə biz yağı əridiriy, tökürüy qazana. Onnan billiy. Qazanda o yağ bərk olur qışda. Həmən o mamentdən sonra yağı baxırsan ki, duruldu. Ortası şəffaflaşır. Ortasınınnən əridi, ortasına yiğildi.

Deməli, onlar üç qardaş olur: Xıdır, Nəvi, Elləz. Səfərə çıxıllar. Səfərə çıxanda boran qalxır. Yollarına da qoyurğa götürürlərmiş yeməyə. Anaları da gedir gəlir, gedir gəlir. Bunlar nətəər oldu, görən? Borana tüşüf oləjəhlərmi? Görən, nətəər olajax? Bir ona zad eliyor ki, qoyurğa götürürlər, qoyurğa yəə bilərlər, ajlarınnan ölməzələr dana. Deyir, birdən ağlına gəlir ki, gedim hələ bir yağı baxım görüm. Yağı kəfini verifsa da, sağ-salamat gələjəhlər, boran da olsa. Həə, gedir ki, yağı əriyif, durusu yiğilif bir yana. Onnan rahat oluf ki, sağ-salamat qayıdış gələjək bular. Ta sağ-salamat gəlillər onlar.

Elə onnan o yağı baxıram ki, doğurdan da, həmən vaxtı o yağ əriyir, zadı çıxır böyrünə, durusu. Əriyir düz ortasına da, vedrənin ortasına. Qıraxlar don olur. Hə həmən vaxtdan bəri o yağıdan sinyırsan ki, doğurdan da, budura bax, yağı durusu gəldi ortasına, bərkidi qıraqında. (S.11)

20.

İndi ilaxır çərşənbələr deyillər, o vaxdı cəmrələr deyirdiy biz bunlara.

Fevralın beşi günü Xıdır Elləzi qeyd eliyirdiy, fevralın on dokuzu günü artıx Kiçik Çillə çıxır. Ona deyirdiy, Kürdoğlu

qayada qaldı. Kürdoğlu yol gedir, bərk də qar yağır. Görür kü, donmax ərəfəsindədi, bir qayanın koğuşuna gedir sığınır. Sığınır, orda bunu yuxu tutur. Gecənin bir yarısı görür ki, havaya elə bil ki, hənir gəldi. Durur, bir az donu zadı açılır. Səhər uje açılıb, durur, yoluna davam eliyor. Sən demə, cəmrə düşüb. Qarda isinmə olub, torpağa hərarət gəlib, bunun donu açılıb. Buna deyirdilər, Kürdoğlu qayada qaldı. (S.28)

21-24. QƏDİR GECƏSİ

Ağaşların başını əyib səcdəyə gəlməsini mamam rəhmətdiy danışındı. Ölənnərin rəhmətdiy. Ancax söyüddər baş əyir, söyüddən başqa heç bir ağac səjdəyə gəlmir. Meyvəli ağaçdar səjdəyə gəlmir. İl təhvıl olur e. İl təhvıl olanda bir söyüd ağacı səjdəyə gəlir. Bir ömrü boyu at gəvşəmir axı. Bilirsən? Bir at deyir, həmin dəyqə gəvşiyir, bir də ağac səcdəyə gəlir. Mamamın ulu nənəsinin camışı varmış, camışının balası. Camışın balasını səhər durub aparıb, görüb ki, söyüd yıxılıb. Deməy, bu adam ora çatanda həmin vaxt imiş. Su da dayanır, deyir. Elə ora çatanda baxıb ki, söyüd əyilib. Aparıb söyüdün başına camışın balasın bağlıyb. Deyib, bu burda otdasın, yesin. Gəlib evə, bir də gedib görüb ki, ağaş qalxıb, camış başında sallanır. Deyiblər, ay arvad, elə deyil e. Naxçıvannılar belə deyir: "Balax milax olub." Quru meyvələri zadı asıb qurudurlar e. Naxçıvanlılar ona milax deyir. İndi o deyir, balax milax olub. Yəni balax quruyub. (S.19)

22.

Mamamın nənəsi onnara danışırmiş, Tərlan nənəsi. Mamam deyirdi ki, il təhvıl olan vaxtı ağac səjdəyə gəlir. Onu

görən desə ki, mən nəsə isdiyirəm, diləyi qəbula keçər. Qızıl isdiyirəm, pul isdiyirəm, mülk isdiyirəm. O deyir, tərtəmiz qızıl olarmış. Yəni o cür inanılıb.

Deyir, o vaxtı arvadın biri kişisiin yanındaymış. Görən kimi tez deyib ki, kişimi qızıl isdiyirəm. Allah-tala kişisini qızıl eliyib bına. Mamam barmaxlarımızı həmişə qabağına qoyub deyirdi, o vaxt insannarın barmaxları hamısı eyni cür olub. Bir uzunnuxda olub belə. O da indi ərinə dəyib toxunmuyub. Gələn ilə qədər ərinin barmaxlarından az-az kəsib işdədib qızılları ki, kişi ölməsin. Həmin günü yenə görüb, bir il sora. Deyib, kişini insan isdiyirəm. Əri təzədən insana çevrilib.

O vaxda qədər barmaxlarımız hamısı bir olub. Onda kəsənnən sora barmaxlarımız belə olub: biri uzun, biri gödəy. Həə, bax elə danışındı mamam. Mamama da nənəsi danışmış. Nənəsi yox e, Ümbül arvad. Qəşəng arvad idi. Hər dediyimiz kəlməyə o arvad bayatı, şeyir deyirdi. (S.19)

23.

O vaxtı anam danışındı. Deyirdi ki, ilaxır çərəşənbədə at göyüyündə əğər yanında nə olsa, ona əl vursan, qızıl olajax. Bir gəlin yoldaşınınan gedif ki, tövlənin qapısınınan, türkün məsəli, deşiyinnən baxıflar ki, görəy, at göyüyük? Görüflər ki, göyüyük. Bu da yanına bir daş qoyufmuş, gəlin. Əri də yanında imiş. Elə qapıdan baxanda görük at göyüyük, əlini belə vuruf, deyif ki, bunu qızıl elə. Çönüf ki, əri qızılı dönüfdü. Özünü itirif daşa vurmağ yerinə, əlini ərinə vuruf. Bir il kruqlu, – anam danışındı, bilmirəm, – indi bir il kruqlu kişinin çəçələ barmağını kəsif arvad, uşağıını onnan dolandırıf, o qızılınan. Sonradan o biri il aparif ərini yanına qoyuf, yenə atı güdüf. Göyüyündə deyif, daa bunu adam elə. Adam olanda görük ki, kişinin çəçələ barmağı yoxdu. (S.26)

24.

İlin axır günü ağaşdar səjdə eliyor. Bı, hər adamın gözünə görükmür. Bir nəfər atnan gedirmiş. Bilmir ki, bı ağaşdar səjdə eliyib, neyliyib. Görüb, söyüd ağacı uzanıb yerə. Atı bağlıyor ora, dəstəmaz alır, namaz qılır. Duranda baxır ki, at göydən asılıdı. Ağaş səjdə eliyib qalxıb göyə. At da asılıdı. Atı orda boğulub ölüb. Bı da elə bilib ki, ağac elə helə alçaxdadı, atı bağlıyb ora. Qanmıyıb ki, bı ağac əyilibdi. O gecəsi olubdu. O bir dəfə olurmuş, ilin axır gecəsi. (S.3)

25-28. QARININ BORCU¹⁷

Qarının oğlaxları aprelin on beşinə qədərdi. Aprelin on ikisi başdırı, on beşinə qədər, üç gündü. Həə, ta çıxır gedir qarı. Bunun da oğlaxları variymiş, eşdə otduyullar, hamısı zad eliyillər, oynışllar. Həə. Bu da qayıdır ki:

Mart, gözünə¹⁸ barmağım,
Oynaxlaşır oylağım,
Yaza çıxdı oylağım.

Bu qayıdır, gəlir təzdənnən apreldən üç gün vaxd alır, on ikisi, üç gününə sora. Onnan qayıdır gəlir, o üç günün içində boranı, qiyamati qaldırır, qarın oğlaxlarını qırır, çıxır gedir. (S.11)

26.

Bax, onun o gün buralarda söhbəti oluf. On beşində qarının borcudu. Biz ömür boyu onu üç gün eşitmışiy. Mart

¹⁷ Buna “Qarının keçiləri”, yaxud da “Qarının oğlaqları” da deyirlər.

¹⁸ Söyləyici bu sözü işlətdikdə stolun başındakilar gülüşdülər. Dedilər ki, qarının dediyi kimi de. Söyləyici buradaki qeyri-etik sözü deməyə utanıb onu gözünə sözü ilə əvəzləmişdi.

çıxannan sonra qarı o sözü deyir. Onda mart qayıdır, aprelə deyir ki, üçcə gün manə vaxd ver. Bu, üç günə qarının oğlaxlarını qırıf qutarır. İndi gəlif onu çıxardıblar ayın on beşinə. Bir az havalar pis keçirdi deyən deyirdilər, qarının borcudu. Deyirəm:

– Ayə, vallah, biz atadan-babadan eşitmişiy, qarının borcu üçcə gün olur. Bu da aprelin birinnən üçünə kimidi.

İndi gətirif çıxardıflar aprelin on ikisinnən on beşinə. Biz ömrü boyu aprelin birinnən üçünə bilmışiy bunu. Mart çıxannan sora, qarı o sözü deyənnən sora

Mart gözünə barmağım,
Oynasır oğlaxlarım,

– deyəndə onda o apreldən üç gün borc alır. Guya ki, bu qarının sözünə görə üç günə onun oğlaxlarını qırır. Qar yağır, boran əsir. İndi də o günü bir az bu havalar söüx keçirdi deyə deyirdilər, qarının borcudu. (S.6)

27.

Qarının üç dənə çəpişi olur. Bu mart çıxannan sora deyir, martdan çıxdıx, dərtdən çıxdıx. Qarı biədəb bir anekdot deyir. Siz də məni üzrlü sayın, qarı mart ayına deyir:

Mart, g...tünə barmağım,
Yaza çıxdı oğlağım.

Mart da yalvarır, deyir:

– Aprel, iki gün maa öz vaxdının borc ver.

O da verir. Bərk soyux olur, çəpişdər qırılır. Qarının keçiləri, çəpişdəri budu. (S.14)

28.

Qarının keçiləri artıq aprel ayıdı. Bizdə deyirdilər ki, martın hamısına, aprelin də yarısına nəhlət olsun. İkişisi də yanı sərtdi, aprelin on beşinə kimi hava dəyişkən olur. Həə. O qarının da deyir, keçiləri variymış. Buraxır çölə, yaz gəlib, danaqıran zad da çıxıb. Deyir ki, ha:

Mart gözün,a barmağım,
Yaza çıxdı oğlağım.

Mart xayış eliyir, apreldən bir üç gün borc alır. Aprelin ikisi, üçü günü bərh qar yağır, qarının oğlaxları da qırılır. Bu da qarının keçilərinin qırılması.

Martda mərəy yarı gərəy, aprelə də bir xorum otun gərəy. Bizdə belə söz var. Martda mərəy yarı gərəy. Biz mərəy nəyə deyiriy? Otu zadi yiğib qırığını hörürlər, bariyanan hörülülmüş yerə mərəy deyiriy. Otu ora yiğiriğ, sora mal-heyvan dağıtmışın eləməsin, üsdünü də kəndirnən zadnan bərkidiriy. Həə, qışda onun bir tərəfənnən açıb işlədiriy. Ona mərəy deyiriy. Deyiriy, martda mərəy yarı gərəy, aprelə də bir xorum otun gərəy. Yani ehtiyatın bol olmalıdır. Xorum, adətən, bir qoltuxdu da, malın bir dəfə ağızına aldığı xorumdu. Bir dəfə ağızına yerləşən qədər alır, ona xorum deyirlər. Yəni malın ağızına atmağa bir xorum otun olmalıdır. (S.28)

29. TOYUĞUN CƏZASI

Toyux qabaxca quş kimi uçurmuş. Peyqunbər deyir:

– Bı qanadı saa kim verib?

Deyib:

– Qanadı mən özüm qazanmışam da, qanad mənimdi.

Deyir:

- Axı Allah qoymaz, sən quş kimi uçasan.

Toyux deyib:

- Allah qoysa da uçacam, qoymasa da.

Bının danışığı Allaha acıx gedir. O günnən sora toyuğ uça bilmir. Toyuğun quş kimi uşmağa ixtiyarı yoxdu da. Məsələn, uçar uzağı iki metir, üş metir. Deyir, Allah versə də uçacam, verməsə də. Sora başına bı oyun gəlib. (S.3)

30-31. USUB-NƏSİB QUŞLARI

O quşlar variydı e, Nəsibnən Usub. Deyir, bunnar iki qardaş olutdular. Bunnarın da öyə¹⁹ anaları olutdu. Öküzdəri itiridilər. Həmişə nənəm danışındı. Öyə anaan qorxusunnan öyə²⁰ qayıda bilmitdilər. Deyir, ay Allah, öyə anadan o qədər qorxutdular ki. Deyir, bunnarı o qədər döyürmüş ki. Öküzü itiridilər, bunnar da öküzdəri tapmıldı deyən onnar deyir, quş olub uçutdular. Həmişə də, hər axşam oxuyullar:

- Usub.

- Nəsib.

- Tapdın?

- Tapbadım.

Bu sözü həmişə nənəm də deyirdi, qaynanam da deyirdi. (S.2)

31.

Hophop quşu, Nəsib-Usub deyillər. Onuynan bağlı danışollar ki, gəlin olur. Gəlin başını yuyurmuş. Başını yuduğu yerdə, daradığı yerdə qaynata bunu gəlir görür da. Hə, bu qayıdır,

¹⁹ Öyə – ögey

²⁰ Öyə – evə

deyir ki, ay Allah, məni bir quş elə, bir də qaynatamnan üz-üzə gəlmiyim. O məni başımı yuduğum yerdə gördü da. Elə o darax başında quş olur bu. Həmən o Hophop quşudu da. Başında darağı quş olub gedir, ağaclarla qonuf oxuyur:

Nəsib, Usub,
Eləcə hop-hop,
Bir top.
Nəsib, Usub.

Eləcə o kəlməyi – baxırsan, qanırsan ki, – o oxuyanda onu deyir. Nəsib, Usub, Nəsib, Usub. Onun uşaxları olur. İki dənə oğlu olur. Bunnarın adını çəkir. Deyir, ağaclarla qonduxca onnarı çağırır. (S.11)

32. ŞANAPİPIYİN YARANMASI

Şahnapiipyi, deyir, gəlindi. Başındakı onun darağıdı, şanapipiyin.

Cavan gəlindi, köçüb. Başını yuyurmuş, yanı yuyunurmuş, o məqamda dakqılıt gəlib, görüb ki, qaynatasıdı. Deyib ki, Allah, məni quş eylə, qaynatam məni bu vəziyətdə görməsin. Hə, utanğınnan onun diləyi hasil olubdu. Quşa çevrilib, uçub gedibdi. (S.28)

33. BUĞDANIN QARNI NİYƏ YARIQDIR?

Buğda deyir, vaxtiylə çox yekə oluf. Deyir, yekə-yekə olufdu. İnsan da yeməy yemirmiş də. Eləcə alma, – cənnət almasıymış, – bunu qoxuluyuf, bunnan dururmuş da insannar.

Günü-günnən də cavanlaşmış. Heş nə ölən olurmuş, nə gəldiyəcə yaşdanmırmiş da insan. Axırı bir gün da bunun hasıymışsa gedir, bu buğdanın üsdünən bıçağı çəkir, yeyir. Yumru oluf da buğda. Bunu götürür belə, dilimniyir, yeyir. Onnan sonra bu buğda kiçəlib, balacalaş�, bir belə qalif buğda. Elə qarnı da onnan yarıxdı. Həə... bax, onu eşitmişəm ki, belə olufdu. (S.11)

34-37. İTİN PAYI

Mən anamnan eşitmişəm, sümbül düz divinə qəfər tökürmüş da, bu taxıl. Sümbül divinə qədər olutdu. Elə olutdu ki, biri geyitdi, yoluf taxılı, onnan isdifadə eliyifdi, oturannan sora. Ona görə Allah-talanın acığı tututdu ki, insan nankor çıxdı. Sümbülü çəkitdi göyə. O başındakı bi qırıx sümbülü itə saxlıyıtdı, insanın payı yoxdu ki. O biz yediyimiz də, irax üzümüzdən, itin payıdı. O itin payıdı, sümbül lap əvvəllər, dünya yaranan vaxdı düz divinə qədər sümbül olurmuş. Bax, qanmıyan insan elə eliyitdi. Özün təmizliyitdi onnan. Ona görə itin payını yeyiriyy biz. (S.2)

35.

O vaxtı ayaxdan başa qədər sümbül olur. Məsələn, bir dənə çubuxdan bir siloy buğda çıxmış. İndi görürsən sümbül bir belə olur. Bir qadın xamır eliyir. Uşağı, üzdən irax, əyağa gedir. Kündəni götürür bu, uşağı təmizdiyir. Onnan sümbül başdırıyr yerdən, dibdən qısala-qısala gedir. O, bir belyə çatanda (əli ilə göstərir – tərt.) itnən, pişiy uluyur, axı onnarın da urzası kəsilir. Uluyubdu ki, ilahi, bizim urzamız kəsilib. O qalan urza itinən pişiyində. Ona görə də itə, pişiyə gərəy qulluğ eliyəsən. (S.3)

36.

A bala, gəlin pis iş görüp da. Çörəynən uşağı silif. Deyir, göy bax belə aşağıdaymış. Çörəyimizi də Allah-tala deyir, o göydən tökərmiş həməşə. Buğda tökərmiş, onu da üyüdüf yiyrmişdər. Gəlin gedif çörəyi götürüp uşağı silif, uşağ batıranan sora. Çörəy qalxıb göyə, vermiyif bizə çörəy. İtdər ağlaşif, çörəy verif bizə. Arpa, buğda bax onnandı. O da bizə çörəy verif, buğda vermiyif. Gəlinin o əməlinnən sora arpa, buğda hazır olmur. Deyir, gedin özünüz əkin, yeyin. Onda qədrini bilərsiniz. (S.24)

37.

Çörəy itin urzasıdı. O vaxt mənim bavam rəhmətdiy deyirdi ki, bala, o vaxtı urza-murza, hər şey çəkilif. Millət acınnan batarmış, qırılmış. Neçə əsr bunnan qavax. Deyir, itdər o qədir aj qalır kın, hamısı gedillər bir dərədə uluşullar. Yiğisıllar ki, Allah-tala, bizə çörəy ver də, bir ölüryü, noolsun ki, dilimiz, ağızımız yoxdu, itik. Allah-tala deyir ki, onlar xoşuma gəldi. O urzuyu endirirəm ki, siz yiyin, onlara da verin. Ona görə də həmişə mənim bavam yal çaldırırdı itə, içində də duz atırdı. Deyirdi, savaxnan cənnət, cəhənnəm olanda o duz duruf danışajax. O duz duruf danışajax ki, yalan demirəm.

Deyirdi:

– Bala, yedyinizin çoxusunu itə verin.

Deyirdim:

– Niyə, ay bava?

Deyirdi:

– Biz itin urzاسını yiyriryi, ay bala. Allahın o qədər xoşuna gəlir ki, itdərin duası, bax, bizim yidiyimiz urzanın hamısı itdərin paydı. İtin urzاسını yiyriryi. (S.1)

38-39. NƏHƏNG İNSANLAR

Ucubılıx uzun bir adammış. Çox uzun. Elə bil ki, addımıının biri üç-dört metirmiş. Bını Əzrayıl nə qədər ciləliyirsə,²¹ bını tuta bilmir, canını ala. Helə deyirlər də, rəvayətə görə. Bir gün Əzrayıl insan donunda gedir qəbirsannığa. Bilir ki, Ucubılıx gəlib ordan keçəcəy. Gedir, qəbirsannıxdə qəbir qazır. Yerini çizir. Ucubılıx gələndə deyir:

– Ay qardaş, mənim qardaşım da elə sən boydaydı. Gəl uzan görəy hələ bu qəbirə, yerrəşər mənim qardaşım?

Bir az qazmışmış. Uzananda deyir:

– Haa. Niyə yerrəşmir?

Uzanır qəbrin içində, elə orda çökür boğazına Əzrayıl. Deyir:

– Daa bəsdi gəzdiyin.

Orda onu öldürür. Ucubılığ heyłəymış. (S.3)

39.

Oğuz deyirdilər onnara. Vaxtiylə Oğuz milləti oluf. Vallah bilmirəm, elə hardansa eşitmışəm, qəbir çıxbıg guya. Oğuz ölüüsü olubdu. Qəviri neçə metrə olub, onnarın uzunu. Bax elə bircə Oğuz ölüüsü eşitmışəm. (S.11)

40. BƏXTİN YAZILMASI

Məhəmməd peyqumbər bir gün yolnan gedir belə, baxır ki, iki dənə qız uşağıdı. Birinin əlində dolu vedrə, qab-qasıx. Biriin də əlində boş vedrə. Bu dolu vedrəynən gedən ağır,

²¹ ciləliyirsə – girəvəyə salmaq istəyirsə. Artıq bölgədə yaşayan Qərbi azərbaycanlıların da nitqində g samitini c samiti kimi tələffüz etmə hallarına rast gəlinir.

samballı kız uşağıdı. Boş vedrəynən gedən gic imiş. Bırɑ virirmiş, – difarın dibinə, – ora virirmiş, – yerə, – vedrə danqlıdıyırmiş. Binnar nə bilsin ki, binnarın yanica kim gedir. Peyqumbər gedir, binnar da bün dalica gedir. Binnar bilmir ki, qabaxda kimsə gedir ha. Gözə görükmür, binnar görə. Gedirlər bir bilağın başına, orda vedrəsi dolu olan qız gedir divarın dibinnən təmiz torpax götürür, gətirir, bu qab-qasığı bırda yuyur, sürtür. Bir-bir suyun altında salavatdırır, qoyur vedrəsinə. Bu gj̄ də ayağ üsdə durub elə vedrəni ora-bırɑ vurur. Məhəmməd peyqumbər binnara belə baxır. Qutarannan sora bı dolu vedrəynən gələn qız bir də təzdənnən qoyub suyun altına, bir də salavat verib bına. Dolusunu götürüb, indi gəlirlər. O birisi qız da boş vedrəyə accana su qoyub, doldurmuyub gəlir. Gələnnən sora indi bu peyqumbər binnarın dalica gəlir. Binnar gələndə insan donunda bir ağsakqal kişi durur binnarın qarşısında. Deyir:

– Ay bala, hardan gəlirsiz?

Bu gj̄ qız deyir:

– Görmürsən, sudan gəliriy.

Deyir:

– Görürəm e, sudan gəlirsiz. O sudan verərsiz içəm?

Bı vedrəsi dolu olan, təmiz qız vedrədən bir qruşka götürür, gedir düz o bilağın başına. Orda təzdən bını yuyur, təzdənnən salavat verir, doldurur ki, ağsakqala su gətirə. Bı ağsakqal da durub bı gic qızın yanında. Gətirir, bı suyu verir, içir. Qayıdır Allaha baxır, deyir ki, qızım, səni görüm, əlii əcriynən qazanasan, yiyesən. Bu gicə də deyir:

– Səni də görüm, qazanmiasan, yiyesən.

Bı su gətirən özünə dərd eliyir. Deyir, yox e, mən bı sirri ürəyimdə saxlıya bilmərəm. Utanmaxdan keçib. Deyib, mən bı

kişidən soruşacam, bə mənnən su isdədi, getdim bir də ordan çıxdım, təzdən yuduğumu bir də doldurdum, yudum ki, ağsakqala su aparıram. Gətdim, bu maa dedi ki, əlii əcriynən qazanıb yiyesən. Bə bu gij də vedrəni ora virdi, bira virdi daranqadaraq. İçində də bir qırıx su. Həş bına su da vermadı. Dedi, bilağ odur, ordan get iç. Bına dedi ki, səni görüm qazanmıyasan, yiyesən. Bı nə məsələdi? Mən bının qabağın kəsib utansam da, bını binnan soruşacam. Keçir peyqumbərin qabağına.

Deyir:

- Ya peyqumbər, su isdədin mənnən, sən niyə belə dedin? Ona dedin ki, qazanma, ye. Maa dedin ki, əlii əcriynən qazan, ye. Bə mən hansı günah elədim?

Deyib:

- Bə, bala, mən Məhəmməd peyqumbərəm, sən də mənim hümmətim sən, o da mənim hümmətimdi. Onun indi ağılı azdı. O neynəməlidir? O gedəcəy bir yerə, irahat bir evdə oturacax, bir ailədə. Onnar qazanacax, bı da yeyəcəy. Ama sən əlli-əyaxlısan. Hansı evə gessən, özün qazanacaxsan, özün də yeyə biləcəysən.

Bax o onnan qalıbdı ki, yaxçıya gün yoxdu. Qoçax adam gərəy özü qazana, özü yeyə. Ama gic adam elə bir kişiyə, elə bir yerə ürcah olur ki, doğrudan, qazanmir, yeyir. Kişi gedir, ətin də döyülmüşünü gətirir. Kiftəni də ordan alır, gətirir ki, ala, ye. (S.4)

41-42. ÇIRKİN QIZIN BƏXTİ

Deyir, bir gün əmi oğlu əmi qızını alır. Əmə bu da, - qız, - çox çirkin imiş. Sən demə, bunun da baxtı gözəliymış. Gündə bu oğlannan çörəy yeyəndə öz-özünə utanarmış. Buna bir

göyçayın tapım, mən belə çirkinəm. Gedir suya. Gedəndə baxır ki, suda bir gözəl durur. Deyir:

– Aaz, sən kimin qızısan? Gəl səni mən əmim oğluna alım.

Yalvarır, yapışır. Deyir:

– Get, savaxnan gəl.

Deyir:

– Yaxşı.

Gejə yatmir. Gejə yatmir, savax qalxır, gedir.

Deyir:

– Gəl gedəy.

Deyir:

– Mən sənin baxtinam, onnan çörəy yeyən mənəm.

Nətəər məni gözəl görürsənsə, sən o gözəlsən.

Sən demə, sudakı bunun baxtıymış. Onçun deyillər ki, insanın baxtı gözəl olsun, özü gözəl olsa heç. (S.24)

42.

Deyir, iki qız olur. Biri çirkin olur, biri çox gözəliymiş. Bi gün çirkin qız gəlir baxd yazanın yanına ki, bəs mənə baxdımı gösdər. Onu görməy isdiyirəm. Yazıçı deyir ki, savaxdannan bulağın başına get. Baxdını orda görəssən. Qız durur savaxdannan, qaçırl bulağın başına. Görür nə? Gözəllər gözəli bir qız oturufdu daşın üsdündə, saçını darayırlar. Bu gözəl qız, saçını darayan qız çirkinin baxdıymış. Qız sevinə-sevinə qayıdır.

Bir gün də gözəl qız yazılınnın yanına gəlir ki, baxdımı görüm mən də. Deyir, savaxdan sən də bulağa get, baxdin ordadı. Qız gəlir bulağın başına ki, bir qoja qarı, qırış-qırış, yaman gündədi, daşın üsdündə oturuf. Demiyəsən, hamı gözəl qızı bunun gündə görürmüş. Yazix qız peşman oluf, ordan ağlıya-ağlıya qayıdır. (S.24)

43. OCAQ İLANI

Biz Naxçıvanda yaşıyanda bizim bağda – erməni evi almışdıq. Erməni köşdü, getdi, onun evini aldıg. Üş-dört il yaşadıq, artıq yox, – alça ağacımız variydi. Bax, bu vaxtlarıydı özü də. Alça, belə deyəy də, çakqalalamışdı.²² Bacılarım gəldi ki, ay qağa, ay qağa, baxçada ilan var. Atam da müharibə görmüş adamıydı. Evdə bir tüfəngi variydi, ov tüfəngi. Tüfəngi götürüb doldurdu. Bax, belə yoğun, normal ilanıydı. Ağ ilanıydı. Onu tüfəngnən vurdu.

Mənim indiki ağlım olsaydı, bir az düşüncəm çox olsaydı, qoymazdım ilanı vursun. Düşdü yerə ağ ilan. İnanırsız, onnan sora bizim ayılənin döngəsi döndü.²³ Məni at vurdu, apensitim partladı, anam xəsdələndi, atam aprasiyaya düşdü... Bax, ona görə ordan köşdüy.

Bax, deməy, ilan var, bu mələydi. Allahın mələyləridi. Ağ ilan da ocağ ilanıdı. Onu vurmağ olmaz, incitməy olmaz. (S.13)

44-47. İLANLARIN MÜHARİBƏSİ

Şərur mahalında bir nəfər şofer Naxçıvannan gəlmiş. Yolun qıraxlarını kanal kimi eliyirlər ki, su dağıtməsin yolu. Görür ki, yolun qırığında bəlkə min dənə ilan döşənib yatıblar. Hamısı da yaralı. Müharibədən gəliblər. Götürüb bir vedrə benzin çəkib səpib üsərərinə, odu verib. Gəlib kənddərinə yaxınnaşanda, körpü varıldı. Körpüdən maşınınan düşüb özü də orda ölüb. (S.3)

²² çakqala – yetişməmiş, kal meyvə

²³ döngəsi döndü – tale üz çevirdi, işləri gətirmədi

45.

Məəm anam deyirdi ki, mən gəldim, – demirəm, oon yanına ilan getmir, tərpənmirdi – dalımda şələm varındı, yanımıda da qardaşımın hansıymışsa. Deyir, gəldim, şələni belə qoydum yarqana, dalımı dayadım. O vaxtı belə çatiynan çəkirmişdər ciyinnərinə şələni. Deyir, gördüm, elə bil ki, gətiribsən bir yekə xırman kimi ilan tökülüb qayníyır. İlan da getmirdi axı anamı görəndə. Deyir, qorxdum, uşağa bildirmədim. Binnar hələ gedirmiş, deyir, davaya. Anam, deyir, bəkə yüz, bəkə iki yüz, bir-birlərin didə-didə. Deyir, o uşağa bildirmədim, görsətmədim. Ehmalca deyir, qorxa-qorxa əlimi saldım bı çatiynan şələmi tutdum, bir qolumnan o yarqanı cırmaklıya-cırmaklıya çıxdım. O yannan deyir, keşdim gəldim. Onnar elə orda qaldı. Gedirmişdər, deyir, davaya. (S.4)

46.

Birinin lotkasıvardı Kürdən keçməyə. Bir ilan ağızında bir qızıl gətirir verir bı lotka yiyesinə. İşarə eliyir ki, bizi lotkaynan keçirt Arazın o tərəfinə. İyirmi-otuz ilanımış. Keçirlər gedirlər. Kimnən dalaşıblar, neyniyiblər. Qayıdib gələndə də o bir dənəsi genə bına gətirir bir qızıl verir ki, gedəy qohumları, yoldaşları gətirəy. Genə lotkaynan gedir, onnarı keçirdir. (S.3)

47.

O vaxtı nənəm deyirdi ki, eşiyə çıxdıx ki, dağ-döş dolu ilandı. Dəniznən deyir, dağ arası dolu ilandı. Bəzilərinin quyruğu qırıxdı, bəziləri yaralıdı, bəzilərinin qanı axır. Deyir, orda müşdeyit var idi, o qışqırkı, dedi ki, kimin südü var qazannarda, ləyənnərdə, qavaxlarına qoysunnar. Apardıx,

deyir, belə düzdüy. Düzdüy, deyir, ilan gəldi, deyir, işdilər, çıxıdlar getdilər. Davadan, deyir, gedərdilər ilanlar. Arvad elə danışırkı. Südü verir ki, işsinlər, millətə dəyməsinnər da, gessinnər. Onlar acılıdlar, müharibədən gəllillər. (S.1)

48-49. İLANIN İNSANA VURULMASI

Ba, burda qonşu kəntdə olubdu. Adam özü danışırkı, yalan deyirsə, günahı boynuna. Deyir, mən çöldə, mal tövləsindəydim. İlan gəldi, deyir, sarıldı ayağıma, üzümə baxdı. Nə məni vurmur, üzümə baxır, sıxır. Nəyisə. Nətəər, hansı yolla əlinnən çıxdım, getdim. İlan da çıxdı, getdi. Onnan sora xəs-dələnmişdi o adam. Bax, ilanın insana vurulması var.

Hətdə mən bir şey də eşitmişəm, indi nə qədər düzgündü, deyə bilmərəm, elə ilannar var ki, onnar üç il yaşıyannan sora gedib cəngəlliylərdə insan olurlar. O hansı sort ilandı, hansı cinsin-nandı, bilmirəm. Elə bir şey eşitmişəm, yaşıdlar danışib. (S.13)

49.

Gədəbəydə bir gəlinin belində ilan gəzirdi, deyir. Biz orya qonağ getmişdiy, orda söylədilər. Deyir, iki il onun belində durdu. Yatanda deyir, suyruldu yorğanın üsdə yatdı, duranda belinə sarıldı, getdi. Mələykəymiş. Aşıq oluf qızı. Baxıf ki yoldaşı, ilan əyilik su içir, əlinnən suyruludu, su içir. İlani vuruf. İlani vuruf geri qayıdış, ağacın divinə çatan saat kişinin canı çıxış. (S.24)

50. ƏJDHAHA

Əjdaha bilirsiz necədi? Əjdahanın buynuzu olur deyirlər. Fakt bizim Dərələyəzdə yaşadığımız kəndin ərazisində Toxlu

ağlı deyilən bir örus zonası variydi. – Toxlu bilirsən nədi? Bizdə, orda heyvana toxlu deyirdilər. Ağıl da onun tövləsidi. – O, tövlə döyük, orda mağaralar var, daşdarın içində böyüy. Min dənə qoyun sal ora, qabağına da bir setka çək. Göydən, əstafurullah, daş da yağısa, heş nə olmaz olara. Ora Toxlu ağılı deyirdilər. O vaxtı, kolxozi dövrü, imkannıların toxlusu qışda qalırmiş orda. Güneyidi, gətirib qatılmışdılar mağaraya, özdəri də otururmuş qabağında. O ərazilər dağlıq olub, qayalıq olub.

Orda daşın arasında əjdaha vardı. Bir arvad danışındı ki, mən getdim, gördüm onu. Başı, elə bil ki, at təzə balalamır? Onnarın başı at balasının başı boydaymış. Bax, belə. Atam da deyirdi, orda var. Əmim də deyirdi, orda əjdaha var. Buynuzlu, özü də, deyir, daşın arasındadı. Gör Allah-tala onu nə cür yaşadıb. Hətdə, deyir, onun gözündə rentgen şüası var. Bizim o ərazidə dağ keçisi çox olub o vaxt. Biz ov deyiriyy daa, ov çox oluf. Deyir, ov hərrənif gələndə o, gözüynən onu çəkir, alır. Kimi deyir, nəfəsiynən çəkir, udur. Deyirdilər, ora getməyin. Orda da çəşir olur. Gedirdilər çəşir yiğmağa. Mən də düşürdüm dallarına. Uşağ idim. Deyirdilər, o əraziyə getməyin, orda əjdaha var, adamı çəkir, udur. Bax, bu reyal söhbətdi. (S.13)

51-55. ƏZRAYIL

Valla, Azrayılı da belə deyirlər. Bını eşitmışəm. Nənəm, rəhmətdiy – dədəmin arvadı – danış� bunu. Mənim atamın iki arvadı oluf, qoca nənə deyirdiy ona. Deyirdi, o vaxdı veriflər Azrayılılığı. İndi guya ki, Azrayıl o vaxdı Azrayılılığı götürmürmüş. Götülmüşəndə deyifdi:

– Əşı, yox e, mən gedif flankəsin oğlun öldürüm, qarğış iyəsi olum. Mənim də övladım var da.

Ona canım qurban olmuş tərəfdən deyilifdi ki, yox, sən get götürü boynuna. Biz elə eliyəjix ki, deyən dəyillər, Allah saa nəhlət eləsin. Sən öldürdün mənim balamı da. Biri dağdan düşcax, biri qəyadan düşcax, biri avaryiya düşcax, biri durduğu yerdə olcax. Ona görə da həylə oluf Azrayıl götürüb boynuna Azrayılılığı, oluv Azrayıl. İndi gör heç deyillər, Allah Azrayıla nəhlət eləsin, gəldi bını apardı? Deerlər, oyyy, görən nədən oldu. Üreyi dayandı, damarrar tutuldu, binnan rəhmətə getdi. Qeyədən düşdü, nə bilim, avaryalar da kı ta gündə kannar alır. Allah uzağ eləsin. Belə. Heş kim demir, Azrayıl öldürdü. (S.16)

52.

Elə deyir, gözə görünməzdi. Mənim ana nənəm oləndə mən uşağıydım. Anamnan xalam oturuf yanında. Vəziyəti yaxşı döylüdü, atam da evdəydi. Bizim yanımızda oluf, oğlu yoxuydu. Həə... Bu – uşağıydımsa da, yadımda qalıfdı, – anamgilə dedi ki, qapıdan adam gəlir, niyə ayağa durmursunuz? Anam da dedi ki, ay ana, kim gəlir? Dedi, dəən²⁴ yorulufsuz. Özde²⁵ yamşağı²⁶ ağızına çəkdi dedi ha. Elə yamşağı ağızına çəkdi, dedi:

– Adam gəlir, niyə durmursunuz əyağa?

Bunlar da qapıya baxdılar ki, heş kim yoxdu. Ana, – dedilər, kim var? Onnan dedi, dəən çox yormuşam sizi, yorulufsunuz, heş qalxmağ isdəmirsiniz. Sizə demirəmmi adam gəlir, əyağa durun. İkisi də durdu, gözdəri də qapıdadı. Qapı da açılmır, elə ha qapıya baxdılar, yoxdu heş kəs.

– Ana, hanı? Qalxdığ, nə var?

²⁴ dəən – deyəsən

²⁵ özde – özü də

²⁶ yamşağı – yaşmağı

Bir də belə baxdılar ki, yoxdu. Bax o gələn onun gözünə görünmüdü kü, arvat getdi, keçindi.

Kimiyə əmi formasında da gəlir, kimiyə dayı formasında gəlir, elə kişi formasında da gəlir. Ən çox yaxın adamı kimi gəlir. Onun gözünə bax elə o formada görünmüdü. Hələ də yadımdadı ki, o belə dedi. (S.11)

53.

Mənim qaynanam deyirdi ki, iki dənə gözəl oğlan gəlir, qapının ağızında durufdu. Baldızıma deyər:

– Nətəər oğlanlardı? Deyir, aaz, onnar nətəər bir-birinnən gözəldi. Heylə də analar oğul doğarmı, görəsən? Qoşa, deyir, qapının ağızında dəyanmışdı.

Baldızım deyər:

– Ay ana, kim var?

Şəhər evidi də, zdanya. Deyir:

– Yoox, iki dənə gözəl oğlandı. Sən Allah, onnarı dəvət elə, gəlsin. Bax gəlib qolumnan tutub məni qaldırırlar.

Elə onnan sonra da baldızım deyir, öldü. (S.2)

54.

Deyirdilər ki, Azreyil iynənin gözünnən, dar yerdən keşməyi bacaran bir məxluğdu. Kimin gözünə pəhlivan kimi, kiminin gözünə pişiy kimi, kiminin gözünə bir papağ kimi görünər. Yumuşax, balaca bir papağ. Xırdaca papaxlı kişi kimi görünə bilər. Yəni hər bir adamın gözünə müxtəlif cür görünər. Bir-birini acılıyanda deyirdi ki, həkimin Azreyil olsun. Yəni öldürsün da səni. Azrayeldən nə həkim? Öldürməyə gəlir də. Həkimin Azreyil olsun, a bala. (S.28)

55.

Samaya danışırdı, bajısı ölən vaxtı yerində danışırdı. Bajım öləndə deyir, baxdım ki, qapıdan bir kişi girdi. Elə qorxdum, deyir, sonra Əşədənimi²⁷ oxudum. Deyir, baxdım ki, yoxdu. Bir əz sonra baxdim ki, bajım can verir. Elə adamlar var görür Azrayılı. Həlvət gözünə görünür. (S.1)

56. ŞEYTAN

Deyir, yolnan gedirmiş şeytan. Bir dənə də qoca kişi cüt əkirmiş. Baxıf ki, bunun cöngəsi doncux²⁸ atdı. Cöngəsi doncux atanda deyif ki, nəhlət şeytana. Deyəndə oğlu deyif ki, ay ata, şeytanın burda nə günahı var ki? Deyif:

– Ay bala, onun barmağı bu öküzün g..tündə olmasa, öküz bizi doncuxluyuf yıxmaz. (S.1)

57-58. DƏCCAL

Deyirlər, dəccal gələcəkdi, nə bilim. Dünyanın ən pis vəhşisidi, bir xayinidi. Mənim burda, yaxında qonşum vardi, molla idi. Bu dərin, savadlı mollayıdı. Dədə deyib yapmışdım ətəyinnən. Qırx il bunnan qabağın sözüdü. Kişini qılıxlıyırdım, hər şeyi danışırdı. O Dəccal haqqında gələndə maa söz demirdi. Deyirdi, bala, qorxulu şeydi, axmax şeydi. Dəccal xayindi, ejdaha kimindi, vəhi kimindi, dev kimindi, belə bir şeydi. (S.14)

58.

Dəccal haqqında nə deyirsən, deyim. Dəccal xurcun toxuyur. İsdiyir ki, axırıncı ilməni vursun, xuruc eləsin,²⁹ dünyani

²⁷ Əşədən – Kəlməyi-şəhadət

²⁸ doncux – soncuq

²⁹ xuruc eləmək – qarışqlıq salmaq

işgal eləsin və özünü də padşah adlandırsın. Elə isdiyir ki, yekunlaşdırıra, görür ki, tamam söküldü, çıxdı getdi. Yəni onun işi, vəzifəsi odur. Amma o məqam ki gələcəy, qiyamət ki, başdışyacax, birinci Dəccal xuruc eliyəcəy. Dəccal ki, xuruc eliyor dörd yerdən başqa. Yadında saxla! Məkkə, Mədinə, Nəcəf, bir də Kufə. Bu şəhərrərə yaxınlaşanda Allah İsa peyğəmbəri yendirəcəy. Peyğəmbərin nəvəsi Mehdi Əz-zamanın sahibi onu endirəcəy, orda Dəccalnan döyüşəcəylər Yəcuc-məcuc tayfaları. Həmin sədd dağılacak. Bax, onda isdiyəcək ki, yer aləmini təmamilə onnar işgal eləsin və əvvəlki hərc-mərcliy olsun. Yəni islam dinini yerlə-yeksan etsin. Onu da həmin İsa peyğəmbərnən on ikinci imam – onun arxasında üş yüz on üş komutan olacak, yəni Müdafiyyə Nazirliyi deyəy, bax belə, – yendirəcəy. Səkkiz ay, neçə gün, neçə saatdan sonra Allahın köməkliyinən dünyada bir din, dövlət olacak. Ayrı-ayrı əyalətlərdə də Allahın xəlifələri olacak. Qurd qoyunnan otduyacaq. Dəccalın isdəyinə qovuşması mümkün deyil. Niyə? Çünkü Allah ona o izni verməz. Eliyəcəy, xuruc eliyəcəy. Döyüş aparaçax. Allah ona qüdrət verif ki, o mindiyi ulağın sağının, solunnan qızıl axacaq. Deyəcəy, kim maa tərəf gəlsə, mən var verirəm, dövlət verirəm. Ay daaad, ay bidad. İmanı zəif olannar “Dəccal Allahdı”, – deyəcəy. Yadında saxla! Amma imanı olannar deyəcəy, bu Dəccal kimdi, mənim Allahımı şərik qoşur? Allah laməkandi.³⁰ Biz gərəy çalışax, o gözəl rəhimli və rəhman olan Allaha layiq olax. (S.22)

³⁰ Söyləyici bu hissəyə çatanda “İxləs” surəsini oxudu və onu sətirbəsətir tərcümə etdi.

59-61. HAL ANASI

Zahıların üsdünə gəlirdi Hal anası. Kəlbeyi Məmməd-hüseyin cütə gedərmiş həməşə. Mənim bavam olub o. Bir gün gəlir ki, gəlinnər ağlaşır. Deyir:

– Ay qız, niyə ağlaşırsınız?

Deyir:

– Gəviyi toxuyuruğ. Savax gəliriy, sökülf, hamısı qırılıf belə.

Gedir, ağı gətirir, stolun üsdünə qoyur, üsdünə də qırı yaxır, özü də gözdüyüür. Baxır ki, budu gəldilər, üçü gəlir. Deyir, ikisi oturmur.

Deyir:

– Ağız, burası qaradı, oturma.

Biri oturur. Oturan qalır, buna iynə taxıllar. Dört tərəfini təmiz iynəliyillər, bu tərpənə bilmir. Bunu bir il saxlıyıllar. Bir ildən sora deyir:

– Məni buraxın, mən gedim. Mənim uşağım var.

Bunu buraxanda gedir damın üsdə çıxır, deyir:

– Hər şeyi xəvər aldınız, niyə sarmisağın yağını xəvər alma-dınız?

O vədə var idi, indi yoxdu. Hanı? Heş görünmür. (S.24)

60.

Hal gəlir. Nağdı bu olan şeydi, bax, deyirəm, eşitmışəm ha. Tayfadan biri zahı yatır. Bax, bizim bu kişigilin tayfasının. Bu kişinin babası gedir, çayda su doldururmuş. Görür ki, cin gəldi, hal gəldi. Bir gözəl-göyçəy arvatdı. Soyundu. Qadın ciyarını çı-xardıv, axı hal aparıb. Civari suya salanda – üsdündə iynə, sancağ varmış, – tez bunun üsdünə sancır. Bu, dönür olur adam. Deyir:

- Tövbə elə ki, səən tayfanın yeddi arxa dönəninə yaxın gələn dəyiləm. O qadını da bu saatı qaytar dala. Çıxartdığın ci-yarı qaytar.

Qadını qaytarır dala, həmən qadın qayıdır, ölmür. Olur insan, onu götürür, gəlir evə, saxlıyır. Evdə elə-belə işlədillər. Daa adamdı da, mənim kimi adamdı. Hər işlərin görürmüş. Bu, buna tövbə eləyir ki, sizə tövbə eləyirəm, sizin yeddi arxa dönəni,za tööbə-tööbə, zahi yatanda mən yaxın gələn deyiləm. Yeddi arxa dönənnərinə tövbə eləyir. Gedir, bir gün çayın qırığında qab yuyurmuş, paltar suya çəkirmiş. Balaca uşaxlardan gəlir, bı tək gedif çaya. Uşaxları alladır, üsdünnən iynəni çəkdirir. Çəkdirir, gəlir, çıxır bunların bacasına. Deyir:

- Mən neçə il qaldım bırda. Örgənmədiniz, cavan ölməx nədəndi? Sarımsax nəyə dərmandı? Gedirəm daa. Üsdünnən uşaxlar çıxartdı. Mən gedirəm getmağımı. De görüm, sizin nəyin,za tüpürüm mən? Saa bir hörmət eliyim da.

Bu kişi də deyir ki, zibilimizə tüpür. Ə, denən, yağıma tüpür, balıma tüpür, puluma tüpür. Bu da elə ordan tüpürür. Deyir:

- Tuu, sizin zibilinizə.

Tüpürür. Deyir, ta özü də tövbə eləmişəm, sizin yeddi arxa dönəninizə yaxın gələn deyiləm. Ordan qayba çəkir, çıxır gedir. Elə süpürürdün, süpürmürdün, zibil çıxırı, Quran hakqi. Elə yesir olurdum, axşama kimi süpürgə əlimdə, süpür. Deyirdix:

- Aaz, bu kişi söz tapmırmiş. Deyərdin, yağıma, puluma tüpür da.

Çıxırdıx təmizləyirdiğ elə Dərələyəzdə. (S.16)

61.

Hal gəlib, dabanı götürüllər, usağın yanına qoyullar, o salif gedir. Beləcə dabandı, bax, bax bu boyda, bir yanı da

əyrilək.³¹ Ucu da əyri olur, bir yanı əyri olur. Onu da uşağın yanına qoyullar ki, uşağın üsdə ayın-öyün gəlməsin.

Qadın yatanda üç gün gözdüyüllər ki, Hal dəyməsin. Qadın yatanda özünnən gedərsə, gedif suyu xəncəlnən doğruyullar. Əmmə özünnən getmiyəndə, o qadın yatan saat üsdünə iynə taxıllar. Evdə tək qoyub gedəndə qapının dalına zincir qoyullar. Zincir qoyanda dəymir. (S.24)

62. CİN

O vaxtı qağam danışır da, – atama qağa deyirdim. İndi bilmirəm onnarın da kəndində olub, ya da ona da kimsə danışıb. Deyir, biri cin tutubmuş. Cin də, – adam adama deyir e, cin dəmirdən qaçar, – cin həmişə iynədən, sancaxdan belə şeydən qaçırdı. Deyir, tutub cini, iynə salıb üsdünə. Kürəyinə sancıb. Elə yerinə ki, cin ona əlini vura bilməsin. Tutub gətirib, cini evində saxlıyıb. Evində iş zad gördürüb eliyirmiş. Bir gün o evdən çıxıb gedəndə cin çıxıb kuçeyə, bir uşağa deyib ki, bunu məəm üsdümnən çıxart, saa nəsə verəcəm. Sançağı üsdünnən çıxaranda cin gedib. Həmin onu saxlıvana deyib:

– Evində çörəy yedim, neçə il sənnən bir yaşadım. Heş mənnən bir dəfə soruşmadın da sarımsax nəyə dərməndi? Cavan ölməy nədəndi? Cavannar niyə ölürlər? Bunnarı mənnən soruşmadın.

Deyib deyir, yox olubdu. Bax, onu eşitmışəm Cin haqqında. *Rəhmətdiy Suğra xala belə şeyləri bilərdi. Rəhmətə gedib. O arvad sinədəftər idi.* (S.19)

³¹ əyrilək – əyri kimi, əyritəhər

63. KAFTAR

İndi, a Surayya bajı (digər söyləyiciyə müraciət edir – tərt.), o vaxt ciyim deyir ki, biz bu kəntdə yaşışında İbraamkəntdən³² deyir, qonağımız gələr. Gecə, deyir, qaynatam deyib ki, aparım qonağı, qoyum gəlim. Durar. Külfət oluf da, qalmağə yer olmuyuf. Nəsə deyir, aparıb İbraamkəndə qoyanda o ziyarətin yanından gələndə, deyir, atın belinə nəsə minər. Bilmirəm, qaynatam olub, yoxsa qaynatamın dədəsi olub. Atın belinə nəsə minib. Çönüb, deyir, dala baxdim. Görüb ki, at kişniyir də, getmir. Deyir, bu at niyə belə eliyir? Ha atı vurufdu, ha atı vurufdu, görüs at tərpənmir. Nəsə, çönüb baxıb ki, atın elə bil dal hissəsi yerə dəyir. At kişdarını qaldırıf yuxarı. Day olmuş əhvalatdı haa. Ziyarətdən çıxıb – İbraamkəntdən, baxıb görüb ki, bir tüklü şey oturubdu atın dalında. Bu, elə özünü qaldırıb kişinin ciyinnən tutub. Kişi qorxub da. Deyir, dəmir kimi oldum. Deyir, amma buraxmırıam atı. At, deyir, kişdarını yerə qoyur, yavaş-yavaş at gəlib. Gözdüyüblər, kişi niyə gəlmir? Səhərə yaxın kişi çaxçağı³³ açıb girib. – Gələnə kimi arvad elə ayağ üsdə dururdu, gəlincə yatmadı, deyir. – Tezcə, deyir, qapını açıb girər. At qapıya çatanda gördüm, o şey də sürüdü, düşdü. Düşən kimi at çaxçaxdan hopbandı. Deyir, heş çaxçağı açmağa imkan vermədi. Arvad baxır, bu at niyə belə hopbandı? Heylə şüreşüb kişi, deyir, düşdü. Bir ay yatdı, deyir, onun üsdündə. Ona bir cürə ad deyirdilər, Vallah, bilmirəm, yadımnan çıxıb. Bu sancaklı şeyi çox danışırdılar, onu tuturdular, sancağ vururdular.³⁴ (S.2)

³² İbraamkənt – İbrahimkənd sözünün tələffüz şəklidir. İbrahimkənd Şəkinin kəndlərindən biridir.

³³ çaxçağ – ağac çubuqlarını bir-birinə bağlayaraq düzəldilmiş həyət qapısı

³⁴ Söyləyici mətni Kaftarla bağlı sual verdiyimizdə danışmışdı.

64. QƏBİR ƏZABI

Peyğəmbər bir gün bir qəbirsannığın böyrünnən keçirmiş. Baxır ki, iki qəbrin – birinin üsdündə ilan var, birində qurbağa. Əsabələr soruşurlar ki, ya peyğəmbər, bu nə işdi? Qəbrin üsdündə qurbağa var. Deyir:

– Qurbağalar bir yerə yığışib qurulduyanda görübüsüz?

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Bu qəbirdəki çox qeybətçi olubdu. Ama o ilan olan da çox xayın olubdu.

Sora keçir, baxır ki, bir qəbirdən səs gəlir. Deyirlər ki, çıçırtı gəlir, səs gəlir. Gedir qəbirin üsdünə. Deyir:

– Nə var, niyə ah çəkirsən?

Deyir:

– Mən ölmüşəm, mənim anam mənə halallıx vermiyibdi. Maa əziyyət verillər. Soruşur, əhval tutur, anasının adını, yerini... Gedib minnət-xayışnən anasının halallıx alır. Deyir:

– Niyə halallıx vermirəm?

Deyir:

– Əlim xamırdaydım, xamır eliyirdim. Dedim, gə, bala, bir az su tök əlimə. Tökmədi. Mən də dedim, oğul, saa halallıx vermirəm. (S.14)

65. QƏBİRƏ HEÇ NƏ QOYMAQ OLMAZ

Bizim yerrilərdən bir kişinin oğlu ölürlər, cavan. Oğlan vayenni olur. Vaxd gəlir, kişinin özü də ölürlər. Onun qızı deyirdi ki, atam vəsiyyət eliyibdi. Qardaşım öləndə – əlində belə bir ağacı varmış, – atam vəsiyyət eliyib ki, onu mənim yanımıza

qoyun. Molla deyib ki, mən onu götürə bilmərəm. Qoydumsa, mollalıq eliyə bilmərəm. Sora bir ayrışın gətiriblər. O da deyib ki, mən onu qoya bilmərəm. Üçüncü mollanı da gətiriblər. Deyib:

– Əşि, qoy Allah maa neynir eləsin. Mən o ağacı qoyacam binin yanına.

Qoyub. Olmaz. Heş nə qoymağ olmaz. Ölünün kəfəninnən, pambığının, sidirinnən savayı ölüyə bir şey qoya bilməzsən. Ənkir-Mənkir vaxdı³⁵ ölüünü incidirlər orda. (S.4)

66. KİTABLAR VƏ PEYĞƏMBƏRLƏR

Lövhü-məhfus cənnətdədi. Allahın yanındadı. Ruscax das-ka deyirlər, lövhədi, məhfus da yanı böyük ziyarətgah. Allahın ocağında olan lövhü-məhfusdu. Əvvələ, müsəlman aləmində hər şeydə birinci Bisimillah yazarıx, Allahın adıynan. İkinci yazılır ki, Əşədənnə la ilaha illallah əşədi ənnə Məhəmmədin rəsullalah. Bizdərdə, məsələn, deyirlər ki, yüz iyirmi dört min peyğəmbər olub. Onu Allah bilər. Üş yüz on üç peyğəmbər mürsəl peyğəmbərdi. Mürsəl yanı elə bil ki, deputatların mandati olan kimi, bunnar da mürsəl peyğəmbərdi. Altısı əfsəldi. Əfsəl peyğəmbər də bax bunnardi. Yazır ki, Adəm peyğəmbərə əşədən la ilaha illallah əşədu ənnə adəmi səfiyulla. Adəm səhv elədi, cənnətdən qovalındı. Əşədən la ilaha illallah əşədu ənnə Nuh Nəbiyullah. Nuh nəbilər nəbisidi. Nəbi peyğəmbərrər peyğəmbəri deməhdidi. Əşədən la ilaha illallah İbrahim xəlilullah. İbrahimini də xəlq elədi, İsmayılin atasıdır. Nuhnan Adəm uliləzim sayılır. Uliləzim nə deməkdi? Kitabları yoxdu. Kitab sahibi

³⁵ Ənkir-Mənkir vaxdı – İnkir və Minkir adlı mələklərin qəbrə qoyulmuş ölüünü sorğu-sualı çəkməsi inancına işarə edir.

deyillər. Dördü kitab sahibidi: Zabur, Tövrat, İncil, Quran. Əşədən la ilaha illallah Musa kələmullah. Musa Tursəna dağında Allahnan kəlmələşdi. Sonra deyir, əşədən la ilaha illallah İbrahim xəlilullah. O da xəlq elədi, əşədən la ilaha illallah İsayusurullah. İsa ruhdan əmələ gəldi. Sora əşədən la ilaha illallah Məhəmməd rəsullallah. Məhəmməd Allahındı. Əsl nicatdı.

Deməy, Zabur Davuda gəlibdi, Süleyman peyğəmbərin atasına. Üç surə Zaburdan götürüb, beşi Tövratdan, yeddi surə haxdı İncili xurfatdan. Altı min altı yüz əsil nicatdan ayəni, Quranı söylərəm bir-bir. O on beş surə o biri kitablardan götürübdü, onnan sora yüz sofu gəlifdi. Adəmə də verilib, İdrisə də verilib, Şeyşə də verilib, Zəkəriyyaya da verilib. Bunnar paylanmışdı. Ama elə-belə kitab dəyillər. Əsas müqəddəs kitablar bunnardi. İncil xurfatdı. Xurfat nə deməhdı? İncil xurfat, yəni tam tamamlanmış olmuyub. Altı min altı yüz əsl nicatdı. Əsl nicat da Quranı-Kərimdi. Yasin surəsi səysən üç ayədən ibarətdir. Yasin üş-dört mənaya bölünür. Yasin qəbirdə deyilir, Yasin Allahın adı da deyilir, Yasin orta yaşılı adama da deyilir. (S.14)

67-68. ƏYYUB PEYĞƏMBƏR

Əyyub peyğəmbərin, deyir, o vaxdı canına qurd düşüb. Qurtdar yerə düşəndə götürüf yerinə qoyurmuş ki, Allah məni sənçün yem qayırdı da. Danzik³⁶ yoluna gəlif, Naxçıvan zonasına gəlif. Danzik yolunda ocax var. Ziyarətə gəlirmiş. Gəliv, orda, yolda rəhmətə gedif. Xəsdələnif, deyif ki, məni aparmayın, elə bırda, qeyada da qoyun, qalım. Qəyanın qabağını belə bağlıyif-

³⁶ Danzik – Şərur rayonunun kəndlərindən biri idi. 1969-cu ildə Arpaçay su anbarının tikilməsinə görə kənddəki evlər su altında qalmaq təhlükəsi ilə üzləşdiyindən əhali Danyeri kəndinə köçürülüb.

lar, qoyuflar içine. Bunun bədəninə qurt düşüfdü. O qurtdar bir-bir yerə düşdüxcə özü götürüb qoyuf bədəninə, – ətim uyuşdu, – qoyuf bədəninə ki, qoy məni yesin. Mən bu yolda bına qailəm da. Elə orda da qurtdar yeyif, yem oluf qurda. Onu sora Allah-tala sağaldır, sora uzun ömür verir, neçə il yaşıyır.

İndi o ocağa hamı gedirdi, orda qurtdar varındı yekə-yekə. O qurtdardan götürürdülər gətirirdilər evə. Qoyurdun evinə, bosdanınə. Məhsul əkirdin, onda bosdana qoyurdun. Suyun içine onnan vururdun. Bosdanının gözəl məhsulu olurdu. Gedəndə ziyarətə gediv o qurddan götürürdü hamı ki, bu, Əyyub peygəmbərin qurdudu. Biz də o qurtdan da götürmüüşüg. Bura da gətirmişdix, qoydum suya zada, yoxa çıxdı. (S.16)

68.

Allaha şükür eləmax belədi də. Əyyub peygəmbər olub. Həmişə şükür eliyib. Allah buna çox cəzalar verib, yenə şükür eliyib. Oğlannarını öldürüb, yenə şükür eliyib. Arvadının saçını Danzikdə kəsiblər. Deyib, İlahi, saa şükür. Bədəninə qurd salmış. Özü bədəninə yiğib qoyurmuş ki, Allah məni sizə yem yaradıb. Şuriyə o haqda yazıbdı ki:

Əzasına qurd yeriyir,
Əyyub çekir qəm yeli.
Yazı yazan, bir söz deyim,
Səhv olsa, günaha yaz.
Həqiqətsə, haqq elə,
Qiymətini baha yaz.
Bəşər əhli yaranannan
Şöhrət düşüb ortuya,
Sərvət, dövlət bais olub,
Neçə amana, yaz.

Yuxarıya əl atır ki, axı bizi yaradırdın, şeytanı niyə yaradırdın? Nuha əl atır ki, sən quzunu götürmüşdün, qurdu niyə götürdü? Odu ki, deyir:

Yazı yazan, bir söz deyim, səhv olsa, günaha yaz.
Həqiqətsə, haqq elə, qiymətini baha yaz.
Bəşər əhli yaranannan şöhrət düşüb ortuya.
Sərvət, dövlət vais olub neçə aman, aha, yaz.

Haqq yaradan bəndələri niyə şeytan alladıb?
Naqqis³⁷ qurdu Nuh öz əlyinən dəryadan addadıb?
(Axı quzunu götürəndə Nuh qurdu da öz əliynnən götürüb).
Nəmrudu özü yaradıb, peşman olub, oddadı,
Fironu çarmixa çəkib hər axşam-sabaha, yaz.

Əzasına qurd yeriyir, Əyyub çəkir qəm eylə.
Fatimənin didələri getdi gora nəm iylə,
(Fatimə peyğəmbərin qızı, Həzrət Əlinin arvadı, imam Həsənin, imam Hüseynin anasıdı. Atası ölənnən sora yetmiş gün yaşadı.)
Bizə müşkül sualları dəftərində cəm eylə,
Surələrin haçardı, götür, Pismllaha yaz.

Çəkinməyinən bu meydannan, dayan mənnən üz-üzə.
Bu meydana nə top lazım, nə Zülfüqar, nə nizə.
Kök ayrılib şiyə, sünbü, niyə gəlib söz-sözə?
Qan yatırıb, qan qaldıran tūmən, manat, şaha³⁸ yaz.

³⁷ naqqis – xain

³⁸ şaha – şahı sözünün tələffüz şəkli, pul vahidi

Zəhmətsə də, gəl əliyax keşmişdəri birbəbir.
Yaratdığını bəndə kafir, Cənab Əli oldu şir.
Dinsizdərin getdi canı, yüz mininə bir qəbir qazdırılıb,
Bu fərmanı sultana yaz, şaha yaz.

Say hesabını verməmişəm neçəsinin mən hələ,
Dünya böyük, həyat uzun, insan ömrü bir gilə.³⁹
Həsən, Hüseyninin dərdini olduğu tək səqt elə,⁴⁰
Yerdə mömin bəndələrə, göydə kavimava yaz.
(Kavimav fars dilindədi. Kav öküzdü, mav balıx. Yer
kürəsinə göydən baxanda quru sahəsi öküzə bənzəyir,
su sahəsi də balığa).

Neçə-neçə cahangirin qılincinnan axdı qan,
Əmudların, qalxanların qəzəbinnən doğdu dan.
(Əmud qalxana dəyəndə od parilliyir).
O günahsız cəsədlərdə nə din qaldı, nə iman,
(İmmarnarnan bir yerdə yetmiş nəfər şəhid olub, on-
narı deyir).
Ruhların tələbini qızıl badigaha yaz.
(Badigah peyğəmbərin Meraca getdiyi yerdə).

Taleh niyə sur vermədi neçə-neçə gözələ?
(Sur vermədi, yanı taleyi getirmədi, alınmadı).
Neçə-neçə aşıqlərin eşqi döndü xəzələ.
Tufanlarda qarq olanı Xızırə elə həvalə,
(Xızır peyğəmbər tufanın, küləyin, qasırğanın pey-
ğəmbəridi. Yanı onnarın qarşısını alındı).

³⁹ bir gilə – bir damcı

⁴⁰ səqt elə – unutma

Odda yanıb bişənnəri o Xəlilullahə yaz.

(İbrahim Xəlilullahı atıllar ki, odda yansın. Allah-talla Cəbrayılı göndərdi ki, get qoyma. Cəbrayıl ona br gülşən gətirdi. Od yannan sora gördülər ki, İbrahim Xəlilullah gülşəndə yatıb).

O dünyadan söhbət açma, bu üzdəyih hələliy,
Can çürüyüb, sitayısdə qalmayıbdı hədəlik.⁴¹
Ay Şuriyə, mənəm demə, yixar səni mənəmlik.
Davakarın şahsa əgər, naməni Allaha yaz.

Arvadının saçını Danzikdə kəsiblər. Danzik kəntdi, Şərur rayonunun kəndi. – Mən o Qurtdu bulaxdan su içmişəm. – Əyyub peyğəmbər gəlib Qurtdu bulaxda oturanda bədəninə qurd düşübmüş, keçə bilmiyibdi. Arvadına deyib ki, bu yana get, ordan maa bir tikə çörək gətir, ajinnan olurəm. Gedib. Şaşdırı, höryüləri xoşuna gəldiyinə görə iki höryüünü kəsib, bir parça çörəy veriblər. Əyyuba da agah imiş. Gələndə çörəyi götürmür.

Allah-tala buyurdu:

– Cəbrayıl, get, onnarı otuz yaşıdı bir şəkilə sal. Özüm də ona peyğəmbərliy verdim. Behişdə gəlsinnər.

Mollaların dediyini deyirəm. Oğlannarı da behişdədi, arvadın saçı da behişdədi.

Cəbrayıl gəlir, qurtdar töküür o bulağ'a. Sora ordan gedəndə qarğış eliyir ki, Danzik kəndi, sənin yurdunda su bağlansın. Savet höküməti, Brejnevin dövründə kənd qaldı suyun altında. Qəbirsannıxlərini da çıxardılar tökdülər dağa, dərəyə. İndi o Danzik kəndi yoxdu. Danyeri kəndi var, camaat ora köçüb. (S.14)

⁴¹ hədəlik – tutar

69-70. SÜLEYMAN PEYĞƏMBƏR

Əzrayıl, deyir, yolnan gedirdi. Süleyman peyğəmbər də, deyir, gedirdi. Süleyman peyğəmbər, deyir, dedi ki, sən kimsən, mənnən gedirsən? Dedi:

– Yoldaşam da.

Getdilər bir düzə. Dedi:

– Gəl burdan bir dənə yer qazax özümüz boyda.

Özü boyda bir yer qazdı bu Süleyman peyğəmbərə. Süleyman peyğəmbəri içinə uzadanda dedi ki, uzan görüm hələ. Uzananda sıçradı ki, sənin canını alajam.

Dedi:

– Yox, alma canımı. Mənim bir niyyətim var, qoy bunu eliyim sonra.

Dedi:

– Neylərsən?

Dedi ki, mən namaz qılajam. Namazın üsdündə otdu. Gün gəldi, günorta oldu. Allah-taladan bir də günü qaytardılar. Gejdən elədilər. Yenə bu namazdan fərqi olmadı, eləcə qıldı ki, məni öldürəjəy.

Dedi Allah-talaya:

– Neyniyim?

Dedi:

– Ona yüz il ömür verdim.

Yüz il buna ömür verdi, bu getdi. Özü isdədiyi Kəbəni qurdu. Allah-talaya ev qurdu. Quranda dedi ki, bunu qutarana qədər mənim canıma dəyməsin. Kəbə hələ suyunu çəhməmişdi. Gəldi Süleyman peyğəmbərin yüz ili tamam oldu. Yüz il bitdi, Əzrayıl genə gəldi. Bu dəfə vaxt tamamdı. Canını aldı onun. Deyillər ki, Süleyman peyğəmbər Kəbənin suyunu çəkdiyini görəmmədi. (S.24)

70.

Süleyman peyğəmbər də yolnan gedərmış. Baxıf görüs, aaz, yolda bir elə nazənin sona var, belə baxmaxnan doymağ olmur e. Ömrümdə görməmişəm beləsini. Deyir kin, ay gözəl, adın nədi?

Deyir:

- Dünya.

Deyir:

- Dünya, gəl üzüyümüzü dəyişəy.

Deyir:

- Məni alırsan? Gedirəm sanıa.

Deyir:

- Gəl üzüyümüzü dəyişəy. Mən səyahətə gedirəm, qayıdanda səni aparajam.

Deyir ki, baş üsdə. Bunlar üzühlərini dəyişillər, bunlar gedir. Bu gedir, işini-güçünü görür, bir əsirdən sonra gəlir. Gəlir ki, orda bir qoca nifrin arvad oturur, dörd yolun arasında. Deyir ki, ay qarı nənə, sənnən bir söz soruşajam.

Deyir:

- Soruş.

Deyir:

- O Dünyanı gördünmü?

Deyir kin, hə, ay bala, niyə görmədim.

- Kimdi? Hardadı? Nejoldu?

O da deyir:

- O mənəm.

Deyir:

- Nətəər sənsən? Sən üzüyümü ver.

Deyir:

- Üzüyün flan sandıxdadı, get götür.

Bu gedir, götürür. Baxır görür, bir sandıx son Süleyman var. Hamısına yazılıb:

- Son Süleymanın eşqinə, son Süleymanın eşqinə.

Hansını alsın? Gəlir, deyir:

- Ay qarı nənə, heç hansını götürmədim onun. Hamsı üzühlərdi, beş yüz-altı yüz üzüh var, bir sandıx. Hamsına elə yazılıb: "Süleyman son, Süleyman son."

Deyir:

- Oğul, sən son Süleymansan. Mən dünyayam, hərrənirəm, gəlirəm. İndi qarıyam. Bir əzdən cavan olajam, mən dünyayam.

Kor-peşman gedir Süleyman peyğəmbər. (S.1)

71-73. MUSA PEYĞƏMBƏR

Musa hələ peyğəmbər deyilmiş. Onu, deyir, çağırıllar. Bir dənə, deyir, peyğəmbər seçməliymişlər da özlərinə. O hamsınınan gej gəlib, Musa peyğəmbər. Bu qalmışdı da. Adamlardan gej gəlir. Buna, deyir, soruşullar ki, sən niyə gej gəldin? Savaxdan bəri səni gözləyiriy. Deyir:

- Sizə əyandı ki, mənim evdə ərgən bir oğlum, bir qızım var. Mən gözlədim, onnar öz işinin dalınnan getdilər, onnan gəldim.

Onnan sonra onu peyğəmbər seşdilər ki, o hər şeyi düşünür. (S.11)

72.

Tursəna Musa peyğəmbərin ziyarətgahıdı. Firon yuxuda görür ki, bunun qatili olacey uşağ anadan olacey birda. Hökm eliyir ki, nə qədər oğlan uşağı olur, hamısın qətl eləyin. Fironun başında da işləyən Musa peyğəmbərin anasıdı. Firon oğlan uşaxlarının hamısın kəsirmiş. Bu, Musanın anası hamilə oldu-

gün bildirmir. Gecənin birində öz evində uşağa yatır, baxır ki, oğlan uşağıdı. Deyir, bunu aparıb öldürəcəylər. Yaxşısı budu, bunu yedizdirim, aparım atım. Qoyullar bir yesiyə, gəlib çıxıllar suyun külüfünə. Firona xəbər gəlir ki, bir dənə yesiy gəlifdi.

Deyir:

– Gedin açın, gətirin.

Mal, xərc olsa, sizin, insan olsa, mənim. Gətirirlər ki, bir gül kimin oğlan uşağıdı. Ağsakqal-qarasakqal, vəzir-vəkil yiğisir, deyillər ki, öldürmə görax, bı nolacax? Bu, gül kimin uşaxdı. Bir müddət saxlıyannan sora Musa başdırıbor yerimağa. Həmişə də fironunu yoxluyurmuş. Bir gün Musanı aparıllar, əlini atır bunun sakqalına. Ajıxlınır, deyir:

– Bunu öldürün.

Orda yenə məsləhətnən deyillər:

– Əshi, bu uşaxdı, nə qanır.

Deyir:

– Yaxşı, uşaxdı, belə eliycin. Bir tərəfə od qoyun, bir tərəfə də alma. Uşağı buraxın. Əyər almaya tərəf gessə, qanır, oda tərəf gessə, qanmir.

Allah-tala buyurur ki, Cəbrayıł, özün belə elə, almanı görsətmə. Musa gedir, odu götürür, gəlir. Odu ağızına soxur bu. Ona görə Musanın dili pəltəymış. Oxuya bilmədi Tövrəti, Tövrət qayıtdı. Bu uşax böyüyənnən sora bu başdırıbor qənim kəsilmağa buna. Məni pəltəy eliyifdi, bu mənə zülm eliyifdi, bu xalqı qırıb. Baş götürür, gedir. Özgə bir məmləkətə gedir. Gedir, bir bulağın qırığında durur. Qərib kəntdi, qərib yerdi, heş kəsi yoxdu. Fikirrəşir ki, görüm mən hara gedəcəm, harda qonağ olacam. Baxır ki, iki dənə qız gəldilər, su apardılar bulaxdan. Qızdar baxıllar ki, bu, çox abırrı insandı, durubdu, heş qızdarın üzünə də baxmir. Ama elə deyir:

– Mənim yerim yoxdu, harda qalım?

Qızdar deyib:

– Qoy gedəy, atamızdan soruşax, görax nə məsləhət görür.

Gəlib atalarına deyirlər ki, belədi, bir qərib adamdı, cavan oğlandı, nurru, bir gözəl oğlandı.

Bu, deməy, orda olur. Qızdar gəllərlər, atası da çıxıb, dikdə baxır. Görüm əyər bu salamat adamdisa, qızdarın qabağına düşüb gələcəy, yox, axmağ adamdisa, qızdarın dal tərəfinnən gələjəydi. Baxır ki, qızdarın qabağına düşüb gəlir, başını salır aşağı.

Deyir:

– Sən nə iş görürsən?

Deyir:

– Mən çobannıx eliyirəm. Çobannıxdan başqa heş nə bilmirəm.

Qoyunnarını verir ona. Qoyun otarır. Sora dəsdə yiğir, gəlir. Firon onu qırmağ isdiyir. – Dasdandı, bir az uzundu. –

Kişi deyir:

– Qoyunu bu tərəfə apar. O tərəfə aparma.

Deyir:

– Niyə?

Deyir:

– Orda əjdaha var, suyun qabağını kəsir, qoyunnarı qırar.

Bunda da, nə bilim, hasa olur e, sehirli hasa. Süleyman peyğəmbərdən qalan hasa. Hasa bunda imiş. Bir gün, beş gün, on gün belə otara-otara, bir gün də düz sürür ora. Sürür, görür ki, əjdaha gəlir suyun qabağın kəsmağa. Hasanı atır, deyir:

– Onnan böyüy əjdaha ol.

Hasa o əjdahanı parçalıyor. Çaya qan gəlir, çıxıllar ki, çay qannıdı. Deyir, həə, filankəsin qoyunnarını qırdı da əjdaha. Gəlirlər ki, yox e, qoyunnar otduyur, çoban da oturur hasa

əlində, əjdahanı parçalayıb. Daha demir ki, bu hasaynan eləmişəm. Bax həmin o hasanın hesabına da gəlib fironun qoşunuynan üzdəşir. Firon düşür dalına.

Həə, bu gəlir qoşunla fironun üsdünə. Firon da qoşunnan düşür onun dalına. Qırmızı dənizdən on iki yerə paylanır. İndi, deyəsən, elə həyqətən də, o dənizdən on iki yerə su gəlir, on iki yerə paylanır. Musa keçəndə çaya deyir:

– Ya Musanın Allahı, keçir.

Firon da Musanın dalıcax gəlib deyir:

– Ya Fironun Allahı, keçir.

Firon qoşunuynan qalır suyun altında.

Firon dedi, mənəm bəhri Allah,
Şəddat məzлumlara çəkdirirdi ah,
İsgəndər dəryada geyinib siyah.
İçib, bir kami-dil⁴² olmadı, getdi.

Yunus çəkdi, o Tanrıının cəvirini,⁴³
Gəmiyə qoydular Nuhu-nəbini,
Yenib cəşd eylədi dərya dibini,
Bir müddət balıxda qaldı da, getdi.
(Yunus peyğəmbəri dəryanın ortasında balıx ud-
du. Altı ay qalır orda, namaz qılıb).

Nə Cəlub, nə Qəlub, nə Cəmşid, nə Cəm,
(Cəlubla Qəlub iki qardaş olub, padşahlıq da eli-
yiblər bir müddət).
Hətəmin qardaşı olmuşdu Hətəm,

⁴² kami-dil – arzusuna çatmamaq

⁴³ cəvir – cəbr sözünün tələffüz şəklidir.

Mənim kimi necə milyon aqlıkəm,
Bu dünyadan bağı olmadı, getdi.

Aynan gün bir-biriynən ötüşdü,
Müşkül işdər dua ilə bitişdi,
Ay Aşix Ali, nobat saa yetişdi,
Çoxları bu dünyaya gəldi də, getdi.
Oxun qara daşa çaldı da, getdi. (S.14)

73.

Bir gün Musa peyğəmbər öz əsabələriyinən yol gedirmiş. Gəlib səhrada susuzdan yanırmışlar, pulları da yox imiş. Bir su satannan su isdiyirlər. Neynirlər, vermir. Deyir:

– Pulunuz yoxdu, pulunu ver, verim.

Su satana deyir:

– Vermədin, vermədin, Allah sənin ömrünü uzun eləsin.

Keçirlər, gedillər. Bir adam da qarpız satırmış. Bir sərin qarpız qoyur qabaxlarına, deyir:

– Kəsin, yeyin, için.

Deyir:

– Pulumuz yoxdu.

Deyir:

– Halal xoşunuz olsun.

Qarpızı yeyib qutarannan sora deyir:

– Oğul, Allah sənin ömrünü gödəy eləsin.

Əsabələr soruşurlar ki, ya peyğəmbər, su vermiyənə dedin ömrün uzun olsun. Qarpız verənə də dedin ömrün gödəy olsun.

Peyğəmbər deyir:

– Qarpız əkən bəlkə soralar səhv eliyər, Allah onun günahını bağışlamaz. Elə indidən gessin cənnətə. Su verməyənə də uzun ömür versin ki, bəlkə səhvini düzəldə. (S.14)

74. MƏN DƏ YAXŞISINI AXTARIRAM

Nuh peyqənbər⁴⁴ Allah-talanın yanınınna gəlmiş. Yolda bı lax varımış. Bı laxdan aşağı da meşəymış. Peyqumbərin əlindəki çəliy sehirlimiş. Deməli, bı çəliyə nə desəymış, hazır olurmuş. Bı Allahın yanına gələndə deyir ki, axı sən elə adam-narı öldürürsən ki, camaat yanır onnan ötrü. Qocalar qalib orda, cavan öldürürsən, camaat yanır. Deyib:

– Hə, yaxşı, baxarıx o işə.

Çəliy əlində gəlir, bı laxdan su içəndə Allah tərəfinnən çəliyi uğurruyuşular. Bı durur, axtarır. Allah tərəfinnən səda gəlir. Deyir:

– Ya peyqumbər, sən nə axdarırsan?

Deyir:

– Mənim çəliyim yoxdu.

Deyir:

– Meşədə hansı ağacı kəssən, sənin əlində o olacax sehirli.

Gedir gəzir, bını kəsim, yox, bu yaxşı dəyil, o birin kəsim.

Allah deyib:

– Nə axtarırsan?

Deyib:

– Yaxşısın axtarıram.

Deyib:

– Bə mən də yaxşısın axtarıram da. Bə mən də adamnarın yaxşısın axtarıram ki, onu bu dünyadan aparım. (S.3)

75. İBRAHİM XƏLİLULLAH

İbrahim Xəlilullanın iki həyat yoldaşı olub. Biri Saradı, yevrey qızıdı. İbrahim özü də yevreydi. Bu yevrey çox gözəl

⁴⁴ Bu süjet ənənədə adətən Musa peyğəmbər haqqında söylənir.

olduğuna görə onu götürüb tərki-vətən olub ki, əlinnən almağ isdiyirmişdər. Sara çox gözəl olubdu. Gedib bir başqa məmləkətə. Gedib məmləkətin sahibinə, padşahına xəbər verdilər ki, bəs bilirsən nə var? Kəndə bir oğlannan bir cavan, gözəl xanım gəlifdi.

– Ə, deyir, gedin, onu gətirin.

Gətirillər oğanı da, qızı da. Şahdı, vaxdı keçmiş adamdı. Baxır, Sara onun xoşuna gəlir. Sara bunun xoşuna gələndə deyir:

– Oğlan, bu, sənin nəyindi?

Arvadıdı ha. Deyir:

– Bacımdı.

Şah deyir:

– Bunu aparın, çölə buraxın gessin. Bunu da qatın mənim hərəmxanama, həyat yoldaşlarımın yanına.

İki dəfə bunun yuxusuna gəlir, deyir:

– Şah, sən neynirsən?

Bu axı İbrahim Xəlilullahın yoldaşlığı, peyğəmbər yuxusuna gəlir, gedə bilmir o tərəfə. Səhər çağırır, deyir:

– Gedin görün, o adam hardadı?

Deyillər:

– O difarın dibində durub.

Çağırın, gəlsin.

– Ay oğlan, düzünü de görüm, bu, sənin nəyindi?

Deyir:

– Arvadımdı.

Deyir:

– Bə dünən niyə dedin ki, bacımdı?

Deyir:

– Dünən desəydim arvadımdı, mənim boynumu vurdurardin.

Odu ki, İbrahimin söhbəti buna xoş gəldiğinə görə deyir:

– Mənim bir dənə ərəb qızı Hacər addı kənizim var. O kənizi verirəm saa kəniz.

Hacəri də gətirir. Bu götürür, gəlir bir vilayətə. Sara baxır ki, İbrahim evladsızdıxdan narazılığ eliyor, uşağ arzuluyır. Odu ki, deyir:

– Ay İbrahim, bilirəm fikrini. Gəl sən belə elə. Səni Hacərnən evləndirəy. Yaxşı da qızdı, öz kənizimizdi. Kəbinini kəsax, sənin elə onnan bəlkə də bir evladın olar.

Odu ki, razılığa gəllər, Hacərnən aylə qurur. Bir müd-dətdən sonra Hacərin uşağı olur. Uşağın adın İsmayıł qoyurlar. İsmayıł peyğəmbər budu, İsmayıł qurbanı deyirlər. İsmayıł olannan sora Həcər, – ataların bir misalı var e, əyağıma yer eli-yim, gör saa neyləyərəm, – odu ki, Həcər başdırı Saranı qıra-ğ'a vermağa. Sara da acıxlınır, deyir:

– Dur, bunnarı götür apar, gözümnən itir.

O da gətirir Məkgədə bir qurumuş ağacın dibinə. Bunnarın aylıx çörəyin, suyun da gətirir, verir. Qayıdır gedir Saranın yanına. Elə olur ki, Saranın da uşağı olur. Saranın da uşağının da adı İsakdı. Yusif peyğəmbərin dədəsi Yaqub peyğəmbərin atasıdı. İbrahim hər ay İsmayıla pay aparırmış. Bir gün suyu qutarır. İbrahim gəlir ikinci dəfə ki, həmən o yüzilliy qurumuş böyüy bir ağaç yamyaşıldı, budaxlanıbdi. İsmayıł onun kölgə-sindədi, karvan gəlir. İsmayıł susuz imiş, su qutarıbmış, heş nə tapmırı�. O Arafat, Ərəsət dağını deyillər ki, belə qaçıb fırlanırlar e. Onda Hacər gedib Arafat dağının dalına fırlanıb. İsmayılı qoyub orda ağacın altına ki, ölsə, qulağım səsin eşitmə-sin, çünkü çığırırmış. Bir vaxt baxır ki, səs kəsilib. İsmayılin dabarı dəydigi yerdən su çıxıb. Qayıdır uşax sudan içib, yuxulu-yub. Gəlir ki, su çıxır, İsmayıł da su içib, şükür eliyib Allaha. O Arafat, Ərəsət dağı odu.

Sora deyir, İsmayıł evlənir, İsmayılin on iki övladı olur. Onnarı ərəb ölkələrinə on iki bölgələrə vali qoydurur. İsak da evlənir. İsakı da İsrail ölkələrinə paylıyor. Onun da on iki oğlu olur. On ikilər müqəddəsdi. Nəyə görə? Adəm peyğəmbər göydən gələndə on iki dənə yük getiribdi. Əncir, zeytun, alma, bağışarpağı, onnan sora başqa şeylər.

Biri də var, o müqəddəs daşdı. Deyilənnərə görə, o da oon içindədi, Məkgədə difara qoyulub. Ona görə on iki imamdı. Illər, aylar on iki olufdu. (S.14)

76-77. İSMAYIL QURBANI

Bir kişinin uşağı olmurmuş. Deyib:

– İlahi, maa bir oğul ver, sənin yolunda qurban kəsəcəm onu.

Bının bir oğlu olur, adın qoyur İsmayıł. Bir gün yuxuda görür, Allaha söz veribsən axı. Yekələnnən sora aparır oğlunun başını kəsməyə. Oğlu da deyir:

– Qurban deyibsən, apar kəs da.

Arvadı da razı olur. Ora çatanda şeytan gəlir İsmayılin anasının yanına.

Deyir:

– Sən nəyə durubsan? Oğlunu aparıllar başını kəsməyə. Sən nətəər anasan?

Bı da əlində xurma yeyirmiş, xurmanın dənəsini belə atır, şeytanın gözünü çıxardır. Ona görə deyillər, kor şeytan. Kor şeytan ordan qalıb. Aparıb bıçığı nə qədər sürtür, bıçağı da elə itiymiş. Nə qədər sürtür, uşağın başını kəsmir. Götürüb bıçağı daşa çəkir, daş bölünür. Onnan sora Allah tərəfinnən bir qoç nazil olur. Qabağında uzanır. İsmayılı buraxır, onu kəsir. İsmayıł qurbanı onnan qalıb. (S.3)

77.

İbrahim Xəlillulla getdi qardaşının toyuna. Sünnət toyuna.
Gedəndə baxdı ki, iki çadır quruluf, biri qara, biri ağ.

Dedilər:

– Oğlu olmayan qara çadıra, oğlu olan ağ çadıra.

Gəldi getdi, Allah-taliya müraciət elədi:

– Allah-tala, man, a bir oğul ver. On səkgiz yaşı tamam
olanda qurvan gətirif kəsəjəm həmən uşağı.

Allah-talanın xoşuna getdi. Buna bir uşağ verdi. İsmayılin
anاسının adı Göhərcəndi. Birinci arvadın paxılılığı tutdu buna.
Bunu qovaladı, dedi:

– Bunu apar itir, gözüm görməsin.

Apar itir dedi. Bunu apardı getdi, bir düzə tulladı, arvadı
da, uşağı da. Geri qayıtdı baxdı ki, uşağın yanından göy-göy
ağaşdar bitir. Qayıtdı uşağının yanına, gəldi. Bir saat ərzində
beş-on ağaç bitdi. Bir yannan süd axdı, bir yannan su axdı.

Arvad otdu.⁴⁵ Kəndə xəvər düşdü ki, Allah-taladan bir
adam gəlif belə su çıxıf, belə də süd çıxıf. Deyir, millət axşama
kimi ona bir dam tikdi. Yekəltdi, on səkgiz yaşına çatana millət
köşdü gəldi yanına. Onu qoydu molla məhtəvinə, həmən
İsmayııl peyğəmbəri. Molla məhtəvinə qoydu bunu, oxudurur.
Bir gecə yatmışdı, gördü ki, Allah-taladan səs gəlir, deyir:

– İbrahim Xəlillullah, dur get, uşağı gətir, qurvan vaxdıdı.

Durdur, dedi, gedim görüm qoyduğum yerdə varmı?
Getdi, gördü ki, uşağ məhtəfdə oxuyur.

Dedi:

– Göharcan, mən uşağa gəlmışəm. Belə-belə demişdim,
indi də gəlmışəm aparmağa.

Dedi:

⁴⁵ otdu – oturdu

– Həə... Uşağı sənində.

Gəldi, uşağı aparırdı, şeytan uşağına qavağına yüyürdü. Dedi ki, səni kəsməyə aparır. Səni öldürməyə aparır. Onda deyillər, xurma çiyidini belə atif. Ona görə deyillər, nəhlət sanlaş, a kor şeytan. Orda da gedif Mina dağında uşağı deyif:

– Əllərimi boynumun dalına keçir, sanlaş mane olmuyum.

Həə... İki səfər piçağı çəkib, piçax kəsmir. Yenə daşa – orda Mina dağında daş var, – belə çəkəndə daş yarılıf, bir ağ qoç, bir qara qoç çıxıf. Onda Allah-tala deyif ki, burax uşağı. Qoşdarı kəsif paylıyif, uşağı salamat qaytarıf. Ona görə bu, İsmayııl qurvanıdı da, həməşə verilir. Cavannarı qoruyur da Allah-tala. Qurvannıx onnan qalif. (S.24)

78-80. PİŞİYİN BELİ NİYƏ YERƏ DƏYMİR?

Peyqumbəri qonax çağırıllar. Piloy bişiriblər. Pişiyi də guya ki, quzudu, kəsib qoyublar üsdünə. Peyqumbərin qabağına gətirib qoyanda qabda, əlini belə pişiyin dalına çəkib, deyib:

– Allahın heyvanı, dur, get.

Ordan pişiy dirilib gedib. Ona görə deyirlər, peyqumbər əl çəkib pişiyin dalına. Pişiyi at göyə, əyağ üsdə düşəcəy. Dal üsdə düşməz. (S.3)

79.

Peyğəmbər birinin evinə qonax gedir. O da pişiyini gətirif kəsif, bişirif qoyuf ortalığa. Peyğəmbər də baxıf ki, bu pişiydi da. Deyif, bunun dərisini gətirin. Dərisini gətirif başa-yağ düzüv, azav-azav düzüv.⁴⁶ Əlini belinə çəkif deyif, Allahın heyvanı, dur, yeri. Bu da duruf yeriyif. İndi pişiy arxasını yerə vermir. Ona peyğəmbərin əli dəyif. (S.24)

⁴⁶ azav-azav düzüv – bütün əzalarını yerinə qoyub, səliqə ilə düzüb

80.

Həə... Peyğəmbər gələndə bunun (peyğəmbərin evinə qonaq getdiyi adamın - tərt.) sürüsü malı, qoyunu, qızılı ölkədən aşarmı? Peyğəmbər də gəzir. Gəzəndə gətiriflər, pişiyi kəsiflər ki, hayifdi oları kəsif bişirməyə. Pişiyi kəsillər, peyğəmbərə pişirəy da. Pişiyi kəsillər, dərisini soyullar, ocağa qo-yullar ki, peyğəmbərə verəy. Bu peyğəmbərə əgah idi də. Baxır görür ki, pişiyi kəsdilər, man, a bişirdilər, gətdilər, qoydular.

Deyir:

- Sən Allah, bunun qalmışını da tavadan gətir, bir-iki tikəsi qalif.

Gətirir, pişiyin bütün əzalarını düzür, bu, ev sahibinin yanında düzür. Əlini də belinə çəkir ki, sənə ömür verdim da, nəfəs verdim, dur ayağa. Pişiy çırpınır, fişqırır, durur ayağa. Onun vari-devləti, hamısı yox olur. Heş nə, elə bil, kasib, dilənci olur da, hər şey gedir. Başını yisin, elə oluf onun səxavəti. (S.1)

81. ÖZGƏSİNƏ QUYU QAZAN ÖZÜ DÜŞƏR

Məhəmməd peyqənbərə tələ qururmuşdar ki, öldür-sunnər. Quyu qaziblar, içinə almaz döşüyüblər. Almaz da belə kəsən şeymiş da. Üsdünə də xalçanı salıblar, qapının ağızında, içəridən da. Özdəri qırxadan gedib oturublar. Hər şeyi hazırlayıblar, yeməyi filəni. Deyib, peyqənbər gələndə düşəcəydi ora. Peyqənbər də pişiyi aparır yanica. Pişiy hər şeyi bılır axı. Pişiy hardan gedir, peyqənbər də ordan gedir. Gedir, oturur. Bir az söhbətdən sora bı ev yiyeşinin oğlu gəlir. Oğlu bilmir axı bırda nə var, nə yox. Oğlu gəlir atasına söz deməyə. Xalçanın üsdünə çı-xan kimi düşür, orda almaz bını parçalayıır. Hələ bir əhvalat olub.

Camaat yiğilardı, adam göndərərdilər, gələrdilər, məni çağırardılar. Gedərdim, başdiyardım nağıł, məsəl demaya filana. İndi taa yadımda qalmayıb çox şey. (S.3)

82. AXŞAM PENDİR-ÇÖRƏK YEYİLMƏZ

Bir gün Məhəmməd peyqunbər axşam gedir dosdunun evinə. Görür ki, dosdu pendir-çörəy yeyir. Deyir:

– Ay dost, axşam pendir-çörəy yeməzdər.

Belə qalır. Bir gün də dosdu gedir peyqunbərin evinə, görür ki, peyqunbər pendir-çörəy yeyir.

Deyir:

– Ya peyqunbər, bəs sən belə deyirdin?

Deyir:

– Hə, düz demişəm. Ama görmürsən, qabağında qoz ləpəsi də var. Pendir-çörəy yeyənnən sora da qoz ləpəsi yeyirəm.

O deyir zərəlin qarşısın alır. (S.3)

83-84. HƏZRƏT ƏLİ

Həzrət Əli görür ki, daa bu Rusiya tamam ağını çıxardıb. Rusiyaya qoşun çəkir. Yiğir qoşunu Rusiyanın qapısının ağızına. Rus şahı da qorxur da. Həzrət Əliyinən baş eləmağ olar? Məsləhət, məşvərət... Gözəl qızlardan yiğirlər, bunları lüt soyundurub – bala, siz də mənim balam, bağışdırıñ, daa danış dedin, iz, məjbur danışıram, – çıxardırlar Həzrət Əlinin qarşısına. Həzrət Əli abırrı adam olub. Bunnara baxa bilmir. Tüpürür yerə, qoşunu da geri çəkir. Rusiyaya girmir daa. Deyir, orda din-bərəkət yoxdu. (S.14)

84.

O, Əntər pəhlivan kərgədan minib gəzirmiş. O qədər böyük adamıymış, onun qılıncını qırx dənə pəhlivan ancax daşıyırmış. Əntər elə bir adam olubdu ki, çox qüvvəli, güjdü. Allahın pəhlivanı olub. Onun qılıncı nəyə dəysəydi, o məhv olurdu.

Həzrət Əli birinci zərbəni, Zülfüqarı Əntərə yendirəndə yer üzünən mələyləri xəbər verdilər Allaha ki, Həzrət Əli elə vəziyətnən vurur ki, Əntər pəhlivan yox, yer üzünən mələyləri hamısı yox olur. Odu ki, Allah-tala buyurur ki, ya Cəbrayıl, get şahpərlərin sər alta, qılıncı sənin şahpərlərini kəsmiyəcəy. Odu ki, şərt bağlıdır Əntər pəhlivana, deyir:

– Əntər pəhlivan, gəl dön, müsəlman ol. Dilinnən iqrar elə ki, Laila illallah, Məhəmməd rəsul Allah.

Deyir:

– Dönmərəm.

Deyir:

– Gəl hax yoluna, Allahın yoluna qayıt.

Deyir:

– Yox, dönəmərəm.

Odu ki, Həzrət Əli deyir:

– Meydan sənindi.

O zərbəni yendirəndə toz dumana qarışır. Həzrət Əli çəkilir bu tərəfə, baxır ki, qılıncı dəymiyib buna. Odu ki, Həzrət Əli “ya Allah”, – deyib qılıncını yendirəndə Əntəri kərgədan qarışık yarı bölür.

Deyir:

– Haran ağrıdı?

Deyir:

– Alnim.

Deyir:

– Sən möhür görmüyübən. – Bütün şiyələr namazı möhürlə qılır. – Deyir, alnın möhür görmüyüb ona görə.

Deyir:

– Daha haran ağrıdı?

Deyir:

– Dilim.

Deyir:

– Dilin də La ilaha illallah demədi, ona görə.

Deyir:

– Bəs sonra haran ağrıdı?

Deyir:

– Ürəyim ağrıdı.

Deyir:

– Ürəkdən də xayın olubsan, dönmüyübən.

Deyir, bir balaca tərpəndi, tərpənə-tərpənə, get-gedə oldu.

*Odu ki, Əntərə zərbə çalanda lərzə etdin yerləri,
Hax-taladan əmr olundu, Cəbrayıł tutdu şahpərin.
Sənin şəninə “səd afərin” gəldi göylərdən, ağa. (S.14)*

85. ƏVVƏL BAŞQASINA DUA ET

İmam Həsənin, İmam Hüseynin anası birinci qonşuya dua eliyirmiş. Deyib:

– Ana, birinci niyə bizə eləmirsən?

Deyib:

– Adam birinci qonşuya, qohuma, kimsəsizə eliyə gərəh, sora özünə. Onda qəbul olur dua. Yoxsa özünə eliyib başqasına eləmiyəndə olmur. (S.21)

86. XƏTAİ SÖZÜ NECƏ YARANIB?

Şah İsmayıł Xətayı İmam Hüseyn törəməsinnəndi. Hür pəhlivan dünyasını dəyişəndə İmam Hüseyn öz yaylığını qoyur alına, dəfn eliyir. Bu deyir, mən gedib onu çıxaracam, babamın dəsmalını, yadigarını, götürəcəm ordan. İmam Hüseyn oon neçənci babası olub, bilmirəm. Gedir, orda çadır qurur, namaz qılır, Quran oxuyur. Hürün qəbrini açırlar. Hür də böyük pəhlivan olub. Dəsmalı götürəndə yaradan qan çıxır, elə bil ki, böyün ölüb. Orda təzdən dəsmalı qoyur yaraan üsdə. Xətayı sözü ordan gəlir. Xəta eliyir. (S.13)

87. MALİKİ ƏJDƏR

Maliki Əjdər Həzrəti Əlinin ən güjlü pəhlivani olub. O, dünyasını dəyişəndə aparıb dəfn eliyib aralananda İnkirnən Minkir gəlib bunnan sual soruşmağa. Hətdə vəsiyyət eliyib ki, mənim əmudumu qoyun yanına. Oon da qoyublar yanına. Qayıdanda baxıblar ki, dünya dağlır qəbir sənnixda. – İndi bu nə dərəcədə düzgündü, bilmirəm. Mən eşitdiyimi deyirəm. – Həzrət Əli deyib:

– Ayə, o dəlidi. İnkir Minkiri öldürəcəy. Ayə, gedin, onu sakitdəşdirin. Ki, mən neçə ildi, qabağında qılinc çəkirəm Həzrət Əlinin. Din, İslam yolunda qılinc çəkirəm. Sən nətəər mənnən gəlib peyğəmbərimi, imamımı soruşursan.

Yani belə, Maliki Əjdər çox əsəbi insan olub.

Onun bir variantı da var ki, Əməvilər Əbu Süfyanı öldürmək mamentinə çatıb. Xəbər çatıb Həzrət Əliyə ki, Maliki Əjdər kəsir Əbu Süfyanın başını. Onnarın ərazisini tutub. Ordan xəbər eliyir ki, gedin, ona deyin ki, onu öldürsə, qayıdanda məni ölmüş görəcəy. (S.13)

88-89. PİR BABA

Burda Baratma piri var. Pir baba. O Həzrət Əlinin əyyarı olub. – Əyyar kəşfiyyatçı deməydi. – Onun adı olub Babeyi-Əmir. O çox iti gedib gəlirmiş. Duaynan gedirmiş, nəynən gedirmişsə, oon öz işidi. Elə bil samalyotnan gedib gəlirmiş. Harasa gedəndə buna ənam vermişlər. Qızıl, bir kisə un, nəysə. Çönüb kölgəsinə basdırıb gedirmiş. Deyir:

– Qayıdanda götürəjəm.

Deyir:

– Tapammiyasan bunu.

Deyir:

– A bala, onsuz da kim özüynən aparır? Hamısını orda verəcəylər. Mən onu dalıma şələliyib aparım, daldan da məni oxnan vursunnar, qaçammiyim?

Verilən ənamı kölgəsinə basdırırmış. (S.13)

89.

Əhli-beyti hakimiyyətdən uzaxlaşdırannan sora Əməvilər buları təqib eliyiblər, yəni Əlinin törəməsini. Həm də Məhəmməd peyğəmbərin törəməsini. Bunnar əmi oğludular axı. Olar qaçqın düşüblər Kərbəladan. Qaçıbdılar bu ərazilərə ki, bunnarı tapmasınlar. Həmin Babaeyi-Əmir də öz tayfasının gəlibdi. Kürdən keçiblər, gəlib çinarrarın dibində yurd salıblar. Orda da su olmuyub. Allah-taladan gələn çıxardıb suyu. Olar onnan istifadə eliyiblər. Orda da yaşıyb, orda dünyasının dəyişib. Ora olub ziyarətgah. O Babaratma ziyarətgahı belə yaranıb. (S.13)

90. BİNAMAZ ƏHMƏD

Mənim bir traktırıım varındı. Qabağında lapedi varındı. Binnan getdiy Şinə, toya. Toydan gələndə Layısqı kəndinnən

gəldiy. Yolun qırığında meşəən içində kənddən xeyli aşağı bir putkadı, qəşəh, qabağında qrantı filanı. Bir oğlan Quran oxuyur əlində. Dedi:

– Bı nədi?

Dedi:

– Bırda bir binamaz Əhməd varıdı, o kənddə. Namaz qılmırmiş, binamaz deyirmişdər. Deyir, bira onun qəbridi.

Deməli, bını camaat binamaz kimi tanırı. Bir gün kənddən bir nəfər gedir Haca. Gedir ziyarətdən sonra görür, yol pulu qutarıb. Deyir, mən nətəər eliyim? Görür, binamaz Əhməd Hajdadi. Deyir, elə binnan soruşum, görüm pulu varsa, versin, gedim da. Bir iki-üş gün bını tuta bilmir, yox olur. Axırı bir gün gözdən qoymur. Məşciddən çıxanda yapışır ətəyinnən. Deyir:

– Əşı, sən hara, bira hara? Məən pulum qutarıb, qalmışam bırda. Bəlkə səndə pul ola?

Çəkir qırğa, deyir:

– And içginən ki, mən ölüənə qədər bı sirri aşmıyacam.

And içir, aman eliyir ki, açmaram bı sirri.

Deyir:

– Onda yapış ətəyimnən, gözüyü yum, harda desəm, gözüyü aç, onda açarsan. Gözünü yumur, gəlib həmən yerə, – kəntdən aşağı, – ora çatanda deyir:

– Gözüyü aç.

Gözünü açır, deyir:

– Bıra haradı?

Deyir:

– Kəndimizin aşağısıdı da, meşəən qırığı.

Deyir:

– Sözümüz sözdü ha. Mən ölüənə qədər bı sirri aşmırısan.

And içib axı. Bı gəlir, rəhmətə gedir. Deyirlər:

– Gedək qəbirsannığa, qəbir qazax.

Deyir:

– Yox, onun qəbri filan yerdə olmalıdır.

Deyirlər:

– Niyə?

Deyir:

– Bını mən belə görmüşəm.

O oğlan durduğu yeri kim ziyarət eliyirdi, ona pul verirdi, vermirdi, bilmirəm. Bir onnx da mən qoydum ora. Yəqin ki, oğlan götürür də.

Ziyarətgahı da ora. Binamaz Əhmədin ziyarətgahı. Gedənnərdən qabax ordaymış. Layisqıdan aşağıdadı. (S.3)

91. QARADAŞ OCAĞI

Bizim yerimiz Gədəbəydədi. Qaradaş bizim ocağımızdı. Həzrət Abbasın atının nalı o daşdadı. Həə... Deyir, maral gəlir ocağa, sağılır gedir. Kökümüz də day Türkiyədən, Avdal ojağınan gəlif. O vədə gəliflər. Avdalın qızınnan törəmişiy biz. Kök Avdalın qızınnan olandı. Avdal baba o vədə çanaxnan çörəy paylıyır Topal Teymura.⁴⁷ Kəlbeyi Məmmədhüseyin mənim bavam oluf, gedif ziyarata, gəlif. Qaradaş ocağı Ayrımdadı, Gədəbəydədi, Qara Muratdadı. Onun üsdə Quranca da yazılıf. Nə biləy nə yazılıf? Quranca oxuyammiram. (S.24)

92. MİRABBAS AĞA

Burda Hacı Mir Abbas ağadı, Hacı Mir Ələkbər ağadı, qardaşları. Onnar otuz üçüncü ildə gəliblər bura. O vaxdı diyək

⁴⁷ Söyləyicidən Avdal babanın Topal Teymurun ordusuna çanaqda çörək paylaşmasını geniş şəkildə danışmağı xahiş etsək də, yuxarıda yazınlardan başqa bir şey bilmədiyini gördük.

ki, otuz üçüncü ildə depotasiya dövrü olub. Yani o qırğıın vaxdarı onnar keçiblər İrana, sora keçiblər bura. Keşmişin ruhaniləridi, Xorasanda ali məktəbi qutarıb Hacı Mir Abbas ağa. Sora da burdan piyada elə bil ki, Həccə gedib-gələn-nərdəndi. Ali təhsilli dindar olub. Hacı Mir Ələkbər ağa onun böyük qardaşı olub, ancaq o, təsərrüfatçı adam olub. Hacı Mir Abbas ağa bu kəntdən əvvəl gəlib Xaldanda yerrəşib, sora gəlib bura. Bura gəldiydən sora bu ərazinin diyəh ki, böyük ağ-sakqlı olub. Yani kimin nə məsləhəti olasa, kimin nə məsələsi olarsa, ora gələrmış. Hətta atam deyərdi ki, onun öyünə ilan gələrdi, maral gələrdi. İlan həmişə gələrdi, yükün üsdə çıxardı. İndi bir evdə oluflar da. Anamgil, atamgil deer, yükün üsdün-nən düşərdi, yoldaşı götürərdi, duz qoyardı, su qoyardı. Gələrdi, duzu yaliyardı, sudan içərdi, çıxardı, gedərdi.

Marallar gələrdi, deer. Ocaxda deer, yatardı, ağa bunun başını siğalliyardı, eliyərdi, çıxardı, gedərdi. Yani bu son keşmiş tarixə aid döyül, əlli beşinci ildə rəhmətə gedibdi Hacı Mir Ələkbər ağa. Yəni hal-hazırda da bir inanc yeri kimi camaat həmin yeri ziyarət eliyir. (S.11)

93-96. MİRAĞBAL AĞA

Şirazdida seyiddər variydi. Orda Qasım var, Sadıx var. Mirqası, Mirsadıx. Bibimin elə yoldaşdı Sadıx rəhmətdiy. Bibim də rəhmətə gedib. Mirağbal ağanın ziyarəti var. İndi də hal-hazırda orda işdiyir. Erməniləri o ocağa yaxın qoymur. İndi də qalıb hal-hazırda. Marallar, deyir, gətirib balasını nəzir qoyub gedərmış o ocağa. Ağır seyid ocağıdı da. Məəm bibim o evdə gəlin idi. (S.19)

94.

Bibim deyirdi ki, ilannar müharibəyə gedirdi. Gəlirdilər, o ziyarətdə bir gecə qalırdılar. Çəpərrərin üsdüynən, deyir, gəlirdilər, qalırdılar. Səhərsi gedirdilər döyüşə o vaxtı. Onnarı, deyir, döyüsdən qayıdanda nağdı görənnər olub. Yaralı, quyruğu kəsiy olanda genə gəlib o ziyarətdə bir gecə qalıb gedirmişlər. Elə güjdü ziyarət imiş, bibimin qaynatasının – Ağbal ağanın ziyarəti. Ağır seyid idi. Şirazdılı idi. Ermənilər də oon ocağına gəlirdi. Oon ocağını, deyir, dağıtmışdır. Həmən dağıdanın oğlu da öldü, atası da. Ermənilər dağıtdı. (S.18)

95.

Lalı gətirirlərmiş, dili açılmış seyidin ocağında, xəsdə gətirirdilər. Dəli gətirilmişlər. Deyir, dəlinin qoluna zincir virib gətirsələr seyidin ocağına, bir gecə seyidin ocağında qalsa, ağıllanıb gedirdi. O vaxtı 90-cı ildə, 88-də ordan çıxanda onun qəbrini aparıblar Naxçıvannan İranın arasındadı. Rəhmətdiy Mirağbal ağanı orda bir uşaxla basdırılmışdır. Mirağbal ağanı o müharibədə bizim kəntdə basdırılmışdır. Elə o 88-də ki, azərbaycanlıları ordan çıxartdırılar e ermənilər, kütləvi. Onu orda vurmuşdular. Ermənilər vurmuyub, kürd imiş vuran. Sora seyid rəhmətə getdi. Onu orda, bir dənə uşaxla ikisini bir yerdə İrannan sərhəddə basdırıflar. Kəndin özünə basdırımıybılar, deyir, neytraldadı. Rəhmətdiy Sadix dayı deyirdi ki, əmanət veriblər torpağa, nə vaxtsa onu ordan gətirələr. Onu sonradan gətirəmmədilər. Deyir, seyidi vurannan sora kürd körpüdən keçəndə oğlu yanında maşının düşüb, ata-bala meyiddəri heç ələ gəlmədi. Hamı deyir ki, seyidi vurdu, belə oldu. Ermənilər ona toxunmuyub, erməni deyib ki, seyiddi, ona yaxın getməmişdi. Ermənilər oon ocağına gedirdilər.

Həə, elə inanırmışlar. Ağır seyid idi. (S.19)

96.

Mən də elə eşitmişəm. Bibim rəhmətdiy danışıb yanımızda. Mənim bibim qaynatasının ölüb gedən atasıynan danışdığını gözüynən görüb. Çay gətirilmiş qaynatasına, gəlib görüf ki, qaynatası içəridə kimnənsə danışır. Bibim özü deyib yanında bunu. Pərdəni belə çəkəndə baxıb ki, evlərində şəkli olan adamnan qaynatası danışır. Sora qaynatası, rəhmətdiy Miraqıl ağa deyib ki, gör, qızım, sənin əməlin nə qədər salehdi ki, sən gözünnən bunu görmüsən. O mənim atam idi. O, atasıynan görüşürmüş. Bibim görüb onu. Sırf ürəknən inananda gösdərir.

Üç yaşımnan çıxmışam mən, elə bilirəm, mənim yaddaşım ancax elə ordadı. Torpağımı, kökümü çox isdiyənəm. Ordan nə danışılsısa, yaddaşıma yazılır. (S.19)

97. SEYİDİN ACIĞI

Olan şeylərin çoxunu faktnan danışıram. Bax, irağ üzdən, orda tualet var. Onun yanına iki maşın çöldən ot biçib yiğmişəm. Bunun dediyi həmən arvat (söyləyicinin yoldaşı bir az qabaq haqqında danışılan seyidlə bağlı məlumat vermişdi – tərt.) gəldi bizə. Bu uşaxlar da məytəvə gedir. Məhlədə yaxşı yekə əriy varıydı, o vaxtı yaxşı gətirirdi. Dedi ki, çıx, ordan maa əriy yığ ver. Bu uşaxlar bir az, düzdü, çırpıldılar, əmmə çıxdılar təpiklədilər, tökdülər. Ajıxları tutdu ki, biz məytəfə gejikiriy. Axırı çırpıldılar əriyi, o arvada verdilər, getdilər. Mən də qonşudan dəryaz gətməyə getmişəm. İsdiyirəm gedəm dəryazı döyəm. Əmmə bir adam man, a deyir ki, zornan ey, tutub burdan dartır ki, get o tulladığın o zir-zibili yandır, onnan sonra. Elə bil zornan tutub məni dartıllar. Getdim, yandırdım. Gəldim burya, elə gedirdim kərəntini döyməyə, belə çöndüm ki, pah,

taya od alif. Deməli, taya başdan od alif. Od qarabağlı papağı kimi yumru qalxmışdı. Ojax ordanja buruluf ot tayasının başından tutuf. Əyağınnan tutsa, bir şey eləməy olardı. Dört maşın ot yandı. Tualetin yanına da bir it bağlıyif oğlum, qalan şey cəhənnəm, it özünü öldürür. Böyüy gədə evdəydi. Vüqara (oğludur – tərt.) dedim, ot getdi, cəhənnəm, o iti tez gör nağayırırsan, aş burax, it yanajax. O it elə o gedən getdi. Qaşdı.

Seyid arvadin ajiğı tutdu. Uşax deyir, biz məktəbə gecikiriy. Bu da deyir, əriy yiğ, ver mənə. Həə, ziyarət idı, həmişə camaat nəzir zad verir, bu yaxına kimi gəzirdi. Uşağın ajiğı tutdu, bir əz çıxdı təpihlədi, töhdü əriyi. Nəsə, o arvada xoş gəlmədi o. Taya yandı. (S.6)

98. İSGƏNDƏR

İki İsgəndər olub. Biri buynuzdu İsgəndər, bu birincidi. İkinci Makedoniyalı İsgəndər. O birinci İsgəndər – Yəcuc-məcuc deyirlər, – onnarı tilsimə salıbdı yer altında. Mis əridib töküb onnarın qapısına. Ona görə yerin altından çıxa bilmir onnar. Elə bir rəvayət var. (S.14)

99. OVÇUNUN OĞLUNU ATMASI

Bizdə, Qaraqəyədə, Gədihvəngində oluf bu. Deməli, biri gedib ova. Görüb ki, irağ məclisdən, dağda it var. İt acınnan quruyub, bir sümüy oluf. Bu, üsdündə olannan ona atmıyif da, bir balaca çörəy zad. Bunun bir evladı varılmış altı-yeddi yaşında. Uşax da qaçıb gedib ora. Belə daşın dalınnan baxırmış. Kişi elə bilir, ovdu bu. Əhət-qəhət⁴⁸ bir oğlunu o itə elədiyi

⁴⁸ əhət-qəhət – aman-zaman

zülümə görə alnınınna atıf. Gəlif ki, öz oğludu. Bunu bizim dərədə danışırıldır. Ac itə cœurəy atmıyıf da, cannıya. Allahın elə bil ki, ona qəzəbi keçif. Ta haray hara çatar. Kişi elə onnan da havalandı, soradan dünyasını dəyişdi getdi, yaşıya bilmədi. Belə hallar da oluf. (S.22)

100. CƏNNƏTLİK, YOXSA CƏHƏNNƏMLİK?

Deyir, bir kişi gedir ayrı vilayətə. İşə gedir ki, guya qazanc eləməyə. Bir bəy görür ki, nabələd adamdı da. Bını aparır, qonağ eliyir. Oturub çay içirmişdər. Bəyin oğlu gəlir, deyir:

– Ata, filankəs rəhmətə gedib, aparıllar dəfn eləməyə.

Deyir:

– A bala, məəm qonağım var da, sən get.

Gedir. Qəbirsannıxdan qayıdanan sora deyir:

– A bala, cənnətdiydi, cəhənnəmliy?

Deyir:

– Ata, cəhənnəmliy idi.

Qalır bir-iki gün bu. Kişi fikirrəşir, bu nə bildi ki, cəhənnəmliydi, yoxsa cənnətliy? Bir-iki günnən sora bı genə gəlir, deyir:

– Ata, indi də filankəs rəhmətə gedib.

Deyir:

– Genə sən get da.

Gedir, gəlir. Deyir:

– Cənnətdiy idi, cəhənnəmliy?

Deyir:

– Cənnətdiy idi.

Bı kişi durub gedəndə deyir:

– Bir şeyə mən məəttəl qaldım, siz nə bilirsiniz ki, bu ölü cənnətdiydi, yoxsa cəhənnəmliy?

Deyir:

– Ölünü qəbirşanlığa aparanda qarasına danışıllar. Deyirlər, axmağ adamıdı. Biri danışır, piçildiyir, bı da eşidir. O biri deyir, pis adamıdı. Az adam gedir. Bı cəhənnəmliydi da. Hansı ki, çox adam gedir, hamı da dua edir, rəhmətdiy yaxşı adamıdı, filan. Bı da cənnətdiydi da. (S.3)

101. QƏDİRİLƏN ARVAD

Bir dənə arvadnan kişi olur. Bu kişi dağa – o vaxt da mal-qoyunuymuş dana – mala gedir. Mala gedəndə bu arvad baxır, görür ki, kişiyə su qoyur, çöldə isinir. Yemək qoyur, çöldə qıjğırıır. O vaxt da cəhrəymış axı, cəhrəni əyirir, kilim toxuyarmış. – İndiki texnika yoxuymuş o vaxtı.– Arvad günün qavağına cəhriyi qoyur, darağını qoyur. Darağını dariyır, cəhrəsini də əyirir. Bu imamnardan gənə biri gəlir:

– Ay arvad, bu, nə möcüzədi? Sən bu kölgədən gedif gündə oturursan.

Deyir:

– Mənim kişim çöldədi. Bax, bu suyu qoymuşam ki, kişi belə isdidə su içir. Bu çörəyi də qoymuşam ki, bax, kişim bu çörəydən yiyyir. Quruyur, yiyyir günün qavağında. Bax elə özüm də belə gündə oturmuşam ki, kişim gələndə inciməsin.

Həə. Elə o da deyir, Cənnətə gedir. Gör nə qədir insan adamdı ki, günün qavağında oturur, o isdi suyu içir, o quru çörəyi yiyyir. Elə-elə danışırdılar, nə bilim. Yadımızdan çıxıb. (S.1)

102. YAN VURSA, TEZ GƏLƏCƏK, DİK VURSA, GEC

Evinə qonax gəlir. Uşax çıxır qapıya, deyir:

– Bəli.

Qonax deyir:

– Atan evdə?

Deyir ki, xeyir, atam evdə dəyil.

Deyir:

– Bə hardadı?

Uşax deyir:

– Atam gedib meşiyə odun kəsməyə, yiğmağa.

Deyir:

– Gej gələcəy, tez gələcəy? Mənim atannan işim var.

Deyif:

– Vallah, atam yan vırsa, tez gələcəy, dik vırsa, gej gələcəy.

Bı kişi loğman adamdı ey, məhəttəl qalır. Deyir, mən loğman adam, hər şeyi bilən adam, bı uşax nə dedi, bu ata nə dedi? Mən bını bilməliyəm. Gedir, gəzir dolanır, fikirrəşir ki, bını mən qanmadım. Bir də gedim mən o evə. Bir də gəlir, bı evə görür ki, genə kişi evdə yoxdu, oğlandı.

Deyir:

– A bala, salam əlöyküm.

– Əleykə salam.

Deyir:

– Atan hardadı? Atan çıxsın çölə.

Deyib:

– Genə gedib meşiyə, odun qırmağa.

Genə bı soruşub ki, ay bala, atan gej gələcəy, tez gələcəy?

Uşax deyib:

- Ay dayı, o gün də sən gəlmişdin. Yannan virsa, tez gələcəy, dikdən virsa, gej gələcəy.

Bı məətdəl qalır. Deyir, o gün də bı sözü dedi bu uşax. Böyük də bu sözü dedi bu uşax. Mən bir oturum, bı kişi gəlsin. Görəy bı nə məsələdi axı. Nəysə, uzun sözün güdəyi, bir xeyləkdən sora kişi gəlir:

- Hə, qonax, salam əleykim.

- Əleykə salam.

Qonax Allah qonağıdı. Deyir:

- Mən o gün də gəlmişdim sizə.

Deyir:

- Hə, uşax dedi.

Deyir:

- Böyük də gəlmişəm. Ama mən uşağın o sözünə görə gəlmişəm ki, görəy bı nə məsələdi ki, bu uşax maa belə dedi. Sən məni agah elə. Mən bını bilmirəm.

Deyib:

- O uşax saa elə bir çətin söz demiyibdi ki. Hasant bir söz deyib. Meşəyə gedirsən odun yarmağa. Baltanı yan virdin, tez yüküü tutacaxsan, tez qırılacak. Yüküü tutub çıxıb gələssən. Dik virsan, elə ha viracaxsan, orda takqlidədacaxsan, yükün düzəlmiyəcəy. Onda da gej galəcəysən. Havaxt düzəlsə, onda gələcəysən.

Deyir, həə, gör mən loğman olam, bu boyda sözdəri bilmiyəm. (S.4)

103. AĞILLI QIZ

Bi kasib kişi olur, bunun da bir qızı varmış. Kəntdə yaşıdı, qoca kişi var, amma varrıdı. Qız sahibi də, atası da kasıbdı.

Gəlir, bunnan borc alır. Bu kasib borc alır bunnan. Borcu da vaxdında qaytara bilmir. Deyir:

– Əşि, borcu zadı isdəmirəm, elə qızını maa ver.

O da deyir:

– Ə, qızım sənin tayın döyük ha. Ağlına gələni danışma.

Deyir:

– Onda borcumu ver.

Uje dirəsillər. Axırda diyillər:

– Gedəy qazının yanına.

Qazı da varrinin tərəfini deyəcəy da. Deyir:

– Bura iki dənə daş torbası qoyaceyam. Biri ağ, biri qara. – Qızı da çağrırlar. – Əgər qız ağ daşı çıxardısa, qız atasının əlinnən tutub gedir evlərinə. Yox, qara daş çıxsı, qızı verirsən bu kişiyyə.

Qız əlini atır, torbadan daşı götürür, ovcunda belə baxır, tez tulluyur. Deyirlər:

– Niyə tulladın?

Deyir:

– Ağ çıxdı, sevindiyimnən tulladım.

İsdəmir axı buna getməy. Açıb torbanı baxıllar ki, qara daş. Sən demə, torbadakı daşların ikisi də qaraymış. (S.28)

104. NƏZƏRÇİ

Bir kişi çox nəzərçiymiş, gözündə nəzər varmış. Görür ki, bir kişi cütünən yer əkir. Öküzdəri yaxşı öküzdü. Gedir evə. Oğlunu göndərir ki, get, filankəsgildə ət var. Deyir:

– İndi məəm gözüm dəyəcəy, öküzdər oləcəy, kəsəcəhlər, ətini satacaxlar da.

Oğlu gəlir, görür, ət zad yoxdu. Qayıdır gedir, deyir:

– Ay dədə, orda ət zad yoxdu.

Durur, ata minir, gəlir baxır ki, öküzün samıları⁴⁹ dağdağannandı. Deməli, onu nəzər vurmuyub. Dağdağan qoymuyub ki, onu nəzərriyə. Adam nətər zadımışsa, arxayındı ki, öküz ölüb e uje. (S.3)

105. HİYLƏGƏR TUTUQUŞU

Bir tacir varrı taciriymiş. Bir gün genə ticarətə getməy isdəyəndə karvanın hazırlırıyr. Gəlir, evdə oğluna, qızına, ailəsinə deyir:

– Sizə nə gətirim? Sizə nə hədiyələr gətirim?

Bunnar istəhlərini deyillər.

Gəlir, qızıldan qəfəsin içində tutuquşu saxlıyırımsı. Quşa deer ki, saa nə gətirim?

Deer:

– Sən gedirsən Hindisdana, o getdiyin yolun qırığında, bizim millət ordadı, mənim millətim. Mənim padşahım səni qarşılayacey. Denən ki, mənim də bir quşum var, qızıl qəfəsdə saxlıyıram. Ayrı söz demə, mənnən salam de.

Tacir gedir, həmin yerə çatanda bu quşdarı görür. Şah gəlir, qarşılıyır bunu. Deyir:

– Mən bir dənə qızıldan qəfəsin içində sizin tayfadan saxlıyıram. Sizin quşdardan biri məndədi. O mən gələndə sizə salam göndərdi.

Bunu deyən saatı quşdarın şahı öldü. Quş ölen saatı şığıdilar, bunu götürdülər. Quşu apardılar atdları o yana. Peşman oldu dediyinə. Qayıdır, ticarətdən gələnnən sonra hərənin öz hədiyəsin verir. Quş soruşur ki, məəm elimi, obamı, tayfamı gördün?

⁴⁹ samı – Boyunduruğa salınır, altdan da bağlayırlar ki, boyunduruq dayansın. Buna boyunduruğun samısı deyirlər.

Deer:

– Gördüm, ama pis oldum, çox peşman oldum.

Deer:

– Nəyə görə?

Deyir:

– Deyən saatı o quşdarın sahibi, böyügü yixıldı, öldü.

Bunu deyəndə bu da qəfəsdə olur. Tez bunu götürüb aparıb atıllar. Atanda uçub gedir. Deməy, o işarəymış, ancax və ancax bu minvalnan qəfəsdən çıxa bilərsən, yoxsa sən ömürlük qalarsan qəfəsdə. (S.14)

106-107. TEYMURLƏNG

Day bağışla da. Bir gözəl rus qızı varmış, çox gözəlmiş. Gedir Teymura deyir:

– Sən çox ağıllısan, mən də çox gözələm. Gəl sən məni al, bizdən olan gözəlliyydə maa oxşuyacax, ağılda saa.

Teymur deyib:

– Yox, qorxuram, ağılda saa oxşuya, gözəlliyydə maa. “Rədd ol, get”, – deyib.

Teymurləng çox ağıllı adam olub. Ağıllı sərkərdə olub. Onu məğlub eliyən olmuyub. (S.3)

107.

Mən eşitdiyimə görə, o vaxtı Teymurləng ala-ala gələndə Basarkeçerdə onun bir dostu olar. Bu Teymurləngin. Onun dosdunun xətrinə deyər ki, burda qırğın olmasın da, basın keçin. Bax, mən eşitdiyimə görə, o Basarkeçər ordan qalif. Teymurləngin vaxdının. (S.6)

108. BAŞLIQ GƏLİNİN DƏYƏRİNİ MÜƏYYƏN EDİR

O vaxtı başdix verirdilər da həmişə qızdara. Hələ indi də var elə sey. İndi yanında danışıflar. Bizdərdən gəlif Gədəbəydən bir qız alıflar, Gədəbəy tərəfdən. Bu oğlan evi gəlif qız evinə ki, bizim imkanımız yoxdu. Amma isdiyiriy qızı aparağı, gedəy, toyumuzu eliyəy. Ta bunlar da bunun üzünnən keşmir, qızı götürüf verillər. Dört-beş atdı gəlifmiş də indi qızı aparmağa. O vaxtı da atnan gətirirdilər da. Aparıllar. Gəlinə də bir at gətiriflərmiş da. Çay varılmış, burdan keçəndə biri deyif ki, gözləyin, gəlin çayı keçə bilməz, atı sürə bilməz, suya düşər. Həə. Qaynata deyif ki, əşı düşər də, düşər, pul ha sanamamışam. Gəlin elə burdan atın başın qaytarır, geri qayıdır düz dədəsinin evinə. Orda da deyir ki, qaynatama deyərsiz ki, havax gəldi, pulu sanadı, onda gələr, məni aparar. Sonra nə qazanır, nağayrir, qaynata pullu gedir day ora. Aparır başlığı verir. Həmin yerə çatanda deyir:

– Gözləyin, gəlin suya düşər ha.

Bəəx pul sanamamışdı, indi pul sanayıf. Gəlini gözdüyüür kü, gəlin suya düşər. Həə. İndi elə şeylər o qədər oluf ki. (S.11)

II. İNANCLAR

1-19. YAĞIŞLA BAĞLI İNANCLAR

1. Deyirdilər, yağış yağmır, qurban kəsəy paylıyax, yağış yağsın. Ağsakqallar, ağbirçəylər müsəlla deyirdilər. Biz onu görməmişiy. Rəhmətdiy qağam danışındı, burda görməmişiy. Orda bəlkə, nə vaxsa olub da. Deyir, quraxlıx olanda imkanni adamlar, malı, heyvanı olan adamlar çıxarmış belə düzənniyə, Allaha yalvararmışlar, deyirmişlər ki, insannara bağışda, heyvannara bağışda, ruzi ver. Mal, heyvanı aparıb kəsərmışlər, kasiba-kusuba paylıyarmışlar ki, Allaha xoş getsin, Allah qəbul etsin, insannara nəsə versin. (S.19)

2. Yağış çox yağanda qan çıxarırdılar, sel gələndə qan çıxardırdılar. Məəm yadına gəlir ki, uşax vaxtdı bizim kəntdə qan çıxarırdılar, qoyun kəsirdilər. Qurban kəsirdilər, camaatı sel aparması. (S.18)

3. Müsəlliyə çıxarmışlar köhnə kişilər. Kənddən yuxarı, kənddən aralı çıxıb orda heyvan kəsərmışdər, dua eliyərmışdər, yağış kəsərmış. Quraxlıx olan ili də həylə müsəlliyə çıxıb yalvararmışdır, yağış yağarmış. (S.3)

4. Bax o Kəsəməndə belə bir şey varıydı ki, yağmıyanda qurvan kəsirdilər. Hamı pul yiğirdi, bir heyvan alırdı, qurvan kəsirdilər. Qurvanın ətini paylıyırdılar. Əmmə gərək o qurvanın qanı axar suya tutulaydı. O su o qanı yuya aparayırdı, o dəyqə da yağırdı. O saat da yağırdı. İndi hamının üzü Allahadı ki, yağsın, əmmə elə bir iş görən yoxdu. (S.11)

5. Kişi o ili qurban kəsmədi? Kəsə-kəsə də yağdı. Allaha and olsun, bir yekə cöngəni Qınyazın – mənim qaynatamın qardaşı oğlu – qapısında kəsdi. Payladığı yerdə e. Bəlkə də, həş dananın canı çıxmamışdı, yağdı. (S.26)

6. Mənim nənəm söhbət eliyirdi. Deyirdi, bax belə quraxlıx illər gəldi o vaxtı. Müharibə devriyidi da, 41-45, Hitlerin müharibəsi. Quraxlıx ili gəldi, kalxoz vaxtydı da, deyir, taxıl zad səpilipdi. Ələ gələn vaxtı yanıb gedir da. Bizim bu Oğuz rayonunda Yaqublu kəndi var, dağdan o yanda. Orda bir dənə ziyarət var, Mir Abbas ağa. Bizim kəntdə də Mir Bala ağa varıydı, Allah rəhmət eləsin. Qəbiri də ziyarətdi, Ceyirli kənd qəbirşanlığında dəfn olunub. Deməli, camahat yiğildi ki, aparıb Mir Abbas ağanın ziyarətində, qəbrinin üsdündə qurban kəsəy. Özü də bax bizim bu kəntdə. Kimsə bir nəfər aqsakqal qabağa durub qoç verirdi. Aparıb orda qurban kimi Allah yolunda kəsirdilər da, ziyarətdə. Beş-on dənə də aqsakqal yiğildi, o vaxtı da maşın zad yoxuydu. Bir kəl arabasına qoç heyvanını qoyurdular, qırmızı da bağlılıb. Beşaltı dənə aqsakqal getdi Oğuz rayonunun Yaqublu kəndinə. Ziyarətə çatanda, deyir, qurbanı endirdilər. Bir dənə də mollə, deyəsən, Gülməmmədov olubdu, deyilənə görə. O, orda bir Quran oxudu, azan verdi ziyarətin üsdündə. Qurbanı kəsdilər. Niyyət də qoydular ki, quraxlığa görə yağış olsun, Allahdan ruzi isdədilər. İnan ki, deyir, orda, ziyarətdə qurbanı kəsib qutarıb gəlib bu dağa çatmamış bir leysan başdadi. Deyir, and olsun Allaha, deyir, kəndi sel, su aparındı. Bax bizim bu kəndi. Gəldi həmin ili bir taxıl oldu. Camahat, bəkə də, üç illiy azuqəsini ordan yiğdi.

Kəsdilər, orda payladılar yetim-yesirə həmin kəntdə, çıxb gəldilər. Vəssalam. Gəlib dağa çatmamış bir leysan başdadi, gəl görəsən deyir. (S.12)

7. Nahax qan deyirdilər. Bizdə bir Aşix Bayram olub. Onu elə eşiyyə çıxandaja gülləynən qacaxlar vuruf. Onun qəbrinnən yağmıyanda torpağ gətirib suya tökürdülər. Deyirdilər, o nahax qandı, eşiyyə çıxdığı yerdə qaçaxların gülləsi dəyiib. Onnan həməşə gətirib tökürdülər suya, yağırdı. (S.11)

8. Ermənisdanda görmüşəm, burda yox. Kimsə öldü, öldürüb'lər da, onun gedirlər, torpağının gətirirlər, atırlar. Görürsən, yağış yağır. İndi o yağış da kəsmiyəndə o daşı axtarıb tapırlar ki, qoy daşı çıxardax. Həə, kəntdə görmüsədüm. Daşı gətirirlər, atırlar belə suyun içinə. Mən gözümnən görmüşəm. Əlnən öldürülmüş adamın torpağı olmalıdır. Nahax qanı tökülülmüş olmalıdır. Görürsən ki, uzun müddətdir ki, yağış yağmır, gedillər, həmin torpaxdan götürüllər. Dul arvad gedir özü də. Mən gözümnən gördüyümü deyirəm, arvatdar corab geyirdi, belə kapron corab. Onun içinə qoyurdular, aparif atırdılar axar suya daa. Yağış dayanımıanda həmən o arvad girif içərdən həmən onu axdarif çıxardırdı. Həmən o atan adam çıxardırdı, elə götürürdü. Deyirdi ki, yağış dayanmır. Sudan çıxarannan sora aparif yerinə qoymurdu, saxlıyırkı. Yağış yağmıyanda atırdı, yağannan sora götürürdü. Onu evində saxlıyırkı. (S.20)

9. Yağış yağmıyanda biri gedir qəbirdən torpax götürməyə. Amma bu şərtnən gedir, orda sağa-sola baxmamalı, danışmamalı. Yolda onnan danışsalar da, başını aşağı salmalı, başının belə-belə eləməlidə ki, danışa bilmərəm. Gətirif onu atmalıdı arxa. Onu axşamüsdünə yaxın, dört-beş arası edirlər. Deyirsən ki, Ya Rəbbənə, quraxlığ bizi götürüb gedir, ey qəbir sahibi, ey insan, burdan mən bunu aparıram. Bu,

əlnən öldürülüfdü, bunun tökülən nahax qanı hörmətinə, məsləhətdisə, bizim məmləkətə yağış ver. Bax belə. Atanda deyir ki, ya Xudavəndi-aləm, sən bizim mətləbimizi, duamızı hasil elə.

Ən çox torpağ gətirillər, sora onun içərisində bi-iki dənə də qıqlıcm⁵⁰ daş gətirillər. Amma çox vaxt onu axtarış tapbağ olmur. (S.22)

10. Yağış çox yağanda incil ağacına aparış qırmızı bağlıyllar. (S.11)

11. Yağış yağmıyanda qurvağa öldürürdü. (S.2)

12. Yağış yağmıyanda deyirdilər ki, aparın çayda eşşəyin başını yuyun, yağış yağışın. Və yaxud da ki, qurban kəsirlər. Ad eliyirsən ki, məsələn, yağış yağışın, bu qurbanın qanını yağış suyu aparsın. Bir imkanni şəxs kəsir, paylıyır qurbanı. Paylıyanda deyilir, bu, yağış qurbanı. (S.23)

13. Qodunu yağış çox yağanda deyillər. Ağacın başına insan başı kimi əsgidən zaddan doluyurdular, telini də qara eliyirdilər (söyləyici gəlinciyin başının yuxarı hissəsinin qara parça ilə düzəldilməsinə işarə edir – tərt.). Alırdılar əllərinə. Yağış çox yağanda qoca arvatdar eliyirdi. Qoca arvaddar onu götürürdü.

Ağacın başının doluyurdular belə adam başı kimi. Guya ki, Qodu odu. Uşax başı kimi qayırırdılar. Qırmızı parçaynan da olurdu, yaşıl da olurdu, qara da olurdu.

⁵⁰ qıqlıcm – burada kiçik, balaca anlamında işlədilib.

Qodu, Qoduya baxdınmı?
Qoduya salam verdinmı?
Qodu bırdan gedəli,
Heş gün üzü gördünmü?

Belə bir şeir deyirdilər. Qocalar deyirdi, bizi də düzürdülər dallarına, uşaxları. Onnan sora yağış kəsirdi. Qocalar düşürdü qabağa, o sözdəri deyirdi həylə. (S.3)

14. Yadıma gəlir, bizdə bir Telli qarı varındı, qocaydı, yüz yaşı varındı. O çıxırdı müsəlliyə, biz cavannarı da alırdı yanına, düzürdü dalına. Biz də qoşlurdux bizdən yekələrin dalına. Düzülürdüy, həylə deyirdi. Bir də görürdün ki, yağış ya yağdı, ya kəsdi. Yağdıya da eliyirdi, kəsdiyə də eliyirdi. Kəndin içində qapı-qapı gəzirdi. Kənd camaatı ona heş nə vermirdi, ama sevinirdi ki, bı, bını təşkil eliyibdi. O arvad təşkil eliyirdi bizdə, yadıma gəlir.

Qodu, Qoduya baxdınmı?
Qoduya salam verdinmı?
Qodu bırdan gedəli,
Heş gün üzü gördünmü?

Belə bir sözdəri vardı. (S.4)

15. Qodu da varıydı yağış çox yağanda. Təmiz uşaxlara, oğlan uşaxlarına bir çomçə bəziyif verirdilər. Bəziyirdilər deyəndə qırmızı salırdılar, bağlıyırdılar. Çomçüyü bağlıyırdılar qırmızı parçaynan, düşürdülər gəzdirirdilər hamıynan. Qodunu oğlan uşaxları gəzdirirdi, dörtdə, beşdə oxuyan, belə. Onnan kiməsə gessə, pay verirdilər ona. Harya da aparsa, o Qodunun da bir mahnısı olurdu. (S.11)

16. Qodu-qodu, gəldinmi?
Qoduya salam verdinmi?
Qodu burdan keçəndə
Heş gün üzü gördünmü?

Yağış çox yağanda Qodu gəzdirirdilər.

Qodu burdan keçəndə
Heş gün üzü gördünmü?
Yağ verənin oğlu olsun,
Vermiyənin də qızı.

Hansi qapıya gessələr, bunu oxuyurdular, pay verirdilər onnara. (S.2)

17. Godu gəzdirərdiy o vaxt. Yağış zad yağırdı, dayanmırdı. Onda çomçəni ortasından bağlıyirdix, sarıyirdix. Mən şəxsən eləmişəm. On, on iki yaşında oğlan uşaxları Godu gəzdirirdi. Üş, dört nəfər gedirdiy. Çomçəni bəziyəndə qırmızı parçaynan bələyirdiy başını da. Adam figuruna salırdix. Çomçənin başı burda, qaşığı da çəpinə adam kimi düzəldirdiy, əldə də belə tuturdux.

A Godu, Godu gəldinmi?
Goduya salam verdinmi?
Godu burdan keçəndə
Qırmızı günü gördünmü?

Fatma, Fatma, Fatmiya,
Fatmanın qaşı çatmıya.
Godunun payını vermiyən,
Heş naxışın qaxmıya.⁵¹

⁵¹ naxışın qaxmıya – bəxtin oyanmaya

Belə oxuyurdux. Onu bir nəfər oxuyurdu, biz buun böyründə köməkçi gedirdiy. Godu gəzdirən deyirdilər ona. O daha çox dilli-dilavər olurdu içimizdə. Payımız da ya yumurta olardı, ya da beş-on qəpiy pul verərdilər. Nə versələr, ona qane olurdux. Godu gəzdirənnərin içində qız uşağı olmazdı, ancax oğlan uşaxları çıxırdı. Onu ancax yağış yağıb dayanmıyanda eliyirdiy. Palçix evlərdi, damır dəyanmadan, camaat tincixib oxuyur. Oxuyurux, yağış dəyansın ki, palçix damların üsdünnən camaatın başına yağış tökülməsin. (S.28)

18. Dolu yağanda anasının ilki evdən götürüb eşiyə su atırdı. Guya onnan sora dolu suya dönürdü. (S.11)

19. Dolu yağanda götürüf bölürlər. (S.2)

20-22. GÜN VƏ AY TUTULMASI

20. Ay tutulanda deyirlər ki, düşmənnar Ayın üzünü alır. Ona köməy eliyirlər. Deyir, övladsız adamın miras qablarını vurullar ki, Ayın üzünnən düşmənnar çəkilsin. Oğulsuz-uşaxsız adamın mis qablarını götürüb bir-birinə vurub səs eliyirdilər. Onu görmüşəm. O vaxtı, neçə illər bunnan qabax tutulmuşdu. Qabları zadı götürüb vururdular bir-birinə. (S.19)

21. Gün, Ay tutulanda görürsən, deyirdilər ki, qazan döyüñ, səs salın, qoyun açılsın. Ümumiyyətlə, danqıltı eliyirdilər. Şahidi olmuşam, Ay tutulanda və yaxud Gün tutulanda səs salırdılar. Danqadan-danqadan, bax beləcənə səslər olurdu. Hələ mənim o dövür yadına gəlir ki, torpax evləriydi burda çoxu. Üsdünə çıxıf vururdular, bax belə səs salırdılar. (S.23)

22. Günün qabağı tutulanda hə, görürdün ki, a bala, götürün mis ləyəni, döyəşdiyin. Günün qabağını Əjdaha kəsib. Gün tutulması baş verəndə oxuyurdular: Allahu əkbər, Allahu əkbər. Nə bilim, nə. Belə şeylər deyirdilər, səs çıxardırdılar. (S.28)

23-33. NOVRUZ İNANCLARI

23. O vaxt axır çərşənbəni biz bilirdiy. Bilirdiy su çərşəmbəsin. Mamamgil deyirdi, küləy çərşəmbəsi, od çərşəmbəsi. Küləy çərşəmbəsində həmişə evləri zadı tökərdilər, yiğidirardılar, təmizdiyərdilər bayrama ki, təmiz olsun. Evdə cücü zad olmasın. Son vaxtdar çərşəmbələri televizorda çox təntənəli qeyd eliyirlər. O vaxt bircə dənə torpax çərşəmbəsini bilərdiy biz. Addarını bilirdiy, ancax təmtəraxlı keçirmirdiy. (S.18)

24. Novruzda o elədiyimiz səmənini bayram bitənnən sora suya atırdı. Axar suya atırdı. Onu zibilə atmağ olmaz. O da çörəydi da. (S.11)

25. İlin axır gecələri anam yuxu yatmadı. O örgənmişdi ona. O helə beynimdə qalıb. Hər ilin axır gecəsinin suyunnan mən evdə saxlıyıram. Gələn ilin axır gecəsində tökürəm onu yerə.

Niyyət eliyirəm. Əlimi atıb çaydan nə qədər daş götürürəm, ya deyirəm tək gəlsin, ya deyirəm cüt gəlsin. Məsəl, tək gəlirsə, niyyətim hasil olur. İndiyə kimi sınaya-sınaya gəlmışəm. Daşı da o suyun içərinə salıram. Həylə saxlıyıram. İndi ba odu, eşikdə genə saxlamışam, var. Bir eşdə qoymuşam, bir az da yuxarıdakı evdə qoymuşam. Həmən daşlar da içində. (S.4)

26. Diyir, il təhvıl olanda ağaşlar başlarını aşağı əyir. Onu anam yazıx deyirdi. Deyirdi ki, görmüşəm gözümnən. Deyirdi,

gedib oturmuşam çayın qırağında, yatmamışam. Söyünd belə gəlib, deyir, başını bax belə əyib suyun üsdünə, bir də qayıdır qalxıb. Anam deyirdi, gözümnən görmüşəm onu. Onda deyirlər, nə niyyət eləsən, olur da. (S.4)

27. Su dayanır da ilaxır çərşənbədə, bir annığ su dayanır. Axan çay da dayanır. Bax həmin o mament su təzələnir də elə bil. Təzələnir, onnan sonra su götürürlər. Bir də ilaxır çərşənbədə anam həmişə səhər obaşdan, saat beşdə duruf gedif axar çayın içinnən daşdar gətirdi. Birini yağ küpəsinin yanına qoyurdu, birini un yesiyinin yanına, elə olurdu, içində atırdı. Bir də evin künclərinə qoyurdu ki, xeyir-bərəkət olsun. (S.26)

28. Sora bu çillə ki çıxdı, iyirmisinnən sora birinci cəmrə, yanı su çərşənbəsidi. Birinci cəmrə düşürdü. Bizdə deyirdilər, "abu- ataş, badi-xak". Suya, oda, yelə, yerə. Əvvəlcə suya düşür, sora oda düşür, sora yelə – yəni küləyə düşür, – sora yerə düşür. Axırıncı çərşənbəyə indi ilaxır çərşənbə deyillər. Axırıncı cəmrəyə biz axır tək deyirdiy. Axır tək bayramın ən önəmli günüdü. Onu biz daha yüksəy şəkildə keçirirdiy. Evdə mütləq qazan qaynamalıydı, öz də yaxşı şey bişirilməliydi. Həmin gün qızlar qulax falına çıxardılar. Qulax asma deyirdiy. Gəlirdilər, qapıdan pusurdular. Deyirdi, birinci söz mənimdi. Yanı birinci sözün yozumu mənimdi. Həmin gün evdə narahat söz danışmayın, deyərdilər.

Qardaşımın yoldaşı, gəlnimiz çəpər qonşumuzu, mənim yoldaşım da bu çəpər qonşumuzu. Yanı aramızda bir çəpər var. Qardaşım qonşudan evlənib. Deyir, oğlun fərsizi xalası qızını isdiyər (söyləyici gülür – tərt.). Bilir ki, iki bacı bir olub verəcəylər. Ona görə də dağa-daşa saldıyıb, xalası qızını isdiyir.

O böyük qardşımın yoldaşı gəlib bizə qulağ asmağa. Hələ gəlin zad səhbəti yoxdu, hələ bunu almamışığ. Rəhmətdiy atam da çıxıb tüpürüb. Soradan danişir bunu. Diyiriy ki, a bala, qabağına su atıp da, bunnan gözəl nə var. Aydınınıxdı da. Tüpürx da suyun bir növüdü. Sora gəldi, bizə gəlin qismət oldu. (S.28)

29. Paltarın təmiz olmalıydı, yaxşı giyinməliydin. Deyirdilər ki, martin iyirmi birində Həzrət Əli qırmızı geyinib taxda çıxan gündü. (S.28)

30. Bir də martin iyirmi birinci gününə il təhvıl olan gün deyiriy. Həmin gün il təhvıl olur. O gün də aş bişirilərdi. Ayın iyirmi ikisi təzə il sayılır. (S.28)

31. İl təhvıl olan gün guya ki, bir anlıx hər şey dəyanır, sən də çıxırsan diləy deməyə. İndi naxışın,a həmin an düşərsə, sənin diləyin qəbul olunacax. Həmin diləy axşamı il təhvıl veriləndə olur. Biz o axşama yeni il deyirdiy, Nooruz demirdiy. (S.28)

32. Deyirdilər, Nooruzu isdəmiyən Nooruza çıxmasın. Yəni müqəddəs bayram sayırdıx biz onu. Nooruz Həzrət Əlinin taxda çıxdığı gün sayılır. (S.28)

33. İyirmi ikisi artıx bayramıydı. Deyirdilər, iyirmi bir də bayramdı, iyirmi ikisi də bayramdı. Bayramnan sonrakı gün yazdandı, sabah yaydandı, bürsüyün payızdandı, o biri gün də qışdandı.⁵²(S.28)

⁵² Şəki ərazisində yaygın olan inanca görə, Novruz bayramından sonrakı dörd günə əsasən ilin fəsillərinin necə keçəcəyini müəyyənləşdirərdilər. Söyləyicimiz həmin inancı deyir.

34-37. HƏFTƏNİN GÜNLƏRİ İLƏ BAĞLI İNANCLAR

34. Həfdənin günnəri bunnardı: bazar, bazar ertəsi, tək, çərşənbə, cuma axşamı, cuma, şənbə.

Tək günü bir şey eləmirdilər, bir iş görmürdülər, paltar yumurdular. Tək günü yaxşı gün döy, ziyan çəkəriy. (S.11)

35. Tək günü cımməy də olmurdu. Cımmirdilər bizdə. Uşağı da çımizdirmirdilər ikinci günnəri. İkinci günü ağır gündü deyirdilər. İş görmürdülər o gün. (S.2)

36. Birinci günə tək deyiriy. Təkdə paltar yuamax olmaz, xamır da eləməy olmaz. Çörəy qutarıbsa, xaşıl bişirsin, yesin. (S.14)

37. Göyçədə ən yaxşı gün dördüncü gün idi. Burda onun əksidi. Dördüncü günü burda⁵³ yas mərasimi eliyillər. Adna deyillər burda dördüncü günə. Amma orda ən yaxşı nəyin var idisə, dördüncü gün eliyirdin, cümə axşamı deyirdilər. Bir işin dalınca gedəndə onu da dördüncü günə salırdılar. Qız isdəməyə gedəndə, uşağa sünnet eləməy isdiyirsən, kirvə tutmağ isdiyirsən, hamısına dördüncü gün gedirsən. (S.6)

38-43. QONAQLA BAĞLI İNANCLAR

38. İndi deyəy ki, bir erməni gəlir, üzdən irax, bizə qonax gəlir. O da Allah qonağıdı. Allah qonağıdı, ona gərəy hörmətii eliyəsən. Kim olur olsun, millətinnən asılı dəyil. Qonax Allah qonağıdı. (S.3)

⁵³ Şəki rayonunu nəzərdə tutur.

39. Bibilərim deyirdi ki, qızım, qulağıñzda sırga eləyin asın. Bax belə, uzax ölkələrdən qonax gəldi düşdü sizə. Heş tanımırsız kimdi, nəcidi, hardan gəlib, nədi. Qonaxdı, gəldi.

– Salam məlöyküm.

– Əleykə salam.

Mən bı gecə bıra haxliyacam, bırda qalacam. Deyirdi, o çörəyiizi, olanızı verin. Olmuyannan Allah da bezardı. Olanızı əsirgəməyin. Onun qabağına o çörəyi qoyun, yesin. Onnan əsirgəmə o çörəyi. Qoy yesin gessin. Gün dolanar, il dolanar, elə bir iş yaranar ki, özüüzün də qabağına çıxmasa da, oğluuzun, qızınızın qabağına çıxar. Onnarın da qabağına çıxmasa, nəvə-nəticələriizin qabağına çıxar. O verdiyiiz çörəy o adamın qarnında qalmaz. Çörəy qarında qalmaz, tikə qarında qalmaz. Axırı o çıxıb özüüzə qismət olacax. (S.4)

40. Qonax Allah qonağıdı. Qonax qapıdan girəndə urzalıdı həməşə. Urza başının tökülər. Həmişə taparsan, hər şey taparsan qonağın qavağına. Qoymuyanda ömür boyu tapmazsan. (S.1)

41. Qaşix düşür. Qaşix düşdü yerə, qonağım olmalıdır. Özü də arvad qonağı. (S.4)

42. Əyaqqabı qoşalaşdı, bı tay çıxdı bı tayın üsdünə, qonax gəlir. (S.4)

43. İş gördüğün yerdə piçax əlinnən düşür. Piçax belə dik düşər? Allahdandı da. Görsən, ağızı yuxarı düşüb. Onda kişi qonağı gəlir. (S.4)

44-51. QURBANLA BAĞLI İNANCLAR

44. Bir xata eliyirsən, deyirsən ki, mən bir qada qurbanı qoyuram ki, bu xata sovuşsun. Bunu kəsəcəm, paylıyam, özüm də heş yemiyəm. Özün yeyə bilməzsən. Gərəy deyəsən, mən yemirəm. Məsələn, mən yemirəm. Biz bildir də kəsmişiy. Kiməsə aparıb o qada qurbanın verəndə ona deyirsən ki, başıma filan şey gəlmışdı, orda demişəm bu qurbannığı. O da deyir ki, Allah binnan gözəlini eləsin, ayrı şeylər olmasın. Allah qəbul eləsin. Qada qurbanının ətinnən itə, pişiyə atmax olmaz. Heç oon sümüyüünü də gərəy atmışasan. Sümüyüünü basdırasan gülün dibinə, ağacın dibinə. Dərisin vermiyəsən də itə, pişiyə. Elə adama verəsən ki, onu bir şeyə məsrəf eliyə. İtə, pişiyə olmaz. (S.4)

45. Qada qurvanı həməşə deyilir, kəsilir. Bir uşağ xəsdələnir, bir böyük xəsdələnir. Deyirsən ki, bu qutarsın, buna bir heyvan kəsim. O qada qurvanıdı. Kəsən adam qada qurvanının özü yiye də bilər, yemiyə də bilər. Qada qurvanını paylıyanda deyirdiy ki, qada qurvanı kəsmişəm. (S.24)

46. Qada qurbanı da var. Nəsə bir hadisə gözlənilirsə, nəsə bir narahatçılıx varsa, o sağ-salamat savuşsun gessin deyin, qurban deyirdiy ona, qada qurbanı. Biri var deyəsən ki, xəsdələnib sağaldı, buna bir qurban kəsəcəm. Bir də var, çətinə düşüf, dara düşüf. Deyir, Allah, məni bu dardan qurtar, bir qurban kəsəcəm. Qada qurbanı buna deyiriy. (S.28)

47. Məsələn, ev tikirsən, onnan ötrü deyirsən, bu başa gəlsin, bına da bir qurban deyirsən. Deyirsən ki, məsələn, bir bi-

na qoyuram. Bı bina mənə sağ-salamat başa gəlsin. Bırдан yıxılan olmasın, düşən olmasın. Ona da bir qurban deyirsən. Qurban çoxdu. Ürəyin nə isdiyirsə, qurban deyə bilərsən. Ama gərəy yerinə yetirəsən. Qurban deyəndə gərəy elə deyəsən ki, zorun çata, kəsə biləsən. Məsələn, düşürsən xatıya ki, evimi satıb bını belə eliyərəm. Olmaz. Gərəy elə şey deyəsən ki, zorun çatsın ona. Deyirlər, eləmirlər, o olmaz. Binnar hamısı şərtdi. (S.4)

48. Qurban üçün kəsilən heyvanın dərisini, tüklərini, dırnağını, sümüyünü itə atmağ olmaz, basdırırıq. Onu itə, pişiyə atmağ olmaz. Qurban kəsən adam bu gün qurban kəsəcəysə, tərtəmiz yuyunmalıdı. Təmiz olmalıdır, qüsul almalıdır. Qurbanın üsdündə indi bacarırsa, duasını oxumalıdı. Qibliyə tutmalıdır, heyvani kəsməlidir. İndi baxır İsmayııl qurbanıdır, qada qurbanıdır və yaxud da niyyətdi. İsmayııl qurbanında qoçu bəziyirdilər. Xüssən də, İsmayııl qurbanında qız evinə qurban aparardılar, lentnən zadnan aparardılar.

Bir də qız evinə mütlax nübar aparılmalıydı. O əsas şeydi. Məsələn, deyəy ki, qız nişanlamışam oğluma, xiyar təzə çıxbı, mütləq xiyar nübarı aparmalıydım, pamidor nübarı, meyvə hansı çıxbısa, nübar. Yanı bu evdən ora nübar getməlidir.

Qurban kəsilən heyvan nöksansız olmalıdır. Yanı kordu, bu çıxdasıdı, elə bunu qurban adıynan kəsim, xəsdədi, yox. Tam sağlam, düzgün heyvan olmalıdır, əzası zadı da düzgün olmalıdır, topal-mopal olmalı döyüll. Qurban kəsiləsi gündə qurban kəsən yuyunur, təmizdənir.

Qurbanı kəsirdilər. Bir də vardı yeddi evə paylamağ, bir də vardı ki, hamısını paylamağ. Hamısını da paylıyannar olurdu. Ya da böldürdü, bir hissəsini yeddi pay eliyirdi, yaxın yerrərə paylıyırıldı. İsmayııl qurbanında iri cöngə alınıb

kəsilərdi. Məsələn, iyirmi-otuz nəfər pul topluyardı. Ona cöngəni alardılar, kəsərdilər. Hərəsinə bir pay götürürdülər. Baxırdılar ki, kəntdə neçə nəfər əlsiz-ayaxsız var. Bir beş-altı pay da əlsiz-ayaxsızlara verirdilər. Yüz kilodu heyvanın əti, biz də iyirmi nəfəriy. Adama dörd kilo götürəyin, yerdə qalır iyirmi kilo. Onu bir on nəfərə, beş nəfərəmi böləy, əlsiz-ayaxsızdara verəy. (S.28)

49. Keçi əslinə qalsa, qurban kəsilmir. Keçi düzgün deyil. Bilmirəm, nəsə kecidən qurban demirlər. Nə də quşlardan qurban kəsməy olmaz. Xoruz qətiyyən olmaz. Olmaz, o da qəbul olunmur. Altı aylığının böyüyü qoyun heyvanı olmalıdır. Qoç mütlax altı aydan keçməlidir. Yanı dörd-beş aylığ quzunu götürüb kəsməy günah sayılır. O qurban qəbul olunmaz. Yaşının böüyü mal heyvanı seçillər. Yeddi-səkgiz aylıx dananı gedib qurban kimi kəsməy olmaz. Ən böüyü qurban da dəvədən olur. Yaş yarımnan böüyü dəvə kəsilməlidir. Heyvanın yetginniy yaşına çatması, o ətin dəyməsi⁵⁴ prasesidi. (S.28)

50. Qurban kəsillər, onun sümüylərini deyillər, tullamağ olmaz, basdırıllar. Qurbanın sümüyünü itə indi veririy, amma qədim zamannarda belə eləməzdilər. Bəzi insannar hələ də onu yaşıdır. (S.22)

51. Mal-heyvan kəsəndə qoyun kəsəndə, qurban kəsəndə yuyunursan, qüsullanırsan, təmizdənirsən, qurbani göyərdirsən,⁵⁵ kəsmirsən. Qurban kəsəndə hökmən qüsul almalısan.

⁵⁴ ətin dəyməsi – ətin yeyiləcək hala gəlməsi

⁵⁵ Qurbanı göyərtmək ifadəsinin mənasını soruşduqda niyyətin hasil olması kimi izah etdi.

Qüsullanıb təmizdənirsən, sonra kəsirsən. Qurbanı biz göyərdirsən deyiriy, kəsirsən yox. Elə-belə heyvan da kəsəndə yenə təmiz olmalısan. (S.13)

52-57. OV ADƏTLƏRİ

52. İnsan ova pak getməlidid. Hansı ovu vurursa, onun mövsümünə baxmalıdır ki, bu mövsümdə, bu ovu atmağ olar və yaxud da olmaz. Ovu nişan alanda bisimillah deməlidid. Çünkü bisimillah deyəndə onun əti halaldı. Əyər bisimillah deyilmədən gedibsə, o, şəriyətimizdə məqsədə uyğun deyil. Ona görə də bisimillah deyib ova getməlisən. Çox ov atmağa islam dini icazə vermir. (S.22)

53. Mən də ova getmişəm. Mən də ovçu olmuşam. Elə burda da ova getmişəm. Çünkü bizdə elədi ki, irsi, nəsildən olub da ova getməy. Ova gedən adam yuyunmalıdır, qüsul almalıdır, təmizlənməlidid. Sən ova gedirsən, əlində də silah. Ama eləsi var, elə heyələ də gedir. (S.13)

54. Ceyranı, cüyürü, dağ keçisini vuranda onun da başını ütürlər, necə biz mal ütən kimi, ayaxlarını zadı, hamısını yeyillər. Əvvəllər ovun dərisinnən özdərinə çarix tikirmişdər. Sümüyləri də atırmışdar, bəzən qazib basdırılmışdar. Bunu başqa yerə atmax, itə, pişiyə verməy məqsədə uyğun deyil. (S.22)

55. Ovu atmağ baxır onun böyüylüyünə, kiçiyiliyinə. Məsələn, kəhliydi, deyirdilər, yeddiyə qədər atgınən, günah döyük. Bir dəfiyə yeddi kəhliy atmağ olar. (S.28)

56. Mənim anamın dayısı varıydi. 20-ci illərdə o adam məllim işdiyirdi. Müharibəyə aparmamışdilar onu 41-ci ildə. O deyirdi ki, mən yüz dənə təkə atdım. İndi burda təkə deyirlər, bizzə ov deyirdilər, dağ keçisi. Kiçik Qafqaznan Büyük Qafqazın dağ keçilərində fərq var, buynuzlarında. Televizorda görünsüz da, oların buynuzları həttdə quyuğuna çatır, quyuğunu buynuzu ilə qasıyır. Bunnarı atanda buynuz üsdə düşür yerə. Mən, deyir, yüzünü atdım, tüfəngi də basdırıldım. Anam da deyir ki, biz yetim uşaxlarıydığ, dayım gedirdi, üç günnən, dörd günnən çöldə qalırdı, təkə vururdu, ov vururdu. Gətirirdi, ətinnən bizə də verirdi, yetimiydik deyə. Deyir, yüzün vurdum, tüfəngi də basdırıldım, çıxdım gəldim. Bunnan da qurtardı.

- Yüz birincini vursa, nə olar?

Nə bilim, o inanclara görə, çətinniy çekir. Şəxsən mən şahidiyəm, ovçuydu, çox ov eləmişdi, xəsdələndi. Uzun müddət yatdı, ayağı dizdən aşağı qopdu, çürüdü. Ayağın da aparıb basdırılmışdilar. Sora dünyasını dəyişəndə ordan ayağını gətirib qoydular cənazəyə, apardılar dəfn eləməyə. (S.13)

57. Ovu tutax ki, gətiririy, yolda kimsə görəndə ona ov ətinnən hökmən verməlisən. Bax, ova gedirsən üç nəfər, dört nəfər. Yanı burda kəhliy olur. Gediriy da, birdən elə olurdu, atammırdıx. Yoldaşım üçün atırdı, mən atammırdım. İndi hamı üçün döyük axı bu. Ya mən atırdım, o ata bilmirdi. Bir dənəsini verirdim, apar, evdə uşaxların yesin. (S.13)

58-79. AĞAC, HEYVAN VƏ QUŞLARLA BAĞLI İNANCLAR

58. İncilin dibinə pul qoyub kəsirdiy. O vaxtı bizim qapıda varıydi, düz təndirin divinnən çıxmışdı. Yoldaşım rəhmətdiy

divinə qəpiy qoydu, kəsdi. Sora da getdi xəsdələndi, öldü. De-dilər, incil kəsif ona görə. (S.26)

59. Əncir ağacının ehdiyatdı olmağ lazımdı. Onun altından keçəndə pisimillah eləməy lazımdı. (S.28)

60. Əncir ağacını yandırmağ olmaz. Əncir ağacını kəsməy, doğramağ üçün gərəy Quran oxutdurasan. (S.28)

61. Dağdağanı, deyillər, kəsməy olmaz. Əmmə kəsənnər olur. O deyir, bir növ, ziyarət ağacı kimidi də. (S.11)

62. Qoz ağacının altından keçəndə pisimillah eləməy lazımdı. (S.28)

63. Dooşana məkruh diyərdilər bizim camaat. Yanı onun ətini yiye də bilərsən, yiməyə də. (S.28)

64. Pulsuz balıxları yeməy olmaz. Bizdə pulsuz balığa, naxiya haram deyillər. (S.28)

65. Pişiyi öldürməy olmaz. Əgər çox böyüy, ciddi ziyan verirsə, azdırı bilərsən. Aparıf azdırmalısan. Amma iti öldürməy o qədər də qəbahət sayılmazdı. (S.28)

66. Dooşanın baş-əyağı bizdə isdifadə olunmadı. Dərisi də bir şeyə yaramazdı. Dooşanın quyuğunu ləmpənin başına zada qoyurdular. Bəzək kimi, dursun.

Donuzu atırdılar, düzdü, amma donuzun da baş-ayağı bizdə isdifadə olunmadı.

Cüyürün də başı-ayağı o qədər də isdifadə olunan döyüldü. İçalatının, ciyarının zaddan isdifadə eliyiri. (S.28)

67. Atın kişnəməyi pisdi. Ev tərəfə üzünü tutuf kişniyir-sə, həmişə qaynənəm deyirdi, xəvəri bildirir ki, nəsə bir bəd xəbər olucaxdı. Atın kişnəməyinə qaynənəm həmişə elə deyirdi.

İtin ulamağını da deyirdi. İtin ulamağı da pisdi. (S.2)

68. Deyir, filankəsə elə bil çər dəyib. Ata dəyir ən çox, amma adama da dəyir. Atı öldürə bilir. Əyaxları tutulur. Elə insana da. Deyir, elə bil çər dəyibdi. Həl özündə dəyil, əyaxları ağrıyır, bədəni ağrıyır. Elə bil, bına çər dəyib. Bilənnər bilir da. (S.4)

69. Pişiy baxırsan əliynən üzünü yalıyır, onda bir yaxın adamın yol gəlir. (S.3)

70. Leyləyi öldürməy günahdı, yanı hacileyləyi. Deyirlər, Hacdan gəlib, oxuyur. İndi son vaxtlar gəlmir. Amma hacileyləyi öldürməy günahdı. (S.28)

71. Goyərçini öldürməy günah sayılırdı. Deyirdi ki, o, imamın toyuxlarıdı. (S.28)

72. Gəlir tövlədə, bajada yuva qurur. Baja quşu deyillər onnara. Qaranquş gəlir, bizim tovlada yuva qurur, dəymiriy. Öz də hər il gəlir. Hər il yekəldir, aparır. Qaranquşlara dəymək olmaz. Ən çox onu qoruyurlar. O yaxşı quşdu, köçəri quşdu. Kişi gedir, yazda gəlir, həmin yerdə yenə yuva qurur. (S.11)

73. Qarğɑ orda qırılıyanda deyillər, evə qonax gəlir. Ona bax hələ, xəvər eliyir. (S.1)

74. Bayğuş kimin həyatında bannasayıdı, o ölməliydi. (S.3)

75. Bayquş gələndə ona duz, çörəy qoyursan. Çəkilir gedir, ziyan da vermir. (S.4)

76. Bayquş ziyana da gələ bilir. Ölüm olur o dəyqa. Quş əgər uluyursa, çağırırsa, soğan dışdiyif atırıq, bir də nəzir qoyuruğ çölə. (S.2)

77. İlan görəndə deyiriy ki, Süleyman peyğəmbərin eşqinə ilan dəyməsin. Bu, nənəmizdən qalif. (S.24)

78. Deyillər, hər öyün ilanı var. Onu öldürməy olmaz. Öldürsən, ziyannıx çəkərsən. (S.24)

79. Bizim evdə varyidi. Deyirdilər ki, öldürməyin, ev ilanıdı, günahdı. Mən də deyirdim ki, ilana baxmırıam ki, mən toyuğa baxıram, cücəyə baxıram, ilanın mənim evimdə nə işi var. Tutan kimi öldürürüm. Bir üçünü, dördünü öldürdüm, daa indi yoxdular. (S.28)

80-82. FATMA NƏNƏNİN QURŞAĞI

80. Göyqurşağı Fatma anaandı. Ana demirlər e, nənə. Fatma nənənin qurşağı. Yağış yağır, dolu yağır. O qurşax göydə görükdüsə, kəsilir ta. Daa yağımir.

Fatma nənəən qurşağı qabağı kəsir. O ki, görsən möhkəm yağır. Bir də görsən od tutdu göynən. Baxırsan sakitdəşdi, hər şey getdi. Fatma nənəən qurşağı göydə görükdü, yağışı Allah-tala çəkir. Ta yağdırımir. (S.4)

81. Yağışdan sonra göydə belə bir işgli bir zolağ əmələ gəlir. O göy qurşağıdı. Deyillər ki, o, Fatma nənənin qurşağıdı,

əmmən göy qurşağı da deyillər. Fatma nənə də, a bala, Məhəmməd peyğəmbərin anasıdı. Əmmən qızının da adını Fatma qoydu, o odu. Qızı Fatmanın qurşağıdı. (S.24)

82. Deyirdilər, niyyət eliyib göy qurşağına baxsan, niyyətin hasil olur. (S.19)

83-108. HAMILƏ, ZAHİ VƏ UŞAQLA BAĞLI İNANCLAR

83. Hamilə arvat qaz əti yeməsin, qaz əti qadağandı. Qaz əti yesə, deyirdilər, pərdəli olar uşağıın əlinin, ayağının arası. Onu qadağan eliyirdilər. Bəzi şeylərdən elə qadın gərəy özünü qoruyaydı. (S.11)

84. Hamilə arvat dovşan əti yeməz. Yesə, deyillər, uşağ dooşan dodağ olur. Hamiləni əslində çox elə şeydən qoruyursan da. (S.11)

85. Tikə alib yeməy. Məsələn, mən hamiləyəm, səni çox isdiyirəm. Sənin əlinnən bir şey alib yeyirəm hamilə olanda ki, o uşax saa oxşasın. Birinci tikəni kimin əlinnən alsa, uşağı ona oxşayar. O hamilə olursan ki, isdiyirsən ha. Koulundan keçir ha, bı şey olaydı, mən yiyyəydim. Hamiləən koulundan həylə şey keçir axı. (S.4)

86. Ummax elə hamida olur. Zahı yatan arvatda lap çox olur. Umursan da, deyirsən, indi filankəs gəlirdi, əlində bir şey varındı. Görən o, mən diyən idi? O mənə niyə görsətmədi onu? Elə bil ki, konunda⁵⁶ umursan ki, mən deyən olaydı, maa

⁵⁶ konunda – könlündə, qəlbində

verəydi, yeyəydim. Baxırsan kefi olmur, bədənində ağrı olur. Soruşursan da, evin ayləsisən. Deyirsən:

– Niyə həyləsən?

Deyir:

– Vallah, o qonşu o bira gələndə elə bildim, oon əlindəki filan şeydi.

O hamida olmur. Çətin şeydi o. O adama deyirsən ki, sən filan vaxtı bizə gəlmışdin e. Əlində bir şey gətir, o gəlinə verginən. O sənnən umsunub da. (S.4)

87. Arvat uşağa yatanda mütlək qapıda bir kişi olmaliydi. Kişi xaylağı olmaliydi. Onda da qan axmaymiş da, onda da deyirdilər, hal apardı. Mütlək kişi xaylağı olmaliydi orda. (S.11)

88. Arvat uşağa yatanda ayaqqavıları çöörürdülər⁵⁷ ağızı aşağı. (S.11)

89. Sonu,⁵⁸ dəən, çaya axırdırlar. Mən suya axıtdıxlarnı biliräem. Torpağa bassırsağ, yaxşı döyül də. O uşağın elə bil yoldaşdı da. Bassırsax, uşax da birtəhər olar. (S.11)

90. Rəhmətdiy bibilərim deyirdi ki, oğlan uşağının göbəyini bükün bir kağıza, atın çölə gessin. Qoy həmişə çöldə olsun oğlan uşağı. Ama qız uşağının göbəyini bükün bir şeyə, evdə bir kuncə qoyun. Qız uşağının göbəyini çölə atmayın. Elə həylə də eliyirdiy. (S.4)

⁵⁷çöörürdülər – çevirirdilər

⁵⁸son – uşaqlıq yoldaşı

91. Uşağın göbəyi quruyuf düşənnən sora onu aparırdılar ya bir məktəbin dibinə, bünövrəsinə basırırdılar, ya idariyə zada ki, uşağı oxuyan olsun, işdiyən olsun. Hə bax elə. (S.11)

92. Qırx tükünü saxlıyırıx. Ortancıl oğlumun qızı olmadı, çox soradan bir qızı oldu. Onun tükü hələ bırdayıdı, o gün gəndərdim anasına. Qırx tükü əvdəydi. Saxlıyırsan da, niyyət eli yırsən, saxlıyırsan. Deyirsən, qızım olsun, başın tükün saxlıyacam və yaxud oğlum olsun. Oğlaan da tükün saxlıyırsan. (S.4)

93. Uşağın birinci tükünü, qırx tükünü qırxb saxlıyırdıq. Bax bizim uşaxlarındı hələ də divanın altında durur. Hə bax onu saxlıyırdıq. (S.11)

94. Uşağın birinci tükünü ki qırxırıq, qırx tükünü çəkiri. Dəmir pulnan çəkiri. Götürür, onu nəzir veririy, dəmir pulu. Onu da qatdiyırıq tikiri, bir yerə qoyuruq bir təmiz yerə, durur. (S.24)

95. Qırxlı uşağın üsdünə sarı şey, rəngi sarı olmasın parçadı, nəvlim, sarı şey aparmırdılar. Aparsan, deyirdilər, uşax sarılığ olar. (S.11)

96. Uşağın üsdünə ət aparmaq olmaz. (S.11)

97. Uşağın birinci dırnağını ana gərəy dişiyənən kəsəydi. Düz altı ay, ana gərəy dişiyənən kəsəydi. Qayçı vurmamalıydı. (S.11)

98. Uşağı yatdıranda başının altına çörəy qoyurdular, qayçı qoyurdular. Onnarı qorxmasın deyə qoyurdular. (S.11)

99. Uşağı yatdıranda başının altına kömür qoyurdular. Kəsən şey, bıçaq qoyudular. (S.2)

100. Hürü nənəm variydi, onnarda muncuğ variydi. BİZIM balaca uşaxlar olduxca məni göndərirdi anam ki, get, Hürü nənənnən o muncuxları al gətir. Belə torvada muncuğuydu. İndiki uşaxlar olsa, onun bir dəfə ağızını açıb baxardı. Mən baxmadım ki, görünüm bu nətəri muncuxdu. İndi peşman olmuşam ki, gərəy bir dəfə açıf baxaydım. Aparanda da mən aparırdım, gətirəndə də. Uşağın qırxı çıxıncax o muncuğ bizdə qalırdı. Uşağın başının altda qoyurdu anam qırxı çıxıncax. (S.11)

101. Qırx paltarını da saxlıyırıq, o biri uşağa geyindiririy. Uşağın qırx paltarını tullamırıq. (S.24)

102. Hədiy bişirərdilər, qarğadalıdan, buğdadan qatib bişirərdilər. Yəni dişi bərkisin. Hədiyi nənəsi bişirərdi adətən, oğlanın anası da bişirirdi, qız anası da bişiridi, fərqi yoxuydu. Qonşuya çıxarırdı hədiy paylamağa. O da əvəzində kanfetdən, nə bilim, qəntdən, nəsə şirin bir şey verirdilər. Uşax dişi onda rahat çıxardır. Elə deyirlər. (S.28)

103. Uşağın dişi ki, birinci dəfə ağızının düşür ha. Onu da aparif künçə, bajıya atrıldılar. Deyirsən, ay siçan, ala bını sən. İnci dişii ver bına, balta dişini verim saa. (S.4)

104. Uşağın dişi yeddi-səkgiz yaş arasında düşür. Ona deyirlər, quzu dişdəri. Quzu dişi düşür:

Quzu dişimi apar,
Balta dişi gətir.

Mahnı kimi deyirdilər ee onu, elə bir şey variydi. (S.28)

105. Uşağın çilləsin kəsdirməyə söz var Quranda. Onu aparırsan molla yanına. Qurannan bilənnər onu oxuyur, uşağın çilləsin kəsir. Özü də uşax çilləli olanda qılçaları üsd-üsdə minir həmişə, belə. Onnan bilirsən ki, uşağı çillə basıb.

Uşax ki, qucağında qırxlı olub e, məsələn, beş gündü, on gündü, on beş gündü. Qırxlıdı da, qırxi çıxmışdır. Kəntdə ölü ölüb. Bı ölümü aparırlar basdırmağa. O uşağı gərək ana ala qucağına, çıxa çölə. Ana çıxmışında o ölüünün çilləsi bı uşağı basır. Uşax onda qıçın belə qoyur qıçın üsdünə, bilirsən ki, çillə basıb. Çox bilən analar var da. Bəzi adamlar var, heç onu qanmır.

Bir də eşıydən qırxi çıxmamış ət alırsan, çöldə kəsilmiş. Gərəy evə gətirəndə uşağı çıxardasən o ətin üsdünə. O ətin də çilləsi basır uşağı. (S.4)

106. Uşaq ciliyə düşəndə yerimir. Ciliyə düşən uşağı aparırig naxırcının qavağına. Bir dört-beş yumurta, bi kilo şirni, bir qırmızı ip, bir piçağ aparırig. Naxırçı bunun əyax barmaxlarını bağlıyır, ipi vurur, kəsir. Onda da üş dəfə “çilləsini kəsirəm”, – deyir. Kəsir, onnan da uşax yeriyir. (S.24)

107. Qiçı açılmayan uşaxları, yerimiyyən uşaxları görürsən ki, naxır qabağına çıxardırdılar, mal gələndə. Qiçına qırmızı bağlıyırıldılar, qırmızı lent. Naxırçıya qayçını verirdilər, onun qıçının lentini kəsirdi ki, yəni bu yeriyəcəy. Naxırçı bu lenti kəsdi, ona pay verərdilər. Yumurta verərdilər, kanfet verərdilər, nəsə bir şey verirdilər. (S.23)

108. Mənim atamın ikinci evliliyininə olan uşaxları ölürdü, qalmırıldı. Onnan bir qardaşım qalıb. Oon dörd dənə uşağı ölüb. Üç qız, bir oğlan. Doğulub beş aylığına, altı aylığına

çatanda ölmüş. Ama oğluun biri qalıb, ilki hələ qalıb. O vaxt o anadan olanda deyirmişlər ki, bu uşax yaşamaz, yaşasa da, qolunu qatdiyan olmucaxmış. Kürəyibütöv doğulub. Anadan olanda nənəmə deyirmişlər ki, bu uşax yaşamaz, yaşasa, bu, ən güjlü pəhləvan olacax. Buun kürəyi bütövdü. Deyir, o, dört-beş yaşında ölüb. Məktəbə getmiyib. Deyir, on yaşında, on iki yaşında uşaxları beş yaşılı uşax qatdiyb yerə qoyurmuş, dalaşanda. (S.19)

109-112. YAS VƏ O BİRİ DÜNYA İLƏ BAĞLI İNANCLAR

109. Ana, ata ki, öldü. Oğul, qız nə qədər ağlasa, suvabdi. Ama oğul, qız ki öldü, ana, ata ağlamağı yerbəyer günahdı. O anaan gözünnən gələn yaşı aparıb uşağının qəbrinə tökürlər. Qoymurlar evlad irahat ola orda. Bax o çətindi. Ama biz əməl eləməriy axı. Cavanımız, oğlumuz, qızımız, irağ olsun, öləndə özümüzü şəhid eliyiri. Olmaz. Ama oğul, qız atanı, ananı həmi yuatda⁵⁹ yumağı suvabdi, həmi də ağlamağı. (S.4)

110. Mənim bajımın baldızının birinci qardaşı Sibirdə əsgərriydə suya düşdü, öldü. Gəlinin də yekə, qalın, qıvrım saçı varıydı, hörüləri. Bir hörüyünü kəsdi, qoydu qardaşının qəbrinin üsdünə. Əri də öz xalası oğluydu, tuneldə işdiyirdi Zod kəndində, qızıl mədanında. O da tunel uçdu, qaldı altında. Bir hörüyünü də kəsdi onun qəbrinin üsdünə qoydu. O yaxşı şey döy, hamı da qınadı. O hadisələr 1985-ci ildə olub. (S.26)

111. Deyillər, qəbr sıxır pis insanı. Sıxır, deyir, anasının əmdiyi südü burnunnan gəlir. O dünyaya qalmır. (S. 24)

⁵⁹ yuat – ölüünün yuyulduğu yer

112. Sirat, sual, mizan, qəbir əzabı, onnar hamısı qabaxda var, olacaqdı. Sirat körpüdü, qıl körpü. Sual sorğu- sualdı. Mizan günahı, savabı çəkən tərəzidi. Qəbir əzabı da əgər günahı vardısa, qəbiri sıxacax onu. (S.14)

113-116. TƏNDİR, OCAQ, ÇÖRƏKLƏ BAĞLI İNANCLAR

113. Təndir başına, çörəy yapılan yerə kişi gələ bilməz. Onda deyir, çörəy küt gedir. Bir də seyid gələndə elə olur. Bi gün çörəy bişirirdim. Bişirdim, çıxartdım. Un da elə yaxşı undu, xamır da yaxşdı, ta küt zad gedəsi döy. Bu Qara İmanda bir dənə Seyid Aysa yoxuydu? Bax bu gəldi bizə. Öyə gəlif gedəniydi. Gəldi day gəldim, burdan da kündüyü apardım. Təndirriy⁶⁰ o tərəfdədi. Onnan sonra o çörəyin biri də durmadı. Nə qədər yapdım, hamısı eləcə töküldü. Özü də dedi ki, çörəy bişirəndə mən gedən döylüydüm. Əmmə indi nətəər oldusa, gəldim. Özü də hiss elədi ki, çörəy durmadı təndirdə. Hə, üsdə seyid gələndə çörəy axır, durmur təndirdə. (S.11)

114. Təndir qoyanda divinə, bünövrəsinə pul qoyullar da. O vaxtdı bizdə orda hamının evində ayrıca təndirriy variydi, təndir damı. Üsdündə belə yumru fason bacası variydi. O tüsdü belə çəkilsin, gessin. Bajadan tüsdü çıxıf gedirdi. Bizdə təndirlər yerdən olurdu. Üzdən təndiri⁶¹ biz gəldiy, burda gördüy. (S.6)

115. Çörəyi ikitərəfli kəsməyə qoymurdular. Çörəy bir tərəfdən kəsilmir? Qoymurdular ki, o biri tərəfdən də sən kəsəsən. Gərəy bir tərəfdən kəsilə. (S.11)

⁶⁰ təndirriy – təndirin olduğu yer

⁶¹ üzdən təndir – yerin üstündə qoyulan təndir

116. Küt gedir çörəy. Onu qoyullar külün üsdündə bişir.
Sora uşaxlara zada verirdilər ki, ala ye, pul taparsan. (S.2)

117-129. AXŞAM YASAQLARI

117. Axşam, ümumiyyətcə, heş nə verməzdər. Bizə belə örgədiblər. Axşam vaxtı da qapiya gələnə deyirsən ki, binnan ötrü gəlirdin, bir az er⁶² gələydin da. Bizə düşmür. Bını versəy, zələl çəkəcəyi. Belə deyirsən. Bibilərim deyirdi ki, şər vaxdı şey verməyin evdən. O yaxçı məna verməz. (S.4)

118. Şər qarışanda ağlamazdar. Şər məleykələr hamısı evin dörd tərəfindədi. İraq olsun. Deyir, binnan da yekəsi olar. Gərəy ağlamışsan, şükür eliyəsən.

Qardaşım cavan ölmüşdü, on beş yaşında. Bacım nişannı ölmüşdü. Sora bir qardaşım genə cavan ölmüşdü. Üçü getmişdi cavan, üçümüz qalmışdix. Nişannı bacım saşdı qızımış. Belə ucada durub saçını yerdə yuyurmuş. Baxça məlliməsi imiş. O vaxt hamam yoxmuş. Bırda vedrədə suyu qoyub özü də çıxırmış yuxarı. Bacım həylə yuyurmuş. Saçı həylə uzunmuş. Bir gün naxoş olmuşdu. Elə həylə də ölmüşdü. Onda anam çox özünü öldürüb. Gedib yeddi il qəbirşanlıxda yatıb. Bir gün mələykələr dəsdəynən yiğisib anamın başına. Deyiblər:

– Gəlmişiy. Di gəl otur, ağla. Səən səsəə gəlmişiy.

Deyibdi ki, gündə ağlıyıram.

Deyiblər:

– Yox, bir də ağla.

Deyib:

– Yox, ağlamıram. Gündə ağlıyıram.

⁶² er – ertə, tez

Deyib:

- Sən bir də belə ağlasan, basıb o gözünün ikisinin bir deşiydən çıxardacayıx. Özü də onnan çətinin dağ viracayıx saa.

Anam deyir, onnan sora qorxdum, çox həylə ağlamadım, çox qəbirsannığa getmədim. Ağlamax pis şeydi. (S.4)

119. Axşam ağlamağ olmaz. Axşamlar ixtiyar vermillər ağlamağa. Ziyannıx çəkərsən axşam ağılıyanda. Yasda da axşam ağlamağ olmaz. Başına bir iş gəlsə, adamdı, göz yaşını saxlıya bilmir. Əmmə gecə aqlaşmağ olmaz. (S.24)

120. Gecə zoğalın, incilin altına getməzdilər. (S.11)

121. Qonşuya axşam çörəy verməy yaxşı döyüll. (S.11)

122. Qonşuya axşam pul verməy olmaz. (S.11)

123. Axşam çalasıdı, qatıxdı, verməy olmaz. Mənsil verməzdər. Mənsil çalasıdı. Siz ona çalası deyirsiz. Maya da deyən var, çalası da. Bax belə şeyi verməzdər. (S.11)

124. Mal əyagında biz duz vermiridi. Deyirdilər, öyün tamı gedir duzda. (S.24)

125. Bizim kəntdə bir qarı variydi, onun öylətdəri də burya gəlmışdi, sora Bakıya köçdülər, getdilər. O qarının yüz yaşı var idi. Heş kim pişqa⁶³ tapmirdi. O, odu saxlıyırkı kərmənin arasında. İşıxlanañda hamımız ona oda gedirdiy. Səhər tezdən gedirdiy oda. Saat beşdə. Deyirdi, apardığınız odu keçirmiyin. Bir də savax gələrsiniz. (S.24)

⁶³ pişqa – kibrıt

126. Anam deyərdi ki, mal məhləsinə qoyma gəlsinlər, qoyma getsinlər. Axşamüsdü qoyma. Əliboş gəlib-getməsin. Mal məhləsi ki var, axşam gün çönənnən sora orda kimin nə işi var? Gəlirsən, bu yannan qapını bağla. Ordan gəl, ordan get. Mal məhləsinnən gəlmə. Su aparmax da olmaz. Boş qabnan, boş vedrəynən ora girməy olmaz. (S.28)

127. Məsələn, kiməsə qatıx verərdin, süd verərdin, onun yerində mütləx ya kanfetmi, ya yumurtamı, bir şey qaytarıb verirdilər. Xüsusən, maya verməy olmaz. Yanı kiminsə malı təzə balalıyib, onun mayası yoxdu. Gəlirdi ki, bəs mal balalıyib, qatığı mayalamağ üçün maya ver. Ona bir qaşix, iki qaşix verərdin, amma mütlax o, heç olmasa, bir çımdiy duzsa da gətirdiyi qabda gətirirdi. Ya beş qəpiy pul, iyirmi qəpiy pul, ya bir şey gətirirdi. Axşamüsdü gəlməzdər belə şeylərə. Heş qapıdan su da verməzdər axşamüsdü. Çunkü evin bərəkəti gedir. (S.28)

128. Dədəm deyirdi ki, gecəynən zibil atırsan, bərəkət qaçır. (S.4)

129. Gecə vaxtı pul isdiyənə pul verməzdər. (S.4)

130-133. NƏZƏR VƏ GÖZDƏYİMƏ İLƏ BAĞLI İNANCLAR

130. Göz dəyməsin deyə üzərriy yandırıldık:

Üzzəriysən, havasan.

Yaman dərdə davasan.

Üzərriylər çırtdasın,

Qurşağa dəyən gözdər pırtdasın,

Bu evə dəyən gözdər pırtdasın.

Külünnən uşağın, elə böyükün də alnına zadına virirdiğ. (S.4)

131. Duz götürürsünüz, deyirsiz:

Sən elədin atıl,
Mən elədim batıl.

Üş dəfə elə eliyəndə nəzərdən, bednazardan uzağ olursan.
Üş dəfə başınnan belə firriyırsız.

Uşağ belə qızdırır da, ya qorxur, səysənir. Hərriyırsən duzu:

Sən elədin atıl,
Mən elədim batıl.

Üş dəfə deyirsən. Onu mən Qaxda bir ziyarətdə görmüşəm.
Eliyiflər onu, sora da axar suda əlini təmiz yuyursan, gedir. Ocağa
da atırsan, təmiz suda da axıdırsan. İkisini də eliyirsən. Ocax ol-
muyanda elə yonuu⁶⁴ suya tutursan. Uşax görürsən ki, səysəndi,
qorxdu, tez onu eliyəndə, lap yaxşı olur, rahat yatır. (S.2)

132. Nəzər qaytarmağ üçün ən çox dağdağannan isdi-
fadə eliyirdilər. Məsələn, uşağın orasına, burasına dağdağan
asillar. Özü də deyirdilər ki, xoruz səsi eşitmiyən dağdağan
olsun gərəy. Qırıb gətirib ciyninnən uşağın asıllar. (S.23)

133. Göz sindiran şeylərvardı bizdə. Kəhraba da var,
şəvə də var. Şəvə bizdə varıydı. Şəvə bir növ göz qaytarır. Kəh-
raba elə xəsdəliyin, zobun, müxdəlif xəsdəliylərin dərmanıdı.
Onlar sayalı muncuxlar sayılırlar. (S.28)

⁶⁴ yonuu – yönünü

134-141. QIZILLA BAĞLI İNANCLAR

134. Axça siçanı deyirlər ona. Elə bir heyvan da var. O deyirlər, qızılı çox hərisdi, qızıl yiğir. Harda olsa, qızıl topluyur. O deyirlər, qızılı çox xoşdayır, qızıl harda olsa, oğruyur. (S.28)

135. Gül dikansız, xəzinə ilansız olmaz. Xəzinənin üsdündə ilan olmalıdır. (S.28)

136. Kimsə qızıl tapıfsa, valla, onu deyirlər ki, Quran oxutmalıdır. Yanı halallığ almağ üçün də, Quran oxutmalıdır. Basdırınamı, qoyanamı Quran oxutmalıdır, onun adının nəsə bir şey çıxartmalıdır. Belə bir şey eşitmışəm. Onun ruhunun savabına görə hansısa əlsizəmi-əyaxsızamı nəsə bir şey eləməlidir. Yardım eləməlidir. Başqa bir şey eşitməmişəm. Quran oxutmalıdır o adama, bir də kimsəsizəmi, yazığamı, əlsizəmi nəsə bir iyanə verməlidir, ordan müəyyən hissəni ona verməlidir. Belə söhbət var. (S.28)

137. Qızıl tapan yerində bir qızıl qoymasa, öz-özünə çatdıyif ölürlər. Öz başına bir iş gəlir. Qızılı tapdığı yerdə bir qızıl qoymalıdır. (S.24)

138. Qızıl tapanda onun bir-ikisini yerə atıllar. Bizim Göycədə çox qızıl tapan olur. İkişini, üçünü götürüf yerinə atıfsan ki, onu yiye biləsən, o qızıl saa qismət ola. Eləməssən, deyir, yiye bilmirssən. Ya ölürsən, ya itirsən, ya oğurruyurlar. Onu gərəh yerinə atasan. Pəmbəhdə bizim qohumnar var. Qoca kişi gəlif, birmi, ikimi. Erməni deyif ki, burda qara daş var, filan yerdə. O hardadı? Kişi də qoca kişidi. Deyif ki, filan

yerdədi qara daş. İki gündən sonra gedif ki, görüm bunlar qara daşı neyniyir? Gedif ki, orda küpələr varılmış, çıxardıf haravalara dolduruflar ermənnər, yerinə də iki-üş dənə qızıl tulluyuf gediflər. O qızılı da bu kişi götürüf gəlif. (S.1)

139. Qızıl tapana qalmaz. Qızıl tapan onu yeyə bilməz. Bını da bibilərim deyirdi. Deyirdi ki, kızıl tapan onu işdədə, yeyə bilməz. İşdətsə də, xeyrini görməz. Qızılı həylə deyirdi bibilərim. Deyirdi, o vədələrdə divarda zadda gizdiyiblər. (S.4)

140. Qızıl tapdın, gərəy onu mundarriyasan. Xəzinə tapıb, xəzinə yoxa çıxməsin, xəzinə bunun düşmanı olmasın (xəzinəni tapdıqdan sonra başına pis hadisə gəlməsin - tərt.). Bizim yerdə qarılar, qocalar deyirdilər, üsdünə peşovlamalıdı, sulamalıdı. Bu qızılı mundarladı, tilsimnən saldı. Bəlkə də bu qızılı basdırıb, tilsim duası oxuyub, ismi-əzəm duası oxuyub ki, özgəyə qismət olmasın. (S.14)

141. Biri varındı cavan oğlan, bir də briqadir, bir də sədr. Üçü. Binnar gedəllər, nəysə qazanda bir küpə tapallar. Binnar aşmaz, bükməz, deməzdər. Bını hardansa görənnər olar. Yerini görəllər ki, bırda xırda küpə qızılmış da, götürüblər. Dedilər, onnar boyunnarına almadılar. Ama görən olmuşdu. O sədrin yixıldı, qıcı qırıldı, o briqadirin oğlu öldü, o küpəni götürən cavan oğlan da düşdü traxtorun altına, xincim-xincim oldu. Onun o çəhmələrini oon arvadı hələ saxlıyırıdı. Arvadı bu yıl ölüb. Hələ o çəhmə qalırdı. Qan dolmuşdu çəhmələrin içində. Arvadı onu saxlıyb gətdi çıxardı Bakıya. O onda olmuşdu, Əmoğuda. O, Baxdiyar da deyilən ki, qızılı tapmışdı, boynuna almadı. Onu oğlannarı basdırılmışdı. Getdi, onun bacısının

nəvəsi, kim tapdı, çıxardı, neynədi. Onun oğluna da bir az verdilər. Oğlu da onu gizlətdi, dandı. Gəlin, oğul dandılar. Onnar hamısı onun zələlini gördülər. Gəlin pəhlivan kimi adamıdı, oldu heş zad, yarımcان. Hələ də yerrərdə sürünür, dəmirlərnən gəzir. Oğluydu, gözdəri tutuldu. Kişi özü dili tutuldu, heş zad diyə bilmədi ki, hara qoydu, neynədi. Qızıl tapana qalmaz, özü də onun xeyrini görməz. (S.4)

142-168. DİGƏR İNANCLAR

142. Yer oynuyur deyillər. Yer öküzin üsdündədi, öküz tərpəndi, yer oynadı. (S.24)

143. Dəccal eşşəyi tərsinə minib, qiyamət günü gələcəy. (S.28)

144. Bir dənə belə cüçü var, qırmızı, üsdü qara xallı. Ona deyirlər, uş getginən, filankəsimi gətir. Ona Şəki camaatı Fatma bacı deyir. Çox uçurtmuşam e, mən onu. (S.4)

145. Biz tərəfdə göy gurullamamış pencər yiğmillar. Ona görə ki, o halal dəyil. Allah tərəfinnən buyrulub ki, o haram olur. Gərəy göy gurulduya, sora yiğasan. (S.3)

146. Bibilərim deyirdi ki, mal, heyvan olan qapıya boş vedrəynən girməzdər. Boş vedrə yaxçı dəyil mal, heyvan olan qapıya. Çox şey var e, qızım, qurtdaladıxça adamın yadına gəlir. Ama indi o dövr dəyil ta (indiki nəslin belə şeylərə inanmamasından gileyənir – tərt.). (S.4)

147. Bünovrə qazanda bünövrəyə qəpiy atırdıq. (S.6)

148. Deməli, yatılmıyan paltarın üsdünə yayda götürüb qalın ədyal örtsən, güvə düşər. Bir dəfə bizdə varıydı, onda sınamışam. Ədyalıydı örtdüm, bilmirdim onda da. Elə ədyalı belə yiğişdirdim palazın üsdünnən, gördüm qıfqırmızımızdı. Baxdım ki, a, nəsə düşüb. Day bu ədyalı yeyif-töküf o yorğan-döşəyin üsdünə. Elə onnan da yaya yuxa⁶⁵ aldım, qışda ədyalları saldım. (S.11)

149. Nuhun gəmisi Yerevannan Naxçıvanın arasındadı. (S.24)

150. Pendir yeməy məkruhdu, çünkü o bişmiyən bir şeydi. Ziyan ola bilər. (S.28)

151. Düyüni suya tökəndə Qulhuvallah deyiriy da. Həə. "Bismillahi rəhmanir rəhim. Qulhuvallahu əhəd və ləm yuləd" eliyif yuyuf töküb bişiririy. Deyillər ki, insanın ən böyüy əsəni, suvavı odu. Düyüyə Qulhuvallah deməy böyüy suvafdı. (S.24)

152. Bizdə sizdən (Şəkililəri nəzərdə tutur. Biz də şəkili olduğumuz üçün fikrini belə ifadə etdi – tərt.) fərkli olarax, düyü qovurmax ən böyüy günahdı. Düyü qovrulmaz. Sizdə görürəm ki, düyü qovrular, qovurğa kimi qovrullar. Bizdə, düzdü, buğda qovrular, amma düyü yox. Onu gözümüzü açannan eşitmışiy ki, günahdı. Deyirdilər, düyenü qovurmağ olmaz. (S.28)

153. Mal, heyvan çöldə qalanda heş nə dəyməsin deyə, qurd-murd toxunmasın deyə, qurdun ağızın bağlatdırırıx Qurannan. Sözdəri var onun, yadına düşmür. (S.4)

⁶⁵ yuxa – nazik

154. Deyillər, qırx tikədən biri ovsanata düşür. Onu bir ajamı verəsən, onnan sonra bir əliyoxa, qılçıyoxa verməlisən ki, ovsanata düşə. (S.24)

155. Savab belədi ki, adamın əllərinə baxır. Mənə nə verifsən, deyir, balanın qavağında dursun. Özü nə verif, deyir, özünün qavağında dursun. Savaflar gələn bələni qaytarır geri. (S.24)

156. Deyirlər ki, Allaha dua eliyəndə, Allahdan bir diləy eliyəndə sabah üzü saat dört-beş arası dilə. Allah-tala da qəbul eləsin. Adətən, araşdırısanız, insan rəhmətə gedəndə də çoxusu dört-beş arası rəhmətə gedir. Çünkü sabaha onu dəfn eləməy üçün hazırlıq görülür. (S.23)

157. Musa peyğəmbər Allah-talanın aparıcısıdı. Kəlmə verif, kəlmə alındı. Yerdəkini göyə xəbər verir da. Allaha xəvər verirdi. (S.24)

158. Mənim qəşəh saçlarıım varındı. Belə bax, bırda hörüh-lərim vardi. Elə heş nə, adicənə bu suynan yuyurdux. Mənim nənəm varındı. Mənim atamın iki arvadı oluv evdə. Anam çöl işdərinə baxırdı, o da ev işinə baxır. Saçı hörənnən sora tuturdu, aşağıya doğru dartırdı. Səkgiz-dokquz hörüy hörürdü bizə. Qayıdırkı kom tuturdu, belə-belə virirdi. G....tümün üsdünə virirdi üş dəfə. Saçımızı belə çəkib ötürürdü. Deyirdi:

Kəkülbəkəkül.

Saç ağa, tökül g..tümün üsdünə.

Ət ağa, saç ağa, səni çağırır g...tağa.

Kəkülbəkəkül. (S.16)

159. Ölünü torpağa əmanət verməy belədi. Məsələn, mən olmuşəm, bıranı isdəmirəm. İsdiyirəm ki, öz yerimə gedəm.

Mənim babam həylə qoyulub. Deyib, məni amanat basdırın. Amanat qoyun, üzümü amanata qoyun. Geci-tezi dünya düzələcəy da. Gəlsinnər, məni çıxartsınlar, cinazamı aparsınnar. Odu amanat. Məsələn, mən bırda ölürəm, vəsiyyət eliyəcəm ki, qəbirşanlıxda amanat qoyun. Çünkü yerrərimiz alınacax. Məni aparın, öz torpağında basdırın.

Üzünü qibləyə qoyurlar, ama amanat. Deyirsən ki, səni bı torpağa amanat verirəm, da aparacam geci-tezi səni bırdan. O ölüün vəsiyyətidi da. Deyir, məni hələ tapşırmayın torpağa. Torpağa tapşırın ki, amanat qoyurux saa. Torpağa deyin da, qəbirdəki torpağa. Torpaxnan canlı adam kimi danışırlar. Torpax da həylədi da. Hər şeyin dili var. (S.4)

160. Cin toyuna düşüblər. Burulğan qalxıb belə burula-burula gedir. Deyirdi ki, cinnərin toyudu. (S.28)

161. Heş vaxdı qəssəblərin çörəyi bol olmaz. Qəssəblərin ruzusu bol olmaz. Çünkü o qədər mal başı kəsir ki, ona böyük ruzu yetişməsi mümkün deyil. (S.22)

162. Bəxti, taleyi yazan o, canım qurban olmuşdu. Kiminin bəxtini yaxşı yazır, kiminin də bəxtini daşa yazır. Deyir, get, çalış elə, ha əlləş, işin daşdan çıxacax bala, nə bilim. Yaxşı da yazır. Deyir, səni yazdım yaxşıya, bəxtinə. Get, xoşbəxt ol. Səni də yazdım, qara talehə, elə get qara taleh ol. Elə gedir də, yazıx heş yarımir, qara taleh olur. O qədər olanlar var, bala. (S.16)

163. Bir ölü ölüür. Heş kəsə hörmət eləmiyib. Baxırlar ki, cinazadan qabağa bir tay çarıxdı. Bağlanıb tavlanır.⁶⁶ Deyillər ki, o cinazaan qabağında gedən çarix, bı bir dənə kiməsə belə

⁶⁶ tavlanır – yellənir anlamında işlədib.

hörmət eliyib çarix verif. Bax o çarix oon cinazasının qabağında tavlanır ki, sən bir həylə ömür sürdün, bir dənə çarix hörmət eliyibsən. Gözə görüküb də, o çarığı görüblər. (S.4)

164. Axar suya tüpürməy olmaz, günahdı. Suya tüpürməzdər. Axar suyun üzündə məleykələr var. Ora mındar şey eləmiyəsən gərəy. (S.4)

165. Yerə qaynar su atmağ olmaz. Onda cinnəri yandırırsan. Suyu atırsan, cinnər yanır, qarğış tökür. Balalarına zələl dəyir, onnara da qarğış eliyir. Qaynar su atanda bismillah deyirsən, cinnər qaçıır. (S.4)

166. Məktəbə gedirdim, bilmirəm, dokquzda oxuyurdum, onda oxuyurdum. Gördüm ki, əllərim, barmaxlarım oynaxdan elə ağrıyrı ki, heş ruçquyu tuta bilmerəm ağrıdan. İki əlimin ikisi də agreer. Hə, gəldim anama dedim ki, belə-belə, əllərim elə ağrıyer ki, day ruşquyu tuta bilmədim məytəfdə. Həə. Anam da elə şeyə inanan idi. Kəntdə biri var idi, atası molla olufdu. Buna dedi ki, aaz, evə gedəndə o qızə baxdır. Böyük məktəbdə ruşquyu tuta bilmeyifdi. Atası molla Paşaydı. Baxdır görəy, o niyə elə oluf? Cavan uşağdı, bu niyə elə olsun day indi? Bu da baxdırif gəldi. Gəlif deyif ki, kitav aşdırif. Deyif ki, kranta söyüx suyunun içinə isdi su süzüf, onnan məleykələrin balasını yandırif. İnanırsanmı, yadına düşdü ki, qırıq qavvariyydı, nə idisə, qaynar suyu gətdim o qava tökdüm. Qavdan da su axdı getdi, krantın suyuna qarışdı. Onnan sonra nə yazmışdisə da, barmaxlarımın ağrısı keşdi, getdi. (S.11)

167. Həə, bir də şər qarışan vaxdı isdi suyu atmazdar, oları yandırı bilərsən. O, cinnəri yandırar. Günaha sayilar,

olmaz. Yanı qaynar suyu yerə tullamayın. Bir də görürdüñ ki, paralij kimi olubdu. Deyirdilər ki, gecə buna toxunublar, ağızı əyilib. İndi gecə vaxdı gedibdi mala ot verməyə, nəsə, eyvənib,⁶⁷ çəkinib, ağız əyilib. Deyirdilər ki, gecə ona toxunublar, cinnər toxunub. Mütlax onu ziyarata aparmağ lazımdı. Ziyaratda o mütləq ziyaratın suyunnan içməlidи, tutyadı da. Adətən, İmamzadəyə çatdırıldılар, çatmasa da, burda, Kərimlidə ziyarat var, ora aparırdılar. Orda gedərdilər, tutuyə deyirdilər, ordan çıxan bulaxdan su içirirdilər. Bir də ordan torpax götürüf, onnan da uşağın alnına zada çəkirdilər. (S.28)

168. Kürtü axşam tərəfi basırırdığ. Deyirdilər, mal əyağına, mal gələn vaxtı bassırın. O yazda olannarın çoxu xoruz olurdu. Əmmə payızə dönənnər fərə olurdu. Payız vaxdı, sonradan sonraya kürtə yatanlar fərə olurdu. Əmmə siftə yatannar xoruz olurdu.

Bir gün biri biznən getmişdi cüçə almağa. Getdiy Şəkiyə. Hə, indi buna sıra gələndə dedi ki, mən çoxunu fərə götürəjəm. Onlar da təzə çıxıfdı. Nə bilsin ki, bunun xoruzu hansıdı? Axırı satan gətdi qavağına qoydu. Dedi:

– Mən bilmirəm, ala seç, götür.

Bu da götücü cüçəni boğazının, başınan belə tutuf, yellədi. Hası, deməli, xoruzdu, çox cavaliyır. Amma fərə elə ordaca durur. Bir-bir seşdi, qoydu, seşdi, qoydu. Seşdi gətdi, axırı ki, onun gətirdiyinin çoxu fərə çıxmışdı, bizimki xoruz. Xoruz cəld olmuş, sən demə. (S.11)

⁶⁷ eyvənib – qorxub

III.TÜRKƏÇARƏLƏR

1. Əlimizdəki ekzema var ha, dəri xəsdəliyi. Onu hələ təbabət malicə eliyə bilmir. Onu nəynən müalicə eliyillər? Deməli, gərməşoy ağacını gətirib on beş, iyirmi santim doğruyursan, qoyursan ocağa. Onun suyu çıxır. Onu vurullar dəriyə, ekzemanı məhv eliyor o. Ekzema xəsdəliyinin bir nömrəli dərmanı odur. Buralarda o ağacə mordaşa deyillər. (S.22)

2. Dərimə ekzema düşmüşdü. Molla Cəlil sağaltdı onu. Getdi, gərməşoyu yiğdi, isdiyə qoydu belə, qıraxlardan suyu damdı nəlbəkiyə. Nəsə duvanı oxudu belə. Getdim dəri-zöhrəviyə, həkim nə yazdı, xeyir eləmədi. Burda kəntdə ara həkimi variydi, o da nəsə elədi, xeyir eləmədi. Amma o kişi dedi, gərməşoyu gəti, suyunu götürdüy. Onun duvası da var amma. Oxudu, əlimə suyu vurdu elə. Səhər durdum ki, əlimdə heş nə yoxdu. O gərməşovun suyunnan nə elədisə, o elədi. O, öldü də. Dursayı rəhmətdiyi, görərdin, oxuduğu dua nəydi. (S.21)

3. Xəsdə variydi, nənəm onu sağaltdı. Dedi, əyağı yamannıyıfdı, yaman çıxartıfdı əyağı. Göz yarası deyirdilər ona. Sora görürdün ki, adətən, qız uşaxlarında, əyağında göz yarası olurdu. Belə əyağı yaraşlı olan qızdarın ayağını göz kəsirdi, deyir. Görürdün, düyün-düyün çıxır. Deyirdi, bu, göz yarasıdır, a oğul.⁶⁸ Buna göy daşnan inəyin kərəsini qatırdın, beş-altı şeyi qatırdın. Məlhəmi vuranda hər dəfə yuduzdururdu tərtəmiz.

⁶⁸ Şəki və Qax rayonlarında cinsindən asılı olmayaraq bütün uşaqlara oğul deyə müraciət edirlər. Şəkidə məskunlaşmış Qərbi Azərbaycan camaati da bu müraciət formasını mənimsəmişdir.

Özü də ki, sabun mütlax təzə açılmalıdır. İkinci dəfə isdifadə olunmalı döyüldü. Təzə açılmış sabunla o yuyulurdu tərtəmiz, sora o məlhəm çəkilirdi. Üsdünü qalın bağlamağ olmazdı, vaxdaşırı dəyişməy lazımiydi. (S.28)

4. Dəmirovun deyirdilər, erkəyivardı, dişisivardı. Dişisi su verirdi, amma erkəyi quru olurdu. Ona əriyin, – çıyidi acı olan əriyin çeyirdəyidi, – sora qozuydu, bular hamısı yandırıldı. Soram göydaş götürülürdü, o da müəyyən miqdarda. Üzümdə zadda isdifadə olunan göydaşı deyirəm. Onu da suynan qatırdı. Soram inək kərəsi qatırdı. Bu dəvəgözü deyirdilər ee. O, yerdən çıxan vulkanik şüşədi. Baxanda elə qapqara, bu qara butulkaların şüşələrinə oxşuyurdu. Onu döyüb, əzirdi. Soram buları bir-birinə qatıb vururdu yarıya. Onnan da keçib gedirdi. (S. 28)

5. Ziyil üçün, adətən, kökə kmi bişirirdi, deyirdi ki, aparıb ya kilsədəmi, ya qəbrisdənniydəmi, basdırın bir yerə.

Bir də ziyilə gənə də göydaş eliyirdi, amma yandıran şey idi. O vaxdı əli ziyillli uşaqlar çox olurdu. Xırda ziyillər olurdu.

– Ədə, yaxın onu əlinizə.

İndi bu vəlvələdənmi, zəlzələdənmi görürdün ki, o ziyillər oxalandı. O ətin üsdünə çıxan artıx şeylər oxalandı. Yeri yanix yeri kimi qalırdı. Amma bir üç-dörd ildən sora o da itib gedirdi. Mənim əlim də dolu iydi o ziyillə. Sürtdü bi-iki dəfə, sora da deyir ki, əlindəki ziyilləri say. Bilmirəm, iyirmi beşiydi, otuzuydu. Dedi ki, o qədər arpanı yığ, apar kilsənin dalında bir yerə basdırıginən, qoy göyərməsin. Dərin qaz, basdır ki, arpa göyərməsin. Onu da eliyəndə ziyillə öz-özünə yox olurdu. Amma məhlul da hazırriyirdi. (S.28)

6. Boğazı gələnnərə deyirdi, gəl boğazını oxalıyım. Əllərini yağılıyırdu, boğazını basırdı. Bir neçə dəfə basif birdən bərk vururdu. “Qurt getdi, qurt getdi”, – deyirdi. Uşağı da disginirdi. O disginmək mən elə bilirəm ki, bir praseduruydu. O sığallıyırdı, basırdı, sən arxeyinniyirdin da. Sora birdən disgindirirdi. Deyirdi, qurt getdi, qurt getdi. (S.28)

7. Mənim uşaxlarımın birində, gözünün altında belə yara variydi. Bu, neçənci sinifdəsə oxuyurdu. Rəhmətdiy Məmmədvəli doxdur, sora Vəli əmimin dədəsi Məhərrəm, onnar da baxdılardır elədilər, mümkün olmadı. Nə yazdırılar, hamısını da elədiy. Şəkiyə də apardıx. Sora dedilər, Sara xalaya niyə gösdərmirsınız? İlqar müəllimin nənəsinə. Gətirdiy Sara xalanın yanına. Baxdı, maa dedi ki, filan-filan şeyləri gətir. İnəy kərəsi yadımdaçı, qalan şeyləri bilmirəm. Yanı özündə nə varsa, onnarı bizə demirdi ha. Rəngi də qaraydı, qətran kimi. Sakqız, qara sakqız da, məncə, müəyyən dərəcədə onnan da qatırdı. Altı-yeddi cürə şey olurdu içində. Öz də demirdi ha ki, mən buna nə qatmışam. (S.15)

8. Bizim kəntdə qadınvardı, o vaxdı uçux salardı. Adamın gözünə uçux düşür, gözünü açıb yuma bilmir. Gündüzdər, deməy olar ki, heş nə görmür. Onu aparardılar o qadının yanına. Belə bir ləyən su qoyulardı, onun içərisinə düyü atılları. Bu adama da diyərdilər ki, dikqətnən suya bax. O gözü ağrılı adam dikqətnən suya baxanda bu oxuyur, oxuduxca əlindəki düyüdən bir-bir o suya buraxır. Dikqətnən bax deyir. Oxuyur,⁶⁹ qutardı. O düyü töküldükçə deyir, elə bil, o gözün qabağının gedən ulduzdar yoxdu? Elə ulduz kimi şeylər o suya töküldürdü.

⁶⁹ Nə oxuduğunu bilmədi.

Deyirdilər ki, get Həqiyə arvadın – arvadın adı Həqiyə iydi, – get Həqiyə xalanın yanına, a bala. Sənin gözünə uçux düşüb. Göz görmür, alacalanır, elə bilirsən ki, gözünü nəsə döyür. Onnan, o prasedurnan ucuğu salırdı. Onu çərşənbə günü eliyirdilər. Bir dəfəyə töküldü. Həqiqətən də, göz sağalırdı. (S.28)

9. Gecə qaraöyü də göz xəsdəliyinin bir növüdü. Göz xəsdəliyində qara ciyarnan, bu dəvəgözü yoxdu? – vulkanik şüşə, qara – onu döyüb əzirdilər, qara ciyərnən qarışdırıb gözünə bağlıyırdılar. Mal, qoyun qara ciyəriyinən eliyirdilər. Gecə qaroyu olan adam gecələr artıx heş nə eliyə bilmir. Gündüzlər də çətin görür, gecə də görmür. Elə bil, gözünü qan tutub. O ciyəri döyürdülər, sora dəvəgözünü əzib, qaraciyəri də qatıb, onun gözünə məlhəm kimi də bağlıyırdıq. (S.28)

10. Bilirsən, gülxətmi var. O da öskürəyə, xəsdəliyə zada dərmandı. Bu gül xətm olundu. Qızılqül qurtardı, bu çıxır. Qızılıqül olan vaxdı o xətm olunur. Ona görə onun adı gülxətəmidi. Nətəəri ki, bütün peyğəmbərrərdən sora Məhəmməd peyğəmbər xatəm gül əmbiyədi, yəni əmbiyələrin böyükəri, xətmə xatəm gül əmbiyə peyğəmbərdi. Gülxətmi də heylə. (S.14)

11. Qarğa duzu bu duzlağ yerlərdə belə şüşə şəklində olur. Ağ, boz rəngdə, belə-belə çıxır qabağına, tiliy-tiliy. Ona toxunanda adamın ətinə də batır. Bir əz kəskindi. Duzun bir növ acı formasıdır. Bu duzdar kimi döyük, o daha çox acıdı. Bir var duzlu, bir də var acı duzlu. Bu acı duzlu. Məsələn, elə duz var ki, onu xörəyə tökürsən, diyirsən, xörək acı dadır. Buna nə qədər duz vurubsan? Diyir, ə, bir çimdiy atmışam. Deməy, duzun özündə acılığ var. Bu, həddən artıq acılı duzdu. Qarğa

duzunu müəyyən şeylərdə, tibbdə isdifadə edirdilər. Qidada ola bilməz, çünkü o qidaya yararlı döyüл.

Məlhəmnərdə yumuşaldıcı üçün o ya sütdən, ya çiy südün qaymağınınan isdifadə eliyirdi (nənəsini nəzərdə tutur – tərt.).

Yapışqannıx yaratmağ üçün inəh kərəsinnən, nəhrə kərəsinnən isdifadə elədiyi yadimdadı.

Sora çirkəmiş yaralarda hovotunnan isdifadə eliyirdi. Hovotu deyirdilər, o rast gəlir maa buralarda da. Onu doğrurudux xırda-xırda, bir əz un tökürdü, qara un, sora süd. Paxas⁷⁰ diyirdi, onu orda qaynadırdı, paxas şəklinə salırdı. Təxminən xəsilə, quymağın oxşayan bir şey olurdu. Amma içində hovotu çox olur. O qayniyanda bu qara maz deyirdiy ee, təxminən onun iysinə oxşar iy gəlirdi. Həmən iy gəldisə, deməli, məhlul əmələ gəlirdi. Məsələn, yaradı, navaxdandı çirkliyib, amma deşilmir. Onu qoyurdu, bağlıyırdı. Bir günde soram o yaranı sorurdu, elə qoynanda da görürdü, zokquallamağa başdıyırı.

Yanımızda eliyirdi ki, baxın, siz də öyrənin, amma biz öyrənmədiy. O heş vaxt haqq almırırdı. Kimsə nəsə gətirib pay verərdi, nəsə bir şey. Məsələn, Mingəçevirdən kişi gətirdi, bir gün gördüyü ki, nol altında, juqlisində bi dənə erkəy gətirib. Atam da qəssabiydı. Dedi:

– Ay oğul, mənim beş oğlum var, üçü qəssabdı. Ba gördüğün gündə o heyvannan beşini-altısını kəsir. Mən niniyəcəm, apar kəs balalarına.

– Yox-yox.

Kəsdirdi, onun da yarı şakqasını verdi, kişi götürmürdü, zornan verdi. Parça zad da gətirmişdi belə, yarı şakqasını apardı. Didi ki, xala, mən beş min manat maya qoymuşam, bu nəticə-

⁷⁰ paxas – məhlul

ni görməmişəm. Uşağın da on üç, on dörd yaşı varındı. Əyağı qərtməy bağlamışdı belə yaralardan. Onu sağaltdı.⁷¹ (S.28)

12. İnsan ağır xəsdələnəndə dəriyə salırdılar, ayının dərisinə. Həm də ətinnən, yağının faydalayırdılar. Ağ ciyər xəsdəliylərinə dərmandı ayının piyi. Yeyirdi əti, həm də yağının balaca əridir, içirdi. Bəzi adamnar az miqdarda ciy yeyirlər. Elə adamlar da var ki, ciy yeyə bilmir deyə onnar bir az bişirib yeyir. Biz ona cızdax deyiriyy.

Biz qoyunun ətini zadını, quyruğunu bişiririy, cızdax eliyif yeyiriy. Dərisini isdi-isdi bükürdülər insana. Onnan elə tər gedirdi, olurdu anadangəlmə. Ən çox sətəlcəmdə. Heş bir dəri ayının dərisi qədər insana sağlamlıq gətirə bilmir. Elə qadınnar olub ki, uşağı olmurdu. Onu yağılı qoyun dərisinə, keçi dərisinə, ən çox da ayı dərisinə salırdılar. On adamnan yeddi-səkgizinin uşağı olurdu. Bədənnən soyuğluğu götürürdü o. (S.22)

⁷¹ Söyləyicinin nənəsi Sara arvad türkəçarəçi olub. Onun yanına kənd camaati və ətraf ərazilərdən gələrmişlər.

IV. YUXUGÖRMƏ VƏ YUXUYOZMALAR

1. Yuxu da görəndə həməşə qorxu içində oluram. Deyirəm görən, ermənilər bizim burya gəldiyimizi bilsələr, öldürə-jəhlərmi? Hardan qaçax? Nətəər eliyəy ki, bunnar bilməsinlər. Bax, yuxuyu da görəndə həmşə elə görürəm. (S.11)

2. Yuxuda ancax öz ata evimi görürəm. Öz olduğumuz evi. Bir də ikinci qardaşimgilin evlərini gördüm. Bax bu yaxınlarda yenə görmüşəm. Ancax Basarkeçəri görürəm, öz kəndimizi çox vax görürəm. Burdakı adamları da görrəm, amma orda. (S.26)

3. Yuxularda Göyçədə dağa çıxıram. Dağa çıxmax yaxşıdı, dana. Yüksəyliydi, gediriy qızdarnan. Baxıram gediriy, biz sakqız çöpü deyirdiy, o çöpləri qopardırdıq, divinnən süd töküldü. Onu yiğirdiğ qavlara, gətirirdiy evdə südnən bişirirdiy, ciyniyirdiy sakqız çöpünü. İndi o dəfə görürəm yuxumda, Lətifə var, o yiğib bir qucax. Deyirəm, a qız, onu nağayrajan, o qədər sakqız var. Deyir, sən bilirsənmi, onun dadının bunun dadi bir döylü axı. Gözümü aşdim ki, yuxudu. Həmişə oraları görürəm yuxumda. Oraları görəndə yaxşılığ görürəm. Oralarda həmməşə gah gül-ciçəy yiğiram, gah əmimgilə gedirəm hopbana-hopbana. (S.1)

4. Yuxuda üzüm görəndə deyəllər, üzüm göz yaşıdı. Pisdi yəni. (S.4)

5. Yuxuda erməni görməy yaxçıdı. Xeyir olur da, elə bir ziyanı iş olmur. Deyirdi, erməni görəndə xeyirdi. Biz də söyürdüy erməniyə. (S.4)

- 6.** Yuxuda arpa, bugđa urzadı. (S.4)
- 7.** Yuxuda arpa, bugđa, çörəy bolluxdu. (S.1)
- 8.** Camış görsən, çətindi. Camış görməy xatadı. (S.4)
- 9.** Yuxuda camış deyillər ki, Azrayıldı. (S.1)
- 10.** İlən deyillər, soyuxluxdu. Onda yağış yağar, soyux olar. İlən soyuxluxdu. (S.1)
- 11.** İlən yoldu. Gələnin gəlir. Elə bil, adamın yol gəlir. (S.4)
- 12.** Çatı, kəndir yoldu, adamın gəlir. (S.4)
- 13.** Çiy ət görsən, o, yaxçı dəyil. (S.4)
- 14.** Pul görsən, pul yaxçıdı, səsdi. (S.4)
- 15.** Yuxuda pul yaxşdı, döylətdi. (S.1)
- 16.** Yuxuda qızıl səsdi. (S.4)
- 17.** Qızıl yaxşdı, yuxuda da yaxşdı. (S.1)
- 18.** Cəviz səsdi, deyəsən. (S.4)
- 19.** Dağa çıxsan, elə bil ki, ucalığa çıxırsan da. Bir yaxçı sey olur. (S.4)

20. Ölü də o qədər pis şey dəyil. Quran oxuyursan, deyir-sən ki, Allah sənə rəhmət eləsin. Get özüünkülərin yuxusuna gir. Bir soğan dışdiyirsən, atırsan yola. (S.4)

21. Yuxuda biri sənə alqış eləsə, alqış yuxuda da yaxşdı, aşkarda da yaxşdı. Yas yerində alqış eləsələr, elə o da yaxçıdı. (S.4)

22. Yuxuda toox urzadı da, yaxşdı. Toooux-cüçə, mal-qoyun, hamısı urzadı. (S.1)

23. İnəy görsən, yaxşdı. İnəy urzadı. (S.1)

24. At da murazdı da. İnsan nə muraz eləsə, ona çatır. Yuxuda at yaxşdı. (S.1)

25. Yuxuda sel pisdi, ağlaşmadı. (S.1)

V. ETNOQRAFİK MƏTNLƏR

1-4. KİÇİK ÇİLLƏ, BÖYÜK ÇİLLƏ

Çillədə qarpız kəsərmışdır. Çillə qarpızı kəsərmışdır. O vaxdı gəlinnərə də deyir, çillə qarpızı aparırmışlar. Naxçıvanda indi də elədi. Məəm bir tərəfim oralıdı. Bacım da ordadı. Onnar bax çillə oldu, nişannı qız var, bu ildə oğlan tərəf ona çillə qarpızı gətirəcəy. Çillə qarpızı deyəndə, tək qarpız gətirmir da, hər şey nən bir yerdə gətirilir. Yəni gələn payın içində bir dənə qarpız olmalıdır. Diri qarpız aparırdılar. Sora bu evə deyəy ki, təzə gəlin gəlib. O gəlinin ata tərəfi bu dəfə hər şey gətirir, mütləq içində qarpız olmalıdır. Xonça, xonçaan üsdündə qarpızı olmalıdır. Birincisinə⁷² mütlax gedirlər. İndi onnarda⁷³ hələ də var o adət. (S.19)

2.

Böyük Çillə iyirmisində girir dekabırın. Qırx gün çəkir. Hə, iyirmi birində girir. Qırx gün Böyük Çillədi. Yanvarın axırında qutarır. Yanvarın axırından fevralın iyirmisinə qədər də Bala Çillədi, onnan sonra da Boz ay gəlir. Bir ay. Fevralın iyirmisinnən martın iyirmisinə. Onnan sonra daa yazdı. Boz ayın içində çərşənbələrdi. Boz ay çıxdısa, yaz gəldi, day iyirmi biridi martın. (S.6)

3.

Böyük Çillə qırx gündü. O qırx gün də yəqin ki, siz də eşitmiş olarsınız, ayı da mağaradan çıxmır. Yeməy yemir, daba-

⁷² Gəlinin birinci ilini nəzərdə tutur.

⁷³ Naxçıvan bölgəsini nəzərdə tutur.

nını qoxluyur, qırx gün qalır mağarada, yuvada. Dekabrin iyirmisində Çillə başdırır, Böyük Çillədi. Qırx gün davam eliyor. O qırx gün çıxannan sora iyirmi gün də Xırda Çillədi. Bu elədi altmış gün. Onnan sora da yavaş-yavaş gəlir mart ayına tərəf, yaz ayları. Böyük Çillə bir az Kiçiy Çillədən yumşaxdı, havası zadı. Kiçiy Çillə çox sərt olur, çox soyuxlar olur. (S.14)

4.

Xıdır Nəbi keçirmiri. Çillə də elə keçirməy yoxdu bizdə. Deməli, iyirmi gün Balaca Çillə olur, qırx gün Böyük Çillə olur da. Böyük Çillə girir dekabrin iyirmi ikisinnən yanvar ayının başına qədər. Sora iyirmi gün də fevralda Balaca Çillə.

Çilləbeçə eşitməmişəm.

Qarının keçilərini deyirlər, eşitmışəm. Mart ayına düşür. Novruz bayramının sora düşür, səhv eləmirəmsə. Qarının oğlaxları zadı qırılır. Yaza çıxdım deyənə oğlaxları qırılır.

Aprelin beşinə nə deyildiyini eşitməmişəm.

Quyrux dondu avqust ayının beşi deyirlər. Dondu da deyirlər, doğdu da deyirlər. Yaşlılar dondu deyirlər. Quyrux donan ay deyirlər. Deyirlər, sərin düşür.

Qora bişirən avqust ayıdı. (S.23)

5-11. XİDIR NƏBİ

Kiçiy Çillədə Xıdır Elləz eliyirdilər. Biz, vallah, yalan diyərəm, eləməmişiy. Nərgiz xala rəhmətdiy eliyirdi. Qonşumuz eliyirdi. Qovut çəkirdi. O göycəliydi. Rəhmətə gedib. O eliyirdi, bizə həmişə verirdi, qovut verirdi. Qovut çəkirdi qablarda. Onu, deyir, o vaxdı eliyirmişdər, həmi yükün üsdünə qovud eliyib qoyurmuşdar. Rəhmətdiy Vaqif dayı danışındı ki, Xıdır

Elləzdə xaşıl bişirirmişlər subay qızdar, oğlannar. Çırrı yiğirmışlar, qalax yiğirmışlar. Bilərsən də, qalax nədi? Peyin qalağı. Subay oğlannar, qızdar aparıb o xaşılı qoyurmuş oon üsdünə. Gözdüyürmiş qarğa gəlib içinnən götürüb hayana aparsa, o oğlanın, ya qızın qisməti o yandadı. Bize rəhmətdiy Vaqif danışib, belə deyirdi bax. Mənə maraxlıdı, dedim:

– Vaqif dayı, sizin xaşılı hayanda topladı?

Belə deyir e:

– Ağız, bu ömrü kəsilmişin qapısına apardı atdı da.

Arvadın deyirdi.

Hə bir də, deyir, qovudu çəkirmişdər. Evin içində yükün altına, təmiz bir yerə deyir qabda, tabaxda nədəsə, qovudu qoyarmışdar. Deyirmişlər, Xıdır Elləz peyqənbər gəlib ordan keçir. Əlinin, ayağının, ya atının nalının izi düşürmüş. Biz görməmişiy, onnardan eşitmışiy. Əməli-saleh adama o görsənir ancax, elə-belə adama yox. (S.19)

6.

Xaşılın da bişirildilər. Elə deyirlər. Deyir, xaşıl bişirib qalağın zadin, stolpaan başına qoyurmuş. Qarşa gəlib onu hansı səmtə, hansı qızın qapısına qoyurmuşa, ordan evlənmişdər. Ya qızdar xaşıl hansı oğlanın qapısına gessə, ona gedirmiş. Deyir, o düzüymüş.

Xıdır Kiçiy Çillənin axır günnerindədi. Elə bilirəm ki, son on günü qalandadı. Elə bilirəm, bayramnan Kiçiy Çilləən arasında olur o. Fevralın elə bilirəm, iyirmi üçü, iyirmi dördüdü. (S.18)

7.

Xıdır Nəvi, o, Bala Çillənin beş günü qalandadı. Onda qovut çəkirdilər. Qovutdan ötəri indi də burnumun ucu

göynüyür. Aşağı Zağalıda dəyirman var idi. Bir meşok buğdanı aparıf orda çekirdilər. Unnan bir az iri olur da. Əvvəlcə yadımdadı ki, suynan düzəldirdilər. Sonra südnən elədilər, lap ləzzətli. Südü bişirirsən, içində də yağı atırsan, pesok atırsan, unnan da ona töküf qarışdırırsan, əlinən beləjə dürməy eliyirsən. Bəəx⁷⁴ yadıma düşdü, eliyən yoxdu indi. (S.6)

8.

Xıdır Əlləzi keçirirdiy. Qoyurğa qoyururdux, qavit çəkirdiy. Onnan sora, nə bilim, qızlar xasıl qayırırdı, qoyurdu ki, qarğı aparsın gessin, görəy baxdimiz hası tərəfə gedir. Kiçiy Çillənin on günü gedəndə Xıdır Əlləzi, Xıdır Nəvini onda keçirirdiy. (S.24)

9.

Xıdirnan İlyas, onnar peyğəmbər adlanır. İsgəndər axtardı abu-həyatı, tapıb içə bilmədi. Xıdır, İlyas təsadüfən getdi çıxdı üsdünə, içdi dirliy suyunu. Orda Həzrət Əliyə deyir:

Dəmandayam, dada yetiş, Şahı-mərdan,
Ya Əli, seyfullasan, əsədullasan, şiri yazdan, ya Əli,
Ərşı-kurşı, ərzi-zaman yox ikən sən var idin.
Bir ilahi xəlq eylədi səni nurdan, ya Əli.

Gəlməmiş dünya üzünə Salmanı aldın şirdən,
Tifil ikən mərcə girdin, pünhan oldun Xızırдан.
Gəzəndə çeşmə başında sən zahir oldun birdən,
Xəbər aldı İlyas sənnən, gəldin hardan, ya Əli?

⁷⁴ bəəx – bayaq

Ya Əli, ismin qurbanı sənsən, Qəzənfər ağa,
Həm Əlisən, həm Vəlisən, vəsfə peyğəmbər ağa.
Babi-nüsrət, xüfi-küfrət qatili Əntər ağa,
Şəhrizarda Sal-sal qorxdu Zülfüqardan, ya Əli.

Müxənnətin hiyləsinnən, mən namərddən qorxuram,
Yalan, şər, böhtan danişan məzarətdən qorxuram.
Həm cənnət var, həm cəhənnəm var, sırätdən qorxuram,
Xilas eylə sən Bəhmanı,⁷⁵ qurtar dardan, ya Əli!

O vaxdı nənələr, babalar qovud çəkirdilər. Buğdanı qavırıldılar sajda, sora dəstər, kirkirə deyiriy dəsdərə, daşdan olurdu. – Hətdə peyğəmbər öləndə yeddi dəsdəri varmış. Onnan qarğıdalı üyüdürmüş. – O dəsdərdə üyüdüllər un kimin, qovudu. Belə əliyib siniyə qoyurdular ki, əl dəyməsin. Bu gecə Xızır İlyas gələcəy. Xıdır Nəbi günüdü. – Nəbi peyğəmbər deməydi. – Atının nalı bura düşəcəy, evimizə xeyir-bərəkət gətirəcəy. Birinin dədəsi də, babası da karrı adamlılar, yaxşı da heyvannarı, qoşdarı var. Amma görür ki, (arvadı – tərt.) isdəmirmiş kəsmağa. Gedir bir nal tapıb gətirir. Gizdin aparıb iki yerdən nalı basdırır qovuda, nalı aparır, gizdədir. Səhər arvad durub deyir:

– Qurban kəsmağ, ehsan paylamağ lazımdı ki, İlyas gəlib-di, bizim qovuda nal basıbdi.

Bu da belə bir qismətiymiş. Qurbanı kəsillər.

Xıdır Nəbi günü fevralın iyirmi üçü olurdu, Novruz bayramına bir ay qalmış. Demax, fevral çıxdı, mart gəldi. Fevralın iyirmisinnən Çillə getdi, Boz ay gəldi. Bir ay Boz aydı, bir ay-

⁷⁵ Bəhman Göyçəli

dan sora yaz ayıdı, martin iyirmisinnən sora. Çərşənbələr dördə. Cəmlələr də olurdu.⁷⁶ Çərşənbə dördüdü də.

Şuriyə şeyirində deyir:

Çəkinməginən bu meydannan,
Dayan mənnən üz-üzə.
Bu meydana nə top lazıim,
Nə Zülfüqar, nə nizə.
Kök ayrılib şiyə, sünni
Niyə gəlibsziz sözə?
Qan yatırıb, qan qaldıran
Tümən, manat, şaha yaz.

Çünki bu qanı yatırdan da, qanı qaldıran da, barışdırıdan da, calaşdırıdan da hamısı tümən, manat, şahidi. Şiyələrin dediyinə görə, Novruz Həzrət Əlinin bir adıdi. Həzrət Əli həmən o Novruz günü xəlifəliyə keçib. Dördüncü xəlifədi. Ömər, Osman, Əbu-bəkir, sora Əli. Deyibdi ki, mən xəlifə əmimin, yəni peyğənbərin kürsüsündə gedib oturmaram. Ta gedib peyğənbəri ziyarət eliyib gələm. Gedib peyğənbərin qəbrini ziyarət eliyib gəlir. Qırmızı geyinib çıxıb taxda oturur. Ona görə yumurtaları qırmızı qızardırlar, qırmızı güllər alırlar əllərinə, bax bu şiyə təriqətindədi. Sünnilər də o bayramı keçirdir. (S.14)

10.

Nanay, tırınqı, elə şeylər adətən bayramlarda olurdu. Bizdə də bayram bir Oruşdux olurdu, bir Qurban bayramı, bir də Xıdır Elləz deyirdiy biz. Xıdır İlyas bayramı. O olurdu

⁷⁶ Cəmlələrlə bağlı sual verdikdə onların Göyçədə olduğunu söylədi, amma haqqında heç nə danışa bilmədi.

fevralın beşində, deyirdilər, Xıdır Elləzdi. Yəni dördünnən. Qovut çəkilərdi, qorğa qovulardı. Xıdır Nəbi bayramıdı. Orda da sözdər vardı, deyirdilər. Qovut çəkirdilər, yağnan ovurdular, südnən ovurdular, lavaşın arasına qoyurdular. Bizzə yuxa yoxdu, lavaşdı təndirdə. Bizzə sac olmuyubdu. Biz təndir lavaşı eləmişiy həmişə. Orda da sözdər deyilirdi. O vaxtı nənəm bükürdü, dürməy eliyirdi, söznən deyirdi ki, ala ye. Arada nənəm hirslənib deerdi:

Nəvəm yesin, qudursun,
Qulaxları dik dursun.

Xıdır Elləz qış yarı olanda, fevralın beşində, fevralın dördü, beşi, altısı, yeddisi o qovud çəkilərdi. Qovud çəkərdilər soram, nə bilim, halva çalardılar. Onnan sora yarma xəşili deyirlər, düyüdən onu hazırlayırdılar. Xəmir xörəyləri zad hazırlayırdılar. Onu da bayram kimi qeyd eliyərdilər, hətta qovudu belə sərirdilər. Ləyənə sərirdilər, qoyurdular çölə. Guya gəlib Xıdır Nəbi keçəcəkdi, onun əyağının atının izi düşəcəy bura. O da gəlir, bir pişiy tapdırır, deyir, ba, atnın izi düşüb. Pişiy keçib üsdünnən. Bu da insannarın inancıdı. (S.28)

11.

Böyük Çillə dekabrın iyirmi ikisi girir. Qırx gün Böyük Çillə, iyirmi gün də Kiçiy Çillədi. İki ayı getdi qışın. Martin iyirmi ikisi yaz gəlir. Xıdır Nəbini qəşəng keçirirdiy. Oxuyurduğ:

Xıdır, Xıdır, Xıdır Ellaz.
Bitdi çiçək, oldu yaz.

İri sözü vardı. Biz onda hər şeydən qourqa qovururdux. Qovururdux, iri tabaxlara yiğirdix qovurqanı. Dəstər vardı da, çəkmə dəstər. Əl daşı deyirlər, həm də dəstər deyirlər. Kırkıra deyirlər bəzi yerrərdə. Bında qovud çəkirdiy qarışix. Qarğıdalı, yemiş toxumu qurdurdux o vaxtı. Binnarı qatırdıx bir-birinə. Bizzət dağdağan kolu olurdu, üsdündə dağdağan olurdu. Kol, ağaş da belə. Bırda da var. Çöllərdə olurdu. Qoçaxlar yiğib gətirirdi. Meyvəsi olur da, toxumu. Oon da içi yağlı olurdu. O yetişir, saralır. Əvvəl yaşıł olur, yetişir olur sarı, dümsarı. Onu sarı vaxdı yiğirdix, gətirirdiy, onu da tökürdü bu qovurqanın içində. Onnan bir yerdə də dəstərdə, kırkırdə çəkirdiy, eliyirdiy qovud. Biz o vaxdı yekə tabaxlarda çəkirdiy. Onnan da sora qoyurdux qablarda. Kimisi suynan balı qatırdı, onu qarışdırıb belə noğala⁷⁷ qayırırdı. Kimisi pesok tökürdü, belə noğala qayırırdı. İndi qovuddan məndə var. Gösdərə bilərəm. Belə-belə qayırır da yeməy üçün da. Yumru-yumru. Bax qovud bıdı. Un kimi bir şeydi da qovud.

Bırada da eliyiriy. Dəstər var qonşuda, gətirib eliyirdiy. Qoyurdux yükün altına. Onu gündə bir az götürdüy. Məsələn, adam gələndə və yaxud özümüz, uşax, aylə həylə pesoknan, balnan qarışdırırdıx suynan. Qovud belə-belə qayırırdıx, iri-iri. Yeyirdiy da. Çörəy əvəzi də yeyirdiy. Elə adam olurdu, heç onu iyiyəndə tay çörəy yemirdi, yeməy yemirdi.

Küncüt qavururux bir tabax. Dəstərdə çəkiri. Olur belə un. Ona da qooud deyiriy. İlaxırda, Xıdır Nəbidə qayırırix qovudu. Kiçiy Çilləən beş günü gedəndə. (S.4)

⁷⁷ noğala – qovuddan düzəldilən yumrular, şirə qatılmış qovudun hissələrə bölünərək yumrulanması

12-19. ÇƏRŞƏNBƏLƏR VƏ NOVRUZ

Özümü qanannan dörd çərşənbə eşitmışəm. Dörd dənə çərşənbə olufdu. Deyirdilər abu ataş, xaki bad. Xaki bad indi dəyişiy deyirlər, xak torpaxdı, bad yeldi. O çərşənbələri eləmirdiy, əmə axırıncı çərşənbəni eliyirdiy. Bilirdilər, deyirdilər, bu çərşənbədi, onu bayram kimi eləmirdiy. Çərşənbələrin dördünü də keçirməy indi dəbə düşüb. (S.4)

13.

Biz o vaxtı axır çərşənbəni yaxşı keçirirdiy, Novruzdan onu yaxşı keçirirdiy. Dörd çərşənbə deyiflər. Birincisində təmizdiyi işi aparırdılar. Od çərşənbəsində də tonqal zad yandırırdılar. Hamısını yaxşı keçirdirdiy. Axır çərşənbəyi lap yaxşı keçirdirdiy. Dördü də olub bizdə, ama hamsını keçirtmirdiy. İlaxır çərşənbədən bir çərşənbə qavax ölü çərşənbəsi olurdu. Ona Ölü Təki deyirdilər. Ölü bayramı olurdu. Onu da kimin ölüüsü var idi, onnar keçirdirdi. Qalan adam da yiğilif gedirdi orya ki, böyüñ çərşənbədi da.

Burda Oruşduxda eliyillər, bir də Qurbannıxda. Biz də çıxıf onnara qoşulurux. Biz bircə Noyruz bayramında eliyirdiy. Onda hamı çıxırdı qəbirstanniğa, kişilər də gedirdilər. Orda Quran oxudurdular, sonra qavırsannişa gətirif şey zad bişirən olurdu, qavırsannişa gedənnərə paylıyırdılar. Halva çalan, nə bilim, nələr. İndi elə şeylər yoxdu, hamı evində eliyor. Yekə qazannarnan halva aparıf qavırsannıxda paylıyırdılar. Səməni də aparırdıx, göyərdif aparannar olurdu cavannara zada. Qəbrin üsdünə qoyurdular onu. Ehsanı da qəbrin üsdünə də qoyurdular, paylıyırdılar da. (S.11)

14.

Dörd cəmrə bayrama bir həfdə qalmış qutarmalıdı. Bir həfdə qalana kimi qurtarır. Bax, Ölü bayramı martin on ikisinə düşə bilər, on üçünə düşə bilər, dokquzuna, onuna, yeddisinə də, səkgizinə də düşə bier. Amma on dördünə düşə bilməz. Çünkü artıx bayrama bir həfdə qalana qədər o həll olunmalıdı. Bu il martin dokquzuna düşdü.

Ölü bayramında da, deməli, hər kəs öz ölüsünü gedir yad eləməyə. Orda mollalar da var, evdən şirniyyat da aparırlar, konfet də aparan olur, halva apan, kim nə isdəsə daa. Orda gətirif qoyurlar bir yerə, o qəbirisdanniğa baxan adam ordadı, yəni kim isdiyir çay qaynadır, çay içillər. Kimin ürəyi isdiyir şirniyyat götürə bilər, halva götürüb yeyə bilər. Mən atama-anama, sora nənəmə Quran oxutdururam. Mollanı bir-bir aparıram onların üsdünə, orda Quran oxutdururam.

Eləsi var ki, onun ölüsünün hələ ili çıxmayıb, bu, onlarda, deməli, Qara bayramdı. Bu Qara bayrama artıq o tədarükünü görür. Bozbaşını bişirir, dooğasını bişirir, şirniyyatını alır. Təxminən bilir ki, bunun bu günnərim qırx nəfər, əlli nəfər qonağı olacaqdı. Təzə ölüsü olan adamlar qəbiristannıxdan bir az tez gedirlər ki, qonağım gələcəy. Onları mən qarşılamalıyam. Başsağlığına gələnnər oturullar örəy yeyillər, çay içillər, Fatihə verillər. Onları çağırımlar, özdəri gəlir.

– A bala, burdan Urqiyyəgilə gedəy. Ordan da gedəriy Həsəngilə. Ordan da gedəriy Vəligilə.

– Ə, filankəs də var ee, ora da gedəy.

İndi bir ildə kəntdə dokquz nəfər, on nəfər ölən olar. Onun hamısına çatdırıa bilməz. Ən münasiblər kimdisə, ona gedirlər. (S.28)

15.

Noruz bayramına bir həftə qalmış bizdə Qara bayram deyilən bayram keçirilir. Qəbir üsdünə, ölü bayramına çıxırıx. Belə deyəy də, önlərin bayramıydı, yad eliyiriy. Onnan sora növbəti həfdədə bayram başdırıy. Bu adət-ənənə var bizdə. Yerli camaat Oruşdux bayramını, Ramazan bayramını götürür, amma bizimkilər yalnız Qara bayramı həmin vaxt götürüllər, Nooruz bayramının bir həftə qabax. Bu ordan gəlmə bir ənənədi. (S.9)

16.

Biz irəvanlılarda hər il ölü bayramı olur. Novruz bayramına bir həftə qalmış cuma axşamı, həftənin dördüncü günü biz çıxırıx önlərimizi ziyarət eləməyə. Ama bu aşağı baş qaraqoyunnular (kəndin aşağı hissəsində yaşayan qaraqoyunluları nəzərdə tutur – tərt.) Oruşdux bayramında çıxırlar. Bir kənddə iki dənə adət var, önləri gedif ziyarət eləməydə. Biz Novruzda çıxırıx, onnar çıxır Oruşduxda. (S.12)

17.

Əgər ölen adamın hələ ili çıxmayıbsa, ona mütləq ölü bayramı keçirilir. Evdə yemək bişirilir, halva çalınır, qəbirsənniyə aparılır, orda əlsiz-əyağsız varsa, olara verillər. Ümumiyyətlə, qoyullar bir yerə, yanı götürün. Halva götürün, ehsan demişəm. İndi ora azı yeddi-səkgiz molla gəlir. Çünkü adam çox olur. Mütləq hamı öz ölüsünə Quran oxutdurur. Ama kimin ki, yaşı bir ili bitmiyib, olar Qara bayram keçirir. Kəntdə kiminsə qara bayramı varsa, kənd əhalisi onu o bayramnnan çıxartmağa gedir. Elə olur ki, kənddə bir gündə bir adam yeddi-səkgiz evə getməli olur. Yeddi-səkgiz ölü olur, hamısına gedir, olara baş çəkir, ya çay içər, ya bir tikə yeyər, baş sağlığı verər. Ta artıx bu qara bayramnan qurtarar. (S.28)

18.

Novruz bayramında təzə il girəcəy. Axır təkdən qabaxkı cuma axşamı gedirih qavrısdanniğə. O birilər (yerli camaatı nəzərdə tutur – tərt.) də Oruşdux bayramında gedir. Mən onnara dedim ki, bu nətəəri olur? Həmi deyiriyy, başınız sağ olsun, həm də bayramın mübarəy. Siz niyə qarışdırırsınız Oruşduğu? Dedilər, bizdə elə ədət düşüfdü. Biz də eyni gündə eləməli döyülüy. Bayramnan bir gün qabax eləməliyyiy. (S.10)

19.

Bu bayramların, xanım (bizə müraciət edir – tərt.), bir neçə dəfə belə adını dəyişməyində adam şübhəyə düşür. Bax, bu Novruz bayramına biz uşağ olanda Əli bayramı deyirdilər. Ayın iyirmi ikisi günü Əli qırmızı geyinif taxta çıxarılan gündü. Əli hakimiyyət başına keçif. Ömür boyu biz onu Əli bayramı eşitmışiy. Sonra Şıxəli Qurbanov gəlif Bahar bayramı elədi. İndi də Noyruz bayramı deyillər. (S.6)

20-21. BACA-BACA

O vaxtı evlər qırıçasız oluf. O baja-baja da elə onnan yaranıf e. O vaxdı belə evlər olmuyuf, hamısı ev damı oluf. Ev belə kümbəz kimi tikilirdi ki, tüsdünü çəhsin. Bir növü peçin turbası kimi. O ev damının üsdünə ağacı belə qoyurdular. Belə-belə yiğayığa gəlirdilər. Yiğilirdi, həm də gümbəz kimi olurdu. Ev damında təndir qayırdılar cörək bişirməy üçün. Onun tüsdüsü ordan çıxırdı. Çıxfı ordan, o bajadan torba sallıydılar bayramda. Onçun ona baja-baja deyirdilər. Torbaya da nə qoyurdular? O vaxtı da ən baş gedən şey, ən yaxşı şey yumurta hesav olunurdu. Onda qanmıldız da, bu findıxdı, qozdu, şabalıtdı, konfetdi, onnan da bahadı. Evə gələndə anam soruşurdu, kim sizə yumurta

verdi? Deyirdiy, filankəs, filankəs. Torbanı çekəndə bilirdiy də, bura kimin evidi. Deməli, ən yaxşı sayılıf-seçilən, yaxşı adam bizə yumurta verən idi. Yumurta da heş nəymış, sən demə. (S.28)

21.

Bizdə konkret günü varıydı. İyirmi biri günü bizdə “Babajaba” olardı. Uşaxlar baja gəzərdi. İyirmi ikisi günü tezdənnən camaat qəbirisdannığa gedərdi. Guya ki, ölüün hakqını verəy, sonra gələy, yeyəy-içəy də. Halalımız olsun. Gedif ölüyə Quran oxutdururdular, molla gəlirdi ora. (S.6)

22-23. NOVRUZ FALLARI

Bir Noyruz qızdar yiğilib gəliflər hamısı bizə, burya. Burda ləyəndə su qoyullar. Təmiz su olsun gərəy. Gərəy qız uşağı gedə o suyu gətirə, təmiz ola. İçinə iynənin başına pambığı doluyuf sahıllar. İki nəfəri fikrində tutursan. Ya qızındı, ya oğlundu, ya özünsən. Axırı görəh hələ bu iynələr gəlif ortada bir-birinə çatsa, deməli, onnar da bir-birinə çatajax, çatmasa yox. Bərdəliləri də ermənilər qovuf, onnar da gəlif, burda olullar. Bir mament Bərdiyə zada atdılar axı. Həə... Burdan da təzə bir gəlin gəlif, üç ayyıdyı, dört ayyıdyı. Qaynənəmin əmisi qızı gəlin gətirif, bunu da gətirif qoyuflar bura. Axırı ki, hamı atdı, kimisi çatdı, kimisi çatmadı. Arifəydi gəlinin adı, ikisini də bu atdı. Başına pambıx doladı, atdı suya. İynələrin də biri suda o tərəfə getdi, biri bu tərəfə. Dedi ki, mən buna inanmırıam. Niyə? Dedi ki, Mahirnən özümü tutmuşdum, biz də evlənmişiy axı. İnanırsan, heş bir ay çəhmədi, ayrıldılar onnar. Bunnara dedim, aaz, o, iynə atanda suda hərəsi bir tərəfə getdi. (S.11)

23.

Qənirə (Rahilə) Məmmədova: Suya düymə atif bayatı oxuya-oxuya çıxartmax variydi. Bunu ilaxır çərşənbədə axşam eliyirdilər. Hə, o bayatı nə gəlsə, oyuydu da. Birində Göyçədə olanda anamın dayısı qızigilə yiğilmiş hamımız, mən də qız uşaşıyam. Amma mən böyük bajımnan qorxuram da. – İndi Bakıda olur. – Onnan qorxuram ki, deyəjək ki, bu da yerinnən yengə qalxıb⁷⁸, bu da gəlif. Bu dəfə mənnən balaca bajım da gəldi, Qəmər. O, elə-belə gəldi. Buna dedilər ki, get su gəti. Qəmər də getdi, su gətirdi. İndi bir-bir bayatı oxuyullar. Mənimkinə eşşək çıxmışdı yadındadımı? (Sürəyya xalaya müraciət edir – tərt.)

Sürəyya Əliyeva: Bunu (Qənirə xalaya işarə edir – tərt.) kəntdən Vidadi adında bir oğlan isdiyir. Onnarın da, irağ üzün-nən, eşşəyləri də var, ulağları. Buna çıxdı ki:

Əzizinəm, nə dən var?
Nə ulax var, nə dən var.
Dəyirmana getməyə
Nə ulax var, nə dən var.

Deyirdiy, aaz, sən gedənə kimi ulax da öləjəh, nejə olajax. Bu, o həyətə getmədi, amma yazığ hara getdisə, kasiflixnanca ömür sürdü. Elə oxunana uyğun oldu.

Qənirə (Rahilə) Məmmədova: İndi hamı düyməsini suya atıfdı. Qızdar manıa ajıxlardılar ki, təkcə sən qalıfsan Qəmər də hələ ikidə-üşdə oxuyurdu, uşaşıydı. Bunun heş nəyi yoxuydu suya atmağa. Qəmər bəyax düyməni belə çəkif qırdı, atdı suya. Nə qədər güldüy. Surayya dedi ki, bax, bəyaxdan sən Cəmilədən qorxa-qorxa gəlirdin. Qəməri görürsən, düyməni kəsdi, atdı.

⁷⁸ yerinnən yengə qalxıb – yerindən təzə qalxıb, azca böyüyüb

Sürəyya Əliyeva: Bayatıyı kitafdan oxuyurduğ. Bayatı kitafi variydi da. Birinə verirdilər, oxuyurdu. Mənim bayatımı sən oxuyurdun, səninkini o birsi oxuyurdu, kimə düşsə. Baxt açırdın da. O kitafnan baxt açırdın. Orda nə çıxsa, onu oxuyurdun da. (S.26 və S.11)

24. SƏMƏNİ

Buğda çirtməyə başdıyırı, göyərməyə başdıyırı. Onun başının üsdündə otururdular:

Əziziyəm səməni,
Gəzəy çölü-çəməni.
Bayram aşını dəmlə,
Gələcəm, gözlə məni.

Bəzən deyirdiy:
Gəlməsəm, gözlə məni.

Nənəm oxuyurdu. Nənəm təxminən 1897-ci təvvəllüd iydi. Yəni o erməni-musurman davasını bütün acılarını görmüşdü. Həm beşinci ili görmüşdü, həm on səkgizinci ili görmüşdü. Məşəkqətdi bir həyat yaşamışdılar onnar. (S.28)

25. BAYRAM TOYLARI

Bayram toyu çalınırı, camaat hamsı gedirdi. Arvat-kişi bölgüsü, bizdə o bölgü olmuyufdu. Biz tərəkəmə camaatiydiğ. Arvad-kişi hamısı toya gedirlərmiş, çevre vurub otururlarmış. Orda həm oynuyardılar, həm dəli oynadırdılar, şənnənirdilər. Bayram toyu açığ ərazidə olurdu. Həm də Noruz bayramıdı, qarın-marın, əl-ayağın çəkilən vaxdıdı. Kimsə evinnən nəsə gətirərdisə, orda böyründəkinnən bölüşüb yiyrərdi. Yəni camaat

bir növ şadlanırdılar. Demirəm, o vaxdı biz şirə bilməmişiy, elə unnan evi ağardıllarmış. Bariya un zad atırlarmış ev ağ görün-sün, nə bilim, olan-olmazdan da bişirirlər, eliyirlər. Hə, bayram toyudu, a bala, gedəyin, bir əz də toya baxağın. Uşaxlar gedir, böyühlər gedir. Zurna çalır, kəndirbaz da oynuyurdu, sim pəh-ləvannarı da oynuyurdu. Kəndirbaz deyirlər bizdə, o sim pəhləvanı soradan dedilər. Əslində əsil adı kəndirbazdı. Belə, yanı o bir həfdə ərzində güləşərdilər, güştü tutardılar belə, acliq olsun, kef olsun. Ac da olsalar, keflərinən qalmayıflar. (S.28)

26. QƏDİR TUTMAQ

Qədir tuturdux səhərə kimi. İlaxır çərşənbədə, Novruzda. Bizim orda böyük bir yerimiz varındı. Allah lənət eləsin erməni-lərə. Qaldı ermənilərə. Yığılırdıx, gedirdiy ora. Gecə də qalırdıx orda, deyən-gülən, toyçu gedirdi. Bı (yoldaşını göstərir – tərt.) da nağaraçı, xanəndə olub vaxtında. Cavannar yiğisirdi gedirdi, çalırdı, oynuyurdu. Gecə də qalırdıx oralarda. İndi həylə olmur. İndi əshi ayrı zamanadı, bala. İndi həylə şeylər nə gəzir. Heş yatırdıx, heş yorulurdux? Bilirdiy ki, biz yornux⁷⁹ nəyə deyirlər? Elə səhərə kimi hakısha deyirdiy. O deyirdi, mən kəsirdim. Mən deyirdim, o deyirdi. Deeee düzülürdüy. Böyük halayçı⁸⁰ tuturdux, belə böyük, yekə meydan. Hammı deyirdi. Hamı da bilirdi. Qız, gəlin, oğlannar, uşaxlar düzülürdüy bir yerə. Qarışırdıx bir-birimizə. Bir oğlan-bir kız, bir oğlan-bir kız. Bir dənə o gecədə tuturdux qədiri. Bir gecə yatmirdıx. Səhərə

⁷⁹ yornux – yorğunluq

⁸⁰ halayçı – dairəni nəzərdə tutur.

kimin oyağ olurduğ. Bı qədirdə də, o kef qədrində də.⁸¹ Yamırıdx. Səhərə kimin oynuyurdux.

Səhər ki oldu, durdux, yeyirdiy, içirdiy. Bilirdiy ki, böyün axşam qədir tutasıyix. Böyün hamımız sözdəşmişiy. Sözdəşirdiy da hamımız bir-birimiznən ki, kim kimiynən gedəcəy. Dəsdəynən gedirdiy.

Gedən yerimiz vardı da orda. Oralarda belə qəşəng imarətdər vardı, tarixnən yazılı şeylər vardı. Belə gözəl daşdar vardı. Üsdündə böyük-böyük şikillər. Həylə bir yerə gedirdiy. Əmoğda da vardı. Ora gedirdiy. Neçə mərtəbə. Qırx pilləkanı vardı. Keçi kimin o pilləkanlarda çıxırdım. Binanın adı Vəngdi. Durur da indi bu saat. Albanlardan qalan şeydi. Başdiyırıdğ qədir tutmağa. Səhərdən dururdux gələn sabaha kimi, bir sutka. Ora yiməy-işməyi evdən aparırdı. Başdiyırıdix yallı gedirdiy. Çalannar aparırdıx da, indi xanəndə deyirlər. O vaxtı elə çalqıçılardır deyirdiy. Haxışda gedirdiy, gülümey də var idi. Haklıdanı bırdan yapışındıx, düzülürdüy qırx nəfər, otuz nəfər. Eləsi olurdu iyirmi nəfər, eləsi olurdu ta da çox. Birin mən deyirdim haxışda. Mən kəsirdim, o deyirdi sözün, bayatisin. Əlimizi tuturduğ bir-birimizdən. Haxışda deyəndə belə çapan zad çalırlar. Ötürürdüy, çalırdıx, genə tuturdux. Ötürürdüy çalırdıx, genə tuturdux haklıdanı. Hamı bilirdi. Oğlannar da bilirdi. Hərə bir kəlmə deyirdi. Bayatı deyirlər da.

İki cərgə düzülürdüy. Biri o yanda, bu yanda:

Bənövşə, bəndə düşə,
Bizdən sizə kim düşə?

⁸¹ Bı qədir dedikdə Ramazan bayramındaki Qədir gecələrini, kef qədri dedikdə isə İlaxır çərşənbədə oyaq qaldıqları gecəni nəzərdə tutur.

Biri bu tərəfdən keçirdi o tərəfə. Uduzannar olurdu. Hansı dəsdə uduzurdu, o biri dəsdə ona güc gəlirdi. Bizzən sizə kim düşə? Deyirdi, filankəs. Bu yannan da biri deyirdi:

Bənöösə, bəndə düşə,
Sizdən bizə kim düşə?

O yannan da biri gəlirdi. Onda iki dəsdə üz-üzə, aralı dururdux.

Ama haxışdanı belə kruqum dururdux. Min haxışda bilən adam, indi yadıma biri düşsə. Öz də baş çəkirdim e, başçılarıydım. Baş çəkməy nədi? Başda dururdum. Mən deyirdim, sora hamı deyirdi. Ba haxışdaan bir cümləsin sən didin, yerdə qalan xornan diyir, "haxışda". Düzdümü? Hə, həylədi. Sora sən ikinci cümləən diyirsən. Bular genə diyir, "haxışda", əl çala-çala. Bir yerdə hamısı. Sora üçüncü, sora dördüncü. İndi sənnən sora o birisi deyir. İkinci mən deməliyəm heləmi? Üçüncüün Qəzənfər dayı diməldidi. Belə fırlanırıx. Fırlananda da başını biri deyir, məsələn, hamımız deyiriy, "haxışda". Sora genə başını o deyir, genə hamımız deyiriy, "haxışda". Elə deyirdiy ki, elə deyişmə kimin çıxırdı. (S.4)

27.

Həsən addı bir kişi haxışda dedikcə qızdar əl çalır, deyir: "Həsən əmi, sən bilirsən." Bı yadımda qalmışdı. O qədər söz deyir ki, yadımdaydı hamısı. Kişi deyirdi haxışdanın başını. Yalliya yapışanlar da deyirdi: "Həsən əmi, sən bilirsən, haxışda." Yanı hamısın sən de da. Haxışdanı o vaxtı arvad, kişi hamı bilirdi. (S.3)

28. CAMİŞQIRAN

Camışqıran aprel ayının on üçündə olur. Sevinillər ki, yaz gəldi, əkinim olacəkdi, camışdar, öküzdər hazırlıdı. Yaz əkininə hazırlaşıllar. Nəysə, Allahın yolunnan çıxmış bir iş tuturlar. O da qar yağıdırır, üş gün, dörd gün. Camışdar qalır damda, qırılır. Ot qutarır, yoxdu ot. (S.14)

29-30. QORABIŞİRƏN

Qora bişirən yayın ortasıdı. Qarının keçilləri aprelin beşində olur. Qarının çəpişdəri onda ölü soyuxdan. Oon əməlli şeiri var. Yadımda qalmayıb. (S.4)

30.

Qorapişirən avqust ayıdı. Qorabişirən döyüll, o da qora yetirəndi. Elə bütün qoralar, bax, üzümün qorasıdı, bütün qoraların hamısı avqustda yetirir. Meyvaların çoxu, kal meyvalar avqustda yetirir. Qorayetirən elə avqust ayıdı. Avqustun onun nan, beşinnən sonra day hamısı başdırı yetirməyə. Ən çox da qora, üzümün qorası da deyillər ona. (S.11)

31-33. QUYRUQ DONDU

Quyruğ doğur da dəən var, dondu da. Quyruğ donur, yanı ki, uje soyuxlar düşür. Heyvanın quyruğunu soyanda görürüsən ki, bərkileyir, donmağa qarşı gedir. Ona görə də quyrux donurdu, doğurdu yox. (S.6)

32.

Quyrux doğdu deyirlər, dondu deyil. Göydə bürkü vaxdı, bir də çox maroz vaxdı göydəki ulduzdar görükmür. Lap hündürdəki üçü belədi, üçü belə, biri də belə (ulduzların düzülüşünü izah edir – tərt.). O payızın mülayim vaxtındakı bürkü yoxdu? Qışın da vaxtı hələ gəlib çatmayıbdı. O avqustda olur. Bir də baxıllar avqustda, o quyrux görükür, ulduzun quyruğu görükür, quyrux doğdu. Ulduzların quyruğu görükür.

Məğrurluğ eliyib usdadam demə,
O hansı bağmandı, bağı yeddidi?
O ağaşda bir quş yuva salıbdı,
Çarpaz sinəsinin tağı yeddidi.

(O quş insanın ürəyiidi. Bağman da insanın beynidi. İki qulağı, iki burnu, iki gözü, bir ağızı, yeddi elədi?)

Bir ali məclisdə var yeddi sağı,

(Ali məclis göyüdü. Quyrux doğanda göydə altı ildiz var, üçü bir tərəfdə, üçü bir tərəfdə, ortada da quyruxdu. Bürkü olanda, şaxda da olanda görükmür. Avqust ayında, quyrux doğanda göy təmizdənir, onda görükür.)

Dolanır, dövr edir, yox əl-ayağı.
Nə pilitəsi vardi, nə də ki yağı,
Şölə verən şüx çıraqı yeddidi.

Onun gərdişində bir ajaləng⁸² var,
Aləmə əyandı, görünür aşkar.
Bir kasa içində on dörd rəng var,
Qarası yeddidi, ağrı yeddidi.
(Gecəsi yeddidi, günüüzü yeddidi.)

⁸² Bir ajaləng var – bir azca ləngiyir, dayanır.

Ələsgər, sözlərin de, mütəssildi.
Nə oldu dəhannan suyun kəsildi?
İl uzunu o nə çahar⁸³ fəsildi
O hansı bağmandı ki, bağı yeddidi?

(Bel onurğasının, başa gələn sümüyün qabırğaları yeddi-di. Yetim qabırğanı saymırlar, güdəyi.)

Firar məclisdə var, yeddi sağı.
Dolanır, dövr edir, yox əl-ayağı.
Nə pilitəsi vardı, nə də ki yağı.
Şölə verən şux çıraqı yeddidi.
(Şux çıraqı həmən o quyruxlu ulduzdu.)

Ələsgər ərz eylər, ariflər qana,
Üç ayda, dörd ayda o gəlir cana.
Lətifdi xörəyi, qarışır qana,
Heyif, ismi doğrulara düşmandı.

(Ələsgər ərz eyliyir ki, ariflər qana. Ariflər qanır bunu. Üç ayda, dörd ayda o gəlir cana. Üzümdü üç aya, dörd aya gəlir. Lətifdi xörəyi – çaxırdı. Axı onun ismi bizə ziyandı. Heyif, ismi doğrulara düşmandı – doğrular da peyğəmbərdi, imamdı). (S.14)

33.

Bizdə quyrugъ doğdudu. Çünkü həmin vaxd səmada quyruxlu ulduz görünür. Quyrux dondu söhbəti, yaylaxda guya quyruğu qoyursan, guya quyrux donur. Amma əslinə qalsa, belə deyil. Əslinə qalsa, avqustun beşində olan hadisədi. Avqustun beşində yay yarı olur. Xıdır Elləzi niyə qarşılıyırıq fevralın

⁸³ çahar – dörd

beşində? Elə on beşində qəbul eliyərdiy da. Qış yarı oldu. Burda da yay yarı olur. Avqustun beşi deyillər, quyrux doğdu, yəni səmada görünür oldu. Artıx sərinnəşmə başdırır. Necə ki, fevralın beşindən sora hava artıx isdiləşməyə doğru gəlir. Soyuxlar pik nöktədən düşür aşağıya. İsdilər də avqustun beşinə kim qalxan xətnən gedir, artıx orda enmə başdırır.

Bizdə deyirlər ki, Xıdır Elləzə qədər olan soyux Xıdır Elləzdən sonra görünməz. Xıdır Elləzə qədər olan vaxt ilin ən soyux vaxdardı. Buna deyirlər, qışın oğlan çağrı. Yayda həmin quyrux doğdu hak-hesabı da, bax həmin o söhbətdi. Quyrux doğduya qədərki vaxt da yayın ən qızmar çağrıdı. Sonra isə enmə gedir. (S.28)

34-35. QURDAĞZI BAĞLAMA DUASI

Hardakı mal-heyvan itib, birinci onu soruştursan. Gələn adamnan soruştursan ki, malın harda olar? Məsələn, bu ərazini isdinad verir. Sən də bu bıçağı qoyursan qabağına. Yaxşı olar ki, üzü qibləyə, bax belə, oturasan. Ancaq qatdamalı bıçağ olmalıdır. Bu Quranın Şəms surəsidi, bax, görürsən, yeddi ayədir. Deməli, o yeri xəyalən nəzərdən belə keçirisən. – Hər yeri bağlamağ olmaz, Allahın heyvani var. – Bir əz də geniş götürüsən, ki, mal tələf olmasın. Elə ki, xəyalının keçirdin, bax belə, “ufff” nəfəsini çəkirsən. Nəfəsi çəkdin, nəfəsi verməy olmaz. Başdırırsan “Bisi-millahi Rəhmani Rəhim və Şəmsi züha...”, amma nəfəssiz oxuyursan, ürəyində oxuyursan, içəridə qalır. Gətirirsən, axırda oxuyursan ki, “Və nəfs və ma əba ha” diyəndə bağlıyırsan. Bu bıçağı aparıb qoyursan elə yerə ki, əl dəyməsin. Əlində bıçaxla gedəndə suyun, arxin üsdünnən keçməy olmaz. – Bunu Tacirə də vermişəm, göynüklü Tacirə. Deyir, mənim malımı neçə dəfə canavar yeyirdi. Hacı, havax ki, malım qalır, sən bağlıyırsan, gedirəm, deyir ki, tapıram. – O malı itən adama deyirəm ki,

tapanda gəl maa denən, ya zəng elə ki, gedim bıçağın üçünü açım. Piçağı ona verməy olmaz qəti, özün saxlıyırsan. Bıçax da gərəy pak olsun da. Bəzən elə adam var ki, bıçaxla toxlu kəsir, mal kəsir, toyux kəsir, o, salavatı bilmir. Gərəy onu yuyuf salavat verəsən. "Allaha məsəlli əla Mühəmməddin və ali Mühəmməd" deyirsən ki, pak olsun. Xalxin malı qalib çöldə. Piçağı örtüf qoyuram bura və evdə tapşırmışam da, bilirlər ki, bu bıçağa əl dəyməy olmaz. Həə, gecənin bir vaxdında tapıllar, o saat dururam, açıram. Oxuduğum axırıncı ayədən yeddinci ayədə üfürürəm ora. Üfürməynən də bərabərdə bağlıyram. Amma gərəy bunu bağlıyanda möhkəm sixasan ki, bu dəqiq otursun. Yəni bıçağın ağızı açıx qalmasın da. Onda qurd gəlib orda heç nə eliyə bilməz. Atam rəhmətdiy eliyərdi. İndi mənə gəllillər. Kəntdə hamı bilir də. Bunnarın özündə də mal-heyvan qalandə deyillər. Amma gərəy tez deyə. Deyirəm, bir-iki saat gəzdin, tapmadın, de ki, vaxtında bağlıyım. İndiyə qədər nə qədər bağlımişam, hamı gedif malını tapif, sağ-salamat, yanı xəsarət olmuyuf. Deyir ki, qurdun ağızın bağla. Qurdağzı duası deyirlər ona. (S.22)

35.

Mal-heyvan çöldə qalandə qurdun ağızını bağlıyırdılar. O vaxt çıxbı otururdular arvatdar: "Qurdun ağızını bağladım. Mən bağladım, sən də bağla." Qoca arvatdar oxuyurdular. Heyvan tapılannan sora gedirdilər, deyirdilər, qurdun ağızını açırdılar, yazıxdı. (S.28)

36. ŞİRİNLİK DUASI

Görürsən ki, qız isdiyir, valideyinnər biz az tərəddüd eliyir, verməy fikirrəri yoxdu. Mən də ora birbaşa müdaxilə

etmərəm. Görürəm məqsədə uygunnuğdu, arada o qədər uyğunsuzduğ yoxdu. Ona görə də bir qələm çalıram. Gedirlər ikinci dəfə. Deyillər:

– Xoş gəlmisiz. Gələn ayaxlarınız var olsun. Qızı sizə verdim.

Duanı özümdə saxlıyıram. Vaxdı gələndə atıram suya, su aparır. Axar suya atıram. Gün dönənə qədər, saat birə qədər təxminən, atılmalıdır suya.

Bir kəsin qəlbində pak olsa ürəy,
Haqdan hasil olar, etdiyi diləy.
Allah öz dosduna eləyər köməy.
Qoymaz qala intizarda inşallah.

Allah pak qəlbiləri sevir və onun dualarını qəbul eliyir.
(S.22)

37. HƏMZAD DUASI

Elə adam var ki, uşağ olsun isdiyir, amma həmzatıldı. Uşax olur, ölürlər. Qalması mümkün deyil. Görürsən, həmzatdı biri gedir, anıya öz həmzadını tökür. Bunun uşağı doğulur ölürlər, doğulur ölürlər. Bəlkə də beşi, altısı elə olannan sora deyilər, səndə həmzad var, get, dua yazdır. Onu ən ağır mollalar eliyir. Mən onu işləməmişəm, Allah yalan danışan adamın başına daş salar. Həmzad duası var, yazıllar, uşağ olur. Mən ona baxmamışam, o işnən məşğul olmamışam. (S.22)

38. GÜLLƏBATMAZ DUASI

Gülləbatmaz duası vardı, müharibiyə zada gedənnərə yazılırlar o vaxd. O vaxdı yazılırlar bir yanı balalı inəyə, bir dənə öküzə. O çox çətindi, onu deyim sənə kim yazır. O rəhmətə

getdi. Bərdənin axundunun atası yazırıdı. Risqə getməy olmur da, bir əz çətin məsələdi. (S.22)

39. BAĞLAMA DUASI

Yevlaxda Cəlilin bacısı qızı ərə gedib. Bağlıyıflar, qılılı da təxminən neçə illərdən sora tapif aşdılar. Ona kimi uşağı olmurdu. Onnan sora, həmin vaxdan sora həmin qızın bir və ya iki övladı oldu. Uşağı olmasın deyə bağlamışdır. Elə insannar var, bağlıyıllar, atıllar. Yəni elə bir şeylər eləyillər ki, ömrü boyu oğlan ona yaxın gedə bilməz, mümkün deyil. (S.22)

40. CANAVAR DİŞİ

Canavarı biz müqəddəs biliriy. Məsələn, bizdə onun yağı, qurd yağı çox pis bir cadudu. Eyni zamanda onun köpəy dişdəri çox qiymətdidi. Canavarın köpəy dişini üzərində gəzdirdən adamın sözünün qabağına söz qoyulmur. Onun sözünün kəsəri olur. Onun köpək dişdəri ki var, çox qiymətdidi bu günlərim. O vaxt onu mənnən birini dörd yüz manata isdiyirdilər. Onu bu Rusiyada olannar daha çox gəzdirillər, qızıl sepə salıb asıllar boğazdarının. Bir növ talisman kimi. (S.28)

41. CADU

Cadu, piti, pis əməl, elə onnarı da mən də eşitmışəm. Bu kəntdə heyłə biri vardı, heyłə o işdərə baxırdı. Ölümünə bir əz qalannan sora gecə-gündüz uluyurdu it kimi. İt kimi uluya-uluiya bu kəntdən apardılar. Onun aqibəti olur. And olsun Qurana, o işdərnən məşğul olana iki dünyada da yer yoxdu. (S.22)

42. İSTİXARƏ ETMƏK

İstixarənin qaydası budur ki, üç dəfə olunar. Həfdənin ikinci günü, tək günü, cümə axşamı və cümə gündəri olunur isdixarə. Deyir ki, məsalən, oğluma qız alıram, ya qızımı ərə verirəm və yaxud da bir səfərim var, Haca, Məşədə, filana. Ya bir ticarət üçün gedirəm, bax gör nə təhəridir? Mən baxıram, nəticəni ona deyirəm, olduğu kimi deyirəm. İndi hər adamnan işim yoxdu da. Əyər mən o işə baxsam, evdən çölə çıxamram. Yaxın bildiyim adamnara, dosda, tanışa eliyirəm ancax. (S.22)

43. TASQURMA

Cəyirli kəndində atamnan Adəm bir yerdə işdiyirdilər. Adəm Cəyirli kəndində havalanmışdı. Deməli, gecə yatan kimi deyir, gördüm, toy qapıya gəldi. Toy qapıya gəldi, çalırlar, bir nəfər də qız. Deyir, mən bu qızı vurulmuşam, özü də erməni qızıdır. Deyir, indi toy qapıya gəlib, mən deyir, gedirəm. Düşüb buların qabağına, oynuya-oynuya gedirəm. Bir vaxt ayılarım ki, Çayqaraqoyunnun qəbirstənniyindəyəm. Orda deyir, noğul-nabat səpillər, ciblərim doldu. Baxıram, hamısı peyindi də. Artıx bu tam dəlidi. Deyir, çox şey elədirlər ki, bunu nağayrax. Axırda dedilər ki, bu Gülöşə tərəf var, orda bir molla var, Nəcəf təhsili alif. O sağalda bilər. Deyir, dədəm getdi, gətirdilər. Bu, deyir, danışdı, elədi. Deyir, dədəmnən danışdı:

– Bir yanı balalı camışa sağaldacam. Deyir, dedi ki, maa iki-üş nəfər qolu qüvvəli adam gətirin. Bunun qolunu-qıcıını möhkəm tutsun.

Bu olmuş hakq-hesafdı ha. Bu adam atamnan işdiyif, özünün başına gələni danış�. Deyir, bu böyühlüydə bir boşqab, içi də dolu su. Deyir:

- Dikqətnən suya bax.

Bu, deyir, başdadi oxumağa. Oxudu-oxudu, aha, gördüm deyir, gəlirlər. Gənə o toy camaatı, həmin o qız. Mənim gözümə görünən qız, özü də maa əl eliyir. İndi bu məni çağırı, mən nətəəri getmiyəm? Çırpındım-çırpındım, bular deyir, bərk tutub. Saxlıyammadılar. Bayax deyir, coşdum. Nəysə, mən dedim ki, yox, mən gedirəm, alınmadı. Anam, deyir, əyaxlarımı qucaxladı, öpdü, ağladı, elədi. Məni tut ağacına möhkəm sarıldılar. Onnan sora gənə diyir, həmin boşqab, həmin şey. O oxuyur, deyir, olar gəlib, çağırıllar məni. Həmin hadisə, gecə gördüyüüm yuxular, genə də həmin şey mənim ağlımdadı. Nə qədər, deyir, dartinmişam, kəndir qolumun buralarını kəsib, qanı axır. Oxudu, deyir, o qız çağırıldı, olar çağırdılar. Hannan-hana gördüm, su, deyir ki, bulanmağa başladı. Yavaş-yavaş çəkildilər. Onnan da, diyir, mən yatdım. Bir də sabahsı gün günorta oyandım. Gördüm quş kimiyyəm, yaxşılaşmışam. Deyir, o qada-bala mənnən getdi. Bir də görmədim, diyir. Bir də elə şey mənim başıma gəlmədi. Amma bu, olmuş hakq-hesafdı. (S.28)

44. OVSUNÇULAR

Ovsunçular gəlirdilər. İlan da gətirirdilər. Adətən, sancıyan ilannardı, qızıl ilandı. Deyirdilər ki, a bala, çöldə-bayırdı əkindəsiniz, biçindəsiniz. Gəlin sizi ovsunnuyum, ilan sizi çalmasın. O ilanı gətirib belinnən keçirirdilər. Sora deyirdi:

- Ağam Həzrət Abbas eşqinə, sol sinəsinə bir dil çal.

İlan dil çalırdı.

- Anamız Fatimeyi-Zəhra eşqinə, sol ciyninə bir dil çal.

O, mahnı oxuyurdu. Yelmarım deyirdi, Şahmarım deyirdi. Belə sözdər deyirdi. Belinnən hərriyif götürürdü, bir də gətirirdi ciyninnən, əlini belə qaldırırdı, indi sağ ciyninnən aparırdı:

- Ağam Həzrət Abbas eşqinə, bunun sağ çiyinə bir dil çal.
İlanın başının sıxan kimi ilan haça dilini çıxardır, qaytarır. Güyə ki, ta ilan başa düşdü də, məni qoruyur. Guya ki, sağ tərəfdən təhlükə olmayıcağı. Deyirdi:

- İmam Hüseyin eşqinə, bunun başına bir dil çal.

İlan da dil çalır. Ovsunçular kənardan gəlirdilər, buranın adamı döyüllər. İlanın torbası var özünün, ona salıb gətirir. O ilan çalan ilan döyük kü.

Mən özüm qardaşımnan oturmuşdum. Ovsunu gəlmışdı. O, mənnən böyüdü. Gördüm kü, bu nömrə işdədir. İlan nə qanır ee, məni ovsunnuyur, yoxsa yox. Dedi ki, mən ovsunçuyam. İlanı da çıxarif. Gördüm ki, yekə bir qızıl ilandı. Maa didi ki, gəl səni ovsunnuyum. Dedim:

- A kişi, lazım döyük valla. Mən havax çıxacam qapıdan, məni ilan vura. Çöldə mənim nə işim var. Çöl-bayırdə böyü qardaşımı. Bu böyü qardaşımı ovsunnuyun, mən də baxıram.

Kişi qurtardı, bir-iki manat da pul verdim. (S.28)

45. ÇƏKMƏ AŞI

Ermənistanda biz düyü almazdım. Buğdanı qaynadırdı mamam, pörtdədirdi, damın üsdə belə süfrələrə sərirdi, bir tay buğdanı. Sərib qurudurdux, quruyannan sora əl kirkirəsində çəkirdilər, yiğirdilar belə çuvallara. Düyüünü əvəz edirdi, onnan çəhmə aşı da olurdu. Soralar düyüdən də eliyirdilər.

Əvəliydən doğruyursan. Bir də ələyəz pencəri var orda, Dərələyəzdə. Soğanı ətdi zaddı qovurdun. Ələyəzdən, əvəliydən xeyli doğruyursan, daddı olsun. Onnarı da doğruyuf tökürdüm, bişənə yaxın düyüünü də tökürdüm. Bir isdəkan düyüyə iki isdəkan su töküryü çəhmə aşında. Nəfərə baxır da

indi. Məsələn, neçə nəfərsən, dört nəfərə dört isdəkan düyü bəs olur, nəfərə bir isdəkan. Qəşəy orda vam xodda dəm alırı, qovurmali zaddı çəkirdim qablara, yeyirdiy. (S.21)

46. YARMA XƏŞİLİ

Yarma xəşilinə buğdanı kirkirədə çəkirdilər. Buna bugda çəkəndə kirkirənin boğazının buğdanı çox tökürsən. Onun boğazının buğdanı az tökəndə onu çox əzir, onu un şəkiliinə salır. Qovud şəklinə salır. Yox, çox tökürsə, firriyırsan, sürətnən firriyırsan, onda buğdanın bir əz üzünün qabığını götürür. Üzünü bir əz təmizdiyir, sora onu ələyə vururlar. Onnan sora onu dəmniyillər. Onnan aş da eliyillər, xəşil də eliyillər. Yarma xəşilini, adətən, yağnan yeyillər. Ona şirni çox vurulmur. Onu sarımsax-qatığnan yeyillər, çünkü yağlı olur. Sarımsağ-qatığ onu neytirallaşdırır. Amma adı xəşili yağnan, bəhməznən eliyillər. Onu şirinlə yeyillər, amma yarma xəşilinə, naabarod, acı şey vurursan. (S.28)

47-48. SULU ƏRİŞTƏ

Ərişdəni eliyirdilər. On arvad yiğışırı, bir tay unun xəmirini qatırdılar, kəsirdilər, ayırrıdılar, dəsdəliyib asırdılar, qurudurdular. Onun yiğib qovururdular təndirdə, saçda.

Ərişdəni həm aş kimi süzürdülər, həm də belə sulu eliyirdilər, çox ləzzətdi olurdu. Soğanı çoxlu doğrayıb qovurursan, ətdi zaddı. Tamatını atdın, suyunu tökdün. Noxudu, lobyanı ayrı-ayrı axşamnan isdadırsan ki, səhər tez bişsin də. Elə quru tökəndə yaxşı bişmir da. Axşamnan onu isdadırix, səhər duranda bişirib tökürüy o həmin ərişdənin soğanın suyunun

içinə. Sora əvəliyi yuyuruğ, doğruyuruğ, tökürüy. Onnan sora ərişdəni kəsiriy, xəmiri yoğurub, kündə qayırıb kəsdiy. Qaynıyanda onu da tökürüy yavaş-yavaş, qarışdırırıq, isdotunu, alçasını zadı da vururuğ, o da oldu ərişdə. Qara isdiot, pul bibər, olarnın hamısını tökürüy. (S.21)

48.

Ərişdənin xəmirinə iki isdəkan ilig su tökürəm. Bir yumurtanı çalıram, bir də duru yağı qatıram. Duru yağnan oları çalıram, duz da atram. Tökürəm o ilig suyun içünə. Qarışdırıdım hamısını, amma maya vurmursan ha ona. Un da apardığı qədər tökürəm. Hazır oldu, xəmiri yoğurdun. Bir yarım saatə xəmir özünə gəlir, kündəliyirsən, açırsan, kəsirsən ərişdəni. Əvvəldən ərişdəni kəsib quruduram. Qurumuş ərişdəni qısa qədər işlədiriy.

Ərişdəyə soğanı çox eliyirsən, daddı olsun. Soğanı qovurdun yağda, tamatını vurdun, ət varsa, ət də töküb qoydun. Quzu ətimiz vardi, onnan elədim. Qovurdum əti, soğanı, tamati. Bular qovruldu. Suyu tökürəm, – baxıram nəfərə daa, bir litir, üş litir. Baxır, nəfər çox olanda çox, az olanda az tökürsən.

Biz ərişdəni əvəliysiz bişirmiriy. Əvəliy olmasa, heç mən şəxsən öz payıma o ərişdəni yemərəm. Əvəliyin insana çox xeyri var. Qaynıyanda əvəliyini də qıraxda yuyuram. Əvəliy bir eż çox olur. Onu qaynar suda yaxşı-yaxşı yuyuram, sixıram, tökürəm, həmin o qaynışan suya. Doğradığ, yuduğ isdi suynan. Onu da tökdüy qaynışan suyun içünə. Noxudnan, lobyanı da axşamnan isdadıram, onnar axı gej bişir. Səhər dururam, hələ töhməmişdən qabağ da bir qazanda bişirirəm. Bişdi lobyaynan noxud. Onu da tökürəm qaynışan suyun içünə. Olar qaynayana qədər mən ərişdəmi hazırlayıram, ta hər şey bişif da. Əvəliy

beş dəyqəyə bişir, sora xəmiri açıram. – Evdə quru ərişdə yoxsa, xəmir qatıb, hazırriyırıq. – Kəsib tökürəm onun içinqə, su qaynayanda əvəliyi yuyub, doğruyub isdi suda qəşəy onun qarasını çıxardırsan. Əvəliyi töhdün. Lobyaynan noxud da bişir, azca su tökürəm içinqə. Olar da qaynamağa başdayan kimi ərişdəni kəsirəm, tökürəm qarışdırı-qarışdırı. On dəyqəyə hazır olur. On dəyqə də xəmir qaynır, köpük olur, köpük çəkilir. Qara alça da tökürəm, gavalı, qaynamamışdan qabağ. Həlməl bişsin. İsdiotunu zadını da normasında atıram ki, dadi çıxsın. Sora stola da qoyuram ki, kim acı isdəsə, çox töksün. Qıraxda qoyursan sumax, isdiot, isdiyən ordan götürüb yiyeндə özü əlavə eləsin. (S.21)

49. YUXA, ÇIPPA, DÖYMƏC

Yuxa bişirərdilər qışdix üçün. Qışda, məsələn, yiğilirdi üş-dört arvad yuxanı bişirirdilər, yiğirdilar, nə boyda. Evlərdə belə yük qoymax üçün xüsusi yerrər olurdu da. Xüsusi yük yerrəri olurdu, yiğirdilar ora qışdix. Qışda onu çıxardıb üsdünə su tökürdün, yumşalırdı. Sora onu nətəər yapırdılar? Rəfətə deyək da, parçanın içinqə saman doldurub belə bir şey düzəldirdilər. Arxasının əl keşməyə yer də qoyurdular. Belə yastıx kimi şey idi. Salırdılar üsdünə yuxanı, təndirə vururdular.

Biz çörəyin bir az qalınına çipba deyirdiy. Çipba da bişirirdilər. Çipba yekə olurdu belə. Nə yuxa döyük, nə də çörək döyük. Bir az enni, nazik, iri.

Anamgil bişirirdi çörəyi təndirdə, gəlif yiğilirdix böyrünə. Ərinmiş yağı yoxdu? Kasada gətirif anam qoyurdu. Təzə çörəyi dorğuyurdular, yağıdan tökürdülər üsdə, əlnən də belə qarışdırırdılar. Buna döyməc deyirdilər. İsdənilən çörəyi dorğuyurdu ora, kasanın içinqə. Üsdünə də yağı əlavə eliyirdi, bir balaca da pesok qatırdı, qəşəng yeməli olurdu. İsdi-isdi biz yeyirdiy onu. (S.23)

50. ŞİRİNBAR

Tut dəyir, tutun altında da, deməli, ot çox olur da. Adətən, tut tökülüb, orda quruyur. Sora onu dirmixnan, nəynən süpü-rürdülər. İçərisinnən otunu-alafını seçirdilər. Onu da yiğirdilar heybələrə. Qışda, qış uzunu onnan kışmiş kimi isdifadə edirdilər. Ona şirinbar deyirdilər bizimkilər. Tutun yetişmiş qurusuna, təbii qurusuna şirinbar deyirdilər. (S.28)

51. ƏRİK QURUSU

Abaran deyilən yerdə böyüy əriy bağları olub. Ora gedirlərmiş, əriy tökülüf dəyəndə əriyin çərdəyini çıxardıf, kolun, o dikannarın üsdünə qoyurlar. O quşqonmaz dikannar var, onun üsdünə qoyurlar. İndi hərə öz zonasını bilir da. Bu beş ağacın əriyini mən kolun başına yiğmişam. Bir günə, iki günə quruyurdı. Onu sora da yiğirdilar genə də heybələrə, xurcuna, gətirirdilər. Bular qış azuqələri iydi də. Hələ bir mahni da oxuyurdular:

Qapınızda var ərik ağacı,
Əriyi yedim, ciyidi acı.
Sən Allah, Telli bacı,
Öz qızını bizdən elə.

Yəni qız xoşuna gəlib, qızını maa verərsən.
Hə orda yaxşı qoz olub, Əşdərəyin qozu adnan olubdu.
(S.28)

52. QIRXBUĞUM KƏTƏSİ

Burda qıxbuğum da deyillər, biz yolotu deyiriyy. Onu belə qəşəycə yiğırsan, yuyursan, balaca qurudan kimi edirssən. Onnan sora xamırı belə açırsan, yolotununan da, miqdarı var,

qoyursan. Qoyursan sacın üsdünə. O üz, bu üz bişirənnən sora yaxşı olar ki, sarı yağı doldurasañ içinə. İnəy yağınıñ heş bir şey əvəzini verə bilməz. Yolotu əvəzolunmaz bitkidi, insan üçün də çox faydalıdı. Dağ yerrərində bitir, hər yerdə bitmir. (S.22)

53. ƏYİRDƏK VƏ KÖKƏ

Qırx beş ildi burdayığ. Valla, Dərələyəzdə də aş dəmliyirdiy bayramlarda belə, əyirdəy bişirirdiy o vaxdı. Belə tortmort yoxuydu. Xəmir yoğururdular, sacdarı qoyurdular ocağın üsdünə, yağı da tökürdülər. O xəmirdən belə kəsib, darağ varıydı, yun dariyan darağ, onnan belə eliyirdilər, ona forma verirdilər. Orda qızardırdılar o xəmirrəri bax belə. Əryirdəy balaca-balaca olurdu.

Kökələr eliyirdilər, yağda qızardırdılar, yiğirdılar ləyən-nərə, üsdünü pesokluyurdular. O vaxd orda əyirdəy elyəndə biskivit qabı olurdu, maşinkada eliyirdilər. Maşinkada bişirirdilər, vam xodda biskivitdəri, elə qalxırdı. O vaxtkılər daddı olurdu, Valla, o Dərələyəzdə yediylərim. Biskiviti maşinkada eliyirdilər, əyirdəhləri, kökələri yağda eliyirdilər. (S.21)

54. İTBURNU ŞİRƏSİ VƏ MÜRƏBBƏSİ

Orda biz kampotu itburnudan eliyirdiy. Orda çox mevvə olmurdu. Həmörsün deyirdiy itburnuya. Onu bölürsən, içini çıxdırsan da əlinən, əziyyət də olsa. Onun içi çox tüklüdü. Sonra pörtədirsen, tam həlimli bişir. Keçirdirsən aşsüzənnən, ələynən sözürsən. Onu əlnən arıtdıyannan sora yuyursan. Sora qazana yiğdim, pörtdətdim. O qaynıyr, tamam həl-məl olannan sora onu aşsüzənnən belə keçirdirsən. Sora qayıdış ələydən sözüf, bir əz də şirnisinə baxıf yiğırsan butulkalara,

bağlıyırsan. Ələydən keçirdirsən, tükləri qalır orda, keşmir. Çox daddı olur o.

Həm Mörsünün mürəbbəsini də bacım bişirirdi. Elə bölüb arıtdıyırdı qəşəy. Sora adı mürəbbə kimi bişirirdi də. (S.21)

55. QARACA VƏ YEMİŞAN

Qaraca deyirdiy. Qaraca belə salxım-salxım olurdu. Üzümün salxımına oxşuyur, balaca-balaca. Qaraca şirin olurdu, zirincə oxşuyurdu. Zirinc ayrıdır, qaraca ayrıdı. Elə bil ki, qaragilə zirincə oxşuyur, amma ayrı-ayrı şeylərdi. Qaragilə salxım-salxım olurdu, şirin, bal kimi olurdu. Bizdə, Dərələyəzdə olurdu, buralarda bilmirəm, varmı, yoxmu. Qaracanı yeyirdiy, onnan heş nə hazırlramağ olmur. Amma yemişan təzyiqə yaxşıydı. Onu da ancağ yeyirdiy, bir də qurudub dəmliyirdiy çay kimi. Onnan kampot eləmirdiy.

Civiş dəvardı, bir az noxuda oxşuyurdu. Noxuddan bir əz yekə olur civiş. Yabanı bitgidi, çöllərdə olurdu, onnan da yeyirdiy. Onu həm də dövlət alırdı, tədarüy eliyirdi. (S.21)

56-57. ÇAŞIR TURŞUSUNUN HAZIRLANMASI

Elə indi, aprelin sonu, mayın əvvəlləri yiğib onu, şoraba qoyuruğ. Həm də yeyiriy. Bizdə həmişə olur. Rakın dərmanıdı, onu iyəyən adamın damarrarının tutulma ehtimalı sıfır bərabərdi. Bir əz pörtdədirsen, ciy yeyə bilmirsən. Atırsan suya, balaca suda boşalır ki, yaxşı həzmə gessin. Çasırı bir əz pörtdədillər. Yiğirlər şüşə balonnara, yavaş-yavaş qışda yeyirsən. Bir dənəsini yeyirsən, səhər durursan ki, ağızin bal dadıdır. Gör bu nə qədər daddıdı. Onnan iyəyən adam xəsdələnə bilməz, mədə-bağırsax sisdəmi olur anadangəlmə.

Ermənilər bu yaxınnara qədər səysən səkkizinci ilə qədər həməşə maşınnarnan gəlirdilər. Hara? Hacinohura, dağlara, Qaxın dağlarına gəlirdilər. Bizdən adam tuturdular, gedirdilər, yiğirdilər, aparırdılar. Bizim adamnar da yiğirdilər. Aparırdıx Yerevana, kilosu beş manatdan bir gündə bir ton satmax olardı. Onnan sora bizə baxdılar, indi dəhnəlilər də yevir. Əvvəl heş dəhnəlilər tanımadı.

Mənim rəhmətdiy nənəmin anası Cahan qarı yüz əlli yaş yaşıyif. Yüz əlli yaşa girəndə hələ iynəni özü saplıyirdi. Biz ilin on iki ayı yiğirdıx, onnarı tədarüy eliyirdiy. Baldırğanı da qurudurdux, kəkotunu da qurudurdux. Biz orda həmin otdardan tədarüy eliyirdiy. Həmi çayda, həmi də yeməhdə isdifadə eliyirdiy. (S.22)

57.

Çaşırı çöldən yiğdiğ, onun yarpaxlarını tamam arıtdıyırsan. Qəşəy zoğları qalır. Suyu qaynadıraq, qayniya-qayniya yiğiriğ torbiya. Basırırıq onu həmin qayniyan suyun içində. On dəyqə qalır suda, on dəyqədən sora çıxardıraq, əlimizi vururuğ. Gördün ki, yumuşalır, çıxardıf səririy klyonkanın üsdünə, duzduyuruğ. Üsdünü örtürüy. Onu pendir suyuna basıraq. Çaşır soyudu, yiğiriğ həmin o pendirin suyuna. Onu ağardır, həm də acısını alır pendir suyu. Bir gün də qalır o pendirin suyunda. Sora çıxardıraq, üsdünnən duru su ilə duruluyuruğ. Duzdu su qayırıraq. Yiğiriğ onu qablara, həmin duzdu suyun içində. Çaşırı yiğib üsdünnən duzdu suyu töküryü. İçinə də bir qaşix, bir isdəkan pendir suyunnan töküryü. O, orda ağapbağ eliyir onu. Yoxsa qapqara olar o. Litrə bir qaşığ duz töküրəm. On litirə on qaşix duz töküրəm, xörəy qaşığıynan on qaşix. Qayırıram, yumurtanı atırsan suya, yumurta suyun üzünə çıxanda bilirsən ki, narmalnıldı. Mən xiyar turşusu qoyum, bir

kiloya bir qaşıx tökürəm. Zoğal, gavalı turşusu qoyuram, həmişə bir kiloya bir qaşıx. Artıq tökəndə duzdu olur. (S.21)

58. İMAM HALVASI

Bəli, halva çalınır, imam halvası çalınır. İmamın üçündə, ya yeddisində, ya qırxında. Özdə halva mütlax lavaşnan, yuxaynan verilir, qat-qat olur. Bəzən görürsan paltarı alt-üst geyinən adama deyirlər:

– Ə, bu nədi? Yaxanı açıfsan imam halvası kimi qat-qat.

Yəni yeddi-səkgiz köynəyi üst-üsdə geynib qışda, hamısı açılıb, bir-bir görünür də altdan. (S.28)

59. UN HALVASI

Bizdə qəşəy bişirirlər onu. Nənəmnən qalıb. Una müəyyən qədər su vurulur, soram ovxalanır. Sora o ələydən ələnir, altından çıxanı qoyurlar qırğığa. Bir də təzdənnən ovub ələyillər. Bu hasıda deyilən bir halva var, o unnan bişirilir. Bu Qarasoy camaati, Oğuz camaati hasıda deyirlər. Olarunu qovurullar, şəkəri vurullar. Amma bizdə qovurma halva deyillər. O mütləq ovxalanmalıdır, ələnməlididir, yumru-yumru olmalıdır. Sora ona yağı, şəkər qaydasında vurulur. Ən gözeli kərə yağıdı. O biri yağlardan da vurullar kərə yağı olmuyanda. Daa əlacsızdıxdan, nağarasan. Onun da yağını çox vurdun, çıxıb üzündə duracax, heş nəyə yaramır. Yeməy olmur. Nənəm anama örgədib, anam da bunu örgədib gəlinnərə. Həqiqətən də, baxan kimi deyillər ki, həə, Sara xalanın halvasıdır. Çünkü nənəm o şeyləri yaxşı bilirdi. O halva yuxalara bükülür, paylanılır. Onun da iki forması var. Bir var, halva yuxanın üzərinə yayılır, sora rulet kimi bükülür. Bir var, belə arasını açır,

ortasına doldurub paket kimi bağlıyıllar, kvadrat formasında büükülür o. Belə, bu qalinnıxda (əli ilə göstərir – tərt.) sora o qatdanır. Yeyiləndə arasında görürsən ki, bir qat yuxadı, bir qat halvadı. Ona görə deyillər, “İmam halvası kimi qat-qat açıldı.” Onu da yeddi qapiya paylıyıllar.

Nəzir kimi də bişirildilər. Həmişə rəhmətdiy anam deyirdi, bu camış sağ-salamat balalasın, südünü-qatığını paylıyacam. Ya da imamnarın üçü günü bunun yağınnan halva çalıb paylayacam. Halva çalınırdı, yeddi evə, yeddi qapiya paylıyırdıx.

Halvanı yasda boşqaba yayıllar. Üsdünə də bəzəy üçün isdəkanın dalını zadı basırdılar ki, fasonnu olsun. (S.28)

60. PENDİRİN HAZIRLANMASI

Südü götürüllər sağlanan kimi, soyumasın tam. Bir azca isi-nir, sora mayalanır, bir qədərdən sora onu artıx kəsillər belə. Mayanı əvvəllər dədə-baba üsuluynan eliyillər. Una dişi malın qursağınınan isdifadə eliyillər. Erkəyinkinnən olmaz, damazdığını itirərsan da. Buğdадı, qarğadalıdı, soram yumurtadı, götürüllər. Yumurtanı mən bilən sindirib salıllar. Amma indi dədə-baba mayası yoxdu, heş kim düzəltmir, alınma mayadı. O bir ay qalır, iki ay qalır. Mayanı tutur.⁸⁴ Mayanı tutdu? Maya üç günə, dört günə hazırlıdı. Maya yetişənnən sora qaşıxnan götürüb mayanı töküllər sütə. O vaxlar xaladenik olmurdu. Bir əz nəm, rü-tubətdi yeri qazırsan, bankalarda ora yerləşdirirsən, üsdünü də nəynənsə örtürsən. Sərin olsun da, yay müddətini. Bu pendir bir il bunnan qabax tutulub ee. Prossdu onu gərəy duzdu suynan hazırlıriyasın, yanı duz suda həll olunur. Yumurtanı qoyursan, yumurta batmırsa, suyun üzündə dayanırsa, deməli, artıq duza

⁸⁴ Mayanı tutur – Yəni maya hazır olur. Buna Şəkinin Göynük bölgəsində maya dəyir deyirlər.

doymuş suyu da. Onnan sora pendiri doldurursan onun içine. Amma yayda gərəy arada suyunu dəyişəsən. Bir də həminki qaydada suyu hazırlayırsan, təzdən pendiri də yuyub onun içine doldurursan. Müddətsiz qalır. Balonda saxlıyırıx. Heyvanın dərisini bağlıyif içine yiğan motaldı. Motal qışda olunan şeydi, yayda olmaz. Motala pendirdi, sütdü, qatıxdı, əlinə nə gəlirsə, onnan tökürsən də. Əvvəllər bizim kəntdə də motal variydi. Həş xoşlamazdım, iyisi pisiydi. (S.28)

61. AĞIZ SÜDÜ

Mal, məsələn, balalıydı, birinci onu sağanda ağız südü deyirlər ona. Onu da bişirirdilər, pendir kimi tuturdu da. Onu paylıyırlar qonşulara.

– A bala, payla. Qonşuya payla, qoy bilsinnər.

Onda o qaba nəsə qoyurdular. Bir yumurta qoyardı, ya bir dənə qənd qoyardı. Önəmlı döyük, nəsə boş qayıtmassisn. Onun ağızını paylayardılar.

Birinci ağız iyidi. Ağızdan sora bulama olur süd. Deyirdilər ki, dananı “Ağızda yandır, bulamada qandır”. Yəni ağızı az ver, çunkü onun mədəsinə düşüb kilitdəşə bilər. Ağızda yandır, yəni az ver. Amma bulamada qandır, bulamanı qoy nə qədər içir, işsin, qursağı genişdənir. Amma ağız çox içiləndə mədəni incidir. (S.28)

62. QOYUN VƏ ONUN SAXLANDIĞI YERLƏR

Qulağı xırda qoyunnara kərə deyillər, uzunnara kürə deyillər. Qumral qoyun qırmızı da döyük, qara da döyük, xına rəngidi. Bənöv qoyunnara göy qoyunnar deyillər. Adətən, bu Dağışdanda Bozax sortu var, olarda çox olur o rəhlər. Deyirdilər ki, qoyunun oldu əlli, adın oldu bəlli. Yəni tanındın.

Qoyunun oldu yüz, gir içində üz. Qoyunun oldu min, köhlənini min. Daa atını min, çap. Daa dünya sənindi.

Qoyunnarı salan yerə dəyə də deyirlər, bizim camaat ona kotən deyirdi. Yerdən bir az belə qazırdılar, belə kanal kimi qazırdılar, bir əz geniş. Üsdünü çırpıyan zadnan örtürdülər. Üsdən elə yer bərabəri olurdu. Ora qoyun salırdılar. Ora iri mal salmağ olmaz. Qoyunu-quzunu ora salırdıq. Ona kotən deyirdilər. Ora qoyunnarı qışda salırıq.

Yer üsdündə mal üçün olan töölədi, qoyun üçün də dəyədi. Qoyun üçün pəyədi, dəyə qoyuna aidid. Amma tövlə mal üçündü. Ağıl var. Ağılın üsdü örtülü olmur. Ağıl heyvannarı müvəqqəti saxlamax üçün yerdi. Üsdü çardaxsızdisa, ağıldı. Xalxal da deyillər bəzi yerrərdə, amma bizdə ağıl deyillər. Ağaşdarın budağınnan hörüb düzəldilənə civir deyillər. Sizin tərəflərdə payanı sancıf budaxlarnan hörüb düzəltmirsiz? Çəpər deyirsiniz ona. Biz ona civir deyiri. Yay vaxdı axşam qoyunu salırsan ora. Qoyunu salırsan ağıla, çünkü ona sərin olmalıdır. Örtülü olanda isdi olur axı, yay günüdü. Dəyə qoyunnarın qış yeridir. Onun adına dəyə deyiri. Quzunun yerinə güz də deyillər. Əslinə qalsa, güz payız deməydi. Payız yununa da güzəm deyillər. (S.28)

63. SİM PƏHLƏVANLARI

Bizim Üşü camaatı sim pəhləvanı, bir də zurnaçılıxnan məşğul olub. Bular ağır iş görmüyüblər, rəhmətdiy nənəm deyərdi ki, oğul, kişinin sarsağı daş pəhləvanniği eliyər, qarını cırtar. Yani bunların ağır yüknen işdəri yoxdu, simdə oynamağı xoşduyurlar.

Üşüdə Söyün kişi vardı, sim pəhləvanı idi o. Söyün pəhləvan gecə gəlib çıxıb kəndə. Amma pəhləvan tək gəlmirdi.

Sim pəhləvannarının özdərinin zurnaçıları varındı, kos vuranı varındı. Bizdə qoşa kosdu, bir də böyüy kosdu. Bi züy tutandı, bi də qayda döndərəndi. Qayda döndərən başçıdı. O mahnıları çalır. Kamança tara yaltaxlanan kimi züy tutan da qayda döndərənin böyründə ona yaltaxlanır. Uvv eliyor⁸⁵ ki, yanı səs itməsin da, davamlı olsun. Gecə saat on ikidi, düşüblər Qayabaşıya. Kim nə bilir ki, kəndə pəhləvan gəlib. Pəhləvan deyirdi ki, zurnanı çal. Gecə saat on ikidə zurna çalınır kəndin mərkəzində.

- A bala, çıxın görün.

Həə.

- Pəhləvan gəlib.

- Ay camaat, biz gəlmışiy, sizə kansert verəcəyi, pəhləvannıx gösdərəcəyi, nə bilim, nağaracayıq.

- Hə, lap yaxşı.

- İndi bizi qonağ eliyn.

İki zurnacı, iki dənə kosçu, bir yalançı, bir pəhlivan, bir pəhləvanın tərini silən, altı-yeddi nəfərriy bir dəsdədi. Üş-dört dənə də ulax var. Ləngəri⁸⁶-məncəri eşşəynən daşıyırdılar. Bunlar yazda çıxırdılar, bi də payızda gəlirdilər. Görürdüñ ki, dəsmal, nə bilim, parça-marça verirdilər pəhləvana. Pul da verirdilər.

Sim qurulur. Burda musiqi çalınır, pəhləvan bir isinmə hərəkəti eliyor. Bir belə çıxır burdan, o yannan düşür. Sora belə qayıdır gəlir. Sora ortada belə ləngərnən özünü tarazdırır. Onnan sora nömrələr başdırır. O pəhləvan orda oynayanda yerdə yalançısı var, belə tör-tökülüntü paltarrar zad geyinib, bir əz klon kimidi. O yalançı da mayallax aşır, ordan deyir ki, hə, indi pəhləvanımız nərdivana çıxacax. Deyin:

⁸⁵ Uvv eliyor – Züy tutanın çıxardığı səsi yamsılayır.

⁸⁶ Ləngər – pəhləvan simdə oynayarkən özünü tarazlamaq üçün əlində tutduğu ağac

– Allah qoysa.
Hamı deyirdi:
– Allah qoysa.
Yerdə də Yalançı Məmmədəli varıydı. Deyirdi:
– Mən də burda mayallax aşacam, Allah qoysa da,
qoymasa da.

Bu, yerdə mayallax aşırdı. Bir növ elə bil ki, qüvvə verirdi
yalançının hərəkətdəri ona. Soram, məsələn, yalançıya deyirdilər
ki, get, filankəsdən pəhləvanın nəmərini al. Həə, məsələn:

– Rüsdəm məəllim, pəhləvanın nəmərini ver.

Yalançı da mayallax aşa-aşa gəlir Rüsdəm məəlimin qaba-
ğına, oynuyurdu, eliyirdi. Rüsdəm məəlim ona bir manatmı, üş
manatmı, indi qolunnan nə qopursa, onu verirdi. Onu gətirirdi,
pəhləvan ordan düşəndə pəhləvanın cibinə qoyulurdu. Sora da
sandığa yiğirdilər.

Yalançı nə verilsə, elan eliyirdi hündürdən. Məsələn, üş
manat verməmişəm, ə, o birisi beş verəcəy, on verəcəy axı.
Utanırdılar da. İndi imkanni adamnar on manat verirdi.

– Filankəs on manat verdi, filankəsi də yarışa çağırır.

Bax, o Yalançı Məmmədəli diyərdi dombalax aşa-aşa.
Zurna da çalır, o da Seygah oynuyur. Filankəsi də yarışa çağırır.
Görüm o nə verəcəy. O da bir əz çalşırdı, ya onnan artıx versin, ya
da onun qədər versin. Bəzən görürdüñ kü, bir əz kırısa olurdular
da, pul vermirdilər. Bir manat verirdi, ya qəpiy verirdi. Deyirdi:

– Filankəs də əlli qəpiy verdi. – Ucadan deyir. – Qozuun
içinnən püf çıxsın.⁸⁷ Onun görüm, qozuun içinnən püf çıxsın.

Qozu püf olsun də, yəni əlinə bir şey gəlməsin. Yəni heş
nə vermədi, əlli qəpiy verdi.

⁸⁷ Qozuun içinnən püf çıxsın – Qozu puç çıxsın, içində ləpə olmasın.

Sim pəhləvannarı bayram ərəfəsində də olurdu, amma ilin əksər fəsillərində gəlirdilər. Nə vaxd olsa, gəlirdilər.

Simdə oynuyanda orda havalar dəyişməlidir. Məsələn, pəhləvanın simdə oturmaq nömrəsinə bir hava çalıncırdı. Nərdivana çıxmağa bir hava. Paşa vurmağa, adətən, Cəngi çalardılar. Paşa vurmax belədi: pəhlivan yuxarı opbanır, ortasını simə vurur, qalxır, bir də dik dayanır. Ona paşa vurmax diyirlər. Pəhləvannıxdə çətin nömrə sayılır. Onu hər adam eləmir. O paşa vurmağın havası ayrıydi. Çünkü pəhləvan orda şidirgə oynuyur, arada da paşa vurur. Onu hər pəhləvan da bacarmır, o cür oynasın. Elə bil ki, yerdə oynuyur. Düzdü, əlində ləngər var, tarazdır özünü. Paşa vurur, bir də qalxır, yenə simdə durur. Ayağ üsdə durur, orasıyan simə vurur, bir də qalxır dik ayağı.

Velosiped soradan çıxdı. Sini qoyardılar, sinin üsdünə taburetqa, söykənəcəyi olmayan taburetqa qoyardılar. Sini də gedərdi o baş, bu başa. Əl çalardılar. Çətin shəydi axı. Sini də oturub belənçinə, əyağlarını belə-belə eliyib, ləngər də əlində gedir. Getdi o başa sürüşə-sürüşə, sora bu başa gəldimi? Onnan sora o, yalançıya deyir ki, taburetqanı ver. O da taburetqanı verir. Bu dəfə taburetqanı qoyur sininin içərisinə, oturur sininin içərisindəki taburetqada. Bu dəfə yenə həmin hərəkəti eliyor.

Ən çətin hərəkətdərdən biri də dört-beş pilləli nərdivana çıxmıştı. Onun iki qışdarını qoyurdun simə, başdıyırdı nərdivana qalxmağa. Bir üç pilləkən, dört pilləkən qalxırdı. Pilləkən də belə piramida fason olurdu. Başı bir az dar olurdu, aşağısı bir əz geniş olurdu. Hissə-hissə əyağını ora qoya-qoya, ora qalxırdı. O çox çətindi.

Sora uşax gəzdirmə vardi. Hər əyağına kəndirnən bağlıydı bir on iki-on üç yaşında uşax. Kəndirdən sallanırdılar olar, elə bil ki, yelləncəhdədilər. Uşaxlar orda otururdular.

Pəhlivan simin üsdündə hərəkət eliyiridi. Hərəkət elədiycə o uşaxlar bir-birinə dəyirdilər, çığırışırdılar. Bu başdan o başa kimi gedirdilər. Simin uzunluğu olurdu hardasa bir on beş metir. Uşaxlar yerdən elə bil ki, bir iyirmi, otuz santi hündür-rüydə otururdu. Pəhləvan əyağını qaldıra-qaldıra gedirdi. O uşaqlar da onun əyağınan barabar qalxa-qalxa gedirdilər. Kim isdiyirdi, otura bilərdi, amma səysən kiloluğ uşax yox, qırx beş-əlli kiloluğ uşax. Hardasa on iki-on üç yaşında uşaqlar olurdu. Gəzdirə biləsi kimi uşaxlar.

Pəhləvanın geyimi çox gözəl olardı. Qırmızı atlasdan zad-dan, məxmər parçadan olurdu. Ayakqabları bir əz yüngül olardı. Tabuşqa⁸⁸ kimi deyirlər ee. Bir əz yüngül olmalıdır, tabuşqa kimi. Sürüşməsin. Altını da bir əz qalın eliyirdilər ki, sim əyağın ortasını kəsməsin. Ayakqabını tikdirə də bilərdilər, seçib ala da bilərdilər. Amma paltarı xüsusi bəzəhli olurdu. Burdan belə zərnən olardı. Pencəyin varatnik hissəsinnən aşağıya doğru zər olardı. Soram beli zərnən kəmərri olardı. Başı açıx da olurdu, papaxnan da olurdu, adətən, açığ olardı amma. Hava şəratitinə uyğun olardı.

Simin üsdündəki Rəşitdi. Hüseyin özü də pəhləvandi. Bu, artıx oğlunu örgədib, o işdiyir. Hüseyin ona nəzarət eliyor. İdarə eliyor, bədii rəhbərdi. Hüseyin normal paltarda olardı, simə çıxmırdısa, adı paltarda olurdu. Amma simə çıxan pəhləvanın məxmərdən gözəl paltarı olardi. Papax qoyarsa, yarışlı papağı olardı. Qadınnar da milli forma geyinirdilər, başında araşqın. Novruz bayramında geyinmirlər? Bizim milli paltarlarımız. Bax, ona oxşuyurdu. Amma yubqa çox uzun olmazdı. Tuman giyərdilər. Yubqası bir qısa olardı. Altınınan belə diyəy də, şalvar kimi şey geyərdilər. O da yaxşı materyaldən ha, eləbelə materyaldən yox. Lasdiydən-masdijydən yox. O da mütlax

⁸⁸ tabuşqa – idman ayaqqabısı

ya mərmərdəniydi, ya qanoozdanıydi, ya qonşu bağıri çatdaddaniydi. Yanı bax belə şeydəniydi. Mən Söyüün qızdarını görmüşəm. Ancağ simdə oynuyurdular. Özü də səhv eləmirəmsə, Tərəkəmə oynuyurdular. Onnar nərdivana çıxmazdilar. Onnara ya İnnabı çalardılar, ya Tərəkəmə çalardılar. Nazlana-nazlana gedirdilər. Simin üsdündə nazlanırdılar. Zurnaçılardı, kosdar da adı paltar geyinirdilər. Yalançının paltarı çox gülməli olurdu. Papağı da çox gülməli olurdu. Məmmədəli bir dəfə də yerdə dombalax aşdı, yer də daşdı. Daş-maş bir əz də ağrıldı bunu, dəə üsdünü vurmadı. Klonnar geyirlər ee, bir tərəfi boz, bir tərəfi qara, nə bilim, belə bir paltarı da vardı Məmmədəlinin. Üzünü-gözünü belə krasqalıyırkı, qaralıyırkı, qırmızılıyırkı. Klonnar bir əz başqa cür olur. O da bacardığı qədər özünü klon kimi bəziyirdi. Qoyun dərisinnən şış papax qoyardı. Onun da rəngi boz olardı. Eybəcər vəziyyətə salırdılar, sakqal qoyurdu özünə. Adətən çarix giyərdi. Ya da burnu əyri əyakqablar, bir əz camaatda gülüş yaratsın. Çünkü pəhləvan oynuyub dayanan sora, pauzada camaat dağlışmasın deyə yalançı dəyanmirdi. Yalançının müxtəlif hərəkətdəri olurdu. Gülməli sözdər deyirdi, zarafat eliyirdi, mayallağ aşındı, hərəkət eliyirdi.

Deyirdi ki, filankəs əlli qəpiy verdi. Qozun içinnən püy çıxsın. Cibində pul tapılmasın. Nə bilim, nə olmasın, belə sözdər deyirdi. Kim ki, çox pul verdi, onu tərifliyirdi. Sora uşaxlar görürdün, ona cumurdular, uşaqları qovub dağıdırıldı o yana. Çünkü uşaxlar maraxlanırdılar.

Pəhləvanın yalançısının ən qəddar düşmanı it idi. Birdən görürdün kü, məsələn, Əli məllimgilin qapısının keçəndə it bağı qırıldı, qaşdı. Çünkü it elə şey görməmişdi. Pəhləvan özünü birtəhər çatdırıldı buna. It yeyirdi onu. O qədər tutan it döyük ha. Prosdu, bu belə qəribə geyinib, it də baxdı, bu insana oxşamır. It

kəndiri qırdı, cumdu buna. Elə barının üsdünnən baxırdı, dardı saldı, barının üsdünən təpəsi aşağı aşdı düşdü. Yaşdı adamıydı. Yalançı olan vaxdı əlli, əlli beş, bəlkə də, altmış yaşı olardı. Cavannan da qoyurdular, amma xüsusi isdedatdı yalançıydı o. Yalançı Məmmədəli arıq adamıydı, hündür deyildi boyu, bir altmış zad boyu olardı. Amma çox komikiydi, belə hərəkətdəri çox gülməliydi. O da Üşüdəniydi. O, Söyün pəhləvanın öz kəntdərinnəniydi. Yanı Üşüdən gəlmiş adamlardanıydi.

Simdə Cəngi çalınardı, simdə Tərəkəmə çalınındı, simdə İnnabı çalınındı. Qoş Koroğlu havası, Dəli Koroğlu havası⁸⁹ şidirgi havadı. Yeni Dehli⁹⁰ çalardılar. Yeni Dehli soradan çıxmışdı, amma.

Bizim kəntdə o vaxdı yaxşı zurnaçı Xudaverdi kişi olub, Əbdüləli kişi olub. O bir əz Xudaverdidən zayıf olub. Xudaverdi dayı əsil sənətkar kimi çıxış eliyirdi, toyalar zad aparırdı. Qayda döndərəniydi, qaydaçıdı. Başçı oydu da. Məmmədtağı dayı zuyçuydu, qonşumuzdu. Bir ayağı da bir az şikəstiydi. O da, deyir, ayağı bir az boşça gedəndə arada buv-buv eliyirmiş.⁹¹ Hava birdən atır, buv. Əyağının bir gödəkdi də. Zurnaçı zurnaçıdır, yəni toyda da çala bilər, pəhləvannan da çala bilər. Zurnaçı kəntdə bir döyüldü kü, zurnaçı çox idi.

Bax zurnaçların işi belədi. Burdan çıxdı, getdi Ceyirriyə. Ceyirridə çaldı, oxudu, oynadı, axşama kimi işini yekunnaşdırdı. Ayın-oyunnarını yiğir eşşəylərin belinə, indi gedir Şəki kəndinə. Aha, Şəki kəndi nətəəri kəntdi? Sənətə qiymət verir-

⁸⁹ Söyləyicinin dediyinə görə, Dəli Koroğlu ilə Qoş Koroğlu eyni havadır. Digər söyləyici isə həmin havanın adının Dəli Koroğlu olduğunu dedi və əlavə etdi: "Dəli Koroğlu deyərdilər, Qoş Koroğlu demirdilər o haviya."

⁹⁰ Hind filimlərinin təsiri ilə zurnaçilar hərdənbir hind musiqisi də çalırmışlar. Ona Yeni Dehli havası deyirdilər.

⁹¹ Ayağı bir az boşça gedəndə arada buv-buv eliyirmiş. – Ayağı boşça gedəndə zurna xaric səslər çıxarırmış.

lərmi? Yanı orda pul-şey olacaxmı? Gecə çatdılara ora. Zurnanı çalırdılar, kiminsə yazığı gəlib evində qonağ eliyirdi. Səhər tezdənnən başdıyırdılar burda çalmağa. Burda çaldılar, aldxıllarını aldılar, verdilərini verdilər, yenə barxana yiğişdanır, bu səfər keçirlər Suçmuya.⁹² O kəndəri bir-bir gəzirdilər. O qapıdan çıxannan düz bir də payızda qayıdırıldılar. Qayıdış qapiya gələnə qədər buna iş var. Kansertdəri saat yarımla, iki saat çəkirdi. Onnan artıx çəhmirdi. O da baxırdı. Əgər pul verən varsa, əgər sənətə qiymət varsa, buları qane eliyirsə, uzadırıldılar, üç saat da çala bilirdilər. Yox, əgər görürdün ki, ə, bulardan sidir-kafur iyi gəlir. Bular elə lüt-üryan şeydilər, xələt verən yoxdu. Deyirdi ki, Məmmədəli, yiğişdan. Həə, ağaşdarı yiğisdir, kəndirrəri yiğisdir, gediri. Burdan bir şey olmadı.

Orda artıx iş hamılıxdı. Bir-iki, üç dənə uzunqulağ olurdu, eşşəy olurdu. Ləngərrəri bir eşşəyin belinə qoyurdu, kəndiri bir başqasına. Buların geyim-kecimi var, olar hamısı yiğilirdi, eşşəylərə yühlənirdi. Məmmədəli də düşürdü qabağa, eşşəyin də yükü çox olanda Məmmədəlinin belinə yüklüyürdülər. Çünkü o yazığın dili yox, ağızı yox. Onu elə Söyüñ Pəhləvan ömür boyu isdismar elədi. Həə, kəntbəkənt gəzirdilər, altı aydan sora gəlib çıxırdılar evə.

Kəndin adı Uşudu. Kəndirbazlığı, zurnaçılığ adətən Uşuya xasdı. Bu camaat bu işnən məşğul oluflar. Büyürdə Nəzivan kəndi oluf, Nəzirvanda elə şeylər çox olmuyuf. Parpı olub, soram Dəlləklilər olub, aralıda Quldərviş olub, Mehribannılar olub. Onlarda belə şeylər olmuyub. Amma Üşü camaatında bu geniş yayılıfdı. (S.28)

⁹² Ceyirli, Şəki, Suçma Şəki rayonunda kənd adlarıdır.

VI. XATİRƏLƏR

1-4. ABBASQULU BƏY ŞADLİNSKİ

Həə, deyir, Abbasqulu bəy azərbaycanlıları orda qoruymuş. Qağam rəhmətdiy deyirdi ki, Abbasqulunu ermənilər vurmuyub ki, Abbasqulunu özümüzkülər vurub. Yoxsa Abbasqulu o ərazini təmiz qoruyan imiş e. Deyir, rəhmətdiy Şükür baba oon əsgəri olubmuş. Şükür baba deyirmiş ki, erməniləri tutub gətirilmişdər Abbasqulunun yanına. Erməni Abbasqulu ya deyirmiş ki, sən heş vaxd bizə güj gələ bilməzdin. – O, həm də dindar adam olub axı. – Abbasquluya deyirmiş ki, sən atın üsdündə qılınj çekəndə səən qabağında bir göy atdı gedir, sən bir baş vuranda o on baş vurur. Yanı ki, nətəər deyim, müsəlmandı da, səni qoruyannar var. Qağam həmişə danışındı, deyirdi ki, kirvələri oon əsgəri olubdu. Rəhmətdiy babam danışındı, bütün o Vedi rayonunu, deməy olar ki, orda yaşıyan azərbaycannıların hamısını qoruyurdu. Biz uşax idiy, elə onnar yadimdə qalıb.

Eyvazın adamı öldürüb onu. Eyvaz – kinoda da var, – sement zavodunun sahibidi, bax, o öldürtdürüb. Eyvaz dövlət adamıda kinoda. Qurma qurublar,⁹³ silahsız çıxıblar. Həqqi olub o, silahsız çıxmaları. Onu orda öldürüb. Ama halbuki, o, Abbasqulunun vaxdilə yanında çoban olub, əlinin altında işdiyən olub.

Abbasqulu bəyin əskərləri çoxuymuş. Anamın qardaşı Rəsul. Kinoda da var e, Rəsul. Nənəmizin qardaşı olub. Ata nənəmizin. Qağam deyirdi ki, Rəsul, Rəsul deyirlər e, Vedi rayonunun Avşar kəndinnəndi o. Rəsul mənim dayım olub.

⁹³ Qurma qurublar. – Hiylə işlədiblər.

Abbasqulu ağadan danışılır, elə bilirəm ki, Abbasqulu mənim qohumumdu. Hamının yanında deyirdim ki, biz Abbasqulunun yerrisiyyi. Biz Abbasquluynan bir torpaxda böyümüşü. Qağamın kirvələri oon əskərləri olub. Həmişə qağam danışırı. Şükür kirvə rəhmətdiy qoca babaymış. O, gəlib nələr danışırı. Əmimin də qaynatası Abbasqulunun əsgəri idi. Ermənilər o vaxt da bizim millətə zülm eliyiblər. Deyir, ermənilər bizim adamları tutub kürəylərinə samavar qoyub elə öldürdürlər. Rəhmətdiy babam otururdu almaan altında, bizə danışırı. O vaxdı Abbasqulu Türkiyə tərəfdən çox adam gətirilmiş. Türk'lər qoruyurmuş bizi. Osmanni türkləri deyir, həmişə gəlib. Osmanni deyirmişlər də, o vaxdın yaşıdları. Deyir, osmannılar gəlib erməniləri qırıb çatırdılar. O vaxdı da Azərbaycannan atasız, anasız qalan uşaqları Türkiyəyə aparıb sahiblənirdilər. Türkiyədən bizə gəlib köməy eliyəndə atasız-anasız qalmasın deyə uşaqları yığıb aparırmışlar. Öz millətimin balası deyib saxlıyırmışdır. (S.19)

2.

Abbasqulu bəy çox belə intiligent olub, savatdı olub, bəy nəslinnən olub. Həyqi bəy nəslinnən olub. İndi də çox adama bəy diyirlər. Ama olar sırf bəy olub. Kəndçilərə çox hörmət eliyib. Kiminin, məsəlcün, malı yoxuymuş, ona şərait yaradılmış, mal verirmiş, qoyun verirmiş. Kiminə pul verirmiş ki, ayləsin dolandırsın, yaşasın. Mərd adam olub, əliaçix adam olub, türk canlı olub. Yanı öz millətini, azərbaycanlıları sevən bir insan olub. Biz ona erməni-müssəlman müharibəsi deyirdiy Ermənisdanda. O vaxdı bizim qonşuluxda bir Şükür kişi yaşıyirdi, onun əsgəri olmuşdu. Kişi çoxdan rəhmətə gedib. Hardasa 70-ci illərin axırlarıydı. O vaxdı onun varındı yüz yaşı,

yetmiş-səysən yaşı. O danışirdı ki, Abbasqulu bəyə biz özümüz könüllü getdiy. Kiminin ov tūfəngi variydi, kiminin, nə bilim, beşaçılını variydi. Abbasqulu bəy başına bir batalyon yiğmişdi, yanı ermənilərnən müharibə eləməyə. Qız-gəlinimizi, deyir, aparırdılar, öldürürdülər, nə bilim, soyundurub çilpax, dalına qaynar samavar bağlıyırdılar. Amma Abbasqulu bəy onnarın xeyləğ qabağını aldı, qoymadı çox qırğıın olsun. (S.13)

3.

Abbasqulu bəy atnan gedirmiş Sement zavoda. Zavod tikməyə gedirmiş. Bəydi da. Orda deyir, bir nəfər bunnara rişxənd eliyor. Barmağının gösdərib rişxənd eliyor, neynir. Danışılanı deyirəm ha. İndi yanında da kimləsə gedirmiş də. Bir gün baxıllar ki, bunun barmağı yoxdu. Bir neçə vaxd üsdünnən keçir. Soruşullar:

- A kişi, sənin başaa nə gəldi?

Deyir:

- Mənim günahım barmağında deyil, başımdadı. (S.8)

4.

Nə bilim, Abbasqulu bəy haqqında danışırdılar. Abbasqulu bəygil Vedibasar camaatıdı. Nənəm deyirdi ki, Abbasqulu cavaniydi, otuz beş yaşı variydi. Otuz-otuz beş yaşı variydi deer, o dəsdə düzəldif döyüşəndə. O olmasayıd, deyir, Naxçıvanda qırğıın lap çox olacaqdı. O deyir, rusnan dil tapdı, ermənini tora saldı. Bir tərəfdən rus qırdı ermənini, bu yan tərəfdə də Abbasqulu bəy qırdı. O ruspərəst adam olufdu, yanı rusnan dil tapan adam olufdu. Deyir, bəyin köməyi çox olub. Naxçıvan camaatının qutarılmasında rolü olub onun. (S.28)

5-6. SƏMƏD AĞA

Səməd ağa Zoddudu. O vədə ağa yeri oluf hamısı. Səməd ağa, Məhəmməd ağa. İrəvanın özü Abbas Ağanın yeridi. Onnan sonra Basarkeçər Məhəmməd ağanın yeridi. Zod Məhəmməd ağanın yeridi, Səməd ağanın yeridi. Səməd ağa gəlif bizim kəntdə yaxşı öylər tikif. Elə də qalıfdı, uçuluf eləmiyif. İndi məytəfdi ora. O gəlif, deməy, malın, heyvanın orda saxlıyarmış. Onun oğlu zaddadı, Gəncədədi. Yaxşı adamıydı. O sürü saxlıyirdi, camahatı işlədirdi, pul verirdi. Yer əkif, taxıl səpirdi, taxıl verirdi. O pis adam olmuyuf. Bizim nənələrimiz sölüyür da. İndi biz görməmişiy. Əmmə nənələrimiz, babalarımız danışardılar. Həməşə yaxşısına danışırdılar. Nənəm deyirdi ki, Səməd ağanın arvadı elə çirkin idi. Əmmə üsdü dolu qızıl olardı. Deyir, qulaxlarınacax qızıl, boynunacax qızılıydı. Hamımız, deyir, onun qızılına baxırdığ. Yazığ elə deyirdi.

İrəvanda Abbas ağanın evi, beş qat evi var. Gedən ona tamaşa eliyirdi. Mənim özüm də görmüşəm. Ordadı. (S.24)

6.

Səməd ağa çox səxavətdi, çox gözəl, çox insanpərvər, varrı bir adamıymış. O yetimə-yesirə əl tutanıydı Zeynalabdin Tağıyev kimin. Səməd ağanın varı-dövləti çoxuymuş. Yüz dənə bircə qoşmağa öküz saxlıyırmiş. Əkinnər zaddar. Göyçənin taxılını Naxçıvana, Dərələyəzə daşıyırdılar. Axırda bir erməni diğası, mən bilən, 14-cü ildə bir şillə vurur, kişinin ürəyi partdiyir, ölürlər. Səməd ağıya erməni diğası şillə vurur.

İki kəndin arasında düşmançılıx düşür. Bir dəyirman varmış. Gəlib o dəyirmana düşmənnar dən üyüdə bilmirmişdər. Qış da gəlir, su dondu, dəyirman işdəmiyəcəy. Odu ki,

gedib Dədə Ələsgərə yalvarıllar. Qoca vaxtında gətirillər ora. Gətirillər, Ələsgər oturur orda. Nobatnan beş gün bu kənd gəlsin, beş gün o kənd gəlsin. Bir-biriynən qalmaql olmasın. Bir gün oturub görür ki, Səməd ağanın var-dövlətini aparıblar, əlinnən alıblar, bir dənə at veriblər. Hes nə. Səməd ağa atı yedəyində belində də iki belə – o vaxdı meşok zad yoxudu da, dağarcıx deyirdiy, qoyun, keçi dərisinnən qayırırdıx, – dağarcıxdə dən gətirir dəyirmana. Onda Ələsgər baxır-baxır, deyir ki, mən sanıa nə deyim çərxi-kəzinadar? Yani, Allah, çərxin gec hərlənir da.

Mən sənə nə deyim, çərxi-kəzinadar?
Ürəyimdə yüz min cürə sözdər var.
Aşix dəyirmançı, ağa çarvadər,
Sərraf gərəy bu bazarı dolansın. (S.14)

7-12. KƏBLƏ NAĞI

Kəlva Nağı haqqında deyim. Bizim camahatı ordan qovublar Təpəbaşınınan. Nənəm deyirdi ki, Ələyəz tərəfdə, orda yeylağa çıxılmışdar Arğı dağına. İndi Ararat deyirlər, ama Arğıdı adı. Ələyəz dağında, deyir, biz yeylağa çıxırdıx. Türkün əskəri gəlirdi, deyir. Gəlib bizim içimizdən yetim-yesir, sahibsiz uşaxları yiğib aparırlarmış Türkiyəyə əskər. O cümlədən də bunnardan biri olub Kəlva Nağı. Kəlva Nağı kişi olub, Ələkbər olub, Kərim olub. Kəlva Nağının qəbri də var burda, gösdərə bilərəm. Onnar orda türkün əskəri olublar. Bu müharibə başlıyanda ermənilər bizi qovanda bu üz nəfər beşaçılannan kəndin yuxarısında camahatı gecəynən çıxarıb. Üçü qalıb orda, er-

mənilər gələndə atışılar. O gələn ermənilərin hamisin qırıblar. Üç dost olublar. Bunnar erməninin qabağın alıblar.

Çinqıllıx adında yer oluf. Lətif dayı deyirdi, rəhmətdiy. Deyir, ora çinqıllıxdı, hündür yerdi. Orda gələni qırıblar bunnar. Bunnar dört nəfər çıxıblar ora. Bir dənə də cavan oğlan olub orda yannarında. Onun axırı necə olub, onu eşitməmişəm. Deməy, bunnar Uşu kəndini az təhlükəynən çıxarıblar. Orda Qızılölən kəndi var. Qızılölənnəndi o Səfərgil. Onnar köhnə qaşqındılar, 1915-də gələnnərdi. Orda Uşunun ətrafında kəntdər olub. Tarpıdı, nə bilim, Quldərvişdi, Əştərəydi. Əştərəy rayonumuzun adıdı. Üşkilsiyə də yaxın olub. Nənəm rəhmətdiy deyirdi ki, orda bu üç nəfərdən birini vurublar, Ələkbəri vuruflar, alapapax olanı. Nənəm deyirdi ki, gəlib ordan baxıflar. Bunun başını kəsib, aparıb, Üşkilsədən asıb, parad keçiriblər. Yani biz öldürmüşüy bu qoçağı. Gecəynən bu yoldaşdar gedib onun meyidini gətirəllər. Gediblər ki, başı yoxdu. Götürüb gəlib dəfn eliyiblər.

Bu öləndə, dosdu, Kəlva Nağı öz çuxasını götürüb bunun üsdünə salıb. Gəlib baxıb ki, çuxa da yoxdu, başını da kəsiblər. Gecəynən meyidi təzdən qaytarıb aparıblar, basdırıblar. Bunnar keçib İran ərazisinə. Hətdə keçəndə Kəlva Nağı öz malını, qoyununu erməni dostuna həvalə edib. Lətif dayı elə deyirdi. Ona həvalə eliyib, çıxıb gedib. Bu hadisələr olub 1916-18 aralığında. Onnar geri qayıdır. Sovet höküməti bunnarı geri qaytaranda gəliblər həmin kəndə, Uşunun özünə. Ora gələndə baxıblar ki, bu çuxa bir erməninin əynindədi. Bunnarın ağsakqalı olub, Muxdar kişi. Gəlib onnan məsləhət eliyiblər ki, belə şey var. Deyib:

– Gündün, görəy hara gedir o.

Görüblər ki, həfdədə bir dəfə gedir dəyirmana arabaynan. Deyir:

- Gecə kəsin qabağını, başını kəsin, çuxanı əlinnən alın.

Bunnar qayıdanda erməninin qardaşı deyər ki, çuxa iyəsi gəlib, çuxanı çıxart. Çuxa da tanınmış çuxa olub. Çıxartmıyıb bu. Həmin o iki dosd gecə gedib yolu kəsib, o erməninin başını kəsib arabıya qoyuflar, çuxanı da götürüb gəliblər. Araba gedib qapıya. Aradan bir müddət sora qardaşı gəlib həmin Kəlva Nağıya deyib ki, mən qardaşımı dedim ki, çuxa iyəsi gəlib, çuxanı çıxart. Siz kəsibsiniz. Gəlib Muxdar kişiyə deyiblər ki, belə deyir. Deyib:

- Qorxmuyun, deyin ki, biz eləmişiy. Eliyifdi, eləmişiy.

Kəlva Nağı da elə bir adam olub ki, quşu gözünnən vuran adam olub. Çox qoçağ adam olub. Ermənilər onu neçə dəfə isdiyib öldürə, öldürəmmiyiblər. Niyə öldürmüyüyüblər onu? Bir erməni gəlininə ilan dolanıf. Bunu kimi vurar? Deyiblər ki, Kəlva Nağıdan başqa bunu vurası adam yoxdu. Gəlib ermənilər, bunnan xayıf eliyiblər. Girib kəndə, deyib:

- Demiyin ki, mən gəlmışəm. Çıxardin günəşə, çölə. Mən arxa aynadan girəcəm içəri.

Arxa aynadan girir içəri, gəlini çıxardırlar. Elə nişan alır ki ilanı, erməni gəlinin sinəsinnən vurur, salır. Buna sora ermənilər xoş münasibət gösdərir. Çox qoçağ adam olub. Gəlib 1943-cü ildə bu kəntdə rəhmətə gedib, bizim bu kəntdə. (S.23)

8.

O, belə bir insan olub da. Məsələn Üşüdə tutax ki, kimsə bir-birinə nalayıq hərəkət eliyərsə, gəlib buna deyirlərmiş, o, ortadan çıxarırmış. Yeganə deyir, bir səhvi olub. Kəndin ən güjdü, qüvvəli bir insanı olub. Gəlib buna deyiblər, filan çəpər-

dən tullanıbdı, guya hansısa bir həyətə. Bunu da xayinnixnan eliyiblər. Atıb həmin adamı, o da yaralı olub. Deməli, Üşüdə belə bir adət var imiş. Kənardan ermənilər yiğilmiş ora. Bəy varmış. O bəyin adı yadımnan çıxıbdı. Novruz bayramı deyəy də. Düzülürlərmiş meydança kimi yerdə. Orda ermənilər güləşə gəliblərmiş bizim camahatnan. Bizim camahat da yaxşı güləşirmiş. Gəlib erməninin biri çıxıb ortaya, bu cavannarı bir-bir yıxırmış. Oranın bəyi də oturub, görür ki, yıxır da bu camahati. Bu da peşman olur. Axırda zorxana səslənə-səslənə, bu adam da yaralı-yaralı çox qüvvəli adamdı, vijdanı qəbul eləmiyib. Adı yadımnan çıxıb. Həmin adam çıxıb ortaya. Həmin o uşaxların hamısını yıxan ermənini qaldırıb təpəsinə, aparıb həmin bəyin qabağında çırpıb yerə. Onda Kəlva Nağı çox peşman olub, hətdə ağlıyib. Mən böyük səhvə yol vermişəm. O yalan deyən satqını da atıb. Bax elə bir hadisə olub. (S.23)

9.

Savet höküməti bura gələndə ermənilərnən ruslar bir yerdə işgal eliyib. Bura gələnnən sora ermənilər bizim burda savaddı, ağıllı insannarı arxasınca aparan insannarı, alimnərimizi, şayirrərimizi, hamısını qırıblar. Buranın hər tərəfinə öz adamlarını qoyublar. Təhlükəsizliyə erməniləri qoyublar. Hətdə burda ermənilər olub. Onnarın sandığında da telefon olub. Son dövrlərə qədər olub e. KQB-yə işdiyiblər. Yani burda şikayət eliyiblər ki, Kəlva Nağı bu qədər erməni öldürüb. Bunu çağırıblar KQB-yə. Orda bunu sorğu-sual edirlər ki, sən bu qədər erməni öldürmüsən. KQB-nin də başında təsadüfən bir cavan azərbaycanni olub. Hamını çıxardıb çölə. Bunnan soruşub:

– De görüm, namaz qılırsanmı?

Deyib:

- Əstağfurullah, əlbətdə, qılıram.

Deyir:

- Saa bir söz deyəcəm, ama kişi kimi düzünü de. De görüm, nə qədər erməni öldürmiş olarsan?

Deyər:

- Başımın tükünün sayı qədər.

Fakt olub ha. Üş yüzə qədər erməni öldürüb. Şəkiyə çağırıblar onu, orda deyifdi. KQB işçilləri bunu aparanda taxıl sahəsi yanırmış. Maşınnan hopbanıb. Deyib:

- Ə, taxıl yanır, hara gedirsən?

Çıxardıb kurtkasını, taxılı keçirif çox qoçaqlığnan. Ora gedən onnara deyib, bu, bir qoçax adamdı, bunu bura gətiririy, sorğu-suala. Yanı çox qoçağ adam olub. Burda rəhmətə gedifdi, qəbri var. İndi nəvəsinin adını Nağı qoyublar. Oon bir nəvəsi də mənnən qonşudu. Çox qoçağ adam olub. Türkün əskəri olub o adam. Deyir, almanı sapdan asırlarmış, sapı vururmuş. (S.23)

10.

Bu, malını, heyvanını – dosdu erməni oluf – İrana keçəndə mallarını verib buna ki, – kirvədilər, – saxla. Bu da saxlıyıbdi. Qayıdır malını götürməyə gələndə ermənilər evi akurjeniya eliyif ki, Kəlva Nağı burdadı, gedəy öldürəy.

- Kəlva Nağı, vəziyyət belədi – dosdu deyib.

Deyib:

- Ə, sən bir yolu göstər, arxa qapıdan mən çıxm. Azca aralaşında məni gösdər ki, bax, odu, gedir. Ata bilirsiniz, atın.

O azca aralaşında gösdərir Kəlva Nağı. Kim qabağında dura bilər? Çöndüyünnən təpəsinnən vurduğu bir olub. Elə bir adam olub. Qorxusunnan bir nəfər ona güllə atmış. Elə qorxmaz insan olub. Mal-heyvanını gətirib. (S.23)

11.

1918-ci ildə Andranik Türkiyədən keçif, hücum eliyif kəntdərə – getmişəm, olmuşam o kəntdə, amma yaşamamışam – Üşü kəndinə hücum eliyir, Üşü kəndi də böyük kənd oluf, həm də cəsur adamnar çox olub orda. Kitafda da gedif o haqda, on birinci sinfin Azərbaycan tarixində, Üşü döyüşləri. Orda Kəlbəyi Nağı kişi oluf. Kəlbəyi Nağı kişi yaşıyib uzun müddət, mən görmüşəm onu. Çox sərras atıcı oluf, çox. Deməy, qardaşını qoymuşdu əlli metr məsafədə, yüz metr məsafədə, Cabbarı. Qozu da qoymuşdu bura (əli ilə göstərir – tərt.), başına. Cabbar deyir:

- Qada,⁹⁴ qorxuram.
- Ə, nə qorxuram? Sakit dur.

Bu belə dururmuş, ordan qozu vurub salırmış. Helə sərras atıcı olub.

Sora bura gələndə, bir neçə il keçər da. Erməniyinən dosdaşannan sora kiminsə bunnan, həmən o kişidən acığı gələr, götürər Dövlət Təhlükəsizdiyinə, KKB-yə yazar ki, bu adam Ermənisdanda çoxlu sayda erməni öldürüb. Xalq düşmanıdı, filandı, bunun cəzasını verin. Şəki rayon KKB-si bunu çağıldırar ki, gəlsin görəy, bu, nə deyən sözdü. Belə piyada, – daa onda indiki kimi yollar yoxudu, daş yol, – ucasqovu bunu aparır Şəkiyə, KKB-yə. Elə bu dağdan keçib düz Şəkiyə getməy isdiyiblər, görür kü, əkin sahəsi yanır. Orda da biçin var. Əynində sırixlı deyiriy – qalın pencəy kimi şeydi, – onnan varımış. Onu çıxardır. Qoçax olur, çox qoçax olur. Küləyin tərsinə döyə-döyə əkin sahəsini tamam keçirir, təhcə. Hə, bu ucasqovuun xoşuna gəlir. Bu olmasa, deməli, sahələr

⁹⁴ qada – qardaş sözünün tələffüz şəklidir. Bu müraciət formasından daha çox Şəkinin Göynük hissəsinin camaati istifadə edir.

yanacağdı. Onda traxtor yox, bi şey yox, pajarnı yox. Gedəllər düz Dövlət Təhlükəsizdiy Komitəsinin sədrinin yanına:

– Hə, otur görəy.

Uçaskovu əvvəl bunu təqdim eliyər. Sora deyər ki, bu olmasa, kalxozun bütün əkin sahəsinin taxılı yanacağdı. Belə-bələ, bu keçirtdi. Bu xoşuna gələr, deyər:

– Sənnən belə yazıflar ki, yüzlərlə erməni öldürüfdü. Yalandı, gerçəydi?

Deyir:

– Gerçəydi.

Öldürmüşəm də yanı.

– Nə qədər olar?

Durub başının telini belə eliyif:

– Baa, tükümün sayı nə qədərdisə, o qədər erməni öldürmüşəm.

Üşü döyüslərində axşamısdı Andiranikin qoşunu o tərəfdə olub. Bura da erməni qəbirisdənmişdi. Həmin kəntdə erməni də yaşıyırdı, azərbaycanni da. Erməni qəbirrərinin yekə daşdarı olurdu. Keçəllər daşdarın dalına, o Nağı kişi kimi üş nəfər bacarıxlı adam.

Qaldırıf arabir baxanda ermənilər də bunnardan birini öldürər. O ölü adamın əynində təzə çuxa olub da. Paltar əvəzi o zaman çuxa geyirdilər. Bu ermənin birinin cavan oğlu gələr, bunun çıxardar çuxasını, geyinər. Hə, gedəllər, hərə bir yana dağılar, İrana, nə bilim, Türkiyəyə, ora-bura. Aradan bir üç il keçənnən sora, iki il keçənnən sora Savet hökuməti qurulur, iyirminci ildə. Azərbayannılar da deyillər:

– Ə, gəlin.

İyirmi birdə Ermənidən də sakitdiyi, Savet hökuməti gəlif, dava zad yoxdu. Bular qayıdanda görərlər ki, ə,

bu ölən adamın çuxasını, cavan oğlandı, bu giyif. Həə, bunun atasını çağırırlar:

- Ə, ayıfdı. Oğluna denən, o filankəsin çuxasıdı. Onu geyməsin, yaxşı olmiyecax axırı.

Əhəmiyyət verməz. Bu, bir aydan sonra bu meşəyə, harya gedəndə, orda onu da öldürəllər. Çuxanı da götürüb gələllər. (S.5)

12.

İraq üzümüzdən, bu gavurralar həməşə biznən müharibə aparıb da. Qırıb töküblər bizi. Qanımıza susuyan millətdi da. 18-də bizimkiləri ordan genə bu vəziyyətdə qovublar. Bizimkilər keçib İrana, Arazdan o yana. Mən nənəm söylüyüni söylüyürəm ha. Deməy, keçiblər o yana. Orda beş il qalıblar İranda, farsdarın içində. Nənəm deyirdi ki, biz gəldiyimizə peşman oldux. Dedi, kaş o gavurranın əlində biz ölürdiy, İrana keşmiyərdiy. Farsdar olara elə zülm verib o vaxdı. Nəyisə, ara sakitdiyib. Hardasa 23-dəmi, 24-ün girəcəyindəmi qayıdır təzdənnən gəliblər genə kəntdərinə. Kəntdərinə gəliblər bular, deməli, gedəndə mənim babamın qardaşı Ələkbər qalıb orda. O subay olubdu, qalıb orda. Bu Kəlva Nağıvardı e, o, Kərim kişinin dədəsi olub. O da bizim kəntçidi da. Oğlu da burda rəhmətə getdi. O, mənim babam, bir də Kərim kişi olub. O da bizə elə qohumtəhərdi. Üçü, deməli, kəntdə qalıblar. Kəntdə döyüş gedə-gedə bizim o Ələkbər babam, Kəlva Nağı kişi, Kərim kişi burdan bizim kəndi çıxardıblar. Kəndə deyib, çıxın siz. Bular erməninin qabağını kəsibdi. Orda qızığın döyüş gedib, camaatı çıxardıblar. Kəlva Nağı kişinin onda beşaçılını olub, deyilənə görə, türkün beşaçılını olub. Mənim babam, o Kərim kişi də silahsız olub, o tüfəngi soyudan olub. Deməli, iki dənədi. Atdıxcan biri qızanda qoyurmuş, soyudurmuş, o

birisini işdədirmiş. Nəysə, burda bərk döyüş gedib, ta gün batana qədər. Burda Kəlba Nağı kişi mənim babama deyib ki, - babam da, deyilənə görə, baba olub da, bəlkə də, boyu bu boyda, oon qolunun burası deyir, bir qarış iydi. Elə cəngavər kişi olub, özü də subay olub. – Kəlva Nağı mənim babama deyib ki, Ələkbər, başını çıxartma. Daşın dalında gizdən, vur. Bu da indi cavan olub da, o arada nəsə olub, başını çıxardıb. Çıxardıb, görüm erməni gəlir-gəlmir, atım. Olar da alnınnan vurublar. Daa bunu qan götürüb. Nağayırlılar, neyniblər, bunun qanını saxlıyammayıblar da. Bu deyif ki, Kəlva Nağı, siz gedin da. Uje gün batıb, qarannıx qarışana yaxındı. Bular, deyir, getdilər. Ermənilər də baxıb ki, daa silah səsi yoxdu, atışma dayandı. Gəlib irəliləyib dağa çıxıblar. Baxıblar ki, dünyasını dəyişibdi bir kişi. Yekəpər bir kişidi. Onun başını kəsib aparıb, İrəvanın girəcəyində bular parad keçiriblər. Bu türk başını asıblar alaqağının girəcəyinən. Bu türk üz yüz dənə ermənini qırıbdi. Bayram keçiriblər ki, daa innən sora ermənilər qırılmiyacaq. Deməy, bizimkilər Kəlva Nağı kişi, Kərim kişi gedib gecə meşədə qalıblar. Səhər deyiblər ki, ə, gedəy görəy Ələkbərin axırı noldu? Dala qayıdıblar. Gəliblər ki, onun başını kəsib aparıblar. Heş kim yoxdu, daa sakitdiydi. Orda bir çinqıl zad düzəldib, onu ora bassırıb, üsdünü örtüblər. Manşır⁹⁵ qoyublar ki, ola bilər, qayıdarıx da bura. Nəysə, bizimkilər İrəvanın qayıdanda burda, deməli, qarışib biri-birinə erməniyən müsəlman. Bu olub hardasa 25-26-ci illərdə. Nəysə, qayıdıblar kəndə. Yaşayıblar da bir müddət. Mənim babam, bu başı kəsilənin qardaşı baxıb ki, bu Ələkbərin çuxası bir dənə erməninin əynindədi. Erməni də bir balaca, dığa bir şeydi, bəsdəboy. O da hündürboy. Bunun çuxasını geyinib, kəndin içində fir-fir firranır,

⁹⁵ manşır – işarə

çuxa da yernən gedir. Bunun razmeri döyül axı. Nəysə, babam buna fikir verər. İndi bunun yanında hərrənir, göz dağı verir da. Babamgilin oymağının bir dənə ağsakqalı olur, Muxdar dayı. İndiki Muxdarın babası. O da, deməli, bizim tayfanın ağsakqalı olub. Onun bir sözü iki döyülmüş. Həmi kəntdə, həmi obada. O kəntdə deyir, o adam gessəydi harasa, qan yatardı. Elə bir nüfuzdu insan olub. Nəysə, bu babam çox fikirrəşər. Bir gün gələr, - qohumux da,- Muxdar kişinin yanına. Gəlib deyər:

- Ay Muxdar, hal-qaziyə belə-belə. Ələkbərin çuxası bir erməninin əynindədi, düşən əynində. Gözümün qabağında fir-fir firranır.

Deyər:

- Ayə, yəni tanıyırsanmı? Çuxa Ələkbərindimi?

Deyər:

- Hə, qardaşımın çuxasıdı.

Deyər:

- Onda oon başını o kəsib, çuxanı da o götürüb. Deyər, onu izdəyin, o harasa bir yana çıxanda siz də o formada, Ələkbərin başını o nətəər kəsibdi, siz də elə kəsərsiniz onun başını.

Muxdar babam bulara isdiqamət verib. Nəysə, bularunu izdiyər. Deməli, bizim kəntdən də yuxarı kəntdə bir dənə su dəyirmanı olur. Bir gün deyir, bu izdənilən düşə, erməni düşəsi bir dənə at arabasını – durux deyillər ona – qoşar. Deyir, beşaltı meşok da dən qoyar, gedər dəyirmana üyütməyə. Gün batanda, deyir, kəntdən çıxdı. Bildiy ki, bu qayıdacax da, gecə dənini üyündüb qayıtmalıdı. Nəysə, deyir, getdiy. Yol da meşəynən gedib-gəlir. Getdiy, meşədə, yolun ortasında oturdux. Pusquda dəyandıx. Bu nə vaxsa qayıdacax. Gecənin, deyir, bir yarısıydı. Gördüy bu düşə arabanın, duruğun üsdündə oxuya-

oxuya gəlir. Üş nəfərdi, deyir, həmin bu döyüşənnər. Kəlva Nağı kişi olub, sora Kərim kişi olub, bir də mənim Mahmud babam. Nəysə, deyir, gördüy ta durux yaxınnaşır, çıxdıx yola:

– Saxla!

Saxladı. Özü də atın yüyəninnən babam deyir, mən tutdum. Kəlva Nağı kişiynən Kərim kişi qalxdı duruğa. Nəysə, deyir, bunu qol-boyun eliyib, duruğun içində yıldızı. Kəlva Nağı kişi də pəhləvan kimi cəngavər olub da, deyilənə görə. Qolunu, qızını deyir, tutdux bağladıx, “Kərim kişi”, – dedi, kəs. Boynunu, deyir, nətəər xəncəlnən üzdü, qoydu böyrünə. Nəysə, deyir, tüşdüy, atın başını buraxdıx, at çıxdı getdi. Gəldiy, deyir, harxda⁹⁶ yuyundux, elədiy. Gəldiy, deyir, Muxdar kişi yatmıyib da, bizi gözdüyüür ki, xəbəri gətirin maa. Nəysə, deyir, gəldiy:

– Muxdar dayı, tapşırığı yerinə yetirdiy, diğanın başını kəsdiy. Atı da buraxdıx, getdi kəndə.

Nəysə, deyir, səhər səs-küy yayılar ki, diğanın başını kəsiblər. Bunu dəfn elədilər. Aradan bir müddət keşdi, deyir, çıxırıx tingə⁹⁷ yerinə. Başı kəsilən diğanın qardaşı var, erməni. Deyir, tingə yerində otururux. Mahmud babam dedi ki, bu maa dikqətnən baxır daa, şübhələnib daa biz tərəfdən. Nəysə, deyir, hər gün baxır maa. Bir gün deyir, dözmədi o. Məni çağırdı:

– Mahmud xonaxa,⁹⁸ səni olar bir dəyqə?

Deyir, dedim:

– Olar.

⁹⁶ harx – arx

⁹⁷ tingə – gimgə sözünün tələffüz şəklidir. Gimgə kənd camaatının toplaşlığı yerdir.

⁹⁸ xonaxa – Söyləyicinin dediyinə görə, ermənilər bizimkilərə belə müraciət edirmişlər. Təxminən dost anlamına gəlir.

Nəysə, deyir, məni çəkdi kənara. Dedi ki, Mahmud xonaxa, sənnən bir şey soruşacam.

Dedim:

– De.

Dedi:

– Sən maa de görüm, mənim qardaşımın başının kəsilmə-yinnən sizin xəbəriniz var?

Deyir, dedim:

– Hə, xəbərimiz var, biz eləmişiy.

Dedi:

– Düz eliyibsınız.

Deyir:

– Siz kəndə qayıdanda İrannan, mən ona dedim ki, qardaş, çuxanın yiyləri gəlib. O çuxanı geymə, gösdərmə. Onun qardaşı, qohumnarı, hamısı gəlib, olara göz dağdı. Deyir, o məni eşitmədi. Düz eliyibsınız, sizin qardaşınızın başını o kəsmişdi, siz də mənim qardaşımın başını kəsdiniz.

Biznən deyir, tuşmançılığı saxlamadı biz ta o kəntdən çıxana qədər. 27-ci ildə bizimkilər ordan çıxıb, axırıncı çıxışdarı olub. Gəlib bura yerləşiblər. (S.12)

13. MƏLƏK OĞLU ƏLİ

Bütün kəntdərdən fərqli olaraq, bizim bu Üşü camaatı musiqiyə çox həvəsdi olublar. Kəntdə azı on beş-iyirmi dənə zurnaçı olub. Bir də sim pəhlivanı, kəndirbazı. Pəhlivan Əli, pəhlivan Söyü... Pəhlivanın sayı-hesabı olmuyub. Mədəniyyətə, incəsənətə yaxın adamnar olublar. Bayram toyu çalınıb. O qara damlar variydi da. O vaxdı evin ortasında təndir qalanardı, yuxarısında baca qoyurdular. Onun bir tapmacası da var. Deyir:

Addım atım var mənim,
Xeyir xatım var mənim.
Dörd anadan olmuşam,
Səkgiz atam var mənim.

Qara damın tapmacası budu.

Unnan atırlarmış, evi zadı ağardırlarmış, Novruz bayramı qabağı. Bir həftə bayram toyu çalınarmış. Orda pəhlivannar gücünü sınıyarlarmış. Məsələn, Mələy oğlu Əli deyilən birisi deyir, yaraliydi, gullə vurmüşdular. Gullə deyir, burdan dəyib keşmişdi arxasından. Erməni, deyir, çıxdı, ortada gəşt eylədi ki, mənnən güləşməyə adam. Orda da bir-iki nəfər güləşəsi adam olub, olar orda olmuyublar, bir budu. Buna nə qədər eliyiblər, deyib:

- Yox, mən ta dəyanammaram.
- Ayə, sən yaralısan.

Deyib:

- Yox.

Erməniynən güləşib. Mələy oğlu deyir, onu qaldırdı təpəsinə, gətirib deyir, Əli xanın qabağına çırpdı. Əli Xan da, deyir, cebinnən bir dənə qızıl onnxı çıxartdı, yapışdırıldı onun alnınə. Ama o yaradan təzdənnən qan açıldı, onnan da getdi, dünyasını dəyişdi. Gücü haqqında deyirlər ki, bu su sənəklərinin boğazı dardı axı, onu, deyir, üfürüb partdadırmış. (S.28)

14. ADİL XAN

Atamgil deyir, keşdiy o taya biz. Səhər İrana keçirtdílər bizi. Onnarın qoltuğunda getdim. Elə oğullar öldü ki. Orda deyirlər ki, bir dənə iranni keçirdirdi dəvəsiynən adamnarı,

keçirdirmiş puluynan. Bir dənə adamın pulu olmuyubdu, dəvənin quyruğunnan yapışib. Yapışanda o dəvə yiyeşi oğlanı vurub qolunnan salif yerə. Bu belə eliyəndə o taydan deyir, bizim azərbaycannılar, – sərhəddi də, – vurub o dəvəçini də, dəvəni də öldürüflər. O taydan o tərəfdən atıflar haa. Onnan sora orda bir dənə Adil xan oluf. Orda, deyir, yaman müsürman uşaxlarını xilas elədi o xan. Dedi ki, – uşaxları ermənilər tutanda öldürürdülər axı, – kim gətirsə, hərəsinə bir onnuq qızıl verəcəm. Bu baxırdı ki, uşaxlar gəlir, anası, atası yoxdu. Deyir, elan verib ki, anasına da bir qızıl verəcəm. O xan deyir, bizim insannarı çox xilas elədi. Bu Adil xan Arazın o tayında olan xan olub.

Bunnar gedəndə də qırılıblar. Dədəmgil İranda qalıbdi. İrannılardan möminlər saxlıybunu. Soradan gəliblər Azərbaycana. Onnan sora bibimgil İrəvanda qalıbdi. Soradan 48-dəmi, 49-damı ordan göndəriblər. 48-də bir dəhmərriyiblər, 26-da bir dəhmərriyiblər. 62-də gəldilər. Onnar öz xoşuna gəliblər? Onnarın çoxdannan planı vardi ki, İrəvanı təmizdiyəy. Özü də İrəvanda ermənilərin tarixi 1800-dən bu yanadı. Bu ermənilər soradan gəlmədi ora. Oralar hamısı bizim yer-yurt oluf. (S.10)

15. SƏN Kİ CÖNGƏNİ GƏTİRİBSƏN

Qabaxlı kəndinnən bir nəfər oluf. Möhkəm oğru oluf. Gəlib Qabaxlı kəndinnən yüz kilolux bir cöngəni oğurruyub alib boynuna. Ordan da altı-yeddi kilometir olar evinə. Gələndə baxar ki, susuyub. Susuyub, özü də qar yağıb. Deməli, cöngə boynunda əyilər orda, Yasdı bulaxdan su içər, sora gələr Ələyəzə. Cöngənin sahibi heyvanı axdara-axdara gələr, izdən baxıb bilər ki, bunu kim gətirif. Gələr ki, onu kəsiflər, qovuruflar. Onnan sora orda

ətdən iyər, deyər ki, sən ki bu yüz kiloluğ dananı heylə Qabaxlıdan Ələyəzə boynun kökündə gətirmisən, sanıa halaldı. Halalıx verib gedər. O dövürdə heylə kişilər vardı. (S.22)

16. İBİŞLİ YEKƏBAŞ SÖYÜN

Mənim babam olub, daha doğrusu, babamın dayısı, onun ləqəbi ibişli Yekəbaş Söyünmüş. Nənəm deyir ki, on yeddi havaya oyunurdu, ən yaxşı oynadığı "Sarı gəlin"iydi. Özünün də, deer, elə bir paltarı varıydı, yerə vurardin, yerdə dik durardı. Toy paltarı, rəks paltarı. Onu deyir, ətraf kəntdərdən imkannı adamlar çağırırdılar:

- Ay Söyün əmi, ay Söyün əmi, bəs Nəzirvanda filankəs oğluna toy eliyir. Səni oğlunun toyuna çağırır.

Alma dəsmala bükülü gəlirdi. Əgər Söyün kişi almanı dişdiyib, dəsmalı kəmərinə keçirdirdisə, deməli, dəvəti qəbul eliyib. Yox, büküb qaytarırdısa, deməli, zanitdi. O dalınnan alma göndərmışəm, budu.

Deyirdim:

- Bəs ona pul zad da verirdilərmi o oynamağına görə?

Deyirdi:

- A oğul, pul hardadı, amma yaman xonça gətirirdi. Nogul, nabat, şirin çörəy zad, deyir. Birdən görürdün, gətirirdi, nə qədər belə puxcanın arasında, deyir, büküb verirdilər. Bir put gətirirdi, diyir. O toyun imkannısına zadına baxırdı, deyir. Bir put birdən görürdün şirniyyat gətirirdi, kanfet-manfet gətirir. Amma çox tənbəl adamıydı. Elə əlinnən oynamaxdan başqa bir iş gəlmirdi, onun çörəyi onnan çıxırdı. (S.28)

17-21. SİM PƏHLƏVANI SÖYÜN KİŞİ⁹⁹

Şamaxıda bu Söyün Ələkbərov variydi, Azərbaycanın məşhur pəhləvannarınınanıydı, kəndir pəhləvanı. Şamaxıda deyir, simi qurub təzə başlamışdı. Bi də gördüy deyir, bir erməni, yaşıdı adamdı, deyir, yanında da bir oğlan gətirir. Mariskoy paltardadı, əsgərdi. Elə bil, deyir, şkafdı. Deyir, gəldi, belə baxdı, dedi:

– Ə, simə çıxıf meymunnuğ eləməhlə döyük ey, pəhləvan varsa, mənim oğlumun qabağına çıxsın.

Rəşid, deyir, uşaxdı, Pəhləvan Söyünün oğlu. Rəşidin on üç-on dört yaşı var. Pəhləvan Söyün də yaşdaşif. Hardasa qırx beş yaşı var, əlli yaşa çatır. Safoy uşaxdı, güləşəsi döyük. Zurnaçımız ermənidir, gözü də görmür köpey oğlunun. Qayda döndərən odu. Hindi deyir, hamı bir-birimizə baxdıq. Pəhləvan Söyün dedi:

– Mən güləşərəm.

Deyib:

– Gəl.

Dedi:

– Nətəəri güləşəcəyih? Elə-belə tutaceyih, yoxsa, gennən gələceyih?

Deyir, erməni deyir ki, nətəəri deyirsən, elə güləşginən. Deyir, tez Pəhləvan Söyün əlini atdı, bir nəfərin əlinnən tutdu:

– Dur burda, möhkəm.

Böyük, deyir, bir cız çəhdidi. Dayrəni, deyir, belə gennən hərənnəndi, çəhdidi.

⁹⁹ Hüseyin Ələkbərov Əştərək rayonu Uşu kəndindən olub. “Etnoqrafik mətnlər” bölməsinin “Sim pəhləvanları” başlığında da ondan danışılıb.

– Otuz metir sayif o yana get. Mən də otuz metir sayif gəlirəm bu yana. Bu dayrənin ortasında tutaşaceyix. – Gennən gəlip da. – Bir-birimizi vurub cızdan çıxardaceyix.

Pəhləvan Söyüñ deyir:

– Olar.

Söyüñün altmış kilodu çəkisi. Dığanın da, deyir, yüz, yüz iyirmi kilo çəkisi var. O, deyir, ordan gəldi, bu burdan. Deyir, çatan kimi Pəhləvan Söyüñ əyildi. Əyildi, deyir, bu, bunun başının üsdünnən keçəndə bu qalxdı. O təpəsi üsdə gəldi yerə, deyir. Pəhləvan Söyüñ çox cəld, həm də çox caynaxlı adam oluf. – Görmüşəm o kişini, mənim gözümün qabağında olub, bir əz də qohumdu bızə. – Deyir, erməniyə imkan vermədi, əyağını qarmağ elədi, diyir, onun başını keçirtdi o halqıya. Erməni, diyir, qalxmağ isdədi, bu, deyir, başını sıxdı. Qalxmağ isdədi, deyir, birdən yıxıldı. Ağızının da köpüy axır, gözdəri də olup bu boyda (yumuruğunu göstərdi – tərt.). Deyir, dədəsi gəldi, dedi:

– A qoca qurd, a qoca qurd, bunu sən niyə belə elədin?

O erməni, deyir, heş ağıllı-başdı yeriyə də bilmir. Səyillə-nə-səyillənə¹⁰⁰ götürdü getdi. (S.28)

18.

Söyüñün zurnaçısı ermənidir, gözü də görmür. Rəşid çıxıf oynamağa, Söyüñ diyir, çal. Bu, deyir, çalır. Axır¹⁰¹ yorulub. Dedi ki, aye, İsbəndiyar, bu kopoolu düşmədi? Deyir, qorxumanan diyə bilmirəm ki, Rəşid yerdə tərini silir. Diyir, deyən kimi zurnanı dayandıracaq. Söyüñ də deyir:

– Dəymə, qoy kopoolu çalsın.

Gözü də görmür. Deyir:

¹⁰⁰ səyillənə-səyillənə – səndələyə-səndələyə

¹⁰¹ axır – axı

- Ə, bu kopoolu yoxsa orda yatdı?

Deyir, Söyün də göygöz adamdı belə, gürzəyə oxşuyur:

- Desən, gözünü tökərəm. Qoy çalsın kopoolu.

Deyir, indi bir neçə yerə getdiy, puldan-paradan yiğildi.

Bir gün elə oturub, deer, çörəy yeyirdiy. Erməni dedi ki, ərə, Söyün can, elə bil ki, habı Rəşid puldan oğurruyur. Həqiqətən də, deyir, Rəşid puldan qırkırdı. Ordan biri bir manat verirdi, biri iki manat verirdi, deyir. Pəhləvanın cibinə qoyurdular, düşəndə çuxanın cibinə qoyurdular. Deyir, iyirmi manat yiğilirdi. Rəşid deyirdi, on beş manat. Beş manat ordan çırçıdırıldı. Söyün də bilirdi, amma dinmirdi. Çünkü oğludu, buna yiğir. Yerdə qalannara bölünən puldandı da. Deyirdi:

- Ara, Söyün can, elə bu, dəyəsən, axı bu puldan oğurruyub.

Söyün durdu, deyir, bunun gözün üsdə bir şillə çəhdidi:

- Ə, sənin millətin belə-belə olsun. Orda da siz çaxnaşdırıldınız, burda da çaxnaşdırırasınız bizi.

Deyir, elə döyüdü, diyir. Onu döyə-döyə düz altı ay bizi zurnaçılığ elətdirdi. Qorxusunnan gedə bilmədi, diyir, tutub döyəcəh onu.

Hüseyinnən bir dəfə gedən zurnaçı ikinci dəfə getməzdi heç vaxdı. Çünkü o qədər zulum eliyərdi ki, ona. Pulunu kəsərdi, o yan-bu yan eliyəndə döyərdi. Çünkü çox qoldan zorru adamıydı. Döyərdi, çox amansız adamıydı, yixib başın kəsərdi onun, pul verməzdi amma. Ona görə də Söyün Pəhləvan adətən xam tapardı.

- Ə, Havarrıda zurnaçı var.

- Nətəəri adamdı?

- Yaman dinc adamdı.

Söyün pəhləvan gedib onu beş dəyqədə, on dəyqədə onu bişirirdi. Yaxşı da dilivardı, ilanı yuvasının çıxardardı. Həə, o

olurdu Söyün Pəhləvan üçün patensiyal yem. Söyün Pəhləvan bunu aparırdı, bir altı aydan sora gəlirdi. Evinə gəlib çıxmağına sevinirdi ki, nə yaxşı, salamat gəldim. (S.28)

19.

Sim pəhləvannarı tutumnu adamlar olur. Oların əlləri güjdü olmalıdır, əyaxları güjdü olmalıdır. Çünkü o ləngərnən özünü saxlıyır. Sim pəhləvannarında əsas şey cəldliydi. Söyündə tutum varıyordu. Demirəm, əlli-yüz kilolux dəni apara bilərdi, yox. Barmağ gücü var, tutur, sıxır. Əllərini bir-birinə keçirirdi. Söyün pəhləvanda həm cəldliy vardı, həm də güjdü barmağ güjü varıyordu. Özü elə bir çəki sahibi deyildi. Bunun yetmiş kilo çəkisi olardı. Orta boylu adamıydı.

O vaxdı konslagerdə faşistlərə kansert verirmiş o. Müharibədə əsir düşüb, orda da kansert veribdi. Bizim kəntdən əsirriydə olannar danışırdılar ki, bir gün dedilər ki, kansert gələcəy. Kansert gəldi, deyir, gördüy, aha, Söyün Pəhləvan kiçiy zabit formasında gəldi, deyir, oturdu. Dedi:

– Ə, bizim kəntçi Söyündü?

Çıxdı, kəndirdə oynadı, elədi, diyir. Muzukanı da adam tapbışdırılar, çalışındı. Yəni müharibədə nemisə əsir düşüb, orada da genə kansertdərini verirmiş o. (S.28)

20.

Onun ayiləsi kəndirbaz ayləsiydi. Yalançı Məmmədəlinin yanında saxlayırdı. Məmmədəli kimsəsiz, yazix bir adamıydı. Elə ölen günə qədər də onun yanında qaldı. Bir zurnası da varıyordu, Məmmədəli çalışındı. Ona Söyün Pəhləvan baxıb son günə qədər. Onu da yaman çox döyürmüş. Elə kəntdər vardı, deyir, sabun veriflər. Pul yox, bir şey yox, pulun yerinə sabun veriflər. Yağış da yağış, sabunu da atıb belinə. Kürəyində sabun köpüylə-

nir, deyir. Bu da kürəyində sabun köpüylənə-köpüylənə gedir. Aparırsan bir mağaziya. Mağazada deyirsən, məsələn:

– Əlli qəlif sabunum var. Hə, sabun neçəyədi?

– On qəpiyə.

– Ə, sən Allah, bunu səkgiz qəpiydən götürün.

Yanı bu sabunu gəzdirəsi döyüllər. Çünkü burdan düşürdülər, elə bil ki, Zakatala, Qax, Balakən hərənnif, Dağısdannan keçif, ordan gəlib, Şamaxıdan hərrənif, payızda gəlirlər bura. Yaz başdışında, aprel ayında çıxırlar, bir də gəlirlər oktyabr ayında. Bir kuruq belə hərrənib, o pəhləvançılığ sənətini yaşıdlılar. (S.28)

21.

Üşü camaatının özündə bir ona kimi püxdələşmiş pəhləvan olubdu. İndi siz fikirləşin ki, on pələvan olanda gərəy iyirmi dənə zurnaçı ola ki, buların işdərini yola verə. Oların usdatdarı da olub. Qayabaşının özündə, məsələn, gəlib Əli, Safoy. Bular şəyirtdiy eliyiblər. Safoy elə Pəhləvan Söyünnən öyrənmişdi.

Buları çox vaxdı Əlicanın¹⁰² üsdündə kəndir çəkif öyrədilmiş Söyün. Düşəndə suya düşsün. Burda yaxınnan çay axır, çayın o tayına da kəndiri atır, bu yanına da. İndi çıx oyna. Bir var yixılanda daşın üsdə düşəsən, bir də var suya düşəsən. Yanı əzilməsin, eləməsin. Amma Söyün Pəhləvan elə bir adamıydı ki, onun yanında pəhləvannıx orgənibsənsə, ömrünün axırına kimi gərəy ona xidmət eliyərdin. Çünkü buraxmırkı əlinnən. Heş cürə buraxmırkı. Qıraqa çıxmağa qoymurdu. Söyün Pəhləvan çox prafesanalyidi. Onun bütün ayləsi, qızdarı da oynuyurdu. Qızdırı da kəndirdə oynuyurdu. Svet varyidi, Qubu varyidi, olar kəndirdə oynuyurdular. Oğlu Rəşid durur, Zakatalada olur. O vaxdı Mədəniyyət Evində işdiyirdi. Böyük olar, qırx dört zad olar. Elə

¹⁰² Əlican – çay adı

bəlkə də, biznən yaşıd olar. Amma Zakatalada çox tanınmış adamdı. Onun anası zakatalalı qızıydı. Dədəsi Söyün Pəhləvan o vaxdı Püsdəynən evlənilif, oğul-uşax var. Zakatalaya gedib, orda o xoşuna gəlif. Bu da pəhləvan adamdı, orda da onnan evlənilirdi. Amma soradan arvadının əlinnən uşağı götürüb gətirib bura. Arvatdan alıb uşağı nə yolnansa. Alıb, arvat uzun müddət o uşaxdan ötəri şey eliyib, amma Söyün pəhləvannan bir şey qopartmaq olar? O da Rəşid kimi oğlu. Kim onun əlinnən ala bilər? Rəşid də çox isdedatıldı. O, Bakıya gəlmışdı. Neçənçi iliydi bilmirəm, altmış beş, altmış altıncı illər olardı. Bakıda Dəniz Kənarı Parkda, Qız qalasının yaxınnığında bir yerdə sim qurdular. Bax, Rəşid pəhləvan orda oynadı, qızdar orda simə çıxdılar. Biz də fəxir eliyirdiy ki, bizim kəntçimizdi. Biri yurfaçı qutarmışdı, Svet. Mən bilən, Mingəcöyrdə yaşıyır. Biri Kürdəmirdə yaşıyır, lap böyüy qızdarı Validə. (S.28)

22. NÖKƏRƏ NÖKƏRÇİLİK ELƏMƏRƏM

Rəhmətdiy nənəm danışır. Bir Köh Məmməd variydı, diyir. Xaşalqarın bir kişiydi, Parpida Səlim bəyin faytonunu sürürdü. Elə bil ki, xazeyin faytonçusudu da. Qapısına da, deyir, bir nökər gətirib. Özü də gedib orda fayton sürür, qapısına da bir nökər gətirib. Bu Köh Məmməd, deyir, arada kənd içində çıxırı boş vaxd olanda. Bəy deyirmiş, bir-iki gün istirahət elə, onda kəndə çıxmış. Özünün xüsusi, deyir, biş yağı variydı. Onnan eşib bigını, qoy desinnər ki, Məmməd yağılı yiyif çıxıfdı. Kasıb camaatdı axı, bunun da biginnan yağ damır. O nökər, deyir, aralı kəntdəndi, uzaxdandı, yaxınnan döyük. Məmmədi tanımır. Məmməd bunu gətirif ki, gə, mənim qapımda nökər ol. İndi

qərib adamdı. Bir on-on beş gün keçib. Çıxıb camaat içində, bulaqlarda bu dimgə yeri var, orda oturub söhbət eliyiflər:

– A bala, sən kimsən?

Deyif:

– Mən də Məmməd kişinin nökəriyəm.

– Hə, lap yaxşı. Hardansan?

– Filan yerdən.

Deyiflər:

– Məmmədnən nətəri yola gedirsən? Məmməd saa nətəri baxır?

Deyif:

– Valla, bunnan mənim başım çıxmır. Həfdədə bir gəlir. O da ya gecə gəlir, ya da səhər tezdənnən. Tez də qayıdış gedir, nə işə baxır, nə iş şey eliyor.

Deyirlər:

– Ə, Parpida Səlim bəyin nökəridi da, faytonunu sürür.

Deyir:

– Qalxır ayağa, deyər ki, özü nökərdi?

Deyər:

– Hə.

Deyər ki, mən, deməli, nökərə nökərçiliy eliyirəm? Ə, andıra qalsın bu çörəyi, deyir. Mən də elə bilirəm, bir kişinin qapısında nökərəm. Bu özü gedib orda bəyə nökər durur, qapısında da nökər saxlıyır. Bir əz bizim bu camaat forsdu camaat olub. Deyir, yazış başını aldı, çıxdı getdi. Deyir, əə, dururam, bəyə nökər duraram da, nökərinə nökərçiliy eliyəcəm? Amma Köh Məmməd özünü sindiran adam döyüldü da. Biğin da yağlıyif çıxırdı çölə, deyirdilər ki, ə, Məmmədə bax, biğinnan yağ damır. Ba belə bizim camaatin fərqliliyi olufdu, Üşü camaatının fərqliliyi olufdu. (S.28)

23-24. GÖYNÜK ÜSYANI

Zəyzid camaatiynan Göynüy camaatında fərqliliy var. Öz də bir-birini qəbul eləmillər, xususən, göynüklülər qəbul eləmir, zəyzitdilər yox. Niya? O vaxt Göynüy qiyamı qalxanda danışix belə olub, siz şərqdən, biz qərbdən gələcəyi, Şəkini götürəceyi. Zəyzitdilər aldadıb çıxmayıblar, göynüklüləri güllüyə veriblər.

Göynüy üsyani otuzuncu ildə olan üsyani, otuzuncu il üsyani. Göynüklü İdris zad olub, məşhur qaçaxlar olublar. İdris bu kəndə bir neçə dəfə gəlib. Gəlib bu kəntdən azuqə götürüb gedibdi. (S.28)

24.

Yeddi Körpülər deyirlər. Xaldana gedəndə görüşanı, körpülərin yerrəri də qalif. Kərpişdən hörmə körpülər olufdu. O körpülər qədim körpülərdi, olara Yeddi Körpülər deyirlər. Orda yeddi o cür körpü olub. Hər yarğanın üsdündə bir körpü olub. Burda qiyam qalxanda çaparı göndəriblər ora. Artıq burdan bu yana Şəki dövlətini yaratdıx. Yeddi Körpülər də sərhəd olubdu. Bu gün də görürsüzmü, belə Yeddi Körpülərdən bir əz aşağıda Şəkinin sərhəddi qurtarır, Şəki yazılan bir tablo var. Bax o sərhəddi, göynüklülər qoyublar o vaxd. Yeddi Körpülərə çapar göndərib deyiblər ki, burdan bu yan bizimdi.

Göynük qiyamı o dövr üçün böyüy hadisəydi, çox böyüy hadisəydi. Burda şavalitdilərin da rolü olufdu, Baş Şavalıd var. O Baş Şavalıtdan da Şəkinin alınmasında işdirak eliyənnər olufdu. Amma Göynüy mahalı Şəkinin səkgiz mahalı içərisində ən böyüyü olub. Xaçmaz mahalı olub, Padar mahalı olub, Al-pout mahalı olub, Zəyzid mahalı olub, Ərəş mahalı olub. Bizim bu yaşadığımız Ərəşə baxıbdi. Səkgiz dənə mahaldi. (S.28)

25. PADAR BAZARI

Padar bazarı, bax bizdən bir əz aralıda, Padar kəndində olan bazarı. Həftə bazarı olur. Bazarın biri Nijdə¹⁰³ oluf. Bu gün də işdiyir Nij bazarı. Biri də Əliyabatda¹⁰⁴ olub, həftə bazarı. O da işdiyir. Biri də Padar bazarı olubdu. Bu ərazidə kimin nəyi varsa, aparıb o bazarda satırmiş. O bazardan da alıb gəlirlərmiş. Səsdi-küylü bazar olub. Deyir, bazarın, adətən, güjdü olmağı səsinnən bilinir. Padar bazarının səsi hardasa iki-üş kilometir aralıdan seçilirmiş. Əgər səs-küy güjdündüsə, deməli, bazar güjdüdü. O vaxt diyirdilər ki, Padar bazarının camaatının səsi Kərimlinin ziyaratının yanında eşidilir. Məsafə hardasa iki kilometir yarımdı. Camaatın hamısı gedib orda alver eliyərlərmiş. Ta altmışinci illərə qədər, altmışinci illərin axırına qədər bazar mövcud olub. Sora-dan fikirləşiblər ki, Kərimliyə köçürdəy Padar bazarını. Kərimli sentirdi. Kərimliyə köçürdüblər, yer də tikiflər, yurt da tikiflər, amma Kərimlidə bazar alınmıyib. Padar bazarı daa o sıradan çıxıfdı. Onunla da ləvğ olunufdu. Yer uğurru seçilmiyib. (S.28)

26. CƏFƏRABAD BAZARI

Burda da Cəfərabad bazarı variydi bizim uşağ vaxdimizda. Orda eşsəy çox satırdılar. Zəyziddən kömürçülər gəlib, ordan eşsəy alıb aparırdılar. Ona görə oxuyurdux uşağ vaxdı:

Suçma, Dəhnə başı,
Cəfərəbad¹⁰⁵ eşsəy bazarı.

¹⁰³ Nij – Nic. Qəbələ rayonunda kənd

¹⁰⁴ Əliyabat – Əliabad Zaqatala rayonunda kənd

¹⁰⁵ Suçma, Dəhnə, Cəfərabad – Şəki rayonunun kəndləridir.

Yanı orda eşşəyin çox satıldığı yerlərdi. O vaxdı kömürçülər gəlib eşşəyin belini zadı yoxluyurdular, yükə dözümlüdümü? Davamlılığını yoxluyurdular, onnan soram onu aparırdılar, kömürdə isdifadə eliyirdilər. Cəfərabad həftə bazarı olufdu. Cəfərabad da Cəfərqulu xanın adınadı da. (S.28)

27-37. ERMƏNİ ZÜLMÜ XATİRƏLƏRDƏ

Atam faytonçu olub, sonra kalxozda at arabası işlədibdi. O vaxdin bəylərinin qapısında nökər olub da. Ora-bura da faytonnan gediblər axı. Qazaxda olub uzun müddət, nökərciliy eliyib. Dədəm rəhmətdiy deyirdi, iki qardaş əl-ələ verdiy çıxdıq. Uşağın yadında nə qalar? 1905-ci ildən söhbət gedir. Qardaşı da onnan iki yaş böyüümüş. Hamı ora qaçıır, bura qaçıır, qırğın-dava, ata-anasının xəbəri yoxdu heş. Öldürdülər-öldürmədilər, onu da bilmirdi. Qardaşımın əli əlimnən çıxdı, diyir, onu tapammadım. Vəsəllam, o yetimciliy, bu yetimciliy. Ordan-ora, ordan-ora, ordan-ora, gəlif Qazağa çıxmışdı. Qardaşını da tapmıyif ömür boyu. 1905-ci ildə, deyirdi, mənim on bir yaşım oluf. Bax bu, mənim yadımdadı. Deyirdi ki, bizim rayon oluf Dərəçiçəy rayonu, kəndimizin adı oluf Qızılgül kəndi. Göycə gölünə yaxın yeriyydi. Bax, bunlar mənim yadımda belə qalif. Atam danışif.

Sora Habilgil varıydı burda. Onnar da həmin yerdənimiş, onun babası gələndə mən getdim, onnan söhbət elədim. O dedi ki, Dərəçiçəy rayonunun Qızılgül kəndi olufdu, biz də ordanıx. Amma 1905-ci hadisələri hər halda onun yadına gəlməzdi. Mən də atam haqqında nə bilirəm ki, kimlərdəndi, hansı nəsil-dəndi? Onu deyəm, heç olmasa, bir ip ucu olar e. Atam yalnız 1905-ci ildə ordan qovulanda on bir yaşı olduğunu deyirdi. On

bir yaşında uşağın yadında nə qalar? Özü də danışmırdı. Hamı qorxa-qorxa danışındı. Cəvahir xala var e, Fəxrinin nənəsi, Allah rəhmət eləsin. Onnarın on, on beş yaşı olanda bu hadisələr baş verifdi. Piçilti ilə danışıldılar bizim yanımızda ki, bizim başımıza ermənilər nə oyunnar açıflar. (S.15)

28.

Gəldilər, bına (ərinə işarə edir – tərt.) dedilər ki, sənin evii, bir də qonşunun evini plana salırıx. Qurmaydı da. Siz birdən çıxın, gətirəy bırda məytəb salax. Bı da inandı, çıxdı. Onnan sora dedilər ki, ta orda eləməyin, ləğv eləyin. Götürün, başqa yerə salın planı. Onnarın qurması oydu bax. Elə onnarın qurmasının çıxdıx da biz. Yoxsa biz bira nə gəlirdiy? Nə bilirdiy bira nədi, haradı.

Biz gələndə birlərar elə gözəl idi, elə gözəl idi. Bırda gözəl binalar qoyulacaq. Poyezd belə içinnən gedəcəy, hər qapıda bir qrant. Evlərin şiklin çəkmişdilər. Qazet göndərmişdilər. O qazetnən gəldiy biz bira. Həylə qazetnən. Gəldiy, gördüyü, qazet nədi, ev nədi. Üç il ağladım bırda ki, mən qayıdırəm gedəm kəndə. Day kəndi ermənilər sökmüşdü, dağıtmışdı. Biz çıxan kimi evləri sökmüşdülər. Evimiz olsaydı, bir gün qalmazdım. Qayıdırəm gedəcəydim. Bizim evlərimizi onnar külüklədi. Onnarın Allah evini külükləsin, bala.

Qırx iki bulax var idi kənddə. Kəvşəndə yüz cürə yeməli ot var idi. Yaxşı meyvəli filanni yer idi. Qarpızı qoyurdun, götürürdün buz kimi, qatığı götürürdün buz kimi. Həylə gözəl yerdi da. Böyüñ aparalar, böyüñ gedərəm o uçux evə. Ev zad yoxdu. Bilirəm, evimin yeri haradı. Qəşəng evlərimiz vardi.

Əhd eləmişəm, – iki pilləkənimiz varındı belə, – pilləkənnən çıxam həyatə. Uşaxlarımı da demişəm ki, on min xərcə düşsəm,

sizi aparacam ora. Gəlinnərə demişəm, söz vermişəm. İndi dedilər, Dərələyəzi də alacaxlar. Mən onda xəsdəydim, Bakıda yatırdım. Dedim, ay gəlinnər, yiğisin bira, bı əgər gerçək olsa, bax pensiyamı yiğacam, bilmirəm, evi satacam, on min də, on beş min də xərc çəksəm, sizin hamızı aparacam ora. Böyüñ o qədər sevinmişəm ki. Deyir, Tuğa – Tuğu tanıyırıx da, ordan gedib gəldiyi, – altmış, yoxsa qırx ev apardılar. Allah qoysa, olacağ e, o da olacax. Bıralarda mən qala bilmirəm. Bax, əlli ildi, ağlıyıram. (S.4)

29.

1905-də, 1918-ci ildə qaçaqaçlar olub. Anam yazış danışındı ki, yeddi yaşam varıdı birinci müharibədə. Onda, deyir, gəldilər, bizi qırdılar, doldurdular məscidə. Onda, deyir, hamını orda qırdılar, həmən o Amağuda. Deyir, bəzisi qurtarib. Məəm ana babam qurtarib qaçıb gedibdi Nuraşına, Şərura. Öz də körpə balaları varmış altı dənə. Sora xəbər gedibdi ki, bırda hamını qırdılar ermənilər. Doldurdular dama, qırdılar. Seyit tayfasıymışlar nənəmgillər. Nənəmin qucağında da qırxlı uşağı, bağırı çatdıyıb ki, bacılarımı erməni öldürdü. Elə bil, gecə binnar qaçıb. Babam binnarı qaçırdıb, elə-belə, çlin-çilpax, evsiz-eşiksiz götürüb babam, qaçıb, aşib Naxçıvana. Səhəri xəbər çıxb ki, gecə Amağunu qırdılar. İndi qurtaran qurtarib, qalan tələf olub. Ama anamın xalalarının beşi də qalmışdı. Elə bağırı çatdıyan nənəm oldu. Nənəm ölünnən sora altı uşax qaldı yeddi yaşlı anamın umuduna. Anam deyir, bir gecə durdum ki, biri qolumun üsdündə ölüb uşağın. Həylə iyəsiz, sahibsiz olmuşdular, qaçmışdılar.

Sora anam deyirdi ki, bir də 1915-ci ildə qırdılar bizi. Deyir, onda yekəydim. Bı Türkiyədən əsgər gətirmişdilər. –

Türkiyə o vədədən¹⁰⁶ bizim adamımız olub ey. – Anam deyirdi ki, anan ölsün, elə bil ki, qəçiyənən binnarın boynu biçilmişdi. Yanı hamısı bir boydaymış. Nə bir-birinnən ucaydı, nə alçağ. Ayaxlarında dizə kimin çəkmə, əyinlərdə bira kimi (əli ilə göstərir – tərt.) düyməli paltar, başlarında da papağ. Hamisün papağı bir formadaydı. Təpiylərin yerə virirdilər yeriyəndə. Deyir, belə baxırdın, adam həvəsə gəlirdi, gözəlidilər ey. Onnar gəldi, deyir, bizi qurtardı erməninin əlinnən. Allah rəhmət eləsin onnara. Həə, onnar gəlməsəydi, deyir, biz yoxuduğ heç. 1918-ci ildə də olub bı. Anam danişirdi onnarın hamisini bizə.

Üç dəfə qayıdır o kənd. Qırıqlar, qaçıb orda-bırda gizdəniblər, dağda, daşda. Genə bir az sakitdiy olan kimi yeniblər kəndə. (S.4)

30.

Qırğınlar ən çox 1905-də olufdu, 1918-də oluf. Şəxsən biz özümüz 48-də gəlmışiy. Əvvəl Əli Bayramlıda olmuşux, indiki Şirvanda, sonra Bərdədə olmuşux. Son vaxtı da Gəncənin böyründə Samıx var e, orda olmuşux. Onnan sonra bir də qayıdlılar. Qayıdan da var, qayıtmayan da. Ən çoxu bizim camaatın Bərdədə qalıf, qayıtmışınlar. Hələ də yaşayıllar orda. Bizimkilər qayıdış geri. Sonra da bu hadisələr baş verdi.

Bir də əvvəlcədən özdəri təbliğat aparırdılar ki, belə olajax, sizi qırajaxlar, nağayrajaxlar. Vallah, demək bir cür olmasın, bax, vəsdəri gətirəndə guya yaxşılığ eliyif, hətdə bizə köməy də eliyiblər. Bizim camaat 88-in qışında orda gələndə qartof toxumu qoyuf gəlmışdılər ki, hələ yazda gedif qartof əkəjəylər.

Bizim ordan çıxmığımıza əsas üç nəfər səbəb oldu. Mən onnarın adlarını yazıb vermişdim o vax. İkişi bizim kəntdən

¹⁰⁶ o vədədən – o vaxtdan

idi, biri başqa kəntdən idi. Bizim kənd, üç kənd bir sovetdiy idи. Yarpızdı, Qızılvəng, bir də Yuxarı Zağalı. İdarə ortada – Qızılvəngdə idi. Mən də gedif orada işdiyirdim. Bax o adamın biri Yarpızdırıdan idi, özü də klub müdürü idi. Biznən baravar işdiyirdi. Maaşı da biznən alırdı. O elə bir gejə gəldi, şəxsən maa da dedi ki, çıxın gedin. Biz ayın 28-də maaş alırdıq, 27-si günü maa dedi. Elə o gejə də çıxdıq, heç maaşa zada da gedə bilmədim.

Axşam orda çıxdıq ki, idarənin qabağına çoxlu adam toplaşib. Gedik ki, bir BTR gəlif. Bir yekə sakqallı ermənidir da. O çağırıldı, damışdıq, oan-buan. Bizim də kəntdən bir ağsakqal dedi ki, vallah, biz gedəjiy. Bizə intaası bir dənə maşın lazımdı da, köçümüzü yiğəğ. Qayıtdı dedi, ərə, sən nə danışırsan? Maşın nədi, zad nədi? – Bu kişi də yaxşı geyinifdi, əyğında sapaşki, palto, başında papağ. – Dedi, mən görürəm, sən geyimni-kejimni, yaxşı hazır vəziyyətdə durufsan. Onnan çıxdı çölə, ermənilər də yiğilif. Ermənilərin də hamisının əlində söüx silah yava, bel, şış... Sora belə qələmə verdilər ki, biz sizi qorumağa gəlmışiy bu qıraq ermənilərdən.

Sora o sakqallı erməni qayıtdı ermənnərə dedi ki, savax bu vaxtı mən yenə bura gələjəm. Bunnarnan işim yoxdu, əgər gəlif bunnarı burda görsəm, mənim işim siznəndi. Ermənnərə tafşırıdı. Mindi BTR-ə, çıxdı getdi. Sonra bu bizim kəndin ermənnəri dedi ki, ay dayı, ay əmi, ay kirvə, daa eşitdiniz, biz sizi müdafiə eliyə bilmiriy də. Sakqallısı Qarabağ ermənisi idi, daşnaxlardanıydı da. Sora həmən o bizim kəndin ağsakqalı dedi, Eldar, oğul, burda ayrı hak-hesav da olar. Məni də bağışdayın, burda gəlin var, qız var, qadın var. Burda namus-mamus məsələsi olar, beyjə çıxırıq. Elə ev-eşiyi orda qoyuf biz də gəldiy.

O gejə qapını bağlıyif təkcə malı, heyvanı – indi o hərəkət edən şeydi deyin – qavağımıza qatif, düz kənddən Kəlbəcərə qədər piyada gəlmışiy. Bərdədə anamın bir əmisi oğlu variydi, qalxoz sədriydi. Həmən o dediyim aqsakqal kişi gəldi onun yanına. O bir yeddi-səkgiz dənə uzun maşın təşkil elədi. Gəldi ordan bizi götürdü. Mal-heyvanı yiğdix, gətdiy, töhdüy Bərdiyə.

Axşam Gədəbəydən maşın tutub getmişiy Basarkeçərə. Düz evə da. Veşimiz qalıb axı. Veş gətirməyə. Burda da kalonnan gediflər axı. Oldu bir yeddi-səkgiz maşın. Xəbərlər elə bil bir əz sakitdəşmişdi. Onnarın bir sözü vardı, "şudvaz". Bizə köməy eliyənə, bizə bir əz yardım eliyənə elə bir söz deyirdilər. Dönük də, satqın mənasında. (S.6)

31.

Atamın dört yaşı olufdu 18-də. Nətəər gəliflər Göyçədən, onu nənəm danışırı. Zöhrə nənəm deyirdi ki, day ermənilər doldu kəndə. Həmən o Kəsəmən kəndinə. Onda da, deyir, hamının balaca-balaca evləri variydi, day otax-motax hardayı. Bunnar dağnan Gədəbəyə sarı yol alıllar. – Bizim dağların dalı Gədəbəy, Daşkəsən idi. Qavax Kəsəməniydi, Qaraiman, Kəsəmən, Göysü, onun dalı Daşkəsən, Gədəbəyidi. Piyada çıxanda günortuya Gədəbəyə çatmağ olurdu kətdən. Dağdan kəsə yol variydi. – Bunnar da mart ayında çıxıflar. Mart ayında da Göyçədə bir qar oluf ki, day dizdən olufdu. Çıxdix, deyir, dədəmnən böyüy də qardaşı olur, İmamalı. Onun da altı yaşı oluf, dədəmin də üç yaşı oluf. Dədəmi nənəm götürüf, o biri əmimi də babam götürüf. Kişilər bunnardan qavağa düşüfmüş, qadınnar da onnarın dalınca qarı yara-yara Gədəbəyə aşıllar. Axırı yolda, deyir, gördüy biri apara bilmir uşağı, biri uşağıni tulladı. Uşağı atdı ki, gedə bilmirəm, nağarım. Həmən o uşağı

atan da anamın bibisi olufdu. Qədim adında uşağını atif. Nənəm də buna baxıb atif ki, gedə bilmiriy da qarı yara-yara. Dədəmi də atifdi yolda. Bir xeylax, nə qədir gedənnən sonra bavam dönüf ki, aaz, uşax hani? Deyir, filankəs, filankəs atdı, mən də atdım, gətirə bilmirdim, nağayrim. Bir dənə də qoyun götürüflərmiş, sağilan qoyun, yolda bu qoyunu sağa, uşağı içirdələr da, uşağı acınnan ölmüyə. Bu qoyunu da gətirə bilmiyəndə balasını tulluyuflar ki, özü gələ da. Bu qoyun da əl çəkərmi baladan? Qayıdif balanın üsdünə gedif. Bavam nənəmə söylənif ki, o qoyunu sən görmədin ki, balyı atdix, o qayıtdı balanın üsdünə. Siz qoyunnan da betərsiz. Bala da atılarımı? Axırı bavam ordan qayıdif. Bə harda atdın? Deyir, filan yerdə. Qayıdif gəlif ki, dədəm oralardan cör-cöp yiğif qucağına yerdən. Dört yanında uşaxdı. Nə qanır? Ordan, deyir, cöpləri yiğif qucağına. Onnan dədəmi aparır gedir. Dədəm onda dört yanında oluf. Da onda da elə köçüf gediflər. O birsi uşaxlar qayıtmayıf, bavam qayıdif gətirif, onnarınki qalif eləjə. Həmən o anamın bibisinin sonra gəldi təzdənnən oğlu olub, adını Qədim qoymuşdu. Onun adını qoymuşdu, onu filan yerdə atmışam. Qədim qoymuşdu oğlunun adını ki, o Qədimin adı. Elə oradaca qar basırif ölüf. Nətəər olajax? Vallah, qar-boranda day gətirə bilmiyiflər, qalif orda. O zulumu veriflər. Elə onda bir də qayıdif gedif, bizi bir də zulma qoyuflar. Onnan sora da bir də qayıdiflar. Bir dəfə də 48-də köçürdürlərmiş, onda dədəm gəlmiyif, gələnnər də çox oluf. Bax Təzəkəndi zadı kəsəmən-nilər salif, Mirbəşirin Təzəkəndini. Cəmili məzrəliləriydi, Seydimli qaraimannılar idi. Təzdənnən yer veriflər da onnara Tərtərdə. Oralar boşduxuymuş, Göyçədən gələnnər kənt salif orya. Sora bir də qayıdif gediflər orya. O vaxtı, 48-də gələnnərdi onlar. 48-də gəlif salıflar o kəntdəri. (S.11)

32.

Biz bura 81-də gəlmişiy, ermənilər məcbur elədi. Qızdırıım yekəydi, dedim, erməni aparar, qalaram çöldə. Ona görə qızdarımı gətirdim. Asda-asda başdıyırıldılar. Əlaltının ermənilər deyirdi ki, biz çörəy quruduruğ, suxarı qayırırix, yiğiriğ da damnara, yaxşı yerrərə. Xaladelniklər hazırriyırıq. Onnan sora bolt deyillər, nə deyillər, dəmir, olardan hazırriyırıq. Biz musurmanı qırayıyx. Həməşə deyirdilər. Əmmə qızımın biri qaldı orda. Sonra qızımı davada kişi getdi, gətdi. Orda ermənilər bütün qırırdı musurmanları. Maşınnara nefitdər atırdılar, maşınlara silah atırdılar, qırırdılar. Onda kişi getdi, gətdi. (S.24)

33.

Deməy ki, bizi ermənilər qırarmış o vədə. Qıranda burdan bir kişi əlinə bir hasa götürür, gedir düz Türkiyəyə. Türkiyədə deyir ki, bizi qırıllar. Atatürkə deyir. Atatürk də ordan qoşun göndərir. Qoşunun silahı nəymış? Ağac. İki metirriy ağac. Deyirdi, kim kimi döysə, ya erməni üsdümüzə gəlsə, onnan vururdular. Onnan vururdular, ölürdü. Bax elə.

Biz tərəkəməyyiy, yaylağa gedirdiy, bizim özümüz yaylaxdaydıg. Gedirdiy, yaxşı bulaxlar var idi. Gül bulağı, Qızdar bulağı. Biz gedirdiy Koroğlu qayasının dibinə. Koroğlunun buzxonası var idi bizdə. Böyük buzhanadı. Oan tərəf Gədəbəydi. Koroğlunun buzhanasını Koroğlunun özü tikdirif. Onun divində saldatı yatır, onun divində özü durur. Koroğlunun saldatı yatır. Ona görə də onu tikdirif. Qalakəntnən Dərəkəndin arasında Koroğlunun buzhanası vardı. Olar bir üzündəydi, biz o biri üzündəydi. Aramızda həmən o Koroğlunun buzhanasıdı. Böyük buzhanadı, ordadı. (S.24)

34.

Ermənilərin içindən çıxdıx da. Bizi qəbul eləmirdilər. Millətçiliy eliyirdilər, biz də ayrıldı, çıxdıx gəldiy millətimizin içində. Atam elə o həmin mühəribələrin işdirakçısı olufdu, usağı olubdu. Atam 1901-ci ildə anadan olandı. 1905-ci il yadına gəlirdi, 1918-ci il yadına gəlirdi. 1988-də ki, hamımızın yadındadı. Bizim azərbaycanlıları ermənilər öz vətənimizdən, öz İrvəvanımızdan, öz ölkəmizdən, Dərələyəzdən, Vedidən, Göyçədən qırqa-qırqa, qavalıya-qavalıya çıxartdılar. Gedirlər İrana, Türkiyəyə siğınacaq tapırlar oralarda. Orda özdəri üçün az müddət yaşıyırlar, yenə vətən şirin olduğuna görə təzdən qayıdır gəllilər. Bir də gedillər. Üş dəfə düz Ermənisdannan azərbaycanlıları qavalıyıblar. Göyçə üş dəfə yerinnən çıxıb. Cox pis münasibətləri olurdu, işgəncə də verirdilər, qırğıń da eliyirdilər, adamlar da öldürürdülər. Hətta, siz də məni bağışlayın, qızgəlinə həddinnən artıx hörmətsizdiy eliyirdilər. Məsələn, Göyçənin Şişqaya kəndində yiğirdılar dama, böyük üsdü örtülü belə tövlə damnarına. O baş bu başı bağlıyırlar damların. Qadınını-kışılı, böyüülü-uşaxlı, hamısını yiğib doldururlar içəri, bacadan samanı doldurub yandırırlar. Samanın tüsdüsünən onnarı o cürə boğurlar. Sora Aşığ Ələsgərin şeyirdinin, Aşığ Nəcəfin ayləsini, uşaxlarını ermənilər dörd oğlunu, bir arvadını diri-dirisi əllərini bağlıyib atırlar yargana, torpağı uçurdurlar. Bu aşığın da belinə samavar bağlıyib, kömüürü doldurub yandırıb belində, yandırıa-yandırıa, qaynada-qaynada gülləynən vururmuşdar, deşilirmiş. Su tökülüb, qaynar su onu yandırılmış. Sora həmin o erməninin rəhbərinin arvadı deyir, cavan oğlandı, yazıxdı. Niyə bunu belə elədiz? Qayıdır öz arvadın da öldürür. Bax, belə şeyləri eşitmisəm. El adamları, ağsakqallar otururdu, bizim üçün bu söhbətdəri eliyirdilər.

Bizə məktəb vermirdilər, bizə dilimizi danışmağı qadağan eliyirdilər. Sora bizə hörmətsizdiy eliyirdilər, millətçilik eliyirdilər. Gəlirdilər on nəfərdi, beş nəfərdi, durmuşux. Üş nəfər də azərbaycannı var da onnarın içində. Gəlirdi:

– Salam, erməni xalqı.

Müsəlman da salamını almayıanda sən mənim salamımı niyə almırsan? Dava düşürdü. Biçinə gedə bilmirdix, məclisdərə gedə bilmirdix, toylara gedə bilmirdix, qorxurdux. Bizi çox narahat eliyirdilər. Aprel ayının 24-ü gələndə böyüylərimiz, bizimkilər bizə icazə vermirdilər ki, getməyin, o məclisdərə qarışmayın. Onnar da hərrənirdi ki, birini, ikisini tutax, başını kəsax, yolax, öldürəx. (S.14)

35.

Andranikin qoşunu Göycə mahalının Karvansara kəndi var, ora gəlmışdı. – Oranın köhnədən adı olubdu Qaranniğ. Sora ermənilər oranı eliyib Marqun. – Ordan keçib gedib Şərurun Çuğ kəndi vardı, ora. Orda nehrəmnilər onun qoşununu qırıblar. Ordan da addiyib İrana, çıxıb gedib, yoxa çıxıb onnan da. Hara gedib, necə olub, onun hakqında məlumatımız yoxdu.

Ermənilər gör neçə yerdən hücum eləmişdi: Andranikin qoşunu, Nijdenin qoşunu, Lalayanın qoşunu... Bizim hətdə kəndimizdə qonşumuz varıydı, biz gələndə evmizi həmin adama verdiy. Adı Hüseynquluydi, o erməni-müsəlman müharibəsi dövründə dağa çıxmışdı tüsəngiynən. İki-üş nəfərnən kəndi qoruyurdu. Deyir, bizi kəntdən çıxartdilar. Bizim kəndin yanında Qolluca kəndi var, bizim böyrümüzdə. Diyir, mənim bacım təndirə çörəy yapırıldı. Bı gözdüyüb ki, tamah eliyib də yanı, çörəyi də götürəy, çıxırıq dağa. Qaçırlar da, ajdığ olmasın. Ermənilər dolub kəndə, deyir, bacımı gözüm görə-görə apardılar. Neçə

dəfə gullə atdım ki, heç olmasa, bacımı vuram. Cannı şahid danışın bunu. Kitafda zad da yoxdu. İslsiyirdim ki, bacımı vurum ki, erməninin əlinə düşməsin də. Deyir, əlim əsirdi, bilmirəm, gözüm görmürdü, bilmirəm. Böyründəki əsgərrərə dəyirdi, bacıma dəymirdi. Gözüm baxa-baxa apardılar. Necə oldu, hara getdi, daa onun məlumatı yoxdu. Özü də kişi də güjdü atıcıydı ha. 10-28 kaliber tūfəngi variydi, ov tūfəngi. Göydəki quşuancağ başından atardı ki, bədəninə zada dəyməsin. O boyda atıcı diyir, mən bacımın yuxarısının vuramadım ki, erməni aparmasın. Olar bizim millətə neçə Xocalı qırğını yaşıdlıflar, nə bilim, başqa işdər də törədiflər, əsirrərimizə nə zulumnar veriflər. (S.13)

36.

Döyüş vaxtı ermənilər bizim camahatı ordan çıxardanda babamın danışlığınnan deyim. Sora Kalva Nağıdan danışacam. Babam deyir ki, həmin dövrdə mən balaca uşağ idim, ermənilər bizi kəntdən qovurdular, Üşü kəndinnən. Deyir, anam mənim əlimnən tutmuşdu, qardaşım da qabaxda, deyirdi, qaçın. Ermənilər daldan ata-ata gəlirdilər. Deyir, tūfəngnən atıllar, anamı vurdular. Deyir, anamın əlində buxça variydi. Anam, deyir, yixıldı yerə. Qardaşım gəldi ki, anam ölüfdü. Mən cummuşam, deyir, anamın üsdünə. Məni, deyir, qırğa elədi, anamın ağızını qıvlaya çööürdü. Mənim əlimnən tutdu ki, ədə, qaç. Qaçırıx, deyir. Qaçanda arxadan qardaşımın ciyninnən vurdular, ciyin əti düşdü qabağa. Deyir, yixıldı, durdu, bir də mənim əlimnən tutdu ki, qaç. O müddətə kimi qaçdıx, deyir, bir də qızınnan vurdular. Son mamentində dağı aşanda, deyir, türklər çatdı, deyir. 1924-cü ilə qədər İrəvan ərazisində türklərin nümayəndələri olub. 1918-20-ci illərdə İrəvanı veriblər da Ermənisdana. Babam deyir ki, mənim qardaşımı türk əskərləri qorudu xəsdəxanada. Gələn erməniləri də qırdılar orda. (S.23)

37.

İndi qaynənəmin hak-hesabın danışım. Qaynənəmin babası Hacı İsgəndər imiş. Soradan bular qaçıb gəliblər. Deməy, sülh olubdu. Təzədən qayıdır gedəndə bu kişi təslim bayrağı aparıb, barışık olufdu guya. Onu, deyir, vurublar gulləynən. Düşüb qapılarda su quyusu var imiş, ora. Bu kişinin qızdarını, adamnarını qırıblar. Qaynənəmin də bir bacısı var imiş, nişanlı, göycəy. Bizi, deyir, doldurdular içəri. Qaynənəm də uşax olub dədəm kimi. Bunnarı bükəliyib döyürlər. İçəridə kişiləri takatak atrılar, deyir. Biz deyir, elə qalib, ta birtəhər ordan, nətəər çıxıb gəliblər, ta onu demirdi.

Deməy, qızı da götürüb qaçırdıblar. Nişannısını da aparıb gulləliyiblər. Onun sorağına da getdilər İrəvana. Dedilər ki, orda olubdu, iki il yaşamayıb onnarın deməyinə görə. Kişinin, hacının basdırıldıları yeri demiyiblər. Qızı əsir aparıblar. Onnar beş nəfər olubmuş. Onun biri dururmuş yaxın illərə kimi. Mənim də qaynənəmin əmisi qızını aparıb gediblər, İrəvandaydılar. O deyir, dedi ki, qız çatdadı öldü, fikrinnən öldü. Bir dənə də ermənidən uşağı olubdu, o da ölüfdü. Orda, deyir, beş nəfər idiy. Beşimizi gətirmişdilər. O birilər Türkiyədən gələn türküymüş. Eləcə, deyir, hadisələr olub. Bunnarın qırıblar hamısını, quyuya düşüb kişi. Soradan gediblər, bilmirəm, tapıblar ölüsunü, tapmayıblar. Hacı İsgəndər olub. (S.10)

38-39. NURU PAŞANIN ORDUSU İLƏ BAĞLI XATİRƏLƏR

Nuru paşa bura gələndə Qarxun kəndində post quruf. Tökülüflər ora. Bu əraziyə gələndə Bayan dağına topu qoyub kilsənin üsdünü vurub salıblar. Orda bir erməni qızı türklərə atırmış. Çıxıb binanın üsdünə, beşəçilanla atırmış. Ermənilər

burdan qaçıf Nij kəndinə. Çaykənd, Qozdu, Sarıbey, onnan sora Ağpiləkən, ordan keşdin Məclis, sora Yaqublu tərəfdə olan kəntdər, bunnarın hamısına ermənilər yerrəşmişdilər, ama adları bizim müsəlman adlarıydı. Onnar 1828-dən sonra gəlif burası yerləşiflər. Hətta bu kilsənin üsdündə vardi, 1880-də gəliflər burası. Onun altında alban yazısı vardi. Üsdü söküldəndə hamı baxdı ki, alban tarixinə aid olan kilsədi. O yazını oxuya bilmədilər də, alban yazısıymış. O darvazadayı 1885 idi. Hamısını binnar özdəri saxdalaşdırıblar. O saydığım kəntdər Şəkiyə ayitdi. Qarxundu, ordan Qozdudu, Sarıbey, ordan keşdin Sarıqayadı. Sarıqaya dediyimiz yerdı. Onnan sora Ağpilləkəndi. Aydınbulağın üsdündədi, bizim tərəfə də düşür oon payı. Ordan keşdin Çaykəndi, onnan sora Məclisi dedimmi? Köhnə Cucərmış var orda, oradı. Yaqublu Oğuza baxır. Yəni bu ərazi-lərdə mən onnarın qəbirsannığını da gösdərə bilərəm. Sarıbe淫in elə bir suyu olub ki, üzr isdiyirəm, oranın qadınnarı hamısı oğlan doğurmuş. O qədər qüvvəli suyu var imiş ki. Yanı çox təmiz suyu var.

Türklər burası gələndə ermənilər buranı qoyub qaçıb. Türk qoşunnarı gələndə nənəm danışındı, erməni qız çıxıb ordan atılmış. Burdan ermənilər qaçanda o qız qaçmayıb. Çıxbınanın üsdünə, ordan atışib. Türklər onu vurub məhv eliyibdi.

Türk qoşunu burası gələndə sadaladığım kəntdər yoxdu? Onnar hamısı bu dərəynən Nijə gediblər, Qəbələnin Nij kəndinə. Onnar hamısı topalaşıb ora. Türklər gedib onnarı ordan yığışdırıb götürüb aparıblar. Bu təsadüf eliyor 15-ci ilə. Hətta burdan aparanda bu Gülöşə kəndi var, orda say-seşmə qızlardan Gülöşə camaati götürüb. Erməninin qızdarının götürüblər. Həmin qızdarın hamısını aylə eliyiblər özdərinə. (S.23)

39.

Nuru paşanın gəlməyini deyir:

Eşalon gəlir, aşa-aşa,
İçində Ənvər paşa.

Belə şeylər deyirdilər o vaxdı. Bizimkilər türkü çox tərifliyirdilər. Deyir, İrana qaçmışdix. Türkün saldatı, deyir, gətirib bizə əyakqabı verirdi. Yanı sapox verirdi. Aş bisirirdilər, diyir, o döyüşcüsünə yaxşı yeməy verirdi. Bizimkilərə də sapox zad verirdilər. Deyir ki, əyağımıza sapoxu təzəcə keçirtmişiy, aha, qamışın içnən sərbaz çıxdı, İranın sərbəzi:

– Çıxart.

Dünən, deyir, türk verib, bu gün İran sarbazı onu bizim əyağımızdan çıxardırırdı. Özünün köhnəsini tulluyurdu, keçirirdi əyağına. Getdiy, diyir, İrana, çox məşəkqətdə yaşıyırdılar əksəriyyəti. Lüt-üryan gəzirdi, diyir. Bellərinə qəzildən kəmər bağlıydılar. Onu da, deyir, iki qat bağlıyırdı. Deyirdi ki, sən Allah, kəmərimə dəymə, soyuxdan donacam. Elə bil, cannarı o kəmərdəydi. O bellərinə keçədən bağlılığı, o keçinin qəzilinnən bağlılığı kəmərdə. Onu bellərinə bərk bağlıyırdılar.

Olan malımızı zadı, deyir, o Əlallahilər vardi, deyir, olar alırdılar. Görürdü ki, axırda o vəziyyətə qaldığ ki, dananı, inəyi çölə otarmağa aparanda belimizə bağlıyırdıx kəndirnən. Atnan deyir, o dağın dalınnan çıxdı, yargannan çıxdı, deyir. Hay-huy deyir, malımızı, heyvanımızı, olanımızı deyir, İranda soyuf əlimizdən aldılar. Keşdiy İqdirə, bir əz orda toxdadıx. Sora dedilər, qayıdın gəlin. Ta Savet qurulubdu, Şura qurulubdu, gəldiy, deyir. (S.28)

40. YUXARI ZAĞALI KƏNDİ

Bizim kənd Yuxarı Zağalı adlanırdı. Aşağıda da bir Zağalı var idi, Aşağı Zağalı deyirdilər o vaxtlarım. Soradan ermənilər də Basarkeçərə köcüb gəldilər, barmaxnan sayaram onların yerrəşdiyi kəntdəri. Barmaxnan sayaram ki, beş-altı kənd erməni kəndi idi o rayonun. Bir-ikisi, üçü də qarışığı id. Şəxsən bizim kənt, – kənd sovetində işlədiyimə görə billəm, – yüz ev idi. Onnar özdəri özdərini iki yerə ayırdılar. Ermənicəh birinə yevlaqan deyirdilər, birinə qaxtdaqan. O qaxtdaqan gələnlər idi, soradan gələnlər. Gəlmə ermənilərə helə deyirdilər. Yevlaqan da guya yerridi. Amma, ümumiyyətnən, o respublikada o vaxdı İrəvan xannığı zadı, hamısı Azərbaycan oluf da. Onnar hamısı soradan gəlif. Onlar vaxdılə Türkiyədən gələnlərə Osman erməni deyirdilər. Türkiyədən gəliblər, Livandan gəliblər, Beyrutdan gəliblər. (S.6)

41. KƏSƏMƏN KƏNDİ

Bizim kəntdə çoxuydu tayfalar. Kənd də böyüy id. Bizim tayfanın adı Tapanni oluf. Əkən-piçən oluflar.

Bizim Kəsəmən kəndi vaxtiylə Qazaxdan gəlmədi. Qazağın Dağ Kəsəmənininən. Dağ Kəsəmən kəndinnən bölünüf gəlmədi da. Bölünüf, yarı gediflər Gədəbəyin Kəsəmən kəndi var, orya. Bizimkilər də gəlif həmən bu Kəsəmənə, bir tayfa. Tayfanın birinə qazaxlılar deyirdilər. O qazaxlılar Qazaxdan gəlməydi, Qazaxın özünnən. Əmmə bizim kənt vaxtiylə Qazağın Kəsəmən kəndinnən gəlif. Bizim kəndə gələnlər, nə bilim, Kərimni deyirdilər, Ənişdi deyirdilər, Tapanniydi, buanda Səfərriydi, bax Almazgil Məşəbbinnətdiydi. Qara İman kəndi varıydı, biznən yaxınıydı, o köçüf orya. (S.11)

42. HEŞİN KƏNDİ

Dərələyəz deyəndə ora Şərur düzü gedir. Dərələyəz mahalının Heşin kəndi vardi. Heşin sözü yaşıl deməydi. İndi o niyə yaşıldı, mən bilmirəm də. Biz ordan lap uşax vaxdı gəlmışiy. O vaxları ermənilər siliblər o kəndi. Oranın camaatı gedibdi Muğana. Onnar elə dağlışıblar. Muğana gediblər, Bərdəyə gediblər, Naxçıvana gediblər. Ama onnan sora dayana bilmiyiblər. Dağ adamıda da. Dayana bilmiyiblər, qayıdiblar yerrərinə. Bəziləri qayıdibdi, hamısı qayitmayıbdı. Evlər bilirsən, qızım, o vaxdin evləri nətəər olurdu? Elə-bələ palçixdan eli-yirdilər. Bu İranda, Türkiyədə qırax yerrərdə, kəntdərdə evlər var, bax, heylə evlər idi. Köhnə, qədim bir kənd idi. 88-ci ilə qədər Heşin kəndi qalırdı orda. İndi deyirlər, heş nə yoxdu. Belə dümdüzdü ora.

O vaxlar bizim kəndimizdə rayonda işdiyən, bir də İrəvanın özündə işdiyən üç dənə ziyalı adam olubdu. Biri məəm dədəm (söyləyici babasını nəzərdə tutur – tərt.) olubdu, Bağırov Camal. O, Yerevan Ali Sovetinin deptatı idi. Onnan sora o, kalxoz sədri işdiyibdi, kolxoz quruluşunda işdirak eliyibdi. Bax, o Dərələyəzdə, Əzizbəyov tərəf yoxdumu? Orda gediblər kalxoz qurmağa. Soradannan o kənddə kənd saveti işdiyibdi. O kəndi darmadağın dağıdiblar, köçürdüblər. Mamamgilin kəndin də köçürdüflər. Onnarın kəndi Almalı kəndidi. O kəndi də ləğv eliyiblər. (S.7)

43. QURDQULAQ KƏNDİ

O kəndin dalında bir dağ var, dağın başında iki dənə belə qoşa dik var. Buynuz kimi qalxıb, canavar qulağı kimi. Ona görə ora Qurtqulax deyiblər. Qurtqulaxdan da elə dört yaşında gəlib, Əmoğuda yekəlmışəm. (S.3)

44. QARA İMANLI KƏNDİ

Qara İman adlı biri gəlif da oğlu, uşaxlı. Qazaxdan yaylağa gəllillərmiş Göyçəyə da, orya. Hələ onda yer-yurd salınmışdır, kənd zad. Bizdən tayfa-tayfa gəlibbiş. Amma o Qara İman bir tək özüymüş. Yanında da oğlu, uşağı zadı. Daa o Qara İmanda törüyənnərin hamısı bir sortuydu da. Bir kişinin törəmələri oluf o kənd. Ona görə də oğul, qız, arvad hamısı bir-birinə oxşuyurdu. Elə kəndin adı da Qara İman idi. Sora dəyişdilər. (S.11)

45. HACI MUXAN KƏNDİ

Bizim rayonda otuz iki kənd idi. Onun da ikijəjiyi¹⁰⁷ erməniyinən qarışığı idı. Qalanı Azərbaycan kəndləri idı. İkijə dənə erməni kəndi yarımcığdı. Onun yarısı erməni idı, yarısı musurman. Onnan da qavax bizim Yerevanda institutumuz oluf. Orda Hajımhan kəndi variydi. Sevan gölününən o tərəfdəydi. Hajımhan kəndində anadan olmuşam. Mənim dədəm, anam oralı oluflar. Orda bütün Azərbaycan kəntdəri oluf, Sevan gölününən o qırığı, bu qırığı. Sonra 18-də ordan bu erməni-musurman davasında camaati, musurmənnarı təmiz çıxardıf töküflər Azərbaycana, bu Qazağa. Bir neçə il orda yaşıyiflar. Sora erməni-musurman barışıgi olub. Qayıdib gəliblər, öz damnarını ermənlərdən alif oturuflar. Sora gənə qavaladılar musurmanı.

Hajımhan kəndi o kişinin adı oluf. O kişi Haca getdiyinən adını qoyuflar o kəndin adına Hajımhan. Hacı öz adını qoyuf kəndə. (S.25)

¹⁰⁷ ikijəjiyi – ikisi, ikicəciyi sözünün tələffüz şəkli

46. SEYİDLİ KƏNDİ

Ermənilər Eşterəyə Aştarak deyirlər. Seyidlidən burda hardasa yeddi-səkgiz ailə var. Qalannar Uşu kəndinnən gəlmədi. Bizi təzyiqnən çıxarıblar. Ama Uşu kəndi soyqırımnan çıxbdı. Seyidli kəndinin bir yaxşı xüsusiyyətini deym də. Bu kənd yeylağa gedən yolun üsdündə olubdu. Düzdü, böyük kənd olmuyub, balaca kənd olubdu. Deyir, çoban sürüləri dağa çıxanda çaydan, sudan isdiyirmişdər. Bunnar da gedib ayran hazırlayıb gətirillər. Yəni mehribançılığına görə o kənd kimi kənd tək-tək olubdu orda. Mənim bir qohumum dört-beş il bunnan qabax rəhmətə gedib. 93 yaşında rəhmətə getdi, Havarrı kəndində yaşıyırdılar. Onnar 1947-ci ildə gəliblər. Onun çox məlumatı varıydı. O da çox şeylər deyirdi. Bax, deyirdi, sizin kəndinizdən su isdiyəndə, deyir, ayran hazırlayıf gətirillər. Mehribançılığına görə o kəndi deyirdi, onnan eşitmışəm. Plyus da deyir ki, 1919-cu ilədək Yerevanda iki faiz erməni və yaxud da kurd, nəsə qırax millət olardı, bəlkə də, olmazdı. Qalan, deyir, hamısı sərf bizimkilər olub, türk. Bizim də Eşterək rayonu on beş kilometr məsafədə olub Yeravannan. (S.9)

47-51. QAYABAŞI¹⁰⁸ ƏHALİSİ

Bura Şəkiyinən Şirvan aralığında sünni bölgəsidir. Ama yaxında Ceyirli tayfaları var, Ceyirli kəndində. Olar Göyçayda, Naxçıvanda, Şəkidə yerləşiblər. Birində Cəhridi, birində Ceyirli. Olar 17-ci əsrədə bu əraziyə gəliblər, burda məskunlaşırlar. İnancı da itirmiyiblər, saxlıyıblar. Olardan bir qədər sora Göyçə gölü ətrafından qaraqoyunlular Qazaxdan keşməklə gəlib Şəki

¹⁰⁸ Qayabaşı Şəkinin kəndlərindən birinin adıdır.

ərazisində Dağ Qaraqoyunnu, Çay Qaraqoyunnu, Təpəcənnət kimi kəntdər salıblar. Olar əslinə qalsa, Vannan gəliblər Göyçəyə, Göyçədən də 18-ci əsrin sonlarında keçiblər Qazaxa, ordan bura gəliblər. Şəkidə də var Qaraqoyunnu, Goranboyda da var Tapqaraqoyunnu. Olar sünni təriqətidilər. Burda Cəyirlilər şiyə təriqətidilər, ama Padar kəndi var, olar sünni təriqətidirlər. Padar bizdən hardasa on üç-on dört kilometir aralıda yerrəşir. Qaraqoyunnu camaatı sünnüdünlər. Olar Aşura keçirtmirlər. Təxminən otuz il bunnan qabağa qədər Məhərrəmliydə olar toy eliyirdilər, hətdə Aşura günü toy eliyirdilər. Kəndin aşağı hissəsi olardı, yuxarı hissəsi biziy. İndi ta eləmirlər. Olardan fərqli olarax, biz də Oruşduxda toy eliyiriy.

Kəntdə İbişdi camahatı hardasa on iki ev olmuşuğ. On səkgizinci ildə bu kəndə gələnnər Eştərəhlilərdi, quldərvışdılar, ibişdilərdi, Hamalıdan gələnnərdi, bir də göyçəlilərdi.

Göyçəlilər Nərmankəntdən, Alçalıdan gəlmədilər bura. Alçalı Nərmankəndə yaxın yer olub. Nəsir kişigil, Cavan kişigil Alçalıdanlılar. Nərmankənd var, Göyçədə Ləzər tərəfdədi, orda Alçalı var, onlar ordan gəliflər bura. Özü də on səkkizinci ildə gəliflər. Göyçəlilər burda qırğına düşüblər. Gəlib xəsdəliy tutulublar, iqlim şəratıtinə görə. Bu Cəlal dayının qardaşları zad, hamısı onda rəhmətə gediblər. Üçüncü Savxozunan Qaya-başının arasında göyçəlilərin qəbirsdənniyi də vardi. Fərhadgilin ev tikdiyi yerrər. Mənim yadimdadı o qəbirstənniy. (S.28)

48.

Bu Uşu camahatı bura gəlib 27-ci ildə. Gəliblər Şəmkirə. Şəmkirin səhv eləmirəmsə, Keçili kəndinə. Ordan sora gəliblər Yevlağın Qaraoğlan kəndinə, sora bizim camahat gəlib bura. Bir xeyli hissəsi burdan sora çıxırlar Çaykənd var, ora. Mən özüm orda anadan olmuşam, 59-cu ildə. Köçüblər ora. Bir

müddət orda yaşıyıflar. Sora 63-cü ildə köşmüşüy təzdənnən bu kəndə. Çaykənt bizim kəndin yuxarısındadır. İndi adam yaşamır orda. Dolanışix zad olmuyub deyə dağılışib. Məsələn, mən orda anadan olmuşam. Soradan bir də yiğilmişix hamımız bira. Burda göycəlilər var, ibişlilər var, quldərvışlılər var, əhəngçillər var. Kəndin əyağına qaraqoyunnular da köcüb gəlib. Türklər gəlib erməniləri burdan qovub. Nuru Paşanın qoşunun bir hissəsi gəlib 1915-16-cı illərdə, bu arada. Daha doğrusu, 14-dü, bəlkə də. Çünkü 15-də erməniləri burdan yiğib aparıblar.

Hüşü Eşterəy rayonunda kəndiydi. Nənəm deyirdi ki, Üşkilsəyə yaxınıx.

Bizim nəsil dəlləklilər nəslidi. Kəntdə quldərvışlılər var, ibişdilər var. Əyləndi kəndinnən var, Əhənkçi kəndi var. Bu kənddərdən gələnnər çox olub. Nəsilnən addananlar var. Deyirlər ki, quldərvışlılərdəndi. Məsələn, deyirlər ki, ibişdilərdəndi bunnar. Əkərəklilər var.

Mənim atam yaşdı vaxtı İrəvana getdi. Bizim kəndin adı Təzəkəndiydi. İrəvana yaxın idi. İrəvana ta qarışırkı yavaş-yavaş. Atam İrəvan ətrafınnandı. Anam Üşü kəndinnən olub. Qaynənəm quldərvışlidən olub, babası hacı olub.

Mən eşitmışəm ki, Üşü kəndinin həndəvarında ərik bağları olub. Nənəm deyirdi ki, ərik bağları zad çox olufdu orda, yaxşı bulaxları olub. Ama əkinə yararlı torpxaxları olmuyub. Daşlıq zad olub. Baxçılığ maldarlıqla məşğul olublar. Ama yeylağa gedirdilər.

Bizim camahat tərəkəmə döör. Hara düşüblər, orda da qalıblar. Ama orda nənəm deyir, yeylağa gedib gəlirdiy. Ələyəz dağına gedib, qoyun-mal aparıb, çadırlar qurub yaşıyirdix orda. Məsələn, bir üç ay kimi. Yeylaxdan sora qayıdırıdx, məsələn, qışdıq ehtiyatımızı zadımızı tutannan sora qayıdırıdx. Ələxsus, Arğı dağına zada gedirdiy. (S.23)

49.

Bizimkilər otuz dördüncü ildə bu kəndə gəliflər. Onu da nədən bildim? Səhnə xala yoxuydu, rəhmətdiy Fəxinin anası. Doğsanı addadı axı o, çox da yaddaşı möhkəmiydi. Bir gün soruşdum:

– Səhnə xala bir dənə daş var, üsdündə 1934 yazılıb.

Dədəm dedi, bunu mən yazmışam. Mən nə bilim bu nədi, nə döyüл. Soruşmamışam ki, bu nə yazdı belə. O daşı götürüf saxladım. O barını çəkəndə dedim, bunu bir görkəmni yerə qo-yun. Üzü də bu məhliyə tərəf, beləcə qoy. Elə də durur orda daş. Səhnə xaladan soruşdum ki, orda bir daş var, o nə otuz dörtdü? Dedi:

– Ay bala, niyə bilmirsən ki? Dədəngilin bu kəndə gələn ilidi o.

Xalamgil burda oluf, Qaranın anası, Xədicə xalam. Səmayəgilin evi xalamgilin olufdu.

Mən onda bildim ki, biz bura otuz dördüncü ildə gəlmışiy. Amma bu kəndə bu camaat on səkkizinci ildə qaşqın olarağ gəlib. Biz gör nə qədər gecikmişiy, çünkü mənim atam Qazaxda olub, nökər. Bəyin faytonunu sürüf. (S.15)

50.

Əslinə qalsa, mənim babam bura birinci dəfə 1918-ci ildə, o birinci erməni-müsəlman davasında gəlib. Onlar qaçıblar, Sədərəkdən keçiblər İran'a. İran ərazisində bir müd-dətə yaxın qalıblar. Orda çox böyüy məşəkqətdər, əziyyətdər çəkiblər. Daha doğrusu, olan-qalanların da orda iranlılar soyub. Əlləllahlılar deyirlər onlara. Mal-qoyunlarını uğurruyub əllərinən alıblar. Keçiblər İqdırə. Təxminən dört yüz nəfərə yaxın adam olub Uşu kəndinnən köçənnər. Olardan yüzə

yaxını İqdirdə qalıb. Qalanı soradan qayıdırıb dala. İki il keçənnən sora bulara məlumat veriblər ki, qayıdın gəlin yenə öz yerinizə, yəni Eşterək rayonunun Uşu kəndinə. Bir də Eşterəyə qayıdırıblar, Uşuya qayıdırıblar. Bular gələndə artıx o kəndə Türkiyədən qovulan erməniləri, döyüşdə olan erməniləri doldurublar. Artıx nizam itib. Erməni əhalinin sayı artıb. Kənd soveti zadı ermənidən təyin ediblər. Buları başdıyıblar sıxışdırmağa. Bular da əvvəlcədən ermənidən qorxムuyublar, ermənini harda gördülər, vurub-tutan, döyən olublar. Görüb-lər ki, yox, indi erməninin ta sözü sözdü, dövlət də onu müdafiə eliyir. Bir neçə dəfə qarşıdurma yarannan sora deyiblər:

- Əgər istəsəz, gedə bilərsiz.
- Hara?

Deyiblər:

- Azərbaycanda yer var, boş kənddər var, sizi köçürə biləriy ora.

Belə olanda 1926-ci ilin qışında, elə təxminən dekabr ayında bunnarı vaqona mindirib göndəriblər Yevlağa. Hardasa bir-iki ay Yevlaxda qalıblar, Qaraoğlan kəndində. Elə vağzalda qalıblar. Soradan yaz açılıb, deyiblər, gedin baxın. Bular da gəlib Qayabaşını seçiblər. Yəni burda da 1918-ci ilə qədər ermənilər yaşıyıb bu Qayabaşında, kilsələri də durur. Tək burda deyil ha. 1812-ci ildə Cəfərqulu Xan Xoyskinin tərəfindən bura ermənilər köçürüllüb. Bir ucu Göybulax, bir ucu Qarabulax. On yeddi yaşayış məskəninə köçürüllüblər. Vergi verən əhalinin sayını artırımax məqsədiynən.

Qayabaşı, buna yaxın Çaykəntdi, Məclisdi, Cürcəmişdi, Sarıqayadı, bu kəndlər ki, var 18-ci ildə iyul ayında Nuru Paşanın ordusu gəlib bura çıxb. Bura dayağ nöqtəsi olub, ermənilərin elə bil ki, Savetdiy mərkəzi olub. Qayabaşının erməniləri çı-

xardıblar, sora keçiblər Oğuz ərazisinə, Caluda. Sonra ermənilər Niji talan eliyiblər. Qəbələnin Nijini talan eliyiblər. Nuru Paşa qosunnan geri çekilib. Və bura 18-ci ildə köçüb gələnnər olub. Olar olublar quldərvışlılər, eştərəhlilər, seyidlilər. Üç kəntdən bura köçüb gələn olub. Bir dəsdə də göyçəli gəlib Nərimankənd-dən, Alçalıdan. Göyçəlilər taun xəstəliyinə tutulub. Gələn əhalidən elə bil ki, yüz nəfər gəlibsə, iyirmisi qalıb, qalanı ölüb. Orda da elə qəbirsənniyləri vardı oların.

Bizimkilər 27-ci ildə gəlib çıxıblar bura. Gəliblər burda da isdiyə düşüblər. Dağ camaatı narahatçılıx... Bir dəstəsi yenidən qayıdır ora. Bir də 48-ci ildə bu Yevlax rayonunun Kürqıraqı kəntdərinə – Havarlıya, Haciselliyyə köçürdüblər oları. Amma olar da Uşu kəndinin sakinləridi. 27-də gəliblər, görüblər, yox, bura oların isdədiyi yer döyük. 1931-32-də qayıdıblar dala. Ordan da bir də 1948-ci ildə oları təzdənnən köçürüblər Havarlıya, Haciselliyyə.

Uşu camaatının özü də ora yiğilmadı, əslinə qalsan. Məsələn, mənim əcdadım, üçüncü babam Amasiya rayonunun Ağbaba mahalının İbişdi kəndindəndi. Bizə də İbişdilər deyirdilər. Son dövürə qədər deyirdilər, sən İbişdilisən. Mən İbişdənəm. Köhnə İbişdi yox, təzə İbişdənəm. Köhnə İbişdi Türkiyə tərəfdədi.

Xalxolular başqa kəntdəndlər. Sadəcə Üşüyə gəlib yığışıblar 1890-ci ildə hardasa. Bizim ətrafımız İbişdi olub, Qułdərvışdı olub. Abbasalılardı, xalxollulardı, ibişdilərdi, iritdilərdi, mehribannılar olub.

Üşü camaati davakar camahatydı. Onda burda olan qułdərvışdilər, seyitdilər deyiblər ki, üşülülər gəldisə, biz duruş gətirə bilməyəcəyiy. Biz çıxıb gedəyin burdan. Həqiqətən də, bir ilmi, iki ilmi qalıblar. Bu kilsə qabağına, rəhmətdiy nənəm deyir

ki, çıxanda hamı qoltuğunda ağaşnan çıxırdı ki, orda dava düşəcəy. Dava qaçılmazdı. Hələ hətdə deyirdi ki, Mansur kişi variydi, qardaşı Elləz, nə bilim, İbrahim zad, olar deyirlər, çox cəngavər iyidilər. Mansur kişi özü Nikalaya saldatdix eləmişdi. Pəhləvan kimi adamıydı, kərpişkəsəniydi sora. Onlar sınmır, sindirmağ çətindi. Deyir, dörd qardaş dalını verdi bu kilsiyə. Bu İbişdi camaati da yeddi-səkgiz nəfər tökülüb, amma girə bilmillər onlara. Deyir, dəyənəyi elə firriyırlar ki, yaxın getməy mümkün döyük. Cəfəroğlu İrvaham – bu Qasım dayının qardaşı, – deyir, qoltuğunna çıxartdığı ağacı tolazdadı. Elləzin qulağın dibinnən vurdu, o yixildi. Yixılanda diyir, o biri qardaşların başı qardaşlarına qarışdı. Deyir, bunları döydülər, onlar da bizə ram oldular.

Qayabaşının aşağı hissəsində Çay Qaraqoyunnudan bir də Dağ Qaraqoyunnan gələn qaraqoyunnular gəlib oturublar. O qaraqoyunnular bu gүnnərim də kəntdədilər. Hacılıqlar, Hümbətuşağı, Allahyaruşağı, bunlar Çay Qaraqoyunnandılar. Amma bu Ədilxan kişigil, Nəsif kişigil, onlar Təpəcənnətdən gəlmədilər. Oğru Qurbanıydı, Musaoğlu Hümbətiydi, bular da Təpəcənnətdən gəliblər. Onlar arasında ziddiyət olub.

Biz Amasiyadanıx əslinə qalsa, Ağbabadan, İbişli kəndin-nəniy. Köhnə İbişli Türkiyə ərazisidir, Təzə İbişli bizim kəntdi. Amma anamız, yəni sizin də, bizim anamız (Digər söyləyiciyə, Rüstəm müəllimə müraciətlə dedi – tərt.) bir kökdəndi. Bizim ana tərəfimiz, bizim babalarımız Tezrəbəydən gəliblər. Dayımnan soruşurdum ki, dayı, o Tezrəbəy deyilən yer nə təhərdi?

Deyir:

– Oğul, deyəsən, Türkiyə tərəfdən iyidi, elə buralar kimiydi.

Deyirəm:

– Nə təhərd?

Deyir:

– Yaz açılanda gül-çiçəy olurmuş, hər şey gözəldi. Deyirlərmiş ki, “Ox-ox, can, Tezrəbəy”. Elə ki, gəlir avqust ayı, deyirlər: “İnnən belə yan, Tezrəbəy”.

Hər yer quruyur. Mənim ana tərəfim, yəni südüm Tezrəbəylidi. Amma ata tərəfim İbişli kəninəndi.

Qızım, bizim camaat o qədər də dindar deyildi. Nə Üşüdə olmuyuf diyilənə görə, nə bu kəntdə mən gözümü açannan molla görməmişəm. Yasa gedib qonşu kəntdərdən gətirirdilər. Bu gün də elədir ha. Bu kəntdə bu boyda əhali yaşamasına baxmayarax molla zad olmuyuf. Demirəm, bizim bu camaat musiqiyə meyilli camaatdı, incəsənətə meyilli camaatdı. Dinə o qədər meyilli adamlar deyillər. (S.28)

51.

Üşülürlər qoçağ olub da. Dağlıqlar, gəliflər Gəncəyə, bir hissəsi Gəncədə qalıf. Bir hissəsi ordan gedif Bakıya, bir hissəsi bu kəntdərdədi. Yaqıflu kəndi var, ora da qaşqın kəndidi. Qərbi Azərbaycannan gəlmədi bu kənd. Camat özü bilir ki, bu Üşüdəndi, bu Sadınsənəkdəndi, bu filan kəntdəndi. (S.5)

52. UŞU KƏNDİ VƏ İRƏVAN ŞƏHƏRİ

1905-ci ildə Üşüdə bir qarşıdurma olub. Amma onda azərbaycannıların xeyrinə olub, yanı qaşqın düşmüyblər. On səkgizinci ildə, amma Üşü boşaldılıbdı. Özədə ki Üşü, bir növ, kurqavoy bir nöqtə olub, Ermənisdannan da onun arası olub, on beş, on altı kilometr. Babam deyir, gedərdiy İrəvana, Dəmirlulax məhləsinə. Dəmirlulax məhləsində deyir, bir kərmə dükənə varıydı, kərmə satırımdı. Onda deyir, kərmənin

hərəsinin öz qiyməti variydi, bütöyünün öz qiyməti variydi, paranın öz qiyməti variydi, saşmanın öz qiyməti variydi, təzəyin öz qiyməti variydi. Yanı hərəsinin öz qiyməti variydi, elə satırdılar. Orda kərmə satırdılar. İrəvan özü də dörd məhləli olubdu deyirdilər. Qala olufdu, Təpəbaşı olufdu, Dəmirbulax olubdu, biri yadımnan çıxıfdı. Qala içərişəhər olufdu, Təpəbaşı bir az yüksəlyiy yer olufdu, Dəmirbulax məhləsi elə bil ki, bu Bakının Quba meydanı kimi oluf. Bunnarı nənəmənən eşitmışəm. (S.28)

53. KARVANSARA KƏNDİ

Göyçə ərazisində, Karvansara ərazisində təxminən otuz ev kurd olardı. Kürddərin ayrıca kəndi yox idi, bizim kəntdə yaşıyır-dilar. Bizim camaat çıxıb gələndə kürddər qaldılar orda. Kürddəri allatdılar. Ermənilər binədən xayındılər, onnarı allatdılar. (S.14)

54. AĞAC DAVALARI

Orda iki cür ağacnan çıxırdılar. Bir uzun çomaxnan çıxırlmış. Bir də çuxanın qoltuğunun altına yerrəşəsi, təxminən bu boyda, dubinka kimi ağaşnan. Çuxasının altına yanı görünməsin deyə gizlədirdilər. İndi əlində çomax varsa, bilir ki, davadı da. Amma qoltuğunun altında, çuxanın altında gizlədirsə, bir qılınc, bir xəncər kimi da, yaxın məsafədən döyüş üçün o xırda ağaşdar çuxasının altında gəlir. Üşü camaatının quldərvişdimi, ya eştərəylimi ilə mübahisəsi varsa, onu mütləğ həll eləməy lazımdı. Qaraqoyunnuların o vaxdı çayın qırığında bağlı zadı olubdu. Bizim camaat tərəkəmə camaat oluf əslinə

qalsa.¹⁰⁹ Bağçılıxdan başdarı çıxmışif. Görür, bəhli ağacıdı, ta üsdə çıxıf yiğmağı bacarmışif. Kökünnən kəsif, yixır böyüri üsdə ki, rahat yiğsin. Orda da qaraqoyunnularlardan kişi diyifdi ki bunnara, a bala, buraları qırıf tökürsünüz. Yanı uşaxları qovuf. Bular da aqlaşa-aqlaşa gəliblər ki, filankəs bizi qovdu. Filan yerdədi. Gedib o kişini döydülər. O da samballı, imkannı adam olub ha. Bular imkan zad bilmiyiflər. Onu döydülər, üç gün çəhdi, o kişi hikkəsinnən öldü. Sifdə bizimkilər bura gələndə bular deyiflər ki, ə, qoy gəlsinnər, ac-yalavac camaatdı, qoyunuza-quzumuza göndərəy. Bir ilin içərisində qaçan qaçıb, qaçmıyani da bir təhər eliyib bu Üşü camaatı. O vaxdı deyirdilər ki, Nəzirvan altmış evdi, dörd bəyi var. Amma Üşüdə min ev var, bir bəy yoxdu. Orda aqsakqal olub, amma bəy yox. Üşüdə hamı bəydi. Yəni burda bəy dözən şey döyük.

Qoluna keçə sarımax da olurdu. Bilirsinizmi, o dava başqadı, təhbətəh çıxır, döyüşüllər. Onda qola keçə sarınır. Və ya-xud da ki, ağaç vuranda öz ağaçını qalxan kimi sıpər eliyib belə tutur, ağaç onun başına dəyməsin. O öz ağaçının həm silah kimi vurmağa isdifadə eliyor, həm də o cür isdifadə eliyor. Təhbətəh ağaşdaşma da olubdu. İndi orda olan (ağaç davalarını nəzərdə tutur – tərt.) qaydalardan qoluna keçə sarımax da varıdır. (S.28)

55. AYARBAZ UŞULULAR

Bizim kəndimizin özü də çox ayarbaz camaatdı. O vaxdı Üşüdə bayram toyu deyir, bir həftə çalınardı. Noruz bayramına bir həftə qalmış toy başlığıydı. Hər axşam toy çalınır. Ordan da deyir, deyirdilər:

¹⁰⁹ Əvvəllər Qaraqoyunlu camaati da tərəkəmə olub. Şəkidə məskunlaşdıqdan sonra tədricən oturaqlaşmağa başlayıblar.

- Ayə, Hamalıda bir dəli var, gedin onu gətirin.
O dəlini deyir, gətirərdilər. Biri, nə bilim, deyirdi:
- Ə, filan yerdə bir dəli var, onu gətirin.

Onu, diyir, gətirərdilər. O toy müddəti dəlilər hokqa zad çıxardardılar, oynuyub eliyərdilər. Teyatır yox, şey yox, dəli oynadırlar. Ortalığda elə dəliləri oynadırlarmış. Bu kəntdə o xüsusiyət var, bir əz yaşıdaşmış, əsəbləri pozulmuş adamı dəli eliyirlər. Qıcıxlandırıf onu dəli eliyirlər. Özərinin gülməyinnən ötəri. Yanı bu camaat o bir əz dəliyinən başdarı xoş olan camaatdı. (S.28)

VII. NAĞILLAR

1. DİVİN NAĞILI

Divin nağılini nənəm danışırdı. – Nənəmin əlində buyruxçuydum da mən. – Deyirdi, bir kişinin uşağı olmurdu. Deyir, bu div gedif görüp ki, bunnar ağlaşır, insannar. Deyir:

– Niyə ağlaşırsınız?

Deyir:

– Vallah, bizim uşax yoxdu.

Civinən bir alma çıxardır, yarısını arvada verir, yarısını deyir, apar ata ver. Ata verir. Ata deyir:

– Bunun balası olajax, biri sarı, biri göy. Sarı mənimdi, göy sənin.

Kişiyyə deyir:

– Bir cüt də oğlun olajax, biri sarı, biri qara. Sarı mənimdi, qara sənin. Qızılca qar yağanda¹¹⁰ gələjəm.

Gedir, qızım (bizə müraciət edir – tərt.). Divin dedikləri olur. Uşaxlar yeriyir, yüyürür, yekəllillər, bir on-on beş yaşıları olur. Eşiyə çıxanda baxır ki, qar yağış, bərk qar yağış. Donur arvat, titriyir. Gəlir, deyir:

– Gədiyi alajaxlar.

Tutur, təndirə soxur uşağı.

Div gəlir, deyir:

– Atı çıxart.

Atı çıxartdırır. Deyir:

– Oğlanı gətir.

¹¹⁰ qızılca qar yağanda – bərk qar yağanda

Deyir:

- Bircə dənədi, bu qaradı.

Deyir:

- Təndirdədi o biri, çıxart.

Təndirdən uşağı çıxardır, aparır. Aparır gedir. Gedir, böyük bir evə aparır. Bu divin qırx otağı olur. Həməşə bu, cavan oğlannarı gətirər, yiyeşmiş.

Deyir:

- Təndiri qala.

Deyir:

- Qalıyammıram.

Deyir:

- Onda mən qalıyım, örgən.

Qalıyır.

Deyir:

- İndi çörəyi yap.

Div xamır eliyif. Deyir:

- Sən yap, sonra mən yapım.

Əmmə bu divdən qavax gedir ki, donuz ot yiyyir. Donuz ot yemir axı, yem yeyir. Deyir ki, san'a bu şeyləri deyəjəy. Sənə nə desə, denən, mən bajarmıram, qoy birinci özü eləsin. O əyilif hirsdi-hirsdi çörəyi yapanda onu itələ, sal təndirə. Hirsdi-hirsdi yapanda təndirə salır bunu. Təndirə salır, ağızını örtür. Ha çığırır, ağızını aşmir. Təndirdə div yanır. Oğlan o mülkə sahab durur. Belə eşitmişəm, nənəm danışındı.¹¹¹ Döyrüş sifatında gəlirdi də gələndə. Gedəndə div idi, adam yiyyirdi. (S.24)

¹¹¹ Biz söyləyiciyə dəvrislə bağlı sual ünvanlayanda “döyrüşü danışdım da”, - deyə cavab verdi. Nağıldakının dərviş yox, div olduğunu xatırladanda “Döyrüş sifatında gəlirdi də gələndə, gedəndə div idi, adam yiyyirdi.” deyə izah verdi.

2. MUSA PEYĞƏMBƏRİN ALLAHLA SÖHBƏTİ

Musa peyğəmbər Allahın yanına gedib gələrmış. Bir gün gedir ki, bir uşax dənizin qıraqında oturuf. O qədir gözəl uşaxdı. Göldü, göldə çimillər yaşıd uşaxlar. Bu, o qədir gözəl uşaxdı, şikəstdi. Deyillər ki, qıraqdan, ay bala, sən niyə belə şikəstsən? Deyir ki Musa peyğəmbərə, saña qurvan olum, orya gedəndə sən denən ki, buna göz versin. Bunun gözdəri niyə kordu? Gedir.

Görür ki, yolda bir ağaç var, ağaç quruyur. Ağacdan sədə çıxır, denən, ya Allah-tala, məni niyə belə qurudursan? Belə də bir söz deyir. Gedir.

Allah-talaynan Musa peyğəmbər sadə verib sadə alıb danışallarmış, Durdanə dağında. Orya gedəndə deyir ki, ya Allah, saa qurvan olum, o gölün qıraqında bir cavan uşax, gözdəri şikastdı o uşağın. Hamısı girillər, çimillər, çıxillar. O uşax elə bacara bilmir də, gözdəri görmür. O, günün qavağında, suyun qıraqındaca durur.

Deyir:

– Ya Musa, ona göz verdim, gedəndə baxarsan.

Deyir:

– Bə o ağaç niyə quruyur? O ağaç elə sizilliyir ki, mən niyə qurumuşam?

Deyir:

– Onun divində yeddi küp qızıl var. Onu çıxartsınnar, ağaç göyərəjəy.

Gedir, onu da onun yiyesinə deyir. Qızılı ağaçın divinnən çıxardıllar. O yeddi küp qızılı ağaçın yiyesi çıxardır. Sonra su verillər, ağaç göyərir.

Gedir, o gölün qıraqındakı uşağın gözdəri açılıf. Böyründə də qarğı variymış. Qarğıyı əlinə alır, piçağı da alır, yonur onnarı, hamsını düzür bu formuda. O gölə çimməyə girən uşağın hamısı qızıl qanına bulanır. Göl elədi, qıpqırmızı qan.

Deyir:

– Ya Musa, gördün?

Allah-taladan sədə gəlir. Onun gözdərini genə Allah-tala kor eliyir, qoyur ora. Gör neçə uşağı o, deşdi-töhdü, qanına qərq elədi, qanına qaltan elədi. Deyir ki, ya Allah-tala, saa qurvan olum, sən bilən yaxşıymış, mən heş nə bilmirəm.

Biri də deyir ki, ya Musa peyğəmbər, gedirsən, o yadımnan çıxmışdı.¹¹² Gedirsən Allah-taliya denən, nə olar, mənim bu varımnan-devlətimnən bir azca azaltsın. O qədirdi ki, dalını-qavağını yıga bilmirəm. Deyir kin, yaxşı. Gedir, deyir:

– Ya Allah-tala, o adam san,a agahdı da, onun varınnan-devlətinən azalt.

Deyir:

– Onu azaltmağa nə var? Ged, ona denən kin, beş-altı dənə yuxa bişirsin. Sajda yuxa bişirsin, əlinə alsın, dürməhləsin. Yolu eninə, uzununa gessin, səhər qalxajax ki, heş nəyi yoxdu. Elə yarısı yoxdu.

Gələndə deyir ki, a kişi, san,a Allah-tala belə dedi. Deyir kin, baş үsədə. Gəlir arvadına deyir ki, man,a beş-altı dənə quru yuxa bişir. Quru yuxanı bişirir. Bu əlinə alır quru yuxuyu, torvasına qoyur ki, yerə düşməsin. Ağzına da belə bir dənə şey alır ki, yaxasına tutanda qoy yaxasına tökülsün, yerə tökülməsin. Bu yolun eninə, uzununa peyğəmbər dediyi kimi gedir,

¹¹² Mətnin bu hissəsini söyləyici unutmuşdu. Başqa mətnləri danışdıqdan sonra mətnin bu hissəsini xatırladı və sonradan danışdı. Biz kitabı tərtib edən zaman hissələri birləşdirdik.

gəlir. Deyir ki, daa Allah-tala azaldajax. Savax qalxır ki, iki qat artdı. Varı-devləti iki qat qalxdı. Deyir ki, ya Musa peyğəmbər, bə mən saa belə dedim, Allah-tala iki qat da artırif.

Deyir:

– Ya Musa, bu o adamın o qədər şəxsiyyəti xoşuma gəldi ki, bir belə urzasının yerə salmağa qiymadı, əyağ altına. Mən dedim, tapdasın gələn-gedən daa çörəydən. O da elə yedi ki, yerə düşmədi. Onun urzasını daha da artırdım, ömür boyu gessin, yisin elə. (S.1)

3. PEYĞƏMBƏR ALLAHİ QONAQ ÇAĞIRIR

Cənnətin açarı Fatma nənədədi. Məhəmməd peyğəmbərin qızı Fatmadadı. Qızı nətər oluf? Bir dənə naxırçı oluf, mala gedən naxırçı. Naxırçının arvadı suyu yanına qoyarmış, ağacı yanına qoyarmış, çörəyi yanına qoyarmış. Nətər naxırçı çöldə quru çörəyi yiyr, o da elə yiyrmiş. Heyran nənə elə yiyrmiş. Bu da deyir, baxır ki, qız, deyir:

– Ata, mən cənnətin açarını almaq isdiyirəm.

Deyir:

– Get.

Day nətər deyillər, görür hər şeyi. O da gəlir, deyir, görür, bu arvad cəhrə qavağında əyirir, əynində tuman da yoxdu. Deyir:

– Ay nənə, məni qonaq eliyərsənmi?

Deyir:

– Yox, kişiyyə deməmişəm.

Savax da oğlunu gətirir yanında. Deyir:

– Ay nənə, məni qonaq eliyərsənmi?

Deyir:

– Yox, oğlunu kişiyyə deməmişəm.

Geri qayıdır gedir. Gedir, qızım, bu, Məhəmməd peyğəmberə deyir ki, manıa belə dedi. Deyir:

– Qızım, Allah-talıya üz tutmuşux, savax bizə qonağ gələjəh. Allah-tala bizə qonağ gələjəy. Get ona da denən, gəlsin, yiməyə köməy eləsin.

Gedir, deyir ki, Heyran nənə, gəl gedəy, yeməyə köməy elə, Allah-tala qonağ gələjəy. Heyran imiş naxırçının arvadının adı. Həə... Gəlir, qızım, qazannar asılır, yeməylər bişir. Günorta olur, Allah-tala gəlmir. Baxıllar ki, cırıx paltarda bir dənə insan gəldi. Dedi ki, yol adamıyam, manıa bir az o aşdan verin, yiym, gedim. Niyə aşa qulfuvallah deyillər? Ona görə. Vermədilər ki, Allah gəlməmiş qazanın ağızı açılmaz. Bu bir az anarı¹¹³ gedəndə bu Heyran dedi:

– Noolar, bir beləcə maa verin.

Yalvardı-yapışdı, qaşdı, yuxanın arasında bunun dalınca getdi. Düz çatdı buna. Çatdı, dedi ki, qadan alım, bu, mənim öz payımıdı. Bunjacığija¹¹⁴ yi, sən elə nəharran¹¹⁵ getmə. Dedi ki, savax günorta sənnən danişajam, apar onu özünnən. Əmmə onnara denən, Allah gəldi, getdi. – Onçun deyillər ki, Allah həməşə qəlbədədi. Gərəy bu əl verə ki, Allahın yanında insanın üzü ağ ola. – Gəldi. Dedilər:

– Təzdənnən nağayrajax.

Bir az çığırdılar, bağırdılar, getdilər. Savax günorta oğlunnan aşağı enmişdi. Baxdı, bir dənə məleykə gəldi, buları tutdu. Onnar diri-dirri cənnətə getdilər. Heyrannan yoldaşını aparıb gediflər. Bax, onnar elə cənnətə gediflər. Cənnətin açarı Fatmadadı. Heyrəni Fatma apardı getdi da. (S.24)

¹¹³ anarı – o tərəfə, o yana

¹¹⁴ bunjacığija – bunuca

¹¹⁵ nəharran – nigaran

4. ÖLMƏDƏN CƏNNƏTƏ GEDƏN KİŞİ

İmamlar deyir, bir gün qapı-qapı gəzəllərmiş. Deyir ki, gedəy bir qapıya, görəy hələ mənim camahatım nətər dolanır? Nağayrir? Bular dövriş - o vaxt dövriş libası varılmış - geyiniflər, düşüflər. Fatma ana da yannarındadı. Gediflər, canım onlara qurvan olsun, bir evə qonax gediflər. Gedəndə bu arvat deyir ki, ay oğul, qadan alım, - bir oğlu, bir qızı var imiş, yoldaşı da çoban imiş, mala gedən, - ay oğul, qadan alım, gə get, danamızısa da kəs, bunlara bişirəy.

Bir inəyi, bir danası varılmış. Gedir, danıyı kəsillər, gətirillər, pişirillər, düşürüllər. Bunlar yiyr, içir. Qoymullar qapıdan getməyə ki, qonaxsan. Qonax Allah qonağıdı, gəlifsən. Bunlar gedənnən sonra, arvat, - deyillər, - bu gecə qalajiyıx sizdə. Qalıllar ki, indi görəy millət nətər dolanır. Qaça-qaça gedir düz dağın başına arvad, kişiyyə deyir:

- Səni and verirəm Allaha, evdə qonax var, məni döysən də, söysən də, burda döy. Qoy onlar bilməsinnər sənin pis olduğunu. Danamızı kəsdiy, qonax yedi. Heş nəyimiz yoxuydu.

Deyif:

- Arvad, Allaha şükür, qonax Allah qonağıdı, yaxşı eliyif kəsifsiniz, halal xoşları olsun, yisin.

Kişi də gəlif, bu qonaxlarnan xoş sifətnən öpüşüflər, görüşüflər, qonaxlar çıxb gedif. Bunlar hərrənif bir əsrənən sonra gediflər ki, görəh bunlar nətər dolanır? Gələndə deyir ki, heş nəyimiz yoxdu, ay oğul, gətir, o inəyi də kəs, bunlara bişirəy. İnəyi də kəsiflər, bunlar yiyiflər, içiflər, neçə gün də bunlarda qalif çıxif gediflər.

Gedənnən sonra bir gün bunun oğlu olur. Oğlu öləndə aparif basırıllar. Gəlir qızı olur bir azcadan sonra. Qızını da basırıllar. Kişi gəlir ki, arvadı ölüf. Kişi ağlıyır, sizdiyir, durur,

oturur, camahata gedir. Yığır ki, ay camaahat, siz Allah, man, a halal-hümmət eliyin, mən baş götürüf çıxıf gedirəm. Evdə mənim heş kimim qalmadı. Onlar öldülər, mən tək-tənha, neyniyirəm bu maldan aldığım pulu? Baş götürüf gedir. Camahatnan halallaşır, çıxır qapıdan. Bir müddət gedənnən sonra gedir, baxır, görür ki, bir çay gəlir. Çayın içində bir-küş dənə¹¹⁶ alma axır. Bu, heş nə yemiyif daa, neçə gündü. O almanın birini götürür, dışdiyir. Suyun içinnən baxır, bu, elə ilənir,¹¹⁷ elə ilənir, cənnət ilənir. Deyir, bu almaları yiyif uxarı-uxarı çıxanda baxır ki, gilif¹¹⁸ var. Allah-talanın möcüzəsi, bu glifdən bu birtəhər içəri gedir. Ortadan, girifdən girir içəri ki, gedir, görür, o qədir¹¹⁹ gül-ciçəydi, cürəbəcürə gül-ciçəydi, baxmaxnan doya bilmərsən. Yuxarı gedir ki, inəyi otduyur. Baxır, danası da yanında otduyur. Deyir, nəhlət şeytana, bu, Əşədənnəsini oxuyur. Gedir, baxır, görür ki, oğluynan qızı orda oynuyur. Belə gedir ki, arvadı da ordadı. Deyir:

– Arvad.

Deyir:

– A kişi, bura hara, sən hara? Sən nə yaxşı gəlif çıxıfsan burya? Bura cənnət qapısıdı. Cənnətdi bura.

Deyir ki, Cənabi Əli gedif deyir ki, gör nə qədər Allahın xoşbəx adamıymışsan ki, bir dənə qaşqavax töhmədin. Ürəyin bulanmıyif ki, qonağa mənim bir dənə inəyim, danam variydi, kəsilə. Sən ona görə sağ-sağ cənnətə gəldin. Bunları öldürdüy kün, millətə möcüzə olsun. Sağ-sağ cənnətə gəldin sən. O da orda oturur, elə ömrü boyu yiyb-içillər. (S.1)

¹¹⁶ bir-küş dənə – bir neçə dənə

¹¹⁷ ilənir – iyilənir

¹¹⁸ gilif – deşik, oyuq

¹¹⁹ o qədir – o qədər

5. QƏBUL OLUNMUŞ HƏCC

Camaat hazırlaşır Haca getməyə. Bir də bir əyaqqabı tikən varmış, pinəçi. Bı da pul yiğib ki, camaatnan gedə Haca. Bının arvadı da hamiləymış. Qonşuda haram olmuş toyuğu kabab eliyirlər. Bının iyi gəlir axı, qonşudu. Arvad deyir:

– A kişi, ged onnan bir tikə al, gətir maa. Tamahım düşdü onun iyinə.

Gedir almağa. Qonşu deyir:

– Yox, olmaz, verə bilməriy.

Deyir:

– Əşı, niyə vermirsen axı?

Deyir:

– Sizə yaramır da. Bı haramdı. Uşaxlar ajinnan ölürdü, gətirdim bişirdim, uşağa verirəm. Zibilliydən gətirirəm. Böyükə yaramır.

Bı deyir, həə, mən pul yiğmişam Haca gedəm, qonşum da orda yeməyə bir şey tapmir, gedib haram toyuğu gətirib uşağına yedirdir. Götürür o yiğdiği pulu, verir qonşusuna. Yoldaşdarı gəlir ki, getmirsen?

Deyir:

– Yox, gedəsi olmadım.

Gedirlər ki, bı Hajdadı. Bı, onnarın gözünə görükür. Getmir ki, intası ruh gedir həylə. Onnarın gözünə görükür, ama yaxınnaşa bilmirlər. Qayıdib gələndə deyirlər:

– A kişi, sən bizə deyirsən getmirəm, özün də bizdən qabağa düşüb gedibsən. Fikirrəşir, deyir:

– Həə, o yola yiğdiğim pulu ki vermişəm o aca, onun avsanatıldı.

Elə bil ki, gedib Hac ziyarətin edib qayıdib. (S.3)

6-7. YAZIYA POZU YOXDUR

Deyir, bir dənə şah variydi, bunun bajısı çox əlsiz-ayaxsız idi. Bunu bir qara damda qoymuşdu. Bu, qara damda dururdu. Bu da şah idi da. Deyir ki, iki dənə yazılıçı¹²⁰ yalvarırmış buna, deyir:

– Məni qonağ elə.

Deyir:

– Ged, o bacımın yanında qal.

Gedir, heş-zat yoxdu, oturur. Bacı da külə-kömürə qarış�. Heç olmasa, bir altmış yaşı var, qocadı. Oturur.

Deyir:

– Yaxşı.

Bir də baxır, stol endi. Allah-taladan stol endi, üsdündə də yeməyi, hər şeyi. Deyir:

– Yazıxdı, ona da verəy.

Arvada da verillər bu yeməydən. Bu iki qonağa enifdi da stol. Yazı yazannara enif, hamının yazısını bir-birinə yazır. Bu padcahın da arvadı boylu idi. Həmin gecə bir qızı oldu. Bir çovanın da arvadı boyluydu həmin gecə. Yeddi oğlu vardı, bir oğlu da oldu, səkgiz oldu. Dedi ki, bu çovanın oğluna o padcahin qızını yazıram. Onun var-variyyatını da ona yazıram. Qız eşidirdi. O biri dedi ki, sən Allah, bu yazış ana biznən baravar oturuf.

Dedi:

– Nağayrajam? Onu da on beş yaşında bir qız eliyirəm. On beş yaşında bir oğlan gəlif onu alsın.

Oğlan da gəldi bunun yanına.

Dedi:

– Bax o oğlanındı bu qız.

¹²⁰ yazılıçı – bəxt yazan

Tezdənnən qardaşı durdu getdi. Baxdı ki, qız sağ-salamat, yanında da bir oğlan gəlir. Bular da durdu, çıxdı getdi.

Dedi:

– Ay bajı, hardan gəlirsən?

Dedi:

– Vallah, sənin varını filan çobanın oğluna yazdırılar, belə-belə. Allahdan yazı yazan gəlmışdı, məni də belə cavan elədi, bu oğlana verdi.

Nə qədər gəzdi, bunları tapmadı. Daa təzdən çıxıf gediflər. Nə biləsən? Getdi çobangilə, bir əz də qızıl apardı. Dedi:

– Sənin səkgiz oğlun var, birini maa ver, yeddisi qalsın. Bu gec olanı ver, mənim də bir qızım oluf. Saxlıyım, onu ona alım.

Çobanın arvadı yalvardı-yapışdı kişinə. Dedi:

– Noolar, vermə.

Kişi dedi:

– Yox, verəjəm. Bir də belə şey ələ düşməz.

Deyəndə arvat durdu, bir keçiyi gətdi, kəsdi, bu uşağı pühdü. Bircə nəfəs yeri qoydu buna.

Çəhdidi, qızılını da aldı ata, verdi. Dedi ki, bu birilərinə öytikəy, zərər yoxdu. Onu da aparsın, o saxlasın.

Padcah getdi, bir uca dağın başına çıxdı, bunu atdı. Dedi:

– Sən mənim varımı yəejən?

Atdı uşağı. Uşağı, Allah-tala hökm elədi, məleykələr tutdu, uşağı bir qayanın qoltuğuna¹²¹ qoydu. Bir şir təzəcə balalamaşdı qayanın qoltuğunda. Bu şir bunu balasının baravar saxladı. Allahın hökmüdü da. Şir balası yekəldi, dözəmmədi.¹²² Bunu şirin balası götürəndə Allah-tala bir canavar gətirdi. Bir az da bu canavar saxladı uşağı. Niyə canavar uluyur, Allaha

¹²¹ qoltuğuna – koğuşuna anlamında işlədir.

¹²² Şir balası yekəldi, dözəmmədi. – Şirin balası yekəlib uşağı yemək istədi.

ağzını çöyürür? Deyillər, Allaha yalvarır ki, məni bu xatadan qutar. Bir keçi gəldi, bu uşağıın yanına, onu əmizdirir.

Ovçu Əhmədin öyündə züryəti zadı yox idi, qocaydı. Arvat da gecə yuxusunda gördü ki, filan yerdə uşağı gölə düşür, get, uşağı gəti, özünə züryət elə. Durdu ki, tūfəngi par-par yanır, silinif hazırlıdı. Durdu:

– Ay kişi, dedi, sən qoca vaxtında yeriyə bilmərsən, nejə gedəjən?

Dedi:

– Arvat, manıa Allahdan belə hökm gəlif, mən getməliyəm.

Getdi ki, uşağı az qalır gölə tüşə. Keçədən əlləri çıxıf, əyaxları çıxıf, keçə də ortasındadı. Uşağı götürdü, gətdi. Bu, uşağı yekəltdi, keçiyi də saxladı. On beş yaşına çatdı uşax. Bu da on ildən, on beş ildən bir kətdəri gəzərmiş, şah. Gəldi, düşdü, oturdu, baxdı, o öydən bir uşağı çıxdı, bir göyçəy uşağı. Getdi ora, dedi:

– O öydə kim var?

Dedi:

– Bir qarı, bir qocadı.

Dedi:

– Bə o uşax kimin uşağıdı? Oların?

Dedi:

– O uşağı tapıflar.

Dedi:

– Qocuyu çağır.

Çağırıldı. Dedi:

– Uşağı kimin uşağıdı? Manıa düzünü de.

– Vallah, tapmışam bu keçənin içində.

Dedi:

– O keçiyi də gətir.

Getdi, gətirdi. Baxdı ki, bu, həmən keçədi. Həmən uşaxdı. Bu oğlan sağına bir kağız yazdı, verdi ki, öydə ayın-öyün qalif. Yazdı, verdi ki, arvad, çatan saat bunu kürüyə sox, yansın.

Uşağı gəldi, qapıda mürgülədi. Qız da çatmışdı on altı yaşa. Qız baxdı ki, burda kağız görür. Qız kağızı çıxartdı, oxudu ki, bunu çatan saat quyuya bas. Apardı, bunu yandırdı. Yazdı ki, ay arvad, çatan saat qırx gün, qırx gecə toy vurdur, oğlana ver qızını. Qız kağızı qoydu, özü getdi. Uşax bir azdan ayıldı, arvada gətdi kağızı. Qıza toy elədi dəə arvat. Qıza toy elədi, oğlana verdi. Kişi gəldi gördü ki, oğlan öydədi, salamatdı.

Arvada dedi:

– Gə görün.

Dedi:

– Vallah, bu, sənin kağızın, bu peçatın.

Baxdı ki, bu kağız, bu peçat düzdü. Padcah günü-günnən ağladı.

Oğlan dedi:

– Ata, niyə ağılıyırsan?

Dedi:

– Vallah, oğlum olsan, deyərdim.

Dedi:

– De.

Dedi:

– Mənim dəryada yeddi dənə paraxot qızılım var, əmmə buraxmıllar, gəmiçi buraxmır. İlən padçahı buraxmır.

Dedi:

– Yaxşı.

Getdi. Getdi çatdı ki, belə arvatdı. Çatdı ki, bir arvatdı, yarı ilandı, yarı adamdı.

Dedi:

- Oğlan, nəəzirsən? Səni ilan şahı yəəjəhdı.

Dedi:

- Belə-belə.

Dedi:

- O səni öldürtməy isdiyir. Səni yolluyuf ki, ilan şahı yesin. Gəl qənədimin altına gir.

İlan şahı gəldi, dedi ki, burya adam gəlif.

Dedi:

- Adam gəlmiyif, yalandı.

Bunun başını sığalladı. Bunu yatıranda dedi ki, yeddi paraxot qızıl var ha, onu nejə götürməy olar?

Dedi:

- Ona nə var? Gəmidən açarını alsın, çıxsın gessin.

Dedi:

- Oğlan, eşitdin?

Dedi:

- Eşitdim.

- Əmə gəmiçi o işdən bezif tay. Sənnən soruşajax ki, nağayrim, bu işdən qurtulum? De ki, o da yerinə bir adam itələsin, özü çıxıf gessin.

Dedi:

- Yaxşı.

Durdu gəldi. Gəmiçi dedi ki, neçə ildi, burda ölləm. Nağayrim? Gəldi, açarı götdü, aşdı. Bu gəmilər düzüldü, getdi. Gedəndə dedi:

- Bə man, a nə dedi?

Dedi:

- Məni addat.

Addiyannan sonra dedi ki, kim gəlsə, yerinə onu itələ, çıx get.

Kişiyyə xəvər gəldi ki, qızıllar gəldi. Kişi yenə qaşqavax tökdü. Gəldi, dedi ki, ata, bilirsən nə var?

Dedi:

– Nə var?

İlan padçahı demişdi, arvadı.

Dedi:

– İlan padçahı deyir ki, gəlsin, ona on paraxot da qızıl verəjəm. Yanıma gəlsin.

Durdu tez-tələsiy, bir əz də çörəydən-mörəydən götdü, tərpəndi. Getdi, gəmiçini yanına çatanda gəmiçi itələdi, saldı padçahı öz yerinə, özü çıxdı getdi. Padçah elə orda qaldı. Oğlan da onun yerinə padçah oldu orda. Varına yiyləndi, oturdu yiməyə.¹²³ (S.24)

7.

Padşahnan vəzir gəzməyə çıxırlar. Gedillər, bir evdə qonağ olurlar. Gecə arvadin sancısı tutur. Bilmir da bu qonaxlar padşahdı, vəzirdi. Belə kəndçi formasında gəzintiyə çıxıblar. Arvad binnara deyir:

– Siz çıxın, çöldə gözdəyin. Zahı yatır da, yaxşı dəyil.

Çıxırlar çölə. Nəysə, arvad yatır, bir oğlu olur. Binnar çöldən görürlər ki, qapının ağızında iki nəfər yazırlar. Binnarın gözünə görükür ha. Deyir:

– Filan şəhərin padşahının qızı – oon da arvadı yatıb, təzə qızı olubmuş – o qızın talehini bı oğlana yazırlar.

¹²³ Söyləyicinin qızının dediyinə görə, onlar uşaq olanda anası bu nağılı uzun danışmış. Nağılda dərya atının qaçması, sehirli cıraq süjeti də varmış. O, nə qədər bunları anasının yadına salmaq istəsə də, söyləyici bunları xatırlaya bilmədi. Biz bunları qızdan soruşduq, o da həmin süjetləri danişa bilmədi. Deməli, bu nağılin mükəmməl variantında padşah oğlanı üç əşyanın ardınca göndərmiş.

Padşah deyir:

- Əh, o yazını elə pozajam ki.

Aradan bir on-on beş il keçir. Deyir, gedim görüm o oğlan yekəlib? Vəzirnən gəzirlər. Gəlir görür ki, oğlan yekəlib, həddi-buluğa çatıb, bir gözəl oğlandı.

Deyir:

- A bala, səni bir yerə yollasam, gedərsən?

Deyib:

- Niyə getmirəm?

Yol puluu zadı da verirəm, deyir. Kağızı yazır. Deyir:

- Apar bını, filan şəhərdə ver vəzirə.

Nəsə, adamin adını deyir. Yol pulu zad da verir, uşax götürür, gedir. O şəhərə çatanda yoruluf da, o vaxtı maşın yoxudu ki. Şəhərə çatanda görür ki, bir qəşəng bağ var. Deyir, yəqin ki, bırda su olar. Gedim bir su zad içim. Hasardan aşır. Gedir, görür qəşəng bılaxdı. Orda yuyunur, su içir, oturur, bir az dincəlir. Yuxu tutur, yatır. Kağız da papağın içindəymış. Papax düşür yerə. Qız gəlir suyun başına. Gəlir, görür ki, bir gözəl oğlan yatıb. Papağı da düşüb, içində kağız var. Götürür, oxuyur, görür ki, atasının xətdidi. Atası yazıb ki, bı, ora çatan kimi bının boynunu cəllad virsin. Götürür kağızı, cirir, yandırır. Atasının xətdini bilirmiş. Atasının xətdinə oxşar yazır ki, bı oğlan ora çatan kimi qızı verin ona, toyunu başdayın. Padşah gəzintidən qayıldanda görür ki, qapılarda toy çalınır. Gəlir çatır, deyir:

- Bı, nə toydu?

Kağızı görsədirlər ki, bı kağızı sən göndərmiyibsən? Qızınızı verdiy oğlana daa. Deyir:

- Həə, deməli, yazıya pozu yoxumuş. (S.3)

8. TOY GECƏSİ GƏLƏN ƏCƏL

Bir gün Musa peyğəmbər yenə də şəhərdən kənardə imiş. Gəlir, qarannıx düşür, gedə bilmir, qoca vaxtıdı. Görür ki, bir yerdən işix gəlir. Yavaş-yavaş ora gedir. Gedir ki, qapı açılır tez-tez, yumulur, adamlar var, girir, çıxır. Girir, çağırır, deyir:

– Ay bala, məni burda qonağ eliyə bilərsiz?

Deyirlər ki, eliyərix. Ama burda bir gəlin uşağa yatır, zahı yatır. Biz arvatdarıx, burda saa yer yoxdu.

Deyir:

– Ay bala, nolacax, qoca kişiyəm, elə o dufarın dibində, qapının dalında bir yer verin, mən qalım orda. Noolar səhərə kimi qalım. Qoca kişiyəm, hara gedim?

Gətirib bir döşəy verillər. Nə bilirlər ki, Musa peyğəmbərdi. Orda oyax uzanır, arvatdar girir, çıxır. Bir də baxır, uşağın səsi gəldi, deyir, çox şükür. Uşax səsi gələnnən bir az sonra baxır ki, qapıdan bir hündür, ucaboylu, ağ libasdı adam gəldi, girdi içəri. Dillənmir. O adam gəlib beş dəyqədən sonra qayıdır böyük çölə çıxanda əl atır, tutur bunun əlinnən:

– Səni and verirəm səni göndərən Allaha. Sən bilirsən ki, mən Musa peyğəmbərəm, mən Allahın əfsəl peyğəmbəriyəm. De görüm, sən kimsən? Nəyə gəlibssən?

Dedi:

– Mən o uşağın talehin yazdım, gəldim.

Anda verir, deyir:

– Nə vaxta yazdırın onun taleyin?

Deyir:

– O, bəy olan günü ölücəy.

Səhər durur, deyir:

– Camaat, mən Musa peyğəmbərəm, bu uşax oğlan uşağıdı. Olmuya onun kirvəsi ayrı adam ola. Bunun kirvəsi mən olacam.

Onun kirvəsi olur. O, həmişə gedib gəlirmiş. Bir gün xəbər gəlir ki, Musa, bəs xəbərin yoxdu, oğlana toy eliyillər, bu saatı toydu. Durur, qaça-qaça zülümənən o vaxtı çatır ki, bəylər at minib at çapıllar dəryanın qıraqında. Belə baxır. Bəyin atı da harın olur, gədəni götürüb aparır salır çaya, dəryaya, boğulur. Onnan sonra qayıdır deyir:

– İlahi, doğurdan da, yazıya pozu yoxdu. O nətəri yazmışdisə, elə də getdi. Bəy olan günü getdi. (S.14)

9. ANA ÖZ OĞLUNUN QATİLİ OLUR

Deyirlər ki, Allah aldı, nə bilim Cənabı Cəbrayıl belə oldu, Azreyil belə elədi. Binnar hamısı yalan sözdü. İnsanın bəxtini, taleyini, evlat verməyini, əlinnən almağını bının hamısı Fələy eliyor. Nə Allah bına qarışır, nə Cənabı Cəbrayıl, nə Azreyil bına qarışmir.

Bir kurd olur, bı kürdüñ oğlu olmur, uşağı olmur. Bir gün Fələy gedirmiş Allahın yanına. Xəbər aparıb xəbər gətirilmiş. Elçi daşının yanında oturmuşmuş bı uşağı olmuyan kurd. Gəlir bı, elçi daşının üsdündə durur. Bilir ki, bı həftə bı Allahın yanına gedəcəkdi da. Baxır ki, gəlir. Deyir ki, gedirsən, Allahın elçisişən?

Deyir:

– Bəli.

Deyir:

– Sən orda Allaha denə ki, bir adam maa belə bir suvarış¹²⁴ elədi da. Deyir, maa da bir oğul versin.

Deyir:

¹²⁴ suvarış – sifariş

– Baş üsdə. Onnan hasant nədi? Yaxçı.
Bı kişi oturur orda. Gözdüyü ki, indi bı Fələy gələcəy,
bına xəbər gətirəcəy. Günün birində baxır ki, gəlir.

Deyir:

- Salam əlöyküm.
- Əleykə salam.

Deyir:

- Məəm sözümü Allaha çatdırın?

Deyib:

- Bəli, çatdırdım.

Deyib:

- Bə o nə dedi?

Deyir:

- Dedi ki, verəcəm. Ona bir oğul verəcəm.

Gəlir ələnir, dolanır. Allah söz veribdi axı. Gəlir, arvadı hamilə olur. Bının bir oğlu olur. Xəbər düşür, bı kurd sevinir. Ellərə yayılır ki, kurdün bir oğlu oldu. Allah-tala deyir:

– Onu məəm verməyimə baxma da, almağın da yolları var. Onu sən hələ ona deməginən.

Bı heş bına demir. Bı kurd sevinir, oğluna yaxçı sünnet eliyir, toy eliyir, aylə qurur. Onnan sora bı uşağın anası qocalır. Kurd özü də ölürlər, uşax yekəlirlər. Həddi-təlif olur.¹²⁵

Arvad namaz qılırmış həmişə. Səhər namaza duranda baxıbdı ki, oğlan yerdə qurcuxur.

Deyib:

- Ay bala, sən niyə yatmırsan? Mən namaza durmuşam.

Deyir:

- Yox, ay ana, mən də elə durmuşam, çölə, su başına gedəm.

Deyib:

¹²⁵ Həddi-təlif olur – Böyüyür, həddi-bülüğə çatır.

– Hə, get gəl, yat. Mən də elə gedirəm, dəstəmaz alam,
gələm, namazımı qılam.

Oğlan gedib su başına. Ana da afdafasını götürüb gedib
balğonda oturub dəstəmazın alıb, su tökülüb ora. Qalan suyu
da, afdafada olan suyu götürüb səpib oralara. Balğon torpax
yerimiş. Oğlan gəlir ki, keçə gedə yata. Anası deyib axı, get yat
da, tez durma, mən namaza durmuşam. Oğlan o anası tökən
suyun üsdündə qıcı sürüşür, dal üsdə düşür yerə. Oğlan ölürlər.
Başı dəyir daşa, ölürlər.

Həə... Ana çıçıır:

– Ay haray, ay dad! Balam öldü, gəlin! Özüm öldürmişəm.

Tökülüllər, gəllillər, deyillər:

– Özüm öldürmişəm nə sözdü?

Deyir:

– Yox, özüm öldürmişəm.

Allah deyib axı, verməyimə verirəm, ama anaan əliynən
öləcəy oğlan. Bı kişi heş bını bilmir.

Ana qışqırır:

– Özüm öldürmişəm, özüm öldürmişəm.

Yığışıllar bının yanına. Deyiblər:

– Özüm öldürmişəm nə sözdü? Sən nətəər oldu bu yekə-
lihdə oğlanı öldürdüñ?

Deyir:

– Mən namaza durmasaydım, dəstəmazın suyunu ora
tökməsəydim, qalan suyu ora səpməsəydim, oğlum heç ordan
gəlib keçib yixılıb ölməzdi.

Bını Allah deyibdi ki, anaan əlində öləcəy. Ana özün döyür:

– Ay camaat, gəlin, Allah-tala maa bir oğul verdi, o da
öldü, görəy bı nədi.

Allah-taladan buyrux gəlibdi ki, mən dedim, ona oğul verəcəm, oon da Azreyili anası olacaqdı. Daa bırda Azreyilin, Fələyin qarışığı yoxdu. Oon üçün deyirlər ki, adamın başına nə gəlsə, özünnən gəlir. (S.4)

10-11. ATASINA RƏHMƏT OXUTDURAN OĞUL

Biri də o qədər varrı olur ki, davar başının aşır. Bir dənə də oğlu varmış. Bı baxır ki, bı kənddə o qədər kasıbkusub var ki, bu dədənin də vari-dövləti, heyvanı, malı başdan aşib. Bı dədəsi heş bir adama bir dənə hörmət eləmir.

Deyir:

- Dədə, sən bu var-dövlətdən axı niyə heş kəsə bir əl tutmursan?

Bı kişi deyir ki, yox, belə olar. Deyir, görəsən, bı dədəm oləndə nətəər ölücəy? Heş bına bir rəhmət diyən olar? Olmaz. Bı boyda kənddə heş kim deməz ki, bı oğlanın dədəsinə Allah rəhmət eləsin. Mən neyləməliyəm? Mən indi gərəy bir çarə qılam ki, dədəmə bir rəhmət alam da. Bir gün gəlir, bı kişi varı tökür, əlini salır yanına, ölüür. İndi bını aparıllar dəfn eləməyə. Oğlaan xətri var da, indi bı kişiin hörməti olmasa da. Oğlan fikirrəşir. Deyir, ay Allah, görəsən, bı dədəmə kim nə diyəcəy? Aparacax, basdıracax, gələcəy, rəhmət diyən olmaz da. Görəy neyniriy. Bı camaat bırda sözdəşir ki, bına bir çara qılmağ lazımdı da. Gedəy bı kişi ölünnən sora bının baş daşını mindarıyax. Gədə binnan duyux düşür. Deyir, bı dədəm yazıxdı da. İndi vermədi da, hörmət eləmədi. Tay bının saxavəti yoxudu. Bə mən oğulam. Mən nətəər eliyim ki, bına rəhmət oxudum. Axşam basdırılanın sora qabaxda gedir. Gedir, odu yandırır dədəsinin başı üsdündə. Orda da bir mindarçılıx eliyor gəlir,

daşa. Səhər camaat gedirlər ki, bı kişinin qəbrinin üsdünə mındarçılıx eliyələr. Gedirlər ki, qəbrin üsdü mındarçılıx olubdu. Biədəb olmasın. Deyirlər, həə, ay binin atasına Allah rəhmət eləsin. Bı kimmişsə, gəlib bu qəbri mındarriyib. Orda hamı deyibdi ki, Allah binin atasına rəhmət eləsin. (S.4)

11.

Biri dəyirmançıymış. Camaata su dəyirmanı işdədirmiş. Camaatı aparıb taxıla gedəndə helə dəyirmanın qapısına çatan kimi şahadın¹²⁶ alamış üyütməmişdən qabax. Deyiblər:

– A kişi, üyüt, sonra verəy daa.

Deyir:

– Yox, nağdı ver, sora otur yerində.

İndi bı kişi rəhmətə gedir. Oğlu bilir ki, hamı binin dədəsini söyür. Deyir, neynim ki, dədəmə rəhmət oxutdurum. Cox fikirrəşir, gəlir dəyirmana. Yolu kəsir, deyir:

– Şahadı verin, sora girin.

Deyirlər:

– A kişi, səən rəhmətdiy dədən dəyirmando alırdı, heç olmasa. Sən yolda alırsan.

Orda da dədəsinə rəhmət qazandırır. (S.3)

12. ÜÇ BACI

Bir kişinin üş qızı varılmış. Bunun arvadı ölər, üş qızı qalar. Gedər, bir arvad alar, gətirər. Alif gətirəndə deyər ki, ya bu üş qızı saxla, ya məni.

Deyir:

– Nağayırı?

¹²⁶ şahad – dəyirmando üyündülən taxıl üçün alınan əmək haqqı

Deyir:

– Apar, azdır.

Bu, qızdarı aparıf bir meşədə azdırır, gəlir. Deyif ki, ay bala, neçə ki, mənim takkiltım gəlir, burdaca oturun. Kişi gedif bir dənə çarixnan bir dəmiri göydən asır. Küləy vurduxcan danq-danq-danq-danq danqılldırıv. Qızdar elə gejiyə kimi oturuflar. Ağlaşıflar ki, ay bajı, bə atamız gəlmir axı. Gəliflər ki, çarixnan dəmirdi. Ata yoxdu, çıxıf gedif, bizi azdırıf.

Deyif:

– Hara gedəy?

Deyif:

– Belə gedəy, bəlkə, bir yola zada çıxar.

Görüflər ki, bir dənə dam var orda. Elədi ki, zir-zibil dizə duruf. Deyif:

– Gəl, üçümüz də bu damı yiğışdırıağ.

Yığıflar, yiğışdırıflar, oturuflar içində. Baxıflar ki, bir dənə pişiy miroy deyə-deyə bir sürü mal-qoyun gətirdi, doldurdu dama. Bu gedir. Pədçahın oğlu səyahətə çıxır, görür ki, qızdar orda gizdənillər. Pişiy gələndə hər şeyini, yeməyini zadı bişiril-lər, yeyir, içir. Bu, malı qavağına qatır, gedir. Pədçahın oğlu görür, orda üç qız var, pusur, deyir, görüm bunlar kimdi. Baxır, biri deyir ki, elə gəvə toxuyaram ki, padçahın uşaxlarını oturt, böyrünnən bir əz də qalar. Elə əl səliqəm var. O birsti də deyir:

– Yumurtanın qəyğanağını bişirərəm, hamı yiyər, yarısı da qalar da. Hamı, bütün millət yeyər.

Bu qızdar deyir kiçiy qıza ki, sən də de da, nağayrarsan?

Deyir:

– Padçahın oğlu məni alsa, mən bir cüt uşax doğaram, biri gümüş kimi yanar, biri qızıl kimi olar.

Deyir, padçahın oğlu gedir taxda çıxır, dədəsinə deyir:

– Filan yerdə qız var, get manıa al.

Nəysə. Bu qız gəlir buna. Ay, il keçir, bunun uşağı olur. Bu iki bacılar da orda-burda durur da. Bu alır bu kiçiy qızı. Deyir ki, səni o şərtnən alram ki, dediyin söz ağzının çıxıb, olmasa, sənin başını o dəqiqə üzəjəm.

Deyir:

– Yaxşı.

Bu gəlir, bacının sancısı tutanda bacılarını çağırıllar. Çağırır ki, gəlin də, bacınız ağrıyır. Baxır, görür ki, qız deyən kimi bir cüt uşax doğdu, biri oğlan, biri qız. Biri gümüş kimidi, biri qızıl kimidi. Bunlar deyir ki, ay qız, aparax gedəy bunu tulluyax. Bu, bunu alajax da, ömür boyu biz də çöldə qalajiyix. Qoy bu da bizim kimi çöldə qalsın. Deyillər, bacı baciya dibəh daşı doğuzduruf. Bunun aparif gedillər, çayın içində atıllar. Kişi də gedər, dəyirmanı üyüdəndə baxar, görər ki, bu dəyirmanın içində bir cüt uşağı var. Deyir, Allah bunnarı bize göndərif. Aparır öyə, deyir:

– Arvad, uşağın olmurdu, sanıa bir cüt uşax gətirdim.

Söyünullər ər-arvad, bu bir cüt uşağı saxlıyıllar. Bunlar burda yekələnir. Gəlir, görür ki, arvadı bir dibəh daşı doğuf. Heş nə yoxdu, bir dibəh daşı gətirif. – O vaxtı da bu siğallı daşlara dibəh daşları deyəllər. Üsdündə yarma döyüllərmış. – Gəlir, bunun qucağına verir bu dibəh daşını. Özünü də qolunu, qılçını döyük, xırışdırı, aparır gedir bir uçux kələfaları varmış, ora qoyur. Bu qız bi gün, iki gün qalır orda. Bir gün gedir ki, gedim görüm öluf, qalif, nə oluf. Gəlir ki, qız orda ağılıyır, dil deyir. Deyir:

– Bir cüt uşax doğdum, ay dibəh daşı, biri oğlan, biri qız. İkişi, biri gümüş, biri qızıl. Bacılarım onu götdü apardı, getdi

tulladılar. Bax, – hindi axırında deyir, – di dur mənim başıma tüş, mən ölüm.

Gədə yüyüruf tutuf, qoymuyuf dibəh daşı bunu öldürə. Gedif həmən o dəyirmana baxıf ki, bir cüt uşax oynuyur, söyünyü. Deyir ki, bu uşaxlar mənim uşaxlarımdı. Buna nə versəm, manıa verərsiz? Daa bunları zəhmət çəkif saxlıyıfsınız.

Deyir:

– Bu uşaxları tərəzinin bir gözünə qoyax, qızılı da bir gözünə qoyax, mən uşaxları sanıa elə verərəm.

Kasif da adamıymış daa dəyirmançı. Eləlihnən padçahın oğlu iki uşağına bir elə qızıl verif gəlir. Arvadına təzdənnən qırx gün, deyir, toy eliyif arvadını, uşağını aparif gedir. O bacılarını da deyir, o xam atdarın quyuğuna bağlıylıflar, dağda-döşdə tikə-tikə oluflar ikisi də. Onçun deyillər, bacı bacıyi isdəmir. Dibəh daşı doğuzduruf. Atalardan o var. (S.1)

13. PADŞAHIN TƏNBƏL QIZI

Bir qarının bir dənə, deyir, oğlu variymış. Bir cüt də, deyir, öküzdəri variymış. Deyir:

– Ay oğul, qışın gündüdü, aj-susuz qırıldık. Gəl o öküzün birini kəs.

Deyir:

– Ana, bə yazda nağayrim? Nə iş görüm?

Deyir:

– Yazda öküz tapmasan, məni qoşarsan.

Yaz açılır. Gədə öküzü hardan alsın? Pulu yoxdu. Öküzü tapmir. Gedir, çöldə anasını da aparırır, bir yannan anasını qoşur, bir yannan öküzü qoşur. Bir qamçı öküzə vurur, bir qamçı anasına. Yeri şumnuuyur. Padçah seyrə çıxır. Baxır ki, bir

oğlan, bir arvad, bir öküz. Pətcəh deyir ki, tez olun, nətəər olur-olsun, get bura gət. Arvadı da aç oturt. Arvadı da açır. Vəzir gedir, bunu gətirir. Gətirir yanına, deyir:

– Oğlan, gəl otur.

Deyir:

– Oturmağa günüm yoxdu, öküzüm yorulajax. Mən getməliyəm.

Deyir:

– Yaxşı, yerinə adam tayın eliyim.

Deyir:

– Yaxşı.

Deyir:

– Vəzir, get onun yerini ək. Ala bu pulu da, get iki dənə, üç dənə də öküz al. İki boyundurux elə, bir də bir kotan al.

Vəzir gedir, bu nə deyir, eliyor. Padcah oturur, bunun dərdinnən hali olur. Deyir:

– Oğlan, bilirsən nə var?

Deyir:

– Nə var?

Deyir:

– Savax mənim yanımı gəl. Bir də daa ananı qoşma ha, öküzü almışam.

Deyir:

– Qorxma, qoşmaram.

Gedir padcahın evinə. Gedəndə baxır ki, bir dənə xanım kimi qız oturuf, dümağ. Tar qucağında çalır. Bir yanda iti oynuyur, bir yanında quşu oynuyur. Tərpənmirdi, otururdu, tar çalırdı, nökərrər bunu çiynində aparif gətirirdi. Küçühnən oynuyurdu, onnan sonra quşnan oynuyurdu, heş zat görmürdü day.

Deyir:

- Bu qızı saa verirəm, apar get.

Deyir:

- Gözüm üsdə yeri var.

Qızı götürür. Buna pul basır, qızıl basır da. Qızı da ata mindirir, dəbdəbəli yemək, ayın-öyün doldurur xurcunnara. Bunu yola salır. Yola salanda bu, kəntdən çıxmamış deyir:

- Ay it, oana-buana getmə.

İt gedəndə bir güllə itə. İt yatır.

- Ay quş, göydə uşma.

Bir güllə də ona vurur.

Deyir:

- Qız, atdan düş.

Atdan düşən saat bir güllə də ata vurur. Qız qaldımı piyada?

Deyir:

- Ayaxlarını soyun.

Soyundurur.

Deyir:

- İndi yeri, yeriməsən, bir güllə təpənə vurajam.

Bunu gətirir evə. Yeridir, gətirir evə. Gətirir, bu da yorulmuşam deyir. Çıxır, bir qırıq taxdı var idi, deyir, üsdə oturur. Oturanda deyir:

- A bala, buna çörəy zad verimmi?

Anası deyir.

Deyir:

- Yox, dəymə.

Deyir ki, savaxnan duruf ov ovlamağa gedir. Ov ovlamağa gedir. Yerini-yurdunu əkiflər dana. Gəlir, deyir:

- Ana, kim işlədi, kim qaldı?

Deyir:

- Vallah, a bala, mən işlədim, o da oturur, bitdələnir.

Deyir:

- Yeməy gəti.

Anasının baravar oturur, yeyir. Bu yazığa vermir. Savax bir də gedəndə deyir ki, durum, heç olmasa, evisada süpürüm. Evi süpürür, zivildən zaddan atır, gəlir, oturur.

Gəlir, deyir:

- Ay ana, kim işlədi, kim yudu?

Deyir:

- Vallah, a bala, evi süpürdü, zivilini atdı.

Ona bir beləcə (söyləyici əli ilə göstərir - tərt.) çörəy verir.

Deyir:

- Yaxşı oldu. Durum.

Sazı da vuruf yolda qırılmışdı. Heç-zat qoymamışdı. Durur gejdənnən, bu gedəndə durur, peçi qalıyr, evi süpürür, su gətirir, hamsını özü görür. Oğlan gəlir, deyir:

- Ana, kim işlədi, kim qaldı?

Deyir ana:

- Hamısını gəlin gördü, mən işdəmədim, o işdədi.

Deyir:

- İndi gəl üçümüz də oturağ, çörəy yeyəy.

Bir gün belə, beş gün belə. Bir ay keçir, şah deyir ki, mənim qızımı öldürər, olan qopanım¹²⁷ bir qızdı. Gəlir, qapıya çatanda baxır ki, qız odun yarır. Qulluxçunun boynunda gedən qız odun yarır. Yüyürür:

- Ata, xoş gəldin.

Deyir:

- Sağ ol.

Atını tutur. O vədə də maşın atıydı da. Həə...

Deyir:

¹²⁷ olan qopanım – olub qalanım

- Ata, amandı, öyə getmə.

Deyir:

- Niyə?

Deyir:

- Bu kötüydən yar, xəngəl bişirillər, bir az da saa versinnər.

Oğlan eşiyyə çıxır ki, kişi kötüyü yarır.

Deyir:

- Nağayırırsan?

Gəlir, əlinnən alır.

Deyir:

- Yavaş görüm, bu qız nağayırır?

Gəlir evə, bişirir. Deyir:

- Atama da çəkimmi?

Deyir:

- Çək.

Çəkir, yiyor. Deyir ki, halaldi, oğul, sən ki bunu belə
örgədifsən, gəl indi köçünü yığ, gedəy bizə. (S.24)

14. MƏLEYKƏ GƏLİN

Bir dənə zad olur, qadın. Qadın olur, qadının da gəlini
mələy olur da. Bir oğlu olur, gəlni də mələylərdən olur. Bu heş
bilmir ki, bu kimdi, nədi? Bu arvat da çox qəddar, bərk adam
olur. Heş kimə nə yaxşılığ eləmirmiş, nə əl tutmurmuş arvad.
Gəlin də həməşə bunun üsdündə deyirmiş ki, filankəs filan
şeyə gəldi, vermədin. Gəlin buna deyirmiş, sən çox bərksən,
heş kimə əl tutmursan. Axırı ki, bir gün qapıya bir it gələndə
bu arvad götürüb buna bir küt atır. Küt atrır, it götürüb gedir.
Bir gün də bir dilənci gəlifmiş. Buna – o vaxt çarix deyirdilər.
Hələ o vaxt tikif geyinirlərmiş. Dilənci gəlir, – buna da bir çarix

verir. Bir də bilmirəm, kiməsə də bir süpürgə verir. Həə, bir gün bu arvad ölüür. Arvad öləndə gəlin – palazdan üh¹²⁸ yiğiflarmış da, yorğan-döşəy – bu can verən vaxtı bu çıxar üçün üsdünə. Arvad öləndə gəlin o üçün üsdünə çıxır. Bir də arvadı götürən vaxdı bu gəlin gülür. Arvadı götürənnən sonra gəllillər evə. Evə gələndə bu arvadın oğlu gəlinə deyir ki, mənim anam can verəndə sən o üçün üsdünə çıxdın. Niyə? Bir də götürülən vaxdı güldün. O götürüləndə niyə gülürdü? Deyir ki, sizin gözünüzə görünmədi, mənim gözümə göründü. Anan öləndə Əzreyil onun başını kəsmişdi, hər yer qanıydı. Mən ona görə üçün üsdünə çıxdım ki, qana bulanmıyorum.

– Bə niyə güldün?

– Ananın bu dünyada elədiyi bir kütdü, elədiyi bir çarix tayıdı, bir də süpürgədi. Elə o üçü də o cinazanın qavağincax gedirdi. Hə, bax, ona güldüm ki, bu üç yaxşılığı eliyif. O üçü də bunun qavağındadı.¹²⁹ (S.11)

15. OVSANATA DÜŞƏN TİKƏ

İndi oysanata keşməyi deyirsiniz, anam rəhmətdiy danışırı. Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin. O vaxdı Goyçədə olufdu. Bir qadının yoldaşı rəhmətə gedif. Bu da indi iliymiş, ad günüymüş, nə vaxdiymışsa, bir dənə yekə dana kəsdirir. Deyir, bunu bişirmiyəjəm də, eləjə kəndə paylıyajam, indi kimin evində neçə nəfər var, nəfər başına. Bunun da bu gəlni, siz də bağışdırıñ, əyağı ağıriymış da. Elə gəlin hey gözdüyüñ ki, heç olmasa, qaynana bir tikə qoysun ora, qaynatsın, buna versin. Gəlninə payladır ha. Gəlin aparır, paylıyır. Axıra qalan axırıncı

¹²⁸ üh – yük

¹²⁹ Söyləyicidən mətni kimdən eşitdiyini soruşanda məlum oldu ki, Cəfərabad kəndinin yerli sakinlərindən eşidib.

paydı, gəlin görür ki, day dözə bilmir, gedir girir qalağın içünə.
– Qalax da bizdə qoyunun altından kəsilən sarmadan qalax tikirdilər taya fason. Həsən, (Bizə bələdçilik edən Cəfərabad kənd icra nümayəndəsinin müavininə müraciət edir – tərt.) onu salamatıyan hörürsən. Hördüycə qırığını da doldurursan içəri. Aşağıdan da bir balaca qapı qoyursan. Siftə hörməyə başdıyanda. Sonra içini işdədirsen, qutarannan sonra da özünnən başdan sökə-sökə işdədirsen. Qışda işlədirdiy də onu, yanacağ kimi. – Gedir girir o qalağın içünə. Kiminsə payını yiyir çiy-çiy gəlin. Yeyir, gəlir evə. Həə... Arvat deyir ki, payladın, qutardınmı?

– Hə.

Gecə arvat yatanda deyir:

– Şükür Allaha, sağ-salamat bu ehsanı kəsdim, payladım. Day rahat yata bilərəm. Gecə yuxusuna kişi gəlir, deyir:

– Ay arvad, payladığın ehsanın heş biri oysanata keşmiyif, bir dənə qalaxdakinnan başqa. Qalaxdakı ehsan oysanata keçif.

Arvat məhətdəl qalır, nə qalaxdakı? Ayılır, görür, yuxudu. Səhər gəlinə deyir ki, ay bala, gəl ot¹³⁰ görüm burda. Beyjə qaynatan gəlif yuxuma girif. Bəs belə-belə, maa dedi ki, verdiyiñ ehsaan heş biri oysanata keşmiyif, bir dənə qalaxdakı keçif. Bu nə deməydi? Nə hakq-hesavdı?

Deyif:

– Ay ana, nə danım. Filankəsin payını ta dözə bilmədim, apardım getdim, qalaxda yedim.

Təzdənnən arvad özünə saxladığı ət payının götürüb gəlinə verir ki, apar get kiminsə payını ver da.

Yanı oysanata keşməy budu. Gedir kişi də yuxusuna girir ki, qalaxdakı oysanata keçir, payladığın yox. (S.26)

¹³⁰ ot – otur

16. İSGƏNDƏRİN BUYNUZU

İsgəndərin buynuzu varmış başında. Bir gün bu, göldə çimirmiş. Naxırçı da mal otarır. Naxırçı onu görür ki, İsgəndərin buynuzu var. Deyir:

– Sən mənim buynuzumu gördün mən çiməndə, sənin başınızı kəsəjəm. Mənim buynuzum olduğunu heş kəs bilmir.

Deyəndə bu deyir ki, Vallah, demiyəjəm, and bu, Quran bu, demiyəjəm. O vaxt inanıllarmış da Qurana, kitava. Deyir ki, yaxşı. Gedir, deyir, bu, mənim qarnımı cırır axı, bunu bir adama deməliyəm. Gedir, bir qamışı yonur, özünə bir tütəy qayırır. Gedir, bir quyu qazır. Quyudakı qamışa deyir ki, İsgəndərin buynuzu var, buynuzu var. İsgəndərin buynuzu var, buynuzu var. Deyir, əl çalım, oxuyum ki, bəlkə, bir az qarnım sönə da, sirr saxlaya bilmirəm.

Kim bu qamışdan kəsir, özünə tütəy qayırırmış, çalırmış ki, İsgəndərin bir cüt buynuzu var, buynuzu var. Qamış çalır, bunu bütün el bilir. Kişiyi gətirir:

– A kişi, gəl, sənin başını bu gün kəsəjəm.

Deyir:

– Bu Quran, bu kitaf, mən heş kimə heş nə deməmişəm.

Deyir:

– Bə millət nə bilir məni?

Deyir ki, mən filan quyunu qazdım. Belə-belə filan quyuya tübürdüm ki, İsgəndərin buynuzu var, buynuzu. Deyir kin, sirri Allah açıb. İsgəndər deyir ki, mənim buynuzumu Allah-tala açıb. Səndə günah yoxdu, sən get. Həmən o qamışdar, o quyudan göyərən qamışdar hamısı elə çiğirir:

– İsgəndərin buynuzu var, buynuzu var. (S.1)

17. İT CANAVARI SÜRÜYƏ BURAXMIR

Ovçu Pirim bütün heyvannarın dilini bilirmiş. Bir gün gedir ova. Yubanır, gecə olur. Deyir, gedərəm, qaçax, quldur çıxar qabağıma, birdən öldürəllər da. Qalır bir çobanın yanında. Gecə çoban qoyunu, sürüünü çöldə saxlıyırmış axı. Baxır ki, canavar uluyur dağın başında. Deyir:

– Həə, indi yatarsız, mən bu sürüünün başına oyun açaram.

Ovçu Pirim bütün heyvannarın dilini bilirmiş axı. İt də bırdan uluyur. Ovçu Pirim bilir də. Deyir:

– Əgər yiyməm qarnımı doyurar, səən meyidii qoyaram bırda.

Ovçu Pirim çobana deyir:

– Dur, bir heyvan kəs, yiyyəy.

Deyir:

– Heyvanı nətəər kəsim mən? Camaatin heyvanıdı.

Ovçu Pirim deyir:

– Qoyunun biri neçiyə gedir?

Deyir:

– Məsələn, beş manat.

Deyir:

– Ala, on manat, birini kəs.

Durur, gətirir bir erkəy, kəsir, soyur. Ovçu Pirim götürür bının quyruğunu dibdən kəsir, atır itin qabağına.

Çoban deyir:

– Əşı, neylədin?

Deyir:

– Məəm deyil? Pulunu verməmişəm? Atıram, it yesin da.

İt yeyir. Binnar da ətdən bişirib yeyillər.

Deyir:

– Dur yatax daa.

Deyir:

- Sən yat, mən yata bilmərəm. Gördün, canavar uluyur?

Deyir:

- Sən dur yat mənnən barabar. Qoyunun hamısını canavar qırsa, hamısının pulunu verəcəm. Dur yat.

Durub yatırlar. Axi it canavara cavab verib ki, yiymən qarnımı doyursa, səən meyidi qoyacam bırda. Səhər ayılır, deyir:

- Get süründən aşağı, orda canavarın meyidini görəssən.

Çoban gedir baxır ki, it canavarı boğub, ordadı.

Deyir:

- Əşİ, bu nə sirriydi?

Ovçu Pirim deyir:

- Bə mən nəyə görə verirdim o quyruğu ona? Ona görə verdim ki, o canavara dedi, yiymən qarnımı doyursa, səən meyidii qoyacam. (S.3)

18. OVÇU PİRİM

Ovçu Pirim də həməşə camaatnan danışarmış. Hər quşun, hər şeyin dilini bilərmiş. Bir gün arvadiyann bunlar səyahata çıxarmış. Bir oğlu, bir qızı da varılmış. Deyir ki, atı kişniyir bunun. Getdiyi yerdə balası da kişniyir. Ovcu Pirimin atı kişniyəndə bu gülür. Güləndə deyir ki, arvad, sən niyə gülürsən ona?

Deyir:

- Mən onu söyləsəm, ölürem da.

Deyir kin, yox, mütləq söyləməlisən ki, o atıynan balası nə dedi.

Deyir:

- Heç olmasa, gedəy, dəsdamaz alım, namazımı qılım, Allaha ibadət eliyim söylüyüm, ölüm. Allah-tala buyurub ki, o sirri açan kimi öləjəm.

Bu gedir, orda dəsdamaz alanda baxır ki, xoruz töyüğün yanına gəlir. Töyüx deyir ki, geri get, bu gün bizim yas günümüzdü.

Deyir:

- Niyə?

Deyir:

- Yiyəmiz oləcəy.

Deyir:

- Onun boyunu yerə soxum. Mən yüz dənə arvadın öhtünnən¹³¹ gələ bilirəm, o, bir arvadın öhtünnən gələ bilmir.

O deyir, o at deyərmiş kin balasına, tez gəl da, dalda qalma. Balası da deyirmiş ki, ana, məni gözlə. Anası da deyirmiş kin, nətəər gözdüyüüm? Biri qarnımda, biri belimdə, biri də özüməm. Biz üş nəfər gələ biliriy, sən bir nəfər gələ bilmirsən?

Ovçu Pirim xoruznan töyüğün söhbətini eşidif öyə gəlir. Gəlir, arvadı deyir ki, danış da. Ovcu Pirim yetirif bir şillə arvadın ağızının üsdünə ki, köpəy qızı, mən bir kəlmə söz deyəjəm, öljəjəm. Sənin kefin kök olajax? Arvat döyüllənnən sonra dimmir. Elə. Ovcu Pirim də elə. (S.1)

19. PADŞAHIN AĞILLI OĞLU

Padşahın bir oğlu olur. Bı padşah görür ki, bı, dünyada heş nə qanmır. Bir bunu aparım gəzməyə, bəlkə bı bir şey yiğə başına. Bir atı oğluna verir, bir ata da özü minir. Gedillər, bir kəndə yaxınnaşında görülrlər ki, bugda zəmisi var, elə düz durubdu ki. Padşah deyir:

- Baa, bının iyəsi dirildi.

Oğlu deyir:

- Xərci borcunu ödəsə, yaxşdı.

¹³¹ öhtünnən – öhdəsindən

Deyir:

- Həə, ağılı yoxdu da bının. Görmür zəmi nətərdi. Sünbül bir qarışdı.

Gedir, kəndə çatanda birinə qonax olur. Deyir:

- Yolun filan tərəfində buğda zəmisi var. Kimindi, görəsən?

Ev iyiyəsi deyir:

- Elə mənimdi.

Deyir:

- Həə, maşallah, səni dirildəcəy o.

Deyir:

- Yox, elə qoyduğum xərci ödəsə, yaxşıdı.

Padşah fikirrəşir, deyir, həə, deyəsən, gədədə də bir kəllə var. Nəysə, gecəni qalıllar, səhər gedəndə at susuzdu. Qabaxda çəltiy zəmisi görüllər. Çəltiy də suyun içində olur axı həmişə.

Deyir:

- Bah-bah, bı çəltiyin iyiyəsi dirilər.

Gədə deyir:

- Allah bir yağış yetirsə, yaxşı olar.

Deyir:

- Ə, bira bax e, bə bı suyun içindədi, bına yağış nəyə lazımdı?

Gedillər, çaydan keçəndə padşahın susuz atı su içir, bu qoymur.

Deyir:

- A bala, qoy işsin da.

Deyir:

- Əşı, qarnının altına kimi sudu. Nə lazımdı ona su içməy? Orda genə padşah görür ki, bı ağıllı uşaxdı, padşahın özünnən ağıllıdı. (S.3)

20. QAZ VERSƏM, YOLARSAN?

Bir gün padşahnan vəzir gedirlər. Görürlər ki, bir kişi quzu otarır, yaşıdı adamdı. Padşah deyir:

- A kişi, oğlun yoxdu quzu otara?

Deyir:

- Yox, yoxdu.

Deyir:

- Niyə gej tərpənibsən?

Deyir:

- Tez tərpəndim, el apardı.

Deyir:

- Yaxındasan, uzaxda?

Deyir:

- Uzağı yaxın eləmişəm.

Deyir:

- İkidəsən, üşdə?

Deyir:

- İkini üç eləmişəm.

Deyir:

- Qaz versəm, yola bilərsən?

Deyir:

- Bə nə. Usdasıyam.

Bir az gedirlər. Vəzir deyir:

- Şah sağ olsun, o nə sözüydü? Uzaxdasan, yanında? Nə bilim, ikidəsən, üşdə?

Deyir:

- Get, onnarı örgən, gəl. Örgənin gəlməsən, səni işdən çıxardacam.

Qayıdır kişinin yanına ki, o nə sözüydü ki, dedi, niyə yubanıbsan? Dedin, tez tərpəndim, el apardı.

Deyir:

– Yüz manat ver, deyim.

Yüz manatı alır, deyir:

– O deyir ki, niyə gec evlənibsən, oğlun olmuyub? Mən də deyirəm, tez evləndim, qızım oldu, el apardı.

Deyir:

– Bə o nədi, uzaxdasan, yaxında?

Yenə deyir:

– Yüz manat ver, oon da deyim.

Yüz manatın alır.

Deyir:

– Yəni uzağı görürsən? Yoxsa gözün qalıb işixdan, yoxsa yox?

Deyir:

– Bə ikidəsən, üşdə? O, nə sözdü?

Yüz manatın alır, deyir:

– Yanı mənim kimi iki ayağın, bir də bı (əlindəki çəliyi göstərir – tərt.), üç. Yəni gəzə bilirsən?

Çəliynən yeriyə bilir da. İkidəsən, üşdəsən? Yanı çəliynən gəzirən, yoxsa ikidəsən, iki əyaxnan yeriyirsən?

Deyir:

– Bə qaz versəm, yola bilərsən nədi?

Deyir:

– Yüz manat ver, deyim da.

Dörd yüz manatın alır, deyir:

– Qaz da sən idin da, yoldum, ötürdüm. (S.3)

21. HAQQ VAR, DİVAN YOXDUR

Deyir, ikisi qazanc eləməyə gedir, pul qazanmağa. Biri deyir:

– Mən manatdan aşağı iş görmərəm.

O biri deyir:

– Mən beş qəpiyə də işdiyəcəm.

Nəysə, bı, beş qəpiyə, iyirmi qəpiyə işdiyən xeylək pul yiğir. Bu biri heş nə yiğə bilmir. Elə qazandığını da orda yeyir, içir. Əliboş qalır. İndi qayıdıb gəllillər. Qəpiyə işdiyənin xeyli pulu olur. Yolda bına deyir:

– Puldan maa da ver.

Deyir:

– Əşı, qazanaydın da.

Deyir:

– Sən öл, səni öldürəcəm, puluu da təmiz götürəcəm.

Baxır ki, bı qüvvəlidı binnan, öldürəcək bını. Arvadı da hamiləymış. Deyir:

– Öldürürsən öldür, ama arvadımın uşağı oğlan olsa, adını qoysunnar Haxvardivanyoxdu. Bını öldürür, pulunu alır. Gəlir, deyir:

– Bə kişi elə yolda rəhmətə getdi. Orda bını dəfn elətdirdim. Deyir, ama arvadının oğlu olanda onun adını belə vəsiyət eliyib ki, Haxvardivanyoxdu.

Uşax yekəlir, adı Haxvardivanyoxdu. Padşah vəziriynən gedirmişlər, görür, uşaxlar oynuyur, bını çağırıllar:

– Ay, Haxvardivanyoxdu, bıra gəl.

Padşah deyir:

– Bala, bı nətəər şeydi? Necə yəni hax var, divan yoxdu?

Gəllillər biların evinə. Deyir:

– Bı uşağın adını niyə belə qoyubsuz?

Deyir:

– Vallah filankəsnən getmişdi, pul qazanmağa guya. Qazana bilmiyib, yolda ölüb. Orda yoldaşına deyib, arvadın oğlu olsa, adını qoysunnar Haxvardivanyoxdu.

Çağırır o kişini, o öldürən kişini. Çağırtdırır, deyir:

– Bı uşağın adını niyə belə qoyublar?

Deyib:

– Kişi maa belə vəsiyyət elədi ki, belə qoysunnar.

Cəlladı çağrırtdırır, deyir:

– Bının boynunu vir. Bı, deməli, o kişini öldürüb pulunu götürüb. O da belə vəsiyyət eliyib ki, hax var, divan yoxdu. İndi hax da var, divan da var. İndi uşağın adını çevirin, Hax da var, divan da var.

Bının boynunu virdirir. (S.3)

22. LOĞMANLA ŞAGİRDİ

Loğmanın şagirdi vardı, Əflatun. Binnar ikisi gedəllər guya başqa ölkələrə qazanc eləməyə. Əflatuna deyər:

– Get, bazardan can al. Can olmasa, yarımcان al. O da olmasa, zəhrimar al gətir, yiye.

Bı gedir ət alır, yumurta alır, qatış alır. Üçün də alır, gətirir.

Deyir:

– Bı nədi?

Deyir:

– Ət candı, yumurta yarımcandı, qatış da zəhrimardı. Sən dedin, mən də aldım da. Fikirrəşir loğman, deyir:

– Ə, sən öl, bında bir əlamət var.

Ulaxları da varmış binnarın. Veşlərini yiğiblar eşsəyə, yüklüyüblər, gedirlər. Həə, bir az gedənnən sora deyir:

- Get, elə bir şey al gətir, özümüz də yeyəy, eşşəyimiz də yesin, toyuğumuz da yesin.

Toyuxları da varmış yanında. Əflatun gedir, bir yekə yemiş alır. Deyir:

- Bı nədi?

Deyir:

- Bının qabığını eşşəy yiyecey, içini özümüz, dənəsin də toyuğumuz yiyecey.

Bı genə məttəl qalır ki, bı, diyəsən, biliyli adamdı. Gedirlər Ərəbisdana. Ərəbisdan isdi olan yerdi axı. Orda bir şəhərə gedillər, görüllər ki, hər yanda qarpız əkiblər, bostandı. Hamısı qarpızdı çöl, zəmilər. Əflatun deyir:

- Bırda xəsdə çox olacağ.

Loğman deyir:

- Yox, sən bilmirsən. Bı qədər qarpızın içində xəsdə ola bilməz. Susuzanda qarpız yiyecey, su işmiyəcəy.

O vaxtı bılax zad olmur da orda. Gedirlər görülər, əriy ağacı çoxdu. Loğman deyir:

- Bax, bıra bizim yerimizdi. Əriydən yiyecey, isdi yerdi, sudan da içəcəy, qarın ağrısına düşəcəy, biz də malicə eliyəcəyi, pulumuza alacayıq.

Deyir:

- Usda, bırda heş bir xəsdə olmuyacax.

Loğman fikirrəşir ki, əşi, bının ağılı yoxdu, diyəsən. Nə qədər gözdüyüllər, görüllər, xəsdə zad gəlmədi heç. Əflatun deyir:

- A kişi, əriyi yeyib, dənəsin də qırıb yeyəndə, bında heş bir xəsdəliy ola bilməz. Qayıt, gedəy qarpız olan yerə.

Gəlillər ki, qarpız olan yerdə xəsdə həddindən artıx. Deyir:

- Bı, nətəər şeydi?

Əflatun deyir:

- Qarpızın içində ağ dənələr olur e, yetişmiyən. Onnar, deyir, yerbəyer xəsdəliydi. Ona görə də xəsdə çoxdu bırda.

Ordan qayıdıb gəlirlər. Loğman deyir:

- Sən özüə elə dərman hazırlra ki, mən verdiyim zəhərin qarşısın alsın. Mən də sən verən zəhərin qarşısın almağa dərman hazırlıယacam. Ya bı dünyada sən qalacaxsan, ya mən.

Bı Əflatun üç arvad çağırır, gətirir. Əməy hakqısını verir. Hərəsinin qabağında bir qabda inək südü, qara keçə qoyur, deyir, bını döyün. Əflatun da, Loğman da dərman hazırlır. Bir adam göndərir, deyir:

- Xəlvət get, gör o, nə iş görür.

Gəlir. Deyir:

- Üç arvaddı, südün içində qara keçəni döyüllər.

Qırx gün vaxt verir da. İki gün qalmış deyir:

- Get, gör indi neylillər.

Gəlir. Deyir:

- Elə həmən şeydi.

Loğmanın bağıri çatdırır, ölüür. Deyir:

- Bı, nə əməldisə, məni öldürəcəy. (S.3)

23. ÇARƏSİZ XƏSTƏ

Bir gün də bir xəsdə gedir. Bütün bədəni yara olur. Utan-dığınınna camaat içinə çıxa bilmir. Gedir loğmanın yanına, deyir:

- Maa bir çarə elə.

Deyir:

- Səən çarən yoxdu.

Bı, baş götürür, kənddən çıxır. İrgənci haldaymış da. Gedir görür ki, tənbəki, tüütün onda vəəşiymiş¹³² da. Tütün

¹³² vəəşiymiş – vəhşi imiş. Yabanı imiş anlamında işlədilib.

əkmə dəyilmiş. Yarpağınnan ağızına vırır, görür, zəhər kimidi. Deyir, uzanıb bının içində yatacam. Bının zəhəri çöksün, məni öldürsün, canım qutarsın. Uzanır onun içində. O yana eşələnir, bı yana eşələnir. Bədən bütün yaradı da. Görür ki, bədəni bir az sakitdəşir, qaşınma azalır. Ordan baxır ki, qırxadə da bir bulax varımış. Çoban gətirir günorta heyvanı bulağın başına. Qara qoyunnan sağır. Qabı da yoxumuş çobanın. Bir kəllə tapır çöldən. Bını yuyur, təmizdiyir, qabdı da. Qara qoyunnan sağır, qoyur bulağın gözünə ki, soyusun, çörəyi yesin. Durur heyvanı qaytarmağa. Bir şahmar ilan gəlir, zəhərin tökür südün içində. Bı tübünnün içində uzanan görür daa, o bədəni yara. Deyir, ə, bı çoban gəlib bını içəcəy, oləcəy, yazıxdı. Gedim onu içim, ölüm, canım qutarsın. Gedir, götürür, onu da içir. Baxır ölməy nədi e, yaralar yavaş-yavaş tökülr. Təmiz bədən¹³³ sağlamlaşır. Gedir loğmanın yanına, deyir:

- Bə sən deyirdin, bının çarəsi yoxdu, oləcəhsən?

Deyir:

- Mən hardan alaydım tübüñ yarpağını, bakırə qızın kəlləsini, qara qoyunun südünü, şahmar ilanın zəhərini? (S.3)

¹³³ təmiz bədən – bütün bədən

VIII. LƏTİFƏLƏR

1-3. MOLLA NƏSRƏDDİN

Bir gün Molla gedir çayın qırağına. Çayın qırığında lotular yiğisillər. Bunun eşsəyinin üsdünnən xurcunu oğurruyullar. Gizdənillər qırxadə, molla neyniyəjəhdid?

Molla deyir:

– Sizə deyirəm, gətirin xurcunu verin, yoxsa bilirsiniz, neyniyərəm?

İki, üç dəfə hədəliyənnən sora uşaxlar deyillər ki, dur gedəy, neyniyəjəh bu bizə. Gətirib xurcunu molluya verib soruşullar:

– Molla neyniyəjəydin bizə?

Deyir:

– Evdə bir cejim vardı, gedib onu doğruyub, xurcun qayırajaydım. (S.14)

2.

Bir gün də yenə lotular yiğışır bir ağacın dibinə. Çağırırlar ki, ayə, molla gəlsin, alladax, çıxsın ora. Deyəy, çıxa bilməzsən. Çarixlərini götürəx qaçax, görəx neynir? Molla gəlir. Deyirlər ki, molla əmi, biz bura çıxa bilmiri, sən çıxa bilərsənmi?

Deyir:

– Niyə çıxmırəm, oğul?

Çarixlərini soyunur, vurur qayışına.

Deyirlər:

– Ay molla, o çarixları niyə aparırsan?

Deyir:

– Bəlkə, yolum ordan o yana düşdü. (S.14)

3.

Bir gün də molla evdə yatdığı yerdə, küçədə səs-küy qopur. Durur. Soyuxdu, yorğanına bürünüb, çıxır çölə. Lotular aldadıb bunu, yorğanını götürüb qaçıllar. Titriyə-titriyə gəlir, girir evə.

Arvadı deyir:

– Molla, dava nə üsdəydi?

Deyir:

– Bizim yorğanın üsdəydi. Apardilar, səs kəsildi. (S.14)

4-6. BƏHLUL DANƏNDƏ

Biri soruşur ki, Bəhlul Danəndə, varranmax isdiyirəm. Nə əkim, nə biçim, nə eliyim? Pulum var. Nə alım saxlıyım ki, sora alver eliyə bilim?

Deyir:

– Ə, ver dəmirə, ver kömürə.

Verir dəmirə, kömürə. Bəhlul Danəndə deyib axı. Verir dəmirə, kömürə, gətirir, yiğir anbara. O biri ili satır, xeylax varlanır da. Bəhlula ehtiyacı yoxdu. Bəhlul bunu görür, deyir:

– Nətəərdi, bir şey eliyə bildin?

Deyir:

– Hə, Bəhlul Divanə – daa Danəndə demir, Divanə deyir – de görüm, mən indi nə əkim?

Bəhlul deyir:

– İndi daha çox varlanassan. Ver soğana, yiğ anbara.

O da verir soğana, yiğir anbara. Doldurur soğannan. Bütün pulunu qoyur soğana.

Deyir:

– Qapı-bacasını da yaxşı ört.

Qış keçir. Yaz gəlir ki, qapını aça, soğanın hamısı dırmaşıb göyə, batıbdı.

– Ə, Bəhlul, bə sən niyə belə elədin?

Deyir:

– Sən onda maa danəndə dedin, saa danəndə cavab verdim. Bu dəfə divanə dedin, divanə cavab verirəm.

Bax belə. (S.14)

5.

Bəhlul Danəndə Bağdadda Məhəmməd Xəlifənin qardaşındı. O da bizim bu zamanın adamı kimi Danəndəymış da. Başçılığ eliyib özünə arxa, köməy yiğib. Vaxt gəlir ki, Bəhlul Danəndənin dəsdəsini tutullar, öldürüllər. Qardaşı deyir ki, gessin, eşsəyə tərsinə minsin, qəzəl oxuya-oxuya gessin kəndin o başına, gəlsin bu başına. Desinnər Bəhlul divanədi da, dəlidi. Özün dəliliğə vurur, onnar gedir, bu qalır.

Oon da çox elmləri var. Məsələn, bir gün xəlifə çağırır ki, ə, gedin, o dəlini tutun gətirin, görəgün. Ona kim danəndə deyirmiş, danəndə cavab alırmış. Divanə deyəndə də divanə. Deyir:

– Gedin, götürün gəlin, görəgün. Bax bu qapıya bir münəccim gəlifdi, qapımızı kəsif oturubdu. Bir dairə çəkib oturubdu, nə deyirəm, cavab vermir.

Gedir, gətirillər. Baxır, bu da salam verir, zad eliyor, bu cavab vermir. Gedir, o dairənin içinnən, ortadan bir çizix çəkir, özü də bu tərəfdə oturur. Bu kişi cibin mənbizdiyir,¹³⁴ bibar çıxardır, acı bibar. Qoyur ciziğa. Bu da cibinnən soğanı çıxardır, qoyur bibarın böyrünə. Gələn kişi səssiz durur, gedir.

Deyillər:

– Ə, Bəhlul, nə dedi?

Deyir:

– Dedi ki, gəl məmləkəti birləşdirax, bir eliyax.

¹³⁴ mənbizdiyir – eşələyir

Mən də dedim:

– Yox, bax, səninki səndə, mənimki məndə.

O da bibar çıxartdı verdi, acılı. Yanı sizə aclıx verərəm. Mən də yanına soğan qoydum. Yanı ki, yurdunda soğan əkərəm. Dimməz çıxdı, getdi. (S.14)

6.

Bir dəfə Bəhlulun qonağı gəlir. Bunun da gedəsi yeri varmış, bir yerə qonax gedillər. Getməmişdən qavağa qonağa deyir ki, yerini tanı. Bir şey isdəməsələr, danışma, soruşmasalar da, cavab vermə. Bu gedir, oturur qonaxlıxda, başda oturur. Bunnan qabax Bəhlul aşağıda oturur. Gələn gəlir, bunu basır, gəlir, Bəhluldan da aşağı keçir, oturur. Ortalığa bir qarpız gəlir. Deyir ki, kimdə bıçağ var? Deyir ki, məndə var. Bıçağı verir. Kəsir, paylıyıllar, eliyirlər. Baxıllar, bahalı bıçaxdı. Bunu orda zad eliyillər ki, bu, padşahın xəzinəsinən oğurranıbdı. Bu adam aşkara çıxdı, bildiy. Bunu gətirillər, nəsə, içəri salıllar:

– Sən bunu oğurruyuufsan.

Bəhlul zamin olur, gətirir də bunu. Qonağı buna verəndə Bəhlula and içdiriflər ki, heş nə örgətmə ha buna. Bu gedir, Bəhlul Danəndə. Qonağı gətirir, qonağı gətirib oturdur evdə. Eşəyi də gətirir onun böyrünə:

– A köpəyoğlu, saa demədim, ora gedəndə yerini tanı? A köpəyoğlunun eşəyi, demədimmi sənnənən söz soruşmasalar, cavab vermə heş kəsə? Demədim ki, sən öz işini bil, heş nəyə qarışma orda? İndi, a köpəyoğlunun eşəyi, sabah səni ora aparacaxlar. Orda deyəcəylər, bunu hardan alıfsan? Denən, padşah sağ olsun, mənim qardaşımı meşədə öldürmüştülər. – Genə bir çubux vurur eşəyə. – Deyərsən, ki, mənim qarda-

şımın sinəsinnən bu bıçağı çıxartmışıx. Onu mən elə gələnnən bütün məjlislərdə çıxardıram ki, qoy görəh buna kim yiye çıxır. Sağ olun, var olun, indi onun yiyesini tapdınız. Deməy, padşahın adamları öldürüf. Eşitdinmi, ay eşsəy kopoolu?

Qonağ buları qulağına yiğir. Sabah açılında Bəhlulunu gətirif gəlir yenə. Kişini təlimatdandırıfdı axı. Kişiye sual verən kimi, bu, Bəhlulun eşsəyə dedihlərini deyir bulara. Deyəndə deyir Bəhlula:

– Valla, sən örgədibsən bunu. (S.10)

7-8. MOLLA CUMA

Molla Cuma şəkili olub. Bir nəfər gəlir Molla Cumani bağlıya. Guya ki, çox bilirmiş da. Guya bı gəlir Molla Cumani sözünən bağlıya. Gəlir şəhərə çatanda görür bir uşax əlində qızıl oynadır. Cibində shaqalat varmış. Çıxdır, deyir:

– A bala, ala bını, onu ver maa.

Deyir:

– Anqır, verim.

O yana, bı yana baxır, görür, heş kim yoxdu. Anqırır.

Deyir:

– Bəs sən eşşəkliyinən bilirsən bı qızıldı, mən bilmirəm?

Onnan deyir, Şəkinin uşağı belə bilən yerdə bə gör Molla Cuma nətəər olar. Cavabını mən verə bilmərəm. Bırdan qayıdır gedir. (S.3)

8.

Bir gün Molla Cumanın bir erməni qonağı olur. O vaxtı da erməni-müsəlman düşmançılığı varımış. Camaat yiğisir, deyir:

– Qonağıı öldürəcəyik.

Erməni yalvarır ki, qoyma da, məni öldürələr, səən qonağınam axı.

Deyir:

- Dillənmə, qoy səni öldürsünər. Sonra gör mən onnarın neçə qonağını öldürəcəm. (S.3)

9. MIXI TƏRPƏTDİM

Biri inəy sağırmış. İnəy sağıdiği yerdə şeytanın balası bu-na deyif ki, gedirəm, orda bir şey eliyəcəm. Bu da deyif ki, yox da, inəy sağır.

Deyir:

- Yox.

Deyib:

- Elə indi gedirəm.

Gedir. Buzoyu çəkir. Buanda yerə mixliyifmiş da. İnəyi sağannan sonra buraxajılmış. Gedir, burdan şeytanın balası mixi çıxardır. Mixi çıxardır, gedir. Bu da əmir. Arvat da durur, buzoyu vurur, öldürür. Kişi də durur, arvadı vurur. Axır ki, o kişi tərəfnən arvad tərəf bir-birini qırıllar bunun üsdündə. Hamısı bir-birini qırır. Şeytan deyir, balasının soruşur ki, sən orda nağardin ki, o boyda millət bir-birini qırır? Deyir, heş nə. Mixi tərpətdim yerinnən. Şeytanın balası mixi tərpətməynən millət qırır bir-birini orda. (S.11)

10. SAQQALI ƏLƏ VERMƏMİŞƏM

Bir gün biri birinə qonax gedir. Arvad səhər durur, təndirin üsdündə yeməy bisirir. Kişi də odunu qurdalıyır, qor qalxır axı odunu tərpədəndə. Arvad deyir:

- A kişi, tərpətmə, qor dolur xörəyin içində.

Bir deyir, iki deyir. Kişinin əli dinc durmur. Çömçəynən vırır kişinin başına. Başı yarıılır, qanı axır. Utanır qonaxdan, başın sallıyor aşağı. Qonax deyir:

- Eey, sənin işin yaxşıdı ey. Mənim arvadım sakqalımdan tutur, evin içində sürüyür.

Tez basın qaldırır:

- A yox - qan da töküür e - ə, yox, deyir, sağlıq, sakqalı ələ verməmişəm. (S.3)

11. MƏNASIZ SÖZ

Bir gün şah deyir ki, bir elə adam tapın gətirin ki, maa elə bir şey desin ki, mənası olmasın. Söz mənasız olmur axı. Hər bir sözün özünün öz mənası var. Bir çobanı aparıllar. Gedib şahın qulağına deyir: - Bir az yaxşı çıxmır. -

- Şah sağ olsun, sən zurna çala bilirsən?

Şah deyir:

- Yox.

Deyir:

- Mənim xalam oğlu çalır.

Şah deyir:

- Aparın bını. Bı mənasız idi. Bına paydan zaddan verin, qoy gessin. (S.14)

12. ÜZLÜ QONAQ

Bir kişinin evinə qonax gəlir. Həə. Bu qonağın duruşu-oturuşu kişinin xoşuna gəlmir. İraqş sizdərdən, görür kü, üzdü qonaxdı. Götürür pişiyi, səvəliyir. Deyir ki:

Bışiyim, bışiyim maviyə,
Qonax gəlib evinə.
Qonax bu gün burdadı,
Sabah gedir evinə.

Qonax deyir ki, qardaş, ver o pişiyi, mən də bir səvəliyim.
Alır belə, başına sığal çekir, diyir:

Bışiyim, bışiyim, gülbəsər,
Çölə çıxma, yel əsər.
Qonax bu il burdadı,
Gələn ildə sərbəsər. (S.28)

13. TEZ YEYİB

Birinin inəyi çöldə qalıb. Molla vardı qurdun ağızını bağlayan, gedib onun yanına ki, inəyim qalıb çöldə. Bu da qurdun ağızını bağlıyor guya. Səhər görür ki, qurd inəyi yeyib. Gəlir mollanın yanına:

– Bə sən qurdun ağızını bağlamışdin?
Deyir:
– Kopay oğlunun malı tez yeyib də, mən bağlıyana qədər.
(S.14)

14. ÜÇÜNCÜ PİLLƏKƏNDƏN YIXILMIŞAM

Bir oğlan toy eliyor, gəlin gətirir. Anası da buna öyüt verir. Evdə iş zad görməsin deyə, kişiyyə sözünü keçirsin deyə. Gəlin gedib birinci gün yoldaşına deyif ki, maa bir stəkan çay tök gətir. Bu da töküb gətirir. İkinci gün baxır ki, yenə gəlin bunu buyurur. Bu işdən gəlir. Yenə:

– Elə yorulmuşam, sən Allah, ordan bir iki dənə yumurta bişir, gətir. Yumurta bişir gətir, yeyəh.

Bunu da oğlan bişirir, gətirir. Üçüncü gün gələndə oğlan deyir ki, dur da, bə yeməy zad qayırmayıfsan?

Deyib:

– Ə, noolar, orda nəsə var, qızdır, gətir, yeyəh.

Bunu deyəndə oğlan bunu təpihliyir, qolu-qıcı ağrıyır. Anası gəlir, deyir:

– A qızım, nolub? Bu nə hak-hesabdı?

Dedi:

– Ana, sənin o örgətdiyin üçüncü pilləkəndən yıxılmışam.

Yanı birinci günnən allat-allat, elə elə sənin sözünnən dursun otursun. Yanı ki, qılıxla. (S.10)

15. AMAN VERMƏYİN, BİZİMKİLƏR

Burda kasıb adam oluf, uşaxları da çox oluf. Qonax da gəlif oturuf belə. Fikirrəşir ki, ay Allah, mən nətəər eliyim ki, bu yeməydən uşax da yesin, qonax da yesin. Kasif adamdı da. Deyir baxır ki, artıq yeməy yoxdu da. Yemək süfrənin başına gələndə çönüür, qonaxlara deyir ki, yeyin, qonaxlar. Bu yana çönüür, deyir ki, aman vermiyin, bizimkilər. (S.10)

16. ERMƏNİLƏRİN QOVUD ÇƏKMƏSİ

Hə, indi qoy onun bir əhvalatını deyim. Ermənilər soruşar məəm atamnan ki, bı Xıdır Nəbidə qovud çəkirsiz. Nejə eliyirsiniz onu? Deyir, qovudu çəkiri, qoyurux. O vaxtı evlərdə rəf kimi düzəldirdilər. Altı boş olurmuş, üsdünə yük yiğirmişlər. Deyir, qoyurux qovudu yükün altına. Xıdır peyqunbər gəlir əlini basır ora, orda xeyir-bərəkət olur. Ermənilər də gətirir,

həylə eliyor. Qovud çəkillər, qoyullar. Pişiy yumşax yer axtarır da, çölə getməyə. Pişiy gəlir. Eşir, oturur orda. Üsdünü də basdırır, çıxır gedir. Səhər durullar ki, cirmaxlanıb da qovud. Deyirlər, həə, Xıdır peyqunbər gəlib cirmağlıyıbdı. Eşillər, görülər, böyük bayırın bura edib, gedib Xıdır peyqunbər. Oon da xırda-xırda bölüb yeyillər. (S.3)

17. HƏSƏN, AY HƏSƏN

Erməni arvadnan müsəlman arvad oturubmuş. Müsəlmanın qucağında uşax var. Uşağın adı Həsən iymış. Oynada oynada deyirmiş:

– Həsən, ay Həsən, yekələsən, erməni başını kəsəsən.

Erməni də deyir:

– Ver belə, bir az da mən səvəliyim.

Deyir:

– Niyə?

Deyir:

– Yox, sən səvələdin o uşağı. Bir az da manıa ver.

Deyir:

– Həsən, ay Həsən, görüm səni heç yekəlmiyəsən.

Belə şeylər olurdu arvaddarın arasında. Ermənilər xayın oldular da. Teymurləng peşman olub da, onnarı qırıb qutarma-mağına. (S.14)

18. ON DƏNƏ DƏ QATIR VERSƏN...

Karvansarada bir Əliqulu¹³⁵ addı adam variydi. O, çox baməzə adamıydı. Söz ustadiydi. Dərələyəzin Keşış kəndi, Mi-

¹³⁵ Söyləyicinin dediyimə görə, onun adı ilə bağlı bölgədə çoxlu lətifə danışmış, amma bizə söyləmək istəmədi. Səbəbini həmin söhbətlərin biədəb olması ilə əlaqələndirdi.

xaylo rayonu vardı. Ordan keşiş gəlir Ağkənd kəndinə. Xeylav yoldu. Keşış gəlir ora, müsəlmannarın içində, axundu çağırır. Orda keşisə böyük hörmət var. Axund da Ağkəndin axundudu. Çağırır. Ə, qonaxlıx zad, keşisə böyük hörmət. Keşış deyir:

– Eşitmişəm, sizdə yaxşı ov taziləri olur. Maa bir dənə o tazılardan verərsən?

Deyir:

– Hə, verərix. Niyə vermirix?

Ama vermillər. Deyirlər:

– Sən get, göndərəcəx, ayıbdı axı, sənin yedəyinə tazi bağ-liyax.

Axund fikirrəşir, əyə, indi kimnən göndərim? Bu keşış bir qələt eliyəcəy, orda cavab verən lazımdı ona. Deyirlər ki, Əli-qulu kişini gedin çağırın. Gəllərlər bizim kəndə. Yaxındı, qonşu kənddi. Əliqulu kişi gəlir.

– Ə, Əliqulu, sən nə isdəsən, saa verəcəx, bunu qulağın-nan tut, apar. Keşisin sözünün altda qalmışax ha.

Deyir:

– Yaxşı.

Tazını bağlıyırlar Əliqulunun yedəyinə. Əliqulu gedir. Keşış görür, bir kişi gəlir. Ama tanımır bu Əliqulunu. Tazını qoyur yerə, bağlıyır keşış. Belə tumarriyir, deyir:

– Bah-bah, nə yaxşı müsəlman tazidi.

İki dəfə deyənnən sonra Əliqulu deyir:

– Ə, keşış ağa, düzdü, müsəlman tazidi.

Deyir:

– Ə, nədən bilirsən?

Deyir:

– Xaçı görəndə işədi, kilsiyə də girdi, sışdı.

Vay sənin, deyir, yolunu... Söyür də bunu.

Deyir:

– Keşiş ağa, vallah, Quran haqqı, sizin qəbirsannığın yanından gəldim.

Ə, – deyir, – bir adam yoxuydumu, bunu göndəriblər mənim yanına?

Deyir:

– Adamı adamnارın yanına göndərillər, məni də sənin yanına.

Təzdən durur, Əliqulu kişiyə belə hazırlavab olduğuna görə bir dənə qatır verir. Qatır da o vaxtı ayrı şeyiydi ha. Qatır atdan, eşşəkdən qüvvəli bir heyvandı. Bir qatır verir, deyir:

– Bunu al, ama saa qurban olum, açıb demə.

Deyir:

– Demə nədi, ə? On dənə qatır da versən, deməliyəm. Helə baməzə adamlar vardı. Bə nətəər. (S.14)

19. AĞDAMIN TÜRKLƏRİ

Bir erməni çobanı partiyaya keçirdillər. Buna sual verillər ki, düşmənnar kimdi? Xarici düşmənnarımız kimdi? Axı o vax partiyaya keçirəndə sual verirdilər. Bu, elə fikirrəşmədən deyir ki, Ağdamır türker, yanı Ağdamın musurmannarı. Bu katib deyir ki, yaxşı fikirrəş. Katibə yaraşmir axı bu söhbət. Yenə deyir:

– Bir əməlli fikirrəş. Ə, əməlli danış.

Bir əz fikirrəşir, deyir:

– Yoldaş katib, ha fikirrəşirəm, onlardı ki, onlardı. Ağdamın turküdü bizim xarici düşmənnarımız.

Ürəyindəkini dilinə gətiribdi də. (S.6)

20. DAŞNAK SÖYÜN

Bu, nənəmin qardaşı olub, Söyün kişi. Adına Daşnak Söyün diyirlərmiş. Deməli, buna niyə Daşnak Söyün diyirlər? Bunun kəsiblər qabağını:

– Sən kimə xidmət eliyirsən, kimin tərəfindəsən?
Daşnağın, yoxsa bolşevikin?

Bunun da dili çevrilib bolşevik diyə bilmiyib. Deyir:

– Mən daşnağam.

– Ayə, döyüň bu kopolunu.

Axırda kimsə gəlib deyif:

– Ayə, bunu niyə öldürsünüz?

Deyif:

– Ə, daşnaxdı.

Deyif:

– Ə, nə daşnax? Musurmannan da daşnax olar?

Deyir, axı mən daşnağam. Deyir:

– Bolşevik deyə bilsə, bədbaxoğlu deyər. Niyə döyüf öldürsünüz? Heç bu bilmir, daşnax nədi, bolşevik nədi.
Hansı söz dilinə gəlib sə, onu deyib. (S.28)

21. ÖZÜNÜNKÜLƏR GƏTİRSİN¹³⁶

Bizdə belə bir şey oluf, Kəsəməndə. Məliy əmim var idi. Arvadının adı da Pəriydi. Bir gün gedillərmiş qaynatasığılə, Məliy əminin atasığılə, bayramlaşmağa, bayram günü. Bayram günü də gedirdilər da qəbirsanniğa. Həmən günü civlərinə də

¹³⁶ Söyləyici mətni Ölü təkidə qəbir üstə ehsan qoyulub-qoyulmadığını soruştugumuz zaman danışdı.

ayın-oyun qoyuf aparırdılar, yumurta, kanfet. Axırı bu arvadı bunnan yolda soruşur:

– A Məliy, onu siz, deyir, nəə¹³⁷ aparırsınız bayram günü? Civinizə də ayın-oyun qoyuf gedirsiniz qəbir üsdünə.

Deyir:

– Aparırıx ordakı bavalarımıza verməyə. Nətəər nəyə aparırıx?

Deyir:

– Bə siz hamınız böyüň getmişdiniz. Biz tərəfdən gedən yoxuydu. Nəvilim, Haxverdi qoyuna getmişdi, filankəs filan yerə. Axırı ki, bizdən gedən olmadı. Bəs o nətəər oldu?

Deyir:

– O da gəldi bizim bavalarımızdan istədi. Bavam da dedi ki, cəhənnəm ol, get, özünüzkülər gələrdi.

Başdıyif arvad ağlıya-ağlıya getməyə. Gedif orya çatıflar. Orda Məliyin anası deyif:

– A bala, bu niyə ağlıyır?

Deyir:

– Belə-belə. Bunnardan gedən olmuyuf. Biz əmmə getdiy, bavalarımıza yumurta apardıx, kanfet zad. Bu da ona ağlıyır ki, mənim bavam da bunun bavasını qovaladı gələndə. Ona ağlıyır ki, niyə ona da vermiş.

Onnan arvad bir az onu danlıyif ki, aaz, yalandı. Deyif:

– Aparıf orya qoyullar. Nəvilim, uşax zad gedir, götürür. Bavalar hardan çıxıf yumurtuyu zadı yiyejəh.

O qədir elə şeylər olur. (S.11)

¹³⁷ nəə – nəyə

22. BELƏ DANIŞARSAN, BAX...

Mən bir olmuş hadisə danışım. Bərdədə anamın bir əmisi var idi. Rəhmətdiy hər il yayda bizə gəlirdi. Bu da (arvadına işaret edir – tərt.) təzə gəlin idi, onnan danışmırıldı. Bir gün o vaxtı da çox evdə piltə var idi, qızdırıcı. Onun məftili qırılıb. Bu, tokdan çıxartmamış onu birləşdirəndə tok bunu vuruf. Bu da qışqırif. Kişi deyif:

– Belə danışarsan bax. (S.6)

23. ÖZLƏRİ DANIŞDIRDI

Həə, gəlini gətiriflər. Oğlanın iki dayısı varıydı. Birinin adı İslamiyydi, birininki İsmayıliydi. Gəlinə tapşırıflar ki, İslamanın, İsmayılnan danışmagınan da. Gəlinniy eləginən. Bir gün ona fikir verillər ki, bu danışır. Deyir:

– Bə sana demədim ki, danışma?

Deyir:

– Özləri gəldi, danışdırıldı. (S.11)

24. KƏNDƏ MİLÇƏK DARAŞMASIN

Səhər-səhər neçə dənə arvad saç yolmasına çıxırdı burda. O deyirdi, mən götürəcəm malın, camışın peyinin. Bu deyirdi, mən götürəcəm. Gedirdin, görürdün peyindi, üsdündə bir dənə çöp var. Deməli, bu zanitdi. Daa ona sən dəyəmməssən. Kimsə behliyibdi.

Olub e, həqqi olub. Arvaddar çıxıb dalaşa-dalaşa yiğirdilar.

Məhəmməd kişinin qırax kənddən bir qonağı gələr. Nəysə, axşam yeyəllər, içəllər, yatallar. Səhər olur, Məhəmməd kişi durar malı aparmağa da, qatmağa. Qonax deyər:

– Ay Məhəmməd, mən də çıxım sənnən dingə yerinə.

Deyir:

– Gə gedəy, ay qonax.

Nəysə, gedəllər ora. Bizim kəndin arvaddarının saç yolması çıxar. O ordan saçını dartar, bu burdan, peyinin üsdündə. Qonax belə baxar. Deyər:

– Ay Məhəmməd, bular nağayırı belə? Peyinin üsdündə niyə bir-birini qırıllar?

Məhəmməd kişi də hazırlavab kişiydi. Qonağın yanında özünü sindirməz. Deyər:

– Ay qonağ, bilirsən, olar niyə eliyir? Olar tez götürürlər ki, kəndə milçək daraşmasın, ziyanlıx olmasın.

Deyir:

– Ay Məhəmməd, nə gözəl adətdi.

Deyir:

– Hər gün bizdə belədi. Mal gedəndə peyini yiğirlər ki, kəndə həşərat daraşmasın. (S.12)

25. MƏN DƏ KƏRİMİN ANASIYAM

O vaxdı Padar bazarıvardı bizdə. Padara bu bizim camaat – mən də ifadəmə görə üzür idiyirəm, – o vaxdı bizim qocalar Poxlu Padar diyərdilər. Obşum, Padar bazarına gedərdilər. Maşın da çox seyrəkdi. Hərə öz yükünü yiğir, gedillər. Maşınınna gedillər, dağın başında şöfer bilir ki, bazara çatanda bular pulu verməyəcəhlər, bu başdan pulu yiğir. Saxlıyb dağın başında, pulları verin. İndi buların içərisində bir Kərim kişi var, bir də İslmayıl kişi. Yox, Qələndər kişi, bir də İslmayıl kişi. Bu Qələndər kişinin oğlu Kərim də şoferdi. Bu şoferrər arasında da münasibət vardı da. O vaxdı maşın beşaltı

nəfərdədi, hamısı bir-birini tanıyırlar. Bir kəntdə iki dənə maşın var da. İndi orda pul verməyin dərdinən Qələndər kişi deyir ki, hə, ay oğul, valla, mən də Kərimin dədəsiyəm. Yanı pul vermiyim. Hə, o da:

- Hes nə lazım döyük, ayib olar ki.

İsmayıllı kişi də deyir ki, ay oğul, mən də Kərimin dayısıyam.

- Hə, lap yaxşı, a dayı. Hes nə lazım döyük.

Buna çatanda Ələhbər kişi deyir:

- A oğul, mən də Kərimin anasıyam.

Deyir:

- A kişi, ağlına gələni danışma.

- Daa neyniyim? Dədə getdi, ana qalıb da. Mən də Kərimin anasıyam.

Yanı mən də pul vermiyim də. Camaat oldu gülməkdən. Yəni o deməydi, o boyda yol gedirsiniz, camaatın pulunu verin. Yanı kefqom bir adamıydı. (S.28)

26-27. QAMANOVUN LƏTİFƏLƏRİ

Məsələn, o Zod kəndinnən ən məhşur belə baməzə adam Qamanov var idi. Çox baməzəydi, onun lətifələri də var idi. Onun Bədoy adlı bir dosdu oluf. Pastayanni onnan zarafat eliyirmiş. Bir gün stalavoya gedillər. Əmmə çox gedillərmiş da. Bu Bədoy tələsiy-tələsiy yeyirmiş, sora da qəzeti götürüf orda oxuyurmuş ki, bu Qamanov yesin qutarsın, stalavoyun pulunu, o yediklərinin hakqını o versin də. Bir gün belə, beş gün belə, axırı bu Qamanov dözmüyüp, bir gün deyir, - məni də bağışla, - deyir:

- Ə, köpəy oğlu, nə oxuyursan? Orda yazılıf ki, Bədoy yesin, Qamanov ödəsin? Elə hər dəfə mən ödəməliyəm?

Var elə lətifələr, çoxu bir az deyiləsi döy. (S.6)

27.

Bir gün də yasa gedillərmiş. O vaxtı da bu balaca miniy maşını yoxuymuş da, kurzaynan gedirlərmiş. Minillər, ta yola düşəndə, haşa üzdən, Qamanovun iti də gəlir, orya çıxır. Bu, yavaşca maşınınan düşür. Deyir:

– Ay Qamo, niyə düşdün maşınınan?

Deyir:

– Yas yeridi də, evdən bir adam gessə, bəsdi. Bu gedir, day mən hara gedim? (S.6)

28-33. ƏLƏKBƏR KİŞİ VƏ OĞLU İSGƏNDƏRİN LƏTİFƏLƏRİ

Burda Ələhbər kişi variydi, çox baməzə adam olub. Bir gün bunnara qonax gəlir. Deyir ki, Ələhbər əmi, it zad yoxdu ki? Deyir ki, yox, a kişi, narahat olma, biz it saxlamırıq. İndi gecədi, yazix qonax çıxır, deyir ki, bu ayaxyolu o yan tərəfdədi. Elə qonax o yan tərəfə çatanda it bunu yiğişdirir. Bu yazix qaçır birtəhər:

– Ə, Ələhbər əmi, sən də maa deyirsən ki, it yoxdu. İt məni basıb yeyirdi.

Çıxır, diyir:

– Canın üçün, mənim itim yoxdu. Qonşunun itidi, zornan gəlif maa itdiy eliyir. (S.28)

29.

Bərk xəsdələnir. Oğlu da gedir yanına:

– Ay lələ, nə isdiyirsən? – Bizdə ataya lələ deyirdilər çox vaxt. Bizdə qadınnar da ərlərinin adını deməzdilər. Deyərdilər, uşaxların lələsi. Adını deməzdilər. Kişilər də arvadin adını çəhməzdilər. Deyərdilər, filankəsin qızı. Ay filankəsin qızı, maa filan şeyi gətirginən. Belə müraciət edərdilər.

Ələhbər xəsdələnir. Bu da gedir:

- Ay lələ, nə isdiyirsən?

Deyir:

- Ay oğul, süddü aş isdiyirəm, kabab isdiyərəm.

Deyir ki, ay lələ, onu saa doxdur icazə vermir.

Deyir:

- Onda qoy ölüm dəə. Ta nə işin var sənin mənnən. Mən isdiyənnəri sən ki, maa verə bilmiyəsisən, qoy ölüm da. (S.28)

30.

Bunun yoldaşının adı Nərgiz idi. Qara Nəzgiz deyirdilər, zil qara bir arvadıydı. Çox qara. O vaxtlar bizim camaat – başax diyirdilər, – başağa gedirdilər. Buğda biçilir qurtarır, onnan sora yerində sünbüл zad, nəsə qalır. Gedib onu yerdən yiğirlər da. Ajdix döörüdü, ona başax deyirdilər. Gedillər başağa, hökumət də Savet hökümətiydi, qoymurdu, başağı yerdən yiğməga qoymurdu. Çünkü oğurruх hesab olunur, mal-heyvan gedir, amma qoymurlar. Bir on beş-iyirmi qadındı, gediplər. Orda da tuturlar buları. Belə dəsdəsiynən aparıb salıllar mal damına. Kəntdə də kişilərə xəbər gəlir ki, ədə, arvatdarı zadı, başağa gedənnərin hamısını aparıflar, dəmliyiflər. Mal damındadılar.

- Ə, nağayrağın?

Bu diyifdi ki, kimnən gedəyin?

- Ə, sən gedirsənmi, mən gedirəmmi?

- Mən gedirəm.

O deyif:

- Ə, mən də gedirəm.

- Ələhbər əmi, sən də gedirsənmi?

Deyif:

- Yox.

Deyirlər ki, niyə?

Deyir:

- Mən arxeyinəm, ləp bir polk əsgərin içində burax, kimdi onun üzünə baxan? (S.28)

31.

Bir gündə - bizim yuxarıda qəbirsannı var, - camaat sözdəşif, birrəşif onun qırığına çəpər çəkillər. Həə, bunun oğlu var, İsgəndər. O da baməzə adamıydı. Atasınınan çox şey qalmışdı ona. Camaat, hamısı da çəpər çəkir da. İndi qəbirstənniy ümumi işdi, yayın da günü. Deyirlər:

- Ay İsgəndər.

Deyir:

- Hə.

Deyirlər:

- Sənin də ölənnərin burda var da. Niyə gəlib köməy eləmirsən? Çəpər basmağa, nə bilim, nə.

Deyir:

- Ə, gəlləm ee, gəlməyə, lələmnən qorxuram.

Lələsi də ölən nə vaxdı. Deyir ki, niyə?

Deyir:

- Ordan başını qaldırıf deməzmi, ay İsgəndər, ay kopoolu, mən ölmüşəm. Sən niyə bu yayın isdisində özünü öldürürsən, çəpər vurusan? (S.28)

32.

Gəlin hamilədi, gəlin durub leyłə salıb.¹³⁸ Gecə yağış yağır göydən. İgəndər də Gəncədə oxuyur. Nərgiz qaldırır ki, ayə, dur, vəziyyət ağırdı. Gəlin doğur.

¹³⁸ leyłə salıb – haray-həşir salıb

– Nağayrim?

Deyir ki, get Gülaranı gətir. O da mamaçadı, yanı medsestradı. Belə baxır, görür kü, çox yağır. Deyir ki, Nərgiz, sən ölənnərinin goru, sabaha mümkün döyü? Mən hara gedim bu vaxdı? De gör, sən Allah, mümkünəsə, getməyəy. (S.28)

33.

Bu İsgəndər dayının arvadı dayısı qızıdır. Bakıdan götürüb qaçıf. İndi gətirif gəlir. İsgəndər yolu səhv salar. Girər bi küçəyə, görər yox, bularınkı döyü. Gedər çıxar ikinci yə, bir də çıxar. Qız görər ki, aaa, bu yolu tanımır.

Deyir:

– A kopoolum, sən evinimin yolunu tanımirsan. Məni hara aparırsan?

Arvadını götürüb qaçıf da. (S.28)

34-37. GƏNCƏLİ BAYRAM VƏ OĞLU MÜSƏLLİMİN LƏTİFƏLƏRİ

Üşünün elə komikləri çoxdu, bir Gəncəli Bayram varıldı. O da çox komik adamıydı. Arvad deyər ki, Bayram, evdə çörəy yoxdu. Çıxar gedər, bir də altı aydan sonra gələr. Çıxar gedər Rusyətə, bir də altı aydan sora gələr. Gələndə bir meşok da çörəy gətirər. Arvad deyər:

– Ay köpey oğlu, sən, deyir, çörəyin dalıyan getdin. Bazarada, mağazada da olmadı?

– Nağarım? Ağzım düşdü, getdim-getdim, dedim, hardan tapsam, ordan alacam. İndi gəlmışəm.

Bir əz kefqom adamıydı. (S.28)

35.

Özü danışır, qızdar¹³⁹ da mənim balam olsunlar, deyir:

– Getmişəm Rusiyətə, kefimə kef çatmaz diyir. Bir məytəvi remonta götürmüşəm qalxozdan. Hər gündə, deyir, yeməy-içməydi. Bir gün də, deyir, elə oturmuşam. Böörümüzdə də, deyir, qalxozda işdiyən saqınçı-mağınçı. Hər tərəfimdə bir qız, deyir, içiriy. Qapı döyüldü, dedim:

– Kimsən?

Dedi:

– Mən.

Tak. Qapı açıldı. Gördüm Familə arvad.¹⁴⁰

– Bayram.

Dedim:

– Zəhrimar. Bu zulumnan pul qazanıram. Burda da məni dinc qoymursan.

Deyir, daa Familə qayıtmadı, altı ay mənlə qaldı orda. (S.28)

36.

Bir oğlu vardı, adı Müsəllimiyydi. Soruşurux:

– Ay Bayram dayı, Müsəllim nağayrir?

– Pah, əmisi, Müsəllim bir oğlan olub, bir oğlan olub. Bax saç burdan, bu uzunda paprus çekir, gitara çalır. O gün, deer, pul isdədi. Nə məndə oldu, nə anasında. Bir kəllə maa, birini anasına, birini qravata. Haa, yaxşı oldu. (S.28)

37.

Kəndə gəlib yaşıyır. Nəvəsinin toyudu.

– A Müsəllim, gəl, arax iç.

¹³⁹ Söyləyici məni və Məhsəti Süleymanovanı nəzərdə tutur.

¹⁴⁰ Familə arvad – Gəncəli Bayramın həyat yoldaşıdır.

– Yoo, yoo, sağ olun.
Oğlu da qayıtdı ki:
– Yoo, sağ olun, sağ olun.
Bayram əmi dedi:
– İşməz. Boğazına diri ilan salsan, işməz.
– Niyə?
– Müəsəllim nə vaxdı, yeddi-səkgiz aydı, bəlkə də bir ildi,
arağ işmir.
– Ə, nə yaxşı. Bizim xəbərimiz yoxdu.
– Ha, sənin canın üçün, oğul, teyxa spirt içir. O litirriy
putulkalar yoxdu? Onuynan bir spirt içir. Deyir, bir ildir ki,
dilinə arağ vurmur, teyxa spirt içir daa. (S.28)

IX. AŞIQLAR VƏ EL ŞAIRLƏRİ

1. ƏLƏSGƏRİN HƏCVƏ CAVABI

Biri həciv yazır. Ələsgər gəlir ki, uşaxlar yiğışıblar, həcvə cavab verillər də. Deyir, qələm, kağızı götür, mən deyim, sən yaz:

Bir adamsan, bir adama namə yaz,
İncidib mahalı, eldən danışma.
Elnən-obaynan nə işin?
Ara qarışdırıb, səryaqub olma,
Kar çıxmaz qovğadan, qaldan danışma.

Burda Göyçəni pisdiyibmiş. Ələsgər deyir:

Göyçənin qonağa çoxdu hörməti,
Qəysava, qayganağ verir ləzzəti.
Dolma, küftə, kabab, əmliyin eti,
İnsaf eylə, tək motaldan danışma.

Göyçədə çarığa kirman çarix deyillər. Belə çarix tikillər, çarığın burnu belə dik olur. O üst tərəfini kəndirnən – indiki pres kəndirinnən yox, yunnan toxunmuş, qəzildən toxunurmüş, – belə enni-enni hörürdülər ki, yolda gedəndə quruyub ayağı sıxmasın. Ticarətə gedənnər, Haca gedənnər onu geyinir. Bizim indiki basanoşkalar kimiydi.

Kirman çarix bizdə adəti nasdı,
Müsəlməna persoy¹⁴¹ deyən xənnasdı.¹⁴²

¹⁴¹ persoy – soyuxarab

¹⁴² xənnas – xain

*Ay oğul, ulağın eşşeydi, yükün də kir, pasdı,
Əbrü-ətlas, tirmə, şaldan danışma.* (S.14)

2. AĞA

Ələsgər çox qocalır. Deer, mən ölürem, gedərəm bu dünyadan, nətəəri eliyim, birdən onda dilim söz tutmadı, əlim saz calmadı, mən ağamı necə çağıraram köməyə? Bəlkə, mənim günahım daha çox olar, ağam maa köməy eliyər. O da fikir eliyor, deer, necə ki, dilim var, ağamı çağırırm. O Ələsgərin qojalıq vaxtı, lap axırlarda dediyi sözdü. Deyir:

Dar günümdü, yetiş dada, ya Şahmərdan ağa,
Nitq ver, meydan içində qoyma sərgərdan, ağa.
Həm Əlisən, həm Vəlisən, həm səfasan, həm ağa,
Həm dilimin zikri sənsən, həm dilimdə əzbəriməsən, ağa.

Zəlillərin sərvərisən, mömünlərin rəhbəri,
Fəth etdin bir əzm içində neçə min tilsimləri.
Əntərə zərbə çalanda lərzə etdin yerləri,
(Haqq-taladan əmr olundu, Cəbrayıl tutdu şahpərin).
Şəninə səd afərin gəldi göylərdən, ağa.

Sərmə bir sadə gəldi, bu xəbərdən qorxuram,
(Sər başdı farsca. Sərmə ağıldı. Ölüm sadəsi gəlifdi deyir, bu xəbərdən qorxuram).
Əndamıma lərza düşüb, yerbəyerdən qorxuram.
Həm Siratdan, həm suvaldan, həm Məhşərdən qorxuram,
Kəsmə zərrə məhəbbətini qulun Ələsgərdən, ağa. (S.14)

3. DOSTLUQ¹⁴³

Əzəl başdan kimlə dostluq eləsən,
Onu çəksən imtahana, yaxşıdı.
Baxdin, gördün, ilqarına düz deyil,
Tapsan ona bir bəhanə, yaxşıdı.

O bir tərəfdə də deyir:

Hər dosdan dosd olmaz, hər aşnadan yar,
Hər adam adamı oddan çıxartmaz.
Bədəsil dosd dosda xayın olacax,
Əsli olan yüz il yaddan çıxartmaz.

Ələsgər də deyir:

Demədinmi, içmə doslux camını,
İçmə, dünya sanıa dar olacaxdı.
Ya dosd olma, ya zəhmətdən incimə,
Dasd yolunda boran, qar olacaxdı.

Allanma faniyə, uyma dünyaya,
Halaldan kəs, elə özünə maya.
Zinakar, haramxor yetişməz başa,
Dosda xayın baxan kor olacaxdı.

Sərgərdan qalmışam mən bu hesaba,
Fələh qurğusunu qursun, mərhaba.
Norəstə gözəllər tapmasın şəfa,
Qönçənin həmdəmi xar olacaxdı.

¹⁴³ Söyləyici bu mövzu ilə əlaqədar nə qədər şeir bilirsə, deyib, sanki bir mətn quraşdırıldı.

Bir gün soruşarlar günahı, savabı,
Günahkarlar necə gətirər tabı?
Sirat, sual, nizam, qəbir əzabı,
Bunnar hamısı qabaxda var olacaxdı.

Ələsgər, axtarma qüdrətin sirrin,
Zülmətə işix var, aciya şirin.
Dara düşsən çağır, mərtləri, piri,
Qorxma, dar gündündə yar olacaxdı.

Həə, bu dosdu minnət gəlir, ona görə də deyir ki, belə. (S.14)

4. MOLLA CUMANIN AŞIQ ƏLƏSGƏRƏ QIFILBƏND GÖNDƏRMƏSİ

Bir gün Molla Cuma buna bir məktub yazır göndərir ki, Ələsgər, qış çox soyuğ olur. Mənim kəllərim, öküzlərim zayıf düşübdülər. Eşitmişəm, Göyçə mahalında yaxşı kəllər, öküzlər olur. Bir cüt maa öküz al, nə aq olsun, nə boz olsun, nə qırmızı, heç bir rəng olmasın. Şəyirdlər ölçüb biçirlər ki, bu, nə yazıb. Ələsgər deyir:

– Bu, maa meydan oxuyur. – Deyir – oğul, götürün, mən deyim, yazın. Yazın ki, Molla, öküzləri almışam, hazırkı. Həfdənin heç bir günü gəlmə, nə vaxt gəlirsən, gəl.

Bu, bunun cavabı olur. Sora məktub göndərir, Molla onu orda oxuyur:

Guşeyi-səhrada tənhan içində,
Sən yazmışdin bir ünvanı, Ələsgər.
Çillənin gündündə, qış mövsümündə,
Abad etdin zimistəni, Ələsgər.

Naməniz qəlbimi xeyli oyatdı,
Mətləbin mövzusu xoş kəlamatdı.
Yusifin köynəyi Yaquba çatdı,
Abad etdi bu cahani, Ələsgər.
Mən şayir deyiləm el arasında,
Şahidi-şərəfsən haqqın tasında,
Bu Azərbaycannan türk arasında
Sənin kimi şayir hanı, Ələsgər? (S.14)

5. MOLLA CUMA¹⁴⁴ İLƏ AŞIQ ƏLƏSGƏRİN SÖHBƏTİ

Molla bunun sazına deyir ki:

Bir para taxtdadı, üş gözü hazır.
Beş nəfər üsdündə müqərrən gəzir.
(Barmaxlardı daa)
Dindirirsən, yetmiş iki dil deyir,
Yoxluyursan, qeyri-qeyri halı var.

(Bunun açması sazdı. Bir para taxdadi. Dokquz simi var, səkgiz pərdəsi var. Hər sim də dokquz bəndərgahdandı. Dokquzu da səkgizə vuranda yetmiş iki eliyir. Üş göz də üsdündə desiy var). Molla bunu Göycədə deyir. Bu saz çalanda Ələsgərin sazına qıfilbəndlə tərif deyir. Deyir:

– Sən mənim sazıma tərif dedin. Çox gözəl, çox yaxşı, bala. Zehnin artıx olsun.

Bu oturur, – qəlyanı doldurub belə çəkəndə qəlyanın böyrünnən bir belə sim asırdılar ki, gözün deşdəhləsinlər – Ələsgər götürür baxır ki, Molla hirsəndi, getdi oturdu, qəlyan yandırdı. Qəlyana deyir:

¹⁴⁴ Söyləyici əvvəlcə mətnin Aşıq Nəsibin adını çekdi, sonra onu Molla Cuma ilə əvəzlədi.

Bir əcaib gördüm, xəyalım çasdı,
Ən şirin neməti zəhərdi onun.
Bircə bulağı var, iki cür suyu,
Biri şirin, o biri qəzoy-qədərdi onun.
Hamiya xoş gəlir onun nəfəsi,
Dağlıyırsan sərini, heş çıxmır səsi.
Sinədə baş verir yetkin meyvəsi,
Kim yesə, axşamı səhərdi onun.
(Qəlyan çəkən gecələr ösgürür axı).
Norəstə cavandı, sevdirər özün,
Dağlıyır kəlləsin, deşirlər gözün.
Ələsgər, arif bəyan et sözün,
Kim tapsa, müjdəsi gövhər dolur.

Molla deyir:

- Həylə şey olmaz axı.

Deyir:

- Odu e, əlində çekirsən, əvin tikilsin.

Molla Cuma bağlandı axı. İndi mən göyçəliyəm, sən göynüklü. Aşiq Ələsgər mənim ellimdi, Molla Cuma sənin (məni nəzərdə tutur - tərt.). Molla Cuma bağlandı. (S.14)

6-7. NÖVRƏS İMAN

Novrəs İman babasınının çox güclüymüş. Ələsgərin xatalı işləri olur, o baş götürüb çıxır gedir. Gedir Amasiyada Eyvaz addı bir vərrinin üç il çobanı olur. Orda aşix deyişməsi zad olur. Bir məclis olur, onnarin aşığını bağlıyannan sora hazırlırasıllar ki, gecə İmanı öldürsünnər. Azərbaycannan bir dənə hacı varmış çayxanada. Gecəynən İmanı keçirdir Türkiyəyə.

Hacı Həcər sünnət eliyor bir yetimə Gøyçədə. İmanı çağırır məclisə. Aş gəlir ortalığa, yemir aşı. Deyir:

– İman, niyə yemirsən aşı?

Deyir:

– O aş halal döyük.

Deyir:

– Nətəəri? Axı bizim öz düyümüzdü, gedib özümüz Naxçıvannan gətirmişiy.

Deyir:

– Yox.

Çağırır o yan, bu yan, soruşur. Deyillər ki, o oğurrux atın dalında gələn balanı satdıx, həmin o pulnan bu düyünü almışıx.

Sora məclisə pul yiğilanda deyibdi ki, İmana bildirmiyin haa ki, bu yetim uşağıdı, Həcər buna sünnət eliyor. Dövrə yiğilşanda İman deyir:

– Mən qazancımı bu sünnət olunan uşağa verirəm.

Deyirlər:

– Niyə, İman?

– O, yetim uşaxdı. Həcər ona sünnət eliyor, mən də dövrəmi verirəm.

Dövrə aşığa yiğilan puldu. (S.14)

7.

Məşədi Salehin oğlu evliyim. Ələsgərin qardaşı oğlu, Ələsgərin oğlu gülleynən vurur, əmisinin oğlunu öldürür. İki uşaqınan dul gəlin qalır. İsdiyillər onu verələr İmana. Öz qardaşının arvadıdır. Odu ki, yiğişib təmiz hamısı, Ələsgər zad İmana məsləhət görürlər. Deyir:

– Siz deyirsiniz ki, ruhlar sağdır, ölmür. Axundlar, mollalar, hacılar, di maa deyin görüm, birdən ruhum orda qardaşımnan

görüşdü. Nə cavab verəcəm ona? Deyəcəh, sən mənim arvadımı aldın.

Ona görə də üsdünə düşüllər, qaçırlar gəlir Kəlbəcərə. İki il də savet sədri işdiyir Kəlbəcərdə. Ordan keçir Gürcüsdana. Gürcüsdannan da keçir Türkiyəyə gedir. (S.14)

8. VÜCUDNAMƏ

Mənim anam çox sözdər bilib e. Uşax anadan olannan, anaan boyuna düşənnən ta ki, yüz yaşına qədər anam bilirdi hamısın. Mənim ordan-birdən yadımda qalıb. Deyir:

Hax sözümü haxladılar,
Hesabımı saxladılar.
Doqquz ayım yoxladılar,
Düşdüm dünyanın üzünə
Baxdim ata, anamın gözünə.

Bını uşax anaan boyunnan düşənnən, olannan. Çox deyirdi ey. Yadımda qalmır axı. Qalır e, indi yadımnan çıxır. Ba birazdan hamısı beynimə düşəcəkdi.

Doxsanda deyir:

Əydi dal-qəmətim, döndərdi yaya,
Aqubət nişanım düşdü gəvdaya.¹⁴⁵
Səksən doqquz dolanıbsan,
Doxsan doqquz dolan, dünya.

Onu 100 yaşında deyib, ölümünün vaxtında. Belə ara-bərə hamısı yadıma bir-bir düşür. Başdan-əyağa yadıma salanda birdən görürsən bırda həm ağlıyıram, həm də deyirəm. (S.4)

¹⁴⁵ gəvda – gövdə

9. AŞIQ MƏCLİSLƏRİ

Elin aşıxları gələrdilər, həmişə bizim kənddərə çox gəlirdilər. Bizim ev bir az böyük olduğuna görə gəlib otururdular bizim evdə. Döşəmə olurdu o vaxtı, stol, stul zad yoxuydu. Yerə salırdılar qalın, isdi keçələr. Camahat otururdu, qız-gəlin də bir tərəfdə, arvaddar da bir tərəfdə otururdular. Aşıxlар məclisdə, biri çıxardırdı, məsələn, pul verirdi. Deyirdi:

- Ay aşix.

Deyirdi:

- Nədi?

- Xəsdə Qasımnan bir şeyir de, bir söz oxu.

Biri deyirdi Tufarkannı Abbasdan bir mahni oxu, o biri deyirdi Ələsgərdən oxu. Bax belə-belə dövran yiğilirdi. Ortalığa da bir padnus qoyurdular. Padnusun da üzünə bir dənə parça qoyurdular. O pulun qədərini bilməmaxdan ötrü o parçanı qaldırıb altına qoyurdular. Aşıxlara dövran yiğilirdi. Padnusdakı pula dövran deyirdilər, aşığın dövrəni. O, çatırdı aşığa. İki aşix gəlirdi. Yoldaşdı gedirdilər də. İşdi elə olurdu ki, lazım olurdu, yolda tək olurdu qarlı, borannı qış olurdu. Bunnar o vaxdı piyada gedirdilər. Qulax yoldaşı olsun da həm də. Sora elə olurdu ki, balamançı da olurdu yannarında.

Kəndimizdə bir dənə iki arvaddı kişi varıldı. Həmişə aşix zad gələndə o da gəlib otururdu. Kişiər aşığa zakaz verirdilər ə, bir iki arvatdından oxu görüm.

Aşix qardaş, deyir, elə bir hava çal ki, Ələsgər sazında çalmamış olsun. Sən manə elə bir ana görsət ki, qolların qoynuna salmamış olsun. Yoxdu. El arasında diyilən sözdü bu.

Göyçədə ən yaxşı hava Ələsgər özü yazıb-yaratdığı Göyçə gülüdü. Ruhani havasını bilirsən? Tütək səsiynən oxuyurlar. Sora Dilqəmidi, Baş Sariteldi, Yanığ Kərəm – bu havalar yaxşdı.

Biz Karvansarada yaşadığınız vaxtı o Karvansarada aşix yoxdu. Aşixları Göyçədən, Basarkeçərdən gətirirdiy. Gələnnər arasında Aşix Usuf vardi, Aşix Hüseyn vardi, Aşix İslam vardi. Sora bu axır vaxdarda da Aşix Hacıydi. Basarkeçərin Daşkənd kəndinnən idi. O, bu yaxın vaxtdarda öldü. Aşix Cihad vardi. Cihad özü aşağıydi, qardaşı Hilal dəyirmançıydi. Zil səsi vardi, elə oxuyurdu ki, nətəər. Cavan adamnar idilər. Mən 60-cı illərdən danışıram. Aşix İslam vardi, onun balamançısı vardi Seyid, İbrahim vardi, Məsim vardi. Göyçədə çoxuydu aşix. Bir əvdə belə baxırdın, üş dənə saz vardi. Çox vaxtı qonağı qarşılıyır-dilar – qərib, qürbət eldən qız sevən oğlan elçiliğə zada gedəndə yaxın qonşusunnan soruşar halını. – Sazı götürüb qavax qarşılıyırdılar. Elə olurdu ki, gedirdi otururdu. Mən olma-mışam o məclisdə, ama olannar maa deyifdi, mən eşitmışəm. Arvad bu yannan sazını götürür, kişi də o yannan. Evə qonax gəlibdi, arvad çalır, kişi çalır, oxuyurlar. Arvad bağlıdır. Zərniyar bağlıdır sazi kişinin, Aşix Musanın əlinnən alır. Zarafatnan da. Qonağı elə-belə şən yola salmaxdan ötəri.

Balamançıların da ustaddarı vardi. Aşix balabançını təmiz yoxluyannan sora, nəfəsini yoxluyannan sora, sağlamlığını yoxluyannan sora götürürdü öz yanına. Balabançı Şışqayalı İslam Aşix Hüseynnən məclislərə gedirdi. Aşix Hacının balabançısı da Daşkənddi İmran idi. Ba bunnar mənim də yadımnan çıxır. Allah saa ömür versin, qardaşını Allah saxlasın. Gəlirsiz, elə bil ki, təzəliyirsiz yaddaşımızda olannarı. Təkrar biliyin anası olan kimin. (S.14)

10. PAPAĞIN QİYMƏTİ

Aşıx Söyün variydi Bala Məzrəli. O, birinin qızına elçi gedir. Burda da bu qızı boygörmə verirdilər o vaxt təzə görəndə. Bunu çağırıllar ki, gəl. Qızı veriflər dəə. Qızı veriflər, deyiflər:

– Gəl, boygörmə ver.

Day bu da çıxardır, buna on manat, dəən, verir. On manat verir, qızın anası deyir ki, o papağı neçiyə alıfsan? Bu da deyir ki, beş yüz manata.

Deyir:

– Nətəəri bir papağa beş yüz manat verirsən, mənim qızımı on manat verirsən?

Deyir:

– Yaxşı, gələn dəfə də papağı satar, gətirər, sənin qızına verərəm.

Elə qızı ordacada qoyur, daa çıxır gəlir. Daa getmir dalınca. Deyir, hələ indidən bu mənə deyir, papağı neçəyə alıfsan? Papağa bir belə verifsən, mənim qızımı bir belə. (S.11)

11. AŞIQ NƏCƏF VƏ ERMƏNİ ÇƏKMƏÇİ

Aşıx Cihad deyir, bir gün usdadımnan yol gediriy. Erməni çəkmə tikən, deyir, usdadıma dedi ki, saa bir tapmaca deyəcəm. Tapdın, saa bir çəkmə verəcəm, tapmadın, papağı başının götürəcəm.

Usdad da dedim ha, Ələsgərin qardaşı oğlu Nəcəfdi. Deyir, dedi:

– Ə, bu kopolunun ermənisi maa nə deyəcəh, tapa bilmiyəcəm, papağı götürüb qaçacax.

Deyir, dedi ki:

O nədi ki, sanıyırsan, sanı yox.
Öldürürsən, qanı yox.
Yerdə gəzər, canı yox.

Ermənilər gəzər yerkökünə deyirlər. Yerkökünü kəsir-sən, canı yox. Deyir, dedi:

– Ə, erməni, bə sən bilmirsən, o gəzərdi, siz yeyirsiz. Hələ maa sual da verirsən. – Deyir, – çəkmələri çıxart, ver bura.

Deyir, sutkaynan yol gedirdix. Elə olurdu ki, bir gün axşama qədər yol gedirix, bir tikə çörəy yeyəndə danışır, vəssallam, daa danışmir. Deyir, deyirəm:

– Ay Nəcəf əmi, niyə danışmırısan?

Deyir:

– Oğul, birdən bir çoban çıxdı, sual verdi, mən də bilmədim. Nətəər olacaxdı o?

Yanı çobanın sualına cavab verə bilməz, ayıb olar. (S.14)

12. QOCALIQ

Deyir, qocalıx yamandı, virar ürəyə,
Ayağa duranda beli dəyər dirəyə.
(O vaxt evlərdə dirəy olurmuş).
Sümüylü ətdərə, quru çörəyə,
Onnara işdəməz dişi qocanın.
Səhərinə qayğanax, günortasına bozbaş,
Axşam-axşam yumşaxca aşı qocanın,
Onnar olmasa, gicəllənər başı qocanın. (S.3)

13. QALMAZ

Bu, Salahlı Paşanın sözüdü. Prakror işdiyib. Gəlib bir qalxoza. Deməy, fermanı sədr, müdir zad yeyillər. Çobana

yeddi il iş veriblər. İki təzə prakror gələndə açıb. Salahlı Paşa prakror olub, bı Bərdə rayonunda olub bizim. İki təzəliyir, çobanı azad eliyor. Bu yeyənnər gedir girir türmüyə. Yeddi yüz qoyun əsgikdi. Kəlbəcərdə, dağda olur Savet hökümətinin vaxdında. Orda yazır:

Haqsız, ədalətsiz, kərəmsiz insan,
Köçəndə beş günlüy izin də qalmaz.
Əzəldən belədir bu çərxi-dövran,
Bizi dəfn edənin özü də qalmaz.

Ariflər unutmaz öz keşmişini,
Yüz ölçər, bir biçər, qurar işini.
Çox gəzdim, az gördüm, mən mərd kişini.
Doğrudan, zülümün tozu da qalmaz.¹⁴⁶

Bir dilənci gördüm, şahiydi bir gün,
Asırdı, kəsirdi, edirdi sürgün.
Gəzdirə bilmədi yamaxsız kürkün,
Doğurdan, zülmün tozu da qalmaz.

Siz haqqı qoruyun, ədalət alın,
Son payı torpaxdı hər hakimcanın,
Salahlı Paşayam, ağlı olanın
Dünya cəlalında gözü də qalmaz.

Allah ona rəhmət eləsin. Səməd Vurğunun kəndinnəndi,
Baş Salahlıdan. (S.14)

¹⁴⁶ Şerin birinci bəndini deyib ikinci bəndə keçəndə telefonda irad bildirdi ki, niyə bir kublet yazılmayıb? Yenidən telefonda bu bəndi dedi, biz yazdıq.

14. ƏSLİ-KƏRƏM¹⁴⁷

Şükür, üzünü gördüm, aldım təsəlli,
Mən gəldim diniynən imana, bala.
Mən bilirəm, aramızda hörmət var,
Səni and verirəm Xudaya, bala.

Əsli Kərəmnən Gürcüsdanda raslaşıllar. Əsli xəçpərəs qızıdı. Keşiş qızını buna vermir. Kərəm gedir, Gürcüsdanda bağman olur. Əsli gələndə üzünü görür, deyir:

Şükür, üzünü gördüm, aldım təsəlli,
Mən gəldim din ilə imana, Əsli,
Mən bilirəm, səni mənə verməzdər,
Nəhlət görülmə gəlsin yamana, Əsli.

Əsli bunu tanımır, bu fəhlədi, gəlif bağman işdiyir ki, Əsli gələndə bir dəfə onu görsün. O, fəhlə işdyirmiş, qojalıb, sakqal bunu basıb. Bir xazeynin məhləsində bağman işdiyir ki, burdan gəlib keçəndə Əslin görsün. Əsli onu tanımır. Əsli də çox məyus gəlirmiş. O qədər məyusmuş ki, belinnən kəmər açılıb, sallanıbdı, xəbəri yoxdu. Heç hali o hal döyük. Kərəm də bel əlində su suvarır. Kərəm orda işarə eliyir ki, bunu tanısın:

Aylar, illər həsrətini çəhdiyim,
Ay üzü dönmüş, bivəfa yar, belə bax.
Gözəllərdə sərxoş gəzməh ar döyük,
Açılfıdı gümüş kəmər, belə bax.

¹⁴⁷ Söhbətləşdiyimizdə bu şeiri bizə qoşduğunu demişdi. Telefonda bu şeiri ona oxuduğumuzda “Əsli-Kərəmnən qalan sözdü”, – dedi və mətni danışdı.

Uca dağlar başını qar aldı, getdi.
Bəyqunun məsganın xar aldı, getdi.
Hər kim ki, yar sevdi, yar aldı, getdi.
Bizimki də qara gəlif belə, bax.

Mən Kərəməm, kam almadım dünyadan,
Artdı dərdim, oldu həddən ziyada.
Məcnun kimi dolanıram səhrada,
Qocalmışam, qul olmuşam belə, bax. (S.14)

15. ALQAYITLA MOLLA ƏMİRXANIN DEYİŞMƏSİ

Şuriyə məlim mənim yaxın dostumudu. Kənddərində də olurdum, qohumuydux. Qohumlarından bir qardaşın kirvəsi oyudu, bir qardaşın kirvəsi də mən idim. Elə o maa kirvəmin kirvəsi, mən də ona kirvəmin kirvəsi deyib məclislərdə çox otururdux. Bütün o şaddıq məclislərinin hamısının tamadası Şuriyə məllim idi. Büyük adamdı. Rəhmətə gedib. Qardaşı Molla Əmirxan Bərdədə tanınmış molla'ydı. Atası Molla Həsən Göyçədə tanınmış adamdı. Atasının da kitabı varındı. Qızı şayirədi, Zülfiyə. Oğlu şayirdi. Qardaşı yenə də tamadadı. Bu Molla Əmirxanın on dörd sağrı var imiş. Alqayıt yazır. Sonra arvadı da quruluşuna, sifətinə görə bir az çirkin, yaşıdı görükür. Yazır ki, Alqayıt deyir:

Uşax artır, elə bil ki, fermadı,
Yedikləri toyux dənididi, yarmadı.
Qonax gəlib soruşanda arvadı,
Dedin, anamızdı dandın, ay molla.¹⁴⁸
(Arvadı soruşub, deyib, anamızdı, qocadı).

¹⁴⁸ Arvadı yaşılı olduğu üçün anası kimi təqdim edir.

Molla acıxlınır, orda yazır ki:

Ay Alqayıt, çox dərinə varmırəm,
Yerdən, göydən, əsimannan xəbər ver,
Kərbəla dəştində Şəhrəbanını
Kim xilas eylədi, onnan xəbər ver.

Kərbəlada imam Hüseyn şəhid olanda arvadı Şəhrəbanu gəlir, soruşur ki, ay imam Hüseyn, bə bizi qoyub gedirsən, bizi kimə tapşırırsan?

Deer:

- Mənim atımın adı Zülganahdı. Gələr götürər, səni hara aparar, özü bilər.

Alqayıt Molla Əmirxana cavab yazır ki:

Ay Əmirxan, mən bu gecə yuxumda
Şahmərdan qibləgahı görmüşəm.
Qoy imam Hüseyni, Şəhrəbanunu,
Qan ağlıyan Zülganahı görmüşəm.
(Zülganah qan ağlıyırmiş, at).

Nuh dedi oğluna, sən də çək qəmi,
Müqəddəs sayılır xilaskar gəmi.
O, imam Hüseynin qanlı matəmi,
Titrədəcək kahumah görmüşəm.

(Kahumah – dinlərə görə deyirlər ki, “kah” öküzdü, “mah” da balıxdı. Yer kürəsi onun belindədi. Ama kosmosdan baxanda yer kürəsi sulu yernən quru yer kimi görükür. Quru yer öküz şəklində görükür. Sulu yer də balıx şəklində. Bu da kahumahdı. Kahumah fars sözüdü).

Molla Əmirxan deer:

Molla Əmirxanam, bir sualım var,
Fikrimdə qalmasın, qoy deyim aşkar.
İkinci zərbədə qanlı Zülfüqar
Kimi məhv eylədi, onnan xəbər ver.

(Həzrət Əli ikinci zərbədə Əbudabid pəhlivanın dizinnən vurur. Zülfüqar Həzrət Əlinin qılıncının adıdır).

Orda deer:

Alqayıdam, qəm əlinnən dustağam,
Fələh əli dəymış virana dağam.
Ruhu Əbudabidə gedəndə ağam,
Mən onun dilində ahı görmüşəm.

(Əbudabid də pəhləvandı, gəlib Həzrət Əlinin üsdünə, Həzrət Əlini məhv eləməyə, o da bacarmayıb). (S.14)

16. SÜCAƏT

Sücyət Astarxanda türmədə olanda bir gün səhər tezdən görür ki, bir quşdu, qanadı qırılıbdi. Başını qatdıyıb qoyub qanadının üsdünə, gözünnən yaş axır. Elə orda deyir:

Sınmışaydı qanadların
Quş, yerinə mən olaydım.
Uçaydım düz Dəlidəğa,
Kaş, yerinə mən olaydım.

Ömür talan, həyat yalan,
Dərdə düşsün dərdə salan.

O dağlarda məğrur qalan,
Daş yerinə mən olaydım.

Süçayəti unutma sən,
Həsrətimdi məni didən.
Yanağınnan axıb gedən
Yaş yerinə mən olaydım.

Süçayət dəliydi, davakarıcı. Restorannarda zadda dava salırdı. İcib piyan olurdu, eliyirdi. Ama pəhlivandı, vətən oğluydu, dəryaydı. O qədər balacaboy adamıdı, qolları da çox gödəy idi, ciblərinə çatmırdı. Di gəl xəzinəydi. (S.14)

17. MƏN KİMƏM?

Hələ özüm də dərk etmirəm ki, bu fənada, mən kiməm?
Necə deyim ki, vermiyəcəm ömrü bada, mən kiməm?
Hökümdarlar yerə dəyib qəzəbinnən fələyin
Sərkərdələr diz çökdülər, bu yuvada mən kiməm?

Bayax fironnan danışındı. Firon yer üzünün Allahlığını tərgidir, deyir, göydə Allah var, onu yendirəcəm, indi də mənnən oynuyar. Gecə dərini bəzəhliyir, doldurur, aparır qoyur qüllənin başına. Çaxırnан doldurur. Deyir, yendirmişəm. Səhər deyir, bunun qarnını vuracam oxnan, kimin üsdünə düşsə, onun nəslini kəsəcəm. Camahat dəlidid? Hərə qaçıır bir düzə.

Bayax o dediyim buynuzdu İskəndər kimə başını qırxdırılmış, buynuzunu görəndə onun boynunu vurdururmuş. Deyib, qoy buynuzum bilinməsin. Odu ki, deyir:

Fironun yay-ox səsnnən göy sinəsi titrədi,
Nişan aldı bir Allahı, oxun səsi titrədi

İsgəndərin buynuzuynan yer kürəsi titrədi,
Onnar yanıb kül oldular, bu dünyada mən kiməm?

Namərdlərin, nakəslərin gözlərinə pıçağam,
Vicdansızdan, insafsızdan, inamsızdan qaçağam.
Tale versə, bəxt gətirsə, heç deməsin ki, qoçağam
İş düzələr, bir ilahi yetsə dada, mən kiməm?

İnanmışam var eyləyən ahunu dardan xilas,
İsmayılı kəsilməydən, Xəlili nardan xilas.
Kərəminnən zərrə bizi eylər odlardan xilas.
Bəhmanam, bel bağlamışam o ustada, mən kiməm?

Maral gedir, balası da varımış. Allah baxır ki, qurd yaxın-naşır maralın yeyə balasını. Deyir, ay Cəbrayıl, onun ağızını qaytar, maralı da azad elə, gessin. İbrahimxəlilullah peyğəmbəri də oddan azad eliyir. İsmayıla da qurban verir. Odu ki, deyir:

İnanmışam var eliyən
Ahunu dardan xilas.
İsmayılı kəsilməkdən
Xəlili nardan xilas,
Kərəminlə zərrə bizi
Eylə odlardan xilas. (S.14)

18. ŞİRUYƏ

Şiruyə din elminnən çox deyib. Çünkü onun atası, qardaşı zadı hamısı mollaydılar. İki arvadı variydi, ikisi də ədəbiyyatçıydılar, özü də riyaziyyat məlimidi. Bir gün kamissiya gələr məktəbə. Arvadı da buna deyər:

– Xamır eləmişəm, Şiruyə, get, mənim dərsimi de.

Kamissiya bilməz ki, bu Şiruyədi, kimdi. Deyir:

- Ə, çox savatdı məəlimdi.

Direktor deyir:

- Yoldaş sədir, bu riyaziyyat məlimidi, ədəbiyyat məlimi deyil.

Şiruyə çox dindar idi. Basarkeçər rayonunun Daşkənd kəndinnəndi.

Dərya qədər kədərim var, dərya qədər qəmim var,
Köməkdirim qadir Allah, Məhəmməd, Əlidi.

Gecə-gündüz üz sürtürəm onun xaki-payına¹⁴⁹
Çağırıram o şəxsi ki, sirri-pünhanı Əlidi.

Ürəyimdə, əzbərimdə əfsəl, mürsəl peyğəmbər
Beş pənc¹⁵⁰ ali-əba, onlara qul gənəşər.
Millətimin dar günüdü, çək Düldülü, ay Qəmbər,
Həm kəramət, həm cəsarət, həm də qeyrət Əlidi.
Yerin, göyün, ərşin, kürşün sahibidi bir Allah,
Hər kəlmənin, hər bir işin əzəlidə bismillah.
Mən sənə bel bağlamışam, Əliyən vəliyullah,
Şiruyəyəm, yəqin billəm, fürsət verən Əlidi. (S.14)

19. A KÖNLÜM¹⁵¹

Bu müharibə vaxdiydi. Yolda fikirrəşə-fikirrəşə gedirdim. Dərənin qaşına çatanda dedim ki:

Ayrıla qəmnən, kədərdən

¹⁴⁹ Xaki-payı – ayağın altının torpağı. Xak torpaq, pay ayaq deməkdir.

¹⁵⁰ Məhəmməd, Əli, Həsən, Hüseyn və Fatmə nəzərdə tutulur.

¹⁵¹ Söyləyici şeiri özü yazdığını dedi.

Ağlımı alma əsərdən.
Çox demirəm, hərdən-hərdən
Sevincə qatıl, a könül.

Çıxax Şuşa qalasına,
Uçax Laçın yuvasına.
Düşmənlərin qafasına
Xənçər tək taxıl, a könlüm.

Ata-ana qulluğunda,
Etibarlı dost uğrunda.
Ana vətən uğrunda
Ocax tək çatıl, a könlüm.

Vətənimin torpaxları,
Kaş bir gün qayıda geri.
Eşidəm müjdə xəbəri,
Çiçəy tək açıl, a könlüm. (S.10)

X. ALQIŞLAR VƏ QARĞIŞLAR

- 1.** Allah, bala, yarıyannan eləsin! Nə deyim. Allah özü bilən yaxşdı. (S.24)
- 2.** Allah baxdını, taleyini versin! (S.28)
- 3.** Qız uşağınan, Allah baxtını versin! Yaxşı baxtını versin, ürəyincə! (S.24)
- 4.** Qızıl taxdın olunca, quru baxdın olaydı. Belə diyirlər. (S.28)
- 5.** Sinəndə ağ tüklər bitsin! Onu, adətən, kişi xaylağına deyirlər, sinəndə ağ tük bitsin. Yaşın son dövürlərində kişilərin sinəsində tüklər ağarmağa başlıyır. Yəni qocalasan, yanı cavan getmiyəsən. (S.28)
- 6.** Birini yola salanda dalınca su atırdılar, deyirdilər: Yolun açığ olsun! Allaha amanat ol! (S.28)
- 7.** Allah dadına yetsin! (S.28)
- 8.** Əli kəmərini, qurşağı atsın! (S.28)
- 9.** Səni görüm nağarım, neyniyim demiyəsən! (S.28)

10. Allah heş bir kəsin zəhmətini, heş bir sahədə itirməsin, qızım. Zəhmətin nəticəsini görməy ən böyük ləzzətdi. Allah heç kəsi bu ləzzətdən xalı eləməsin. (S.28)

11. Adını biz qoydux, yaşını Allah versin! Mən oğlumun yox, nəvəmin qulağına piçildadım ki, sən müsəlmənsan, sən türksən. Çalış ki, dinə, millətinə uyğun bir övlad olasan. Amma oğlumda heç onnarı qanmadım. (S.28)

12. Allah taxılımiza da bərəkət versin! (S.28)

13. Təzə balalayan heyvana deyərlər:
Dırnağı bərk olsun! Yanı yaşasın, ölməsin. (S.28)

14. Allah damazlığıni kəsməsin!
Məsələn, kiməsə pay verəndə deyir, Allah damazlığıni kəsməsin! (S.28)

15. Biz tərəfdə yaman sərt qarşışdar olurdu. Qarğıyanda deyirdilər:

Get dalın qırğıın olsun, qabağın da göy qaya!
Qabax göy qayadı, qaça bilmir, daldə da qırğıındı. (S.28)

16. Səni görüm çalınasan. (S.28)

17. Elə bil ki, məəm indi birinnən zəhləm gedir. Deyirəm, səni görüm, Əzrayılə yoldaş olasan. (S.4)

XI. ATALAR SÖZÜ, MƏSƏLLƏR VƏ DEYİMLƏR¹⁵²

1. Bir baş ağıllıdı, ikisi daha yaxşısıdı. (S.28)
2. Bədnəzərdən Allahın da xəbəri yoxdu. (S.22)
3. Çay həmişə qırmızı alma gətirmir. (S.28)
4. Çox yiyeñin olsun, çox diyəñin olmasın. (S.22)
5. Əl tutmax Əlidən qalıb deyirlər. (S.3)
6. Gen qaz, dərin qaz, özün düşəceysən. (S.22)
7. İsdiyəñin bir üzü qara, vermiyəñin iki üzü qara. (S.22)
8. Deyir, ilanı görənə nəhlət, görüb öldürməyənə nəhlət, öldürüb basdırımıyanə nəhlət. Gördün ilanı, görməmiş kimi olma, gördün, öldür. Öldürdün də, basdır. Çünkü onun sümüyü, zəhəri zadı ziyandı insana. (S.14)
9. Bizdə bir söz var, deyir, oğlun boyuna, taxılın da göyünə çox güvənməginən. (S.28)
10. Paxıl qonşun olmasa, kor qızın ərə gedər da. (S.4)

¹⁵² Deyimlərin bir qisminin izahını söyləyicilər verdiyi üçün onlara toxunmadıq, danışdıqları kimi verdik. Bir qisminin izahını isə biz verdiyimiz üçün ədəbi dildə alınıb.

11. Babal salmax – Babal salırsan bir adama. Günahsız adam olmaz. Günah eləməy pisdi, sən onun ziyanın çəkərsən, Allahdan saa bəla gələr. Deyirsən ki, ay qızım, mən bunu saa tapşırıram, bu pis işi eləmə. Bunu eləsən, babalıım sənin boynuna, günahım sənin boynuna. And verməydi da. Buna babal salmax deyillər. (S.4)

12. Diyir, dəmiyənin Allahı birdisə, suyununcu ikidi¹⁵³ – Suyunun bir Allahı da sudu. Amma demiyə də Allah vermiyən-nən sora nə isdiyirsən elə, mümkün döyüll. Bura dəmyədi. Çox qəşəng havası var. Havasına görə burda yaşamağa dəyər. Sizdə¹⁵⁴ rütubət var, amma burda qurudu. İnsannarda burda bronx xəstəliyi yoxdu. Broxlarda narahatçılığı olan insan yoxdu. Qurax havadı. (S.28)

13. Dilində od qalamax – ağır cəzalandırmaq (S.24)

14. Duz duzdaxda, eşşəy naxırda, çağırır, ay duz alan – O bilirsan hansı söhbətdə eliyirlər? Mən, məsələn, deyirəm ki, mən yayda gedəcəm, filan yerdən alıb gətirəcəm, filan qədər mal. Geyif Dağlısdannan əlli baş qoyun gətirəcəm. Burda da onu satacam. İndi saa deyirəm ki, yayda avqust ayında neçə dənə quzu ala bilərsən? Deyirsən ki, beş dənə, altı dənə. O deyir, hani quzu? Diyir ki, gedif Dağlısdannan alacam, yayda gətirəcəm. Ona deyirlər ki, duz duzdaxda, eşşəy də naxırda. Olmayan işə deyirlər. Nisyə söhbətdi də yanı. (S.28)

¹⁵³ Biz həmin kənddə olarkən hava quraq olduğu üçün taxillar yanındı. Əhalinin fikri istər-istəməz oraya cəmlənmişdi.

¹⁵⁴ Göynük ərazisini nəzərdə tutur.

15. Oların əlləri isdiydi – Onlar varlı və nüfuzlu adamlardı. (S.4)

16. Ətəyimi aparıb kalın buynuzuna ilişdirmə – Xoşlamadığın adama rast gəlməməy üçün, onnan qutarmağ üçün deyir, mənim ətəyimi aparıb kalın buynuzuna ilişdirmə. Kal o vaxtı öküzə deyirdilər e. Cütə zada qoşurdular kəli. (S.6)

17. Əzrayilla yoldaş olmaq – Pis adamnara deyirlər, Əzrayılınən yoldaşdı. Ziyankar adamlara elə deyirlər. (S.3)

18. Hətəm süfrəsi – Bərəkətdi, varrıymış. Hamiya açıq imiş. Yedikcə qutarmırmış. Varı varımış. (S.14)

19. İpiycə iş görübəsən – Yanı yaxşı iş görübəsən. Məsələn, mənim nənəm deyirdi bunu. Hancarı, qolay sözdərini də çox işdədərdi. Qolaydı, yanı asantdı. (S.28)

20. Qac¹⁵⁵ ayırməx – İnsannar arasında ayrılıx salmax. Qac su gələn yerə deyirlər. (S.4)

21. Qarışqa kimi deyir, əyağımın altını qazma – Bir varrı adam olur. Bının yeraltı skladı varmış. Ta oranı doldurur qızıl-nan, var-dövlətnən. Çox varrıymış, ama heş kimə heş nə ver-məzmiş. Qorxudan da heş kim o padvala gedə bilməzmiş. Bir gün elə belə getdiyi yerdə əyağ üsdə quruyur, olur. Əyağ üsdə qalır. Allah-tala tərəfinnən qarışqaya əmr edilir ki, onun əyəğinin altını qazın, bəlkə yixila. Yixılannan sora qasiddərin biri deyir:

¹⁵⁵ qac – suyun gəldiyi böyük arx

– Gedəy görəy bının səs-sorağı gəlmədi. Gedirlər ki, yıxılıb ölüb.

Qarışqa həylə eliyib da. Qarışqa əyağının altını qazır. Qarışqa kimi deyir, əyağının altını qazma. Məsəl də var. (S.3)

22. Şah Abbasın nağılini danışma – Adam-adama deyir e, Şah Abbasın nağılini danışma. O qədər böyük nağıl imiş ki. Uzunçulux eləmə də. (S.4)

23. Yerini sevdi – Dağdağanı o vaxtı biz gətdik bırda basdırıdx. Bizdə həylə iri kol olmur da. Bırda yerin sevdi o. Həylə böyüüb indi. Yerini xoşduyanda geniş açır belə, yekə olur. Ama yerin sevmiyəndə xırda-xırda kolları olur. Elə qocalır, xırda kol olur. Bəkə bir iyirmi il, otuz il üsdünnən keçir. Elə həylə xırda qalır. Ama bırda yerin sevdi. İndi yayılıb ora. Hamı gəlir oon kölgəsində oturur orda. Bı (yoldaşına işarə edir – tərt.), o gün dedi, kəsəy. Dedim, dünyani dağıdaram, kəsəcəm nə sözdü? Onu qoymaram ki, bir pıtağın da qopardasan. Orda camaat gəlir altında oturur. Özü də o ocax kimi bir şeydi orda, elə bil ki. (S.4)

24. Yumurtadan yun qırxan¹⁵⁶ – Elə onun məsələsi odu ki, insannar iki cürə olur. Biri var, sərli-səliqəli olur, hər şeyinin qədrini bilir, qəşəng onnan bir şey əmələ gətirir. Biri də var, elə habibi, gəldim, siyirdim saldım. Elə kişi nə qədər gətirsə, küçədə, orda-bırda bir qazanda özü yeyir, heç uşağa vermir. O səliqəliyə yumurtadan yun qırxan deyillər. O birisi də heş də, o, elə avaradı. Yumurtadan yun qırxılmaz ki. Məsələdi də, həylə. Yəni o qədər səliqəlidi ki, hər şeydən bir şey əmələ gətirir.

¹⁵⁶ Xalq arasında daha çox xəsis insanlara şamil edilən ifadədir, amma söyləyici onu başqa anlamda işlədir.

Mənim aşağıda bir qonşum var, onun iki gəlini var. Biri adicə göyərtini, kişnişi, acı tərəən – siz acı tərə deyirsiz, biz də acı tərə deyiriy, – binnarı cilli yerdən çıxardırsan, gətirisən. Gətirib cili yuyur, onnan bir şey əmələ gətirir, yeyinti bir şey əmələ gətirir. Bax bina deyirlər, yumurtadan yun qırxan. (S.4)

25. Nənəm deyirdi, arvadın boğazcılı¹⁵⁷ səməni tutar, kişinin boğazcılı da bosdan əkər. – Arvadın çox yiyyəni səməni tutar, yanı doymaxdan ötəri. Kişinin də çox yiyyəni, bostan əkər. Çəliydən-külüydən, xıradan-mıradan yeyər da. (S.28)

¹⁵⁷ boğazcıl – çox yeyən

XII. BAYATILAR VƏ AĞILAR¹⁵⁸

1. Qızılgül olmayaydı,
Saralıb solmayaydı,
Bir ayrılıx, bir ölüm, *ay bala*,
Heş biri olmuyaydı.

Özümə gətirirdim də onu. Görürdüm ki, qardaş, bacı, atan-a, hamısı yoxdu. O qədərini yadımnan çıxartmışam da. Bilirsən, olan-qalan da indi ağlımnan getdi e. O qədər sözlər, o qədər bayatı bilirdim. Tək qalanda yadıma düşür. (S.4)

2. Anam qaşqınçılıxda çox bayatı deyirdi. İndi yadımnan çıxıb, yaxşı bayatılar idi. Deyirdi:

Ələyəzin ucunnan,
Bir nar götdüm xurcunnan.
Qardaş məni yad etdi,
Bir arvadın ucunnan.

Ələyəz, Ələyəz budumu?
Arxı dolu sudumu?
Ələyəzə gözəl deyiblər,
Qız, gəlini budumu?

Anam bir şeyir deyirdi, bayatı. Mən onu bilmirdim. Deyirdi ki:

¹⁵⁸ Bu mətnləri söyləyicilərin dediyi kimi veririk. Söyləyicinin mətnlə bağlı söylədikləri, etdiyi əlavələr bayatının kontekstini və funksiyasını araşdırmaq üçün tədqiqatçılara önəmli istiqamət verə bilir.

Maşın gəldi, yan verdi.
Gəncəni nişan verdi.
Gəncənin qız-gəlini
Cocux dedi, can verdi.

Mən bunu bu yaxınnarda başa düşmişəm ki, demək, o
Gəncə qırğını var e, Cavad xan. O bayatı o vaxtdan qalmayış.
Mən bu yaxında onu bilmışəm. (S.10)

3. Qarabağdan gəlmisdilər bir dəfə. Dedilər ki, Qara-
bağdan danış. Dedim ki:

Qarabağda qalan var,
Zülfün üzə salan var.
Gedirsən, tez qayıt, gəl,
Gözü yolda qalan var.

Aşix qarabağlıdı,
Sinəm çarpaz dağlıdı.
Nə gələn var, nə gedən
Mənə yollar bağlıdı. (S.10)

4. Basarkeçərdə olanda biz cavaniydix, heş bir elə getmir-
diy yasa. İndi heş dəən yoxdu, elə yasda zadda mən deyirəm
bir kəlmə. Yoxsa indi heş dəən yoxdu. Həə, özgəsində də dey-
irəm, day ora gedirsən, isdiyirsən ki, bir kəlmə deyəsən, ölü
iyiyəsinə də təsəlli olur.

Bir dənə bajım oğlu itkin düşüf qavaxki müharibədə.¹⁵⁹
Onu gözümün qabağına gətirib deyirəm. Nətəər deyim? Qoy
görüm, oğlanı da yadına saldım, gedir. Nə toy kismət olmuyuf,
nə yas. Ona layla deməyə də dilim gəlmir. Həmişə “Haray,

¹⁵⁹ Birinci Qarabağ Savaşını nəzərdə tutur.

Elburus, haray!”, – deyirəm. Layla deyə bilmirəm. Onun dilinnən deyirəm ki:

Ay mənim ayım, xala,
Ulduzum, ayım, xala.
Vətən yolunda qurban gedirəm,
Eyləyin vayım, xala.

İki uşax iydi, biri əsgər getmişdi, bu da müharibəyə getdi. Ağdam tərəfdə itgin düşdü, nə ölüsü tapıldı, nə dirisi. Hələ də axdarırlar.

Təzə yasa gedən vaxtı deyiriy ki:

Bilirsinizmi, nəyə gəlmışəm?
Səsdənif səsə gəlmışəm.
Dihsinif yasa gəlmışəm,
Filankəsin ölüm xəvərini eşidif,
Duruf ağılıya-ağılıya sizə gəlmışəm.

Bax, elə sözdər deyirih. Kiminə təmizdiyinə görə, qoçağlığına görə, zadına görə... ölenə uyduruf deyirsən dana. Belə oluf, elə oluf. Cavannara görürsən ki, deyillər belə. Kırvamızın cavan oğlu rəhmətə getmişdi, ona deyiriy ki:

Toy düyüsünü sel aparif,
Toy mağarını yel aparif,
Toy düyüsünü sel aparif,
Toy mağarı yasında quruluf,
Xanəndəsi də molladan olan filankəs.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Qarşı tərəfin buna cavabını soruşduqda onun “can”, “Allah önlərinə rəhmət eləsin” kimi söz və ifadələrlə reaksiya verdiyini eşitdik. Yas sahibi məclis iştirakçılarının dediyi ağıllara ağı ilə də cavab qaytarı bilər. Necə cavab verəcəyi artıq onun xarakterindən və bu işi necə bacardığından asılıdır.

Elə o cavannarı fikrimdə tutuf deyirəm. İndi nəsə deyəm-mirəm, fikrimnən çıxır, yasda zadda yenə düzəldif deyirdim:

Ananı qızdar ağlar.
Gülü nərgizdər ağlar.
Ananın gizli dərdini
Qoynunda gizdər, ağlar.¹⁶¹

Qardaşdar, ay qardaşdar,
Yağış kəsər, qar başdar.
Ölsə bacılar ölsün,
Qoy olməsin qadaşdar.¹⁶²

Eşiyin pərgarı,
İçərinin zərgarı,
Balalarımın atası,
Nəvələrimin bavası.¹⁶³

Gərəy onu elə deyəsən ki, camaat da bir şey qana da. Hündürdən deyəsən, bir əz avazınan deyəsən ki, bir o qavaxkı-na da bir təsir eliyə da. Yoxsa elə-belə da. (S.11)

5. Bala, biz orda yurt-yuva, öy-eşiy, cavanniğimizi – hamısını tökdüy, gəldiy. Nə qayırmışdıq, qoymuşdux, hamısı qaldı orda.¹⁶⁴

¹⁶¹ Bu ağını adətən, ya anası ölen qızlar deyər, ya da digər iştirakçılar on-lara itafən oxuyarlar.

¹⁶² Qardaş yaslarında oxunan ağilarla bağlı sual verdiyimizdə bunu dedi.

¹⁶³ Əri ölen arvadı nə deyib ağlayırsınız deyə soruşduqda bunu dedi. Digər söyləyici isə “yiyəsiz qaldı, başsız qaldı, yesir qaldı...” kimi əlavələr etdi.

¹⁶⁴ Söyləyici ağları avazla oxumadı. Yanımızdakı adamlardan utandığı üçün şeir kimi dedi. Ondan bunları yasda necə oxuduğunu soruşduqda ora-da səslə, yəni xüsusi avazla dediyini söylədi.

Bosdanımız əkili qaldı,¹⁶⁵
Çəpərimiz çəkili qaldı.
Hər nə zəhmət çəhmişdiysə,
Hamısı tökülü qaldı.

Qoyduğ çıxdığ gəldiy hamısını. (S.11)

6. Ölüm hamının bacasından çıxan tüsdüdü. Allah gecinnən versin. Dil deməy yaxşıdı, nəinki içini dağıdانا qədər da. Dil deyirsən, heç olmasa, bir azca boşanaxlanırsan. Amma deyə bilmirəm. Bacarıram e, nətəər düzüb-qoşuram, deyirəm, qıraxdan baxan, görən, nə deyər? Mənim yoldaşım da ölüdü, qardaşım da, bacım da. Nəvlim, ölənnərimiz çoxdu, bacımın oğlu ölüb. Heş birində normal bir dil deyə bilməmişəm də. Nətəər deyim, elə bil ki, qisılmışam.¹⁶⁶ (S.2)

7. Qayabaşında ağını bayatiynan deyiriy. Gedib oturursan. Qaraqoyunnular¹⁶⁷ əyağıüstədə deyillər, qapıdan girəndə elə diyə-diyə girillər. Bizdə gedib mədəni şəkildə oturursan, ölü iyəsi deyir. Eləsi olur, oxudan¹⁶⁸ gətirir, bayati deyən onun həyatını düzüb-qoşur, dil deyir, ağlayır. Eləsi var ki, deyir, o ölüyü qatma. Hərə də öz ölüsünə qatır, oon da qatır, dil deyif, yola salırlar. Bu ağır bir işdi, hamı da yola salır, adət-ənənədi. Özüm deyəndə deyirəm. Bayati deməmişəm, dil demişəm.

¹⁶⁵ Söyləyicidən bunun ağı olduğunu soruşduqda etiraz etdi, elə bayatıdır dedi. Yasda oxunub oxunmadığını soruşduqda dedi ki, bu bayatını Göyçədən çıxanda oxuyublarmış.

¹⁶⁶ qisılmışam – utanmışam.

¹⁶⁷ Şəkinin Qayabaşı kəndində Qərbi azərbaycanlılarla qaraqoyunlular birgə yaşayırlar.

¹⁶⁸ Oxudan deyəndə ağıçını nəzərdə tutur.

Anam yasınınna qabax özü maa dedi ki, mən arğıyıram.
Dedi, özümə ağı deyirəm, sən də qulağ as. Dərdimə dərman
tapmadım, gəldim. Yanı qardaşı zad gəlmirdi. Gəlmirdi deyəndə
uzaxda olurdu:

Dağları gəzdim, gəldim,
Gülünü üzdüm, gəldim.
Ay oğul, dərdimə dəva tapmadım,
Əlimi üzdüm, gəldim.
Qardaşım birdi mənim,
Gözümə nurdu mənim.
İsmarladım, gəlmədi,
Taleyim kürdü mənim.

Qardaş, qardaş, beş qardaş,
Xəncəri gümüş qardaş.
Bacın qərib eldədi,
Ciloy döndər, düş, qardaş.

Əvvəllər bu kəntdə yaxşı ağı deməyi bacarannar vardi.
Deyənnər ölüblər. İndi evdən-eşiydən uzax olsun, yas olanda dil
deməyə adam gətirillər. O gələn adama qoşulub deyən olur. Birini
Cəfərabatdan gətirillər, biri də cavan adamdı, Nüsrətin qayın
arvadıdı, kimdi. Onnarın heş biri bizimki deyil, yerrilərdi. (S.10)

8. Ağlıyırdım. Görürdülər ki, mən çox ağlıyıram, ordan o
birsi ağlıyırdı ki, bu toplasın da nəfəsin. O ağlıyırdı, o da ayrı
ağlıyırdı. Hərənin öz bayatları vardı. Mənim bir bacım vardı.
Öləndə qardaşımın arvadına vəsiyyət eləmişdi ki, Kifayət,
Səhniyə deyərsən, məni belə ağlıyar:

Dağlara qar yağdıftı,
Gör nə hamar yağdıftı.

Qəbrimi yaddar qazif,
Sinəhlər¹⁶⁹ dar qalifti.

Yanı ki, özümünkülər olmuyuv, ölmüşəm, mazarımı yad adamlar qazif da. Həə, o bayatını demişdi. Mən də elə getdim, qardaşım arvadı dedi, otudum ağladım. Bərhdən də ağladım, halim da xarab oldu. (S.16)

9. Sürəyya Əliyeva: Biz Ermənisdanda olanda erməni yasdarına da gedirdiy də. Tanış-bilişdi, gedirdiy onda. Bizimkilər də yasda dil deyir axı. Bir arvat vardi, Şirin. Həə, Şirin də erməninin yasında ağlıyırmış ki:

Bel-külüh bizdən olsun,
Qazannar sizdən olsun.
Qəvir sizin olsun,
Nəvilim, nə bizdən olsun.
Ölənnər sizdən olsun,
Ağliyannar bizdən olsun.

Eldar Əliyev: Onnar da deyirmiş, ağla, Şirin nənə, ağla. Dilinə qurban olum, ağla. Başa düşmürmüsdər, ağlıya-ağlıya deyirmiş. Bizimkilər başa düşürmiş, əmmə onnar yox, başa düşmürmüslər. İndinin özündə, uzağ evdən, ölü olur, bəzən arvatdar ağlıyif dil deyir e. Guya başa düşməy olur ki, nə deyir? Burnunun altında mızıldayıır, bilmirsən. Hələ qaldı o vaxtı. (S.11 və S.6)

¹⁶⁹ sinəhlər – çiyinlər. Burada qəbrini yadlar qazdığı üçün çiyinin qoyulduğu hissə dar alımb.

XIII. LAYLALAR VƏ OXŞAMALAR

1. Televizorda biri danışırdı. Bu oxuyannardan idi. Deyir, anam məni bir dəfə qırışıya, çardağa soğana göndərdi. Çıxdım soğanı endirməyə, gördüm, deyir, nənəm nəvəsinə layla çalır. Deyir, o laylanın səsinə elə ordaca yatmışam. Bir də baxdım, deyir, anamın səsi gəlir ki, bu, nejoldu? Nə vaxdan çıxıb, niyə enmir? Oyandım, deyir, anamın qışqırığına. İndi, deyir, mənim qızım guya uşağına layla çalır. Uşağı, deyir, bir az baxdı-baxdı, dedi:

– Səsini kəs, qoy yatım.

O vaxdı, deyir, elə layla çalırdılar, indi də, deyir, nə layla çalır ki, uşağı da yata. (S.11)

2. Uşağı belə sevəliyirdilər o vaxtı. Uşağıın ayağı topbuş olur axı. Deyirdilər, qoyuna gedər bu qışdar, quzuya gedər bu qışdar. Körpə uşaxların əyağı bir az totux-motux olur. O cür sevəliyirdilər:

Qoyuna gedər bu qışdar,
Quzuya gedər bu qışdar,
Ortuya çörəy gələndə,
Mayallağ aşar bu qışdar.

Nənə səvəliyərdi. Belə səvəliyərdi. İndi o dövrün şeyləri budu da. (S.28)

3. Nəvəni səvəliyər. Deyər ki:

Sarımsağım, soğanım,
Yad qızınnan olanım.
Yarsı canımın parası,
Yarsı da ilan balası. (S.28)

4. Kimsə uşağı sevəliyirmiş:

Naçalniy oleşdi,¹⁷⁰
Pristav oleşdi,
Əlinə tatar aleeşdi,
Camaatı döyüs qıreeşdi.

Böyürdən kişi keçib. Deyib:

- Kaş o niyətnən böyüməsin. (S.28)

5. Deyir:

Dağda darilar,
Sümbülü sarılar.
Qoca qarılar
Bu balama qurban.
Atdar, ay atdar,
Çəməndə otdar.
Ərsiz arvatdar
Bu balama qurban. (S.14)

6. Uşagımızı da sevəliyirdiy. Deyirdiy yeriyəndə:

Alçalar, ay alçalar,
Balam havax əl çalar?

Almalar, balam havax alma alar?

Balama qurvan inəklər,
Balam havax iməylər? (S.24)

¹⁷⁰ oleşdi – olacaq sözünün tələffüz şəklidir. Şəkinin Dəhnə kəndlində feilin qəti gələcək zamanın şəkilçisi -acaq² birvariantlı tələffüz edilən -eeşdi kimi işlədir. Söyləyici mətni dəhnəlilərdən eşitdiyi kimi danışdı.

XIV. NƏĞMƏLƏR

1-3. EYDİRMƏLƏR

Mala nanay oxuyurdular. Ceyrandı, nə bilim, nədi. İnəyə belə şeylər deyirdi, inəyi yanı əzizliyirdi. Görürdü kü, bu təriflərə, həş nəyə yatmadı, deyirdi, səni kor qalasan. Döyürdülər, eliyirdilər. Amma belə oxşuyurdular, mali tumarriyirdilar. Məsələn, bizim camışımız vardı, birinin adı Telliydi, birinin adı Xurmaydı. Telli camış daha yaxşıydı. Tükü bir az uzunuydu, tel kimi düşürdü üzünə, ona görə Telli deyirdiy. Hələ ona “nənəm Telli, nənəm Telli” deyib qaşov çəkirdilər belinə ki, sağsınnar. (S.28)

2.

Nənəm, oy nənəm,
Alagöz nənəm.
Südü gözəl nənəm,
Sakit olan nənəm,
Nənəm, oy nənəm.
Maralım nənəm.

Bax, belə deyərdi rəhmətdiy anam. Avaznan, qəşəy, canım üçün. Avazı elə gözəl deyərdi ki. Sağanda heyłə deyirdi ki, südü artsın deyə. Bəzən qoymuyan inəylərə görə gəlirlər yanına, mən ona, belə deyəy də, yazıram.¹⁷¹ (S.22)

3.

İnəy birdən südünü vermiyəndə, təpiy atanda oxuyurduğ:

¹⁷¹ Dua yazmağı nəzərdə tutur.

Nənəm-nənəm,
Anam-anam.
Anam-anam,
Gözəl anam,
Südünü ver bizə. (S.24)

4. GƏLİN, XOŞ GƏLDİN¹⁷²

Gəlini düşürənnən sora, gəlinin axşam başına yiğışardılar, orda gəlinə təqdimat eliyərdilər. Musiqi də çalırdılar, səsi olannar oxuyurdular. Yəni gəlinin burda qəribsəməməyi üçün oxuyurdular:

Gəlin deyər, hanı atam?
Qoyunu-quzuya qatan.
Qaynatandı sənin atan,
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər, hanı anam?
Qulağımnan aşdilar tanam.
Qaynandı sənin anan,
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər, hanı bacım?
Başımnan aldılar tacım.
Balıdzdarın sənin bacın,
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin.

¹⁷² Bunu gəlin oğlan evinə girəndə oxuyurdular.

Gəlin deyər, hanı qardaşım?
Qarlı qayalardan aşım,
Qayınnın sənin qardaşın,
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin.

Belə deyirdilər. Ağız avazının, çalğıda ya sandığımı, ya isdolamı, ya ləyənəmi döyərdilər, tikqılıt olsun. Yanı ritm olsun. Onu da xüsusi qadınnar variydi, səsi olan, avazı olan qadınnar deyərdi. O sözdəri deməlisən yerli-yerində, həm də avazın olmalıdır da. Hər adam sözü deyə bilmir. Oxuya bilmir, hər adamda səs yoxdu.

Qonşulara kimi təqdim eliyərdilər ki, yəni sənin bu gün-nən gəldiyin yer buradı. Gəlinə, adətən, birinci tövsiyə bu olardi.

Bizim İrəvan camaati diyərdi: "Qızım, gedirsən, kişinin üzünə baxmazdar, kişinin sözünə baxarlar". Yəni cavab qaytarma, yanı üzünə durma. Üzünə baxma, sözünə bax. İndikilər də deyir: "Ə, diyir, get bildiyini beş qaba çəh". "Bir kəlmə dala dursan ha, südümü saa halal eləmirəm". "Birini diyəndə beşini de". (S.28)

5. GƏLİN-QAYINANA DEYİŞMƏSİ

Deyir:

Qaynanasan, qarı deyilsən,
Sandıx tulası, tazı deyilsən,
Quyruğunu bula, yat yerində,
Sən ki gəlinnən razı döyülsən. (S.28)

6. BƏY TƏRİFİ

Bəy durmağ da bir prasedur iydi. Onu axşamtərəfi eliyərdilər. Yəni bəy dururdu, üzü, adətən, qıvləyə qoyardılar bəyi.

Boğazına parçalar salınardı, böyründə də sağdış, soldış var, öz qaydasında. Bir nəfər qadın xaylağı o parçaları tez-tez yiğisidirib onun boynunnan qoyardı qırąğa.¹⁷³ Bəy duranda bəy tərifi olurdu. Bəyin tərifi başdıyırdı. Bəy tərifi uzun bir şeydi, yaddaşım bir az yorulubdu. O vaxdı toylarda oxuyurdular:

Dəryada üzürdü, Nuhun gəmisi,
Dəryada qərq oldu, cümlə cəmisi.
Bizə xələt versin, bəyin əmisi.

Səni istəyəni, mən də istərəm,
Səni pisdiyəni, mən də pislərəm.
Bəyin filan dosdunnan xələt isdərəm.

Qoyunlarda, qoyunların anası,
Gözəl olar bənövşənin balası.
Bizə xələt versin, bəyin xalası.

Bu toyun ellərə düşüb sədəsi,
Bizə xələt versin, bəyin anası.

Əlvandı əlində bəyin xinası,
Bizə xələt versin bəyin xalası. (S.28)

¹⁷³ Şəkinin Göynük hissəsində bu proseduru ya qohum kişilərdən, ya da bəyin dostlarından biri icra edir.

XVI. OYUNLAR

1-2. ÇILING-AĞAC

Çiling-ağac oynuyurdux. Hərənin əlində bir dənə ağac olurdu, təqribən, bir, yarım metrə qədər. Bir dənəsi də olurdu, qısaca, on beş-iyirmi santimetrə kimi, belə. Onu, deməli, əvvəlcə qoyurdux, elə bil ki, ağaş bir az çıxırkı yuxarı. Ora qoyurdux belə atıb, belə vururdux, uzax məsafəyə, nə qədər gedərsə. Deməli, sol əlimizdə şəhadət barmağınan baş barmağı bükürdüy, yumru alınırdı. Tutax ki, belə tuturam ağacı sağ əlimdə. Çiliy ağacını da qoyuram bura. Çiliy ağacı olur hardasa yarım metr kimi bir ağac. Sora hardasa bir on beş santi deyək da, on santi deyək, bir dənə də yardımçı çubux, deyək da. Öz də onu murdaşadan eliyirdiy, səs verirdi. Murdaşa ağacının düzələn çiliy ağacının səs gəlirdi. Onu bura qoyurdux. Məsələn, əvvəlcədən üç-dört nəfər uşax olurdux. Tutax ki, bu uduzub da. Çiliy ağacını bu gətirməlidir, daşımalıdır. Bunu qoyuf atırdıx, belə vururdux. Bu, nə qədər uzağa gessə, ordan atırdı buna sari, həmin o dayanacax dairəsi isdiqamətinə. Atırdı ora. Bu da atanda belə vururdu, *yannama* deyirdiy biz ona. Yannama, yəni atdığını göydə vurursan. Belə *yannama* kimi vurursan, nə qədər uzağa gedərdi. O daşıya bilmir axı, çata bilmir, uduzur. Ordan bura atıb çatdırı bilmir. Ama vurammasan, düşdüsə, sən uduzursan. Sən onun yerinə o qaydada çiliy ağacı daşıyırsan. Bax belə oynuyurdux, o qaydada. (S.23)

2.

Sonra çiling-ağac oynuyurdux. Çiling-ağac belədi, iki dənə ağaşdı. Biri ağaşdı, biri çiliydi. Çiliy təxminən olurdu bu uzunnuxda, təxminən yarım metr. Elə uzun ağac bu uzunnuxda olurdu, yəni yarım metr. Bu elə bil ki, çiliydi, bu ağaşdı, əlini belə tuturdu. Diməli, sağ əlinizdə uzun ağacı tutduz, çiliyi də onun üsdünə xaçvari yerləşdirdiz. Bu birinci mərhələ hardasa on dəfə olur. Bir neçə mərhələli oyundu.

Birinci mərhələ *toxmax vurmax*dı. Nəydi, məsələn, mən bunu əlimdə belə tuturdum. – Bu, iki nəfərnən oynanır. – Burda mərə qazılırdı, elə bil ki, bir çala qazılırdı. Mən burda dəyanırdım. Deməli, çiliyi yuxarıya atıb, ağaşnan vururdunuz. Çiliyi yuxarı qaldırif, vurdux. Bu *toxmax*dı. On dəfə *toxmax* vurursan. İkinci adam bunu götürürdü. Bu hara düşür? Onnan qabağa gələ bilməz. Bura düşür. Mərə ordadı. Mərəyə, bax, bu ağac bax belə ortalıxdə qoyulurdu. Mən orda dayanmışam, ağacımı qoymuşam, əgər bunu atıb onu vururdusa, yerrər dəyişirdi. O başdıyırdı vurmağa. Elə ki, on dəfə vurdum, onunda da o, nə mənim ağacımı tuta bilmədi, nə də məriyə çiliy sala bilmədi.

Onnan sora keçirdi ikinci mərhələyə. Buna deyirdilər *altdan qaldırma*. Bunu belə vururdun. Bu daha rahatdı. Çiliyin altından vurub, ağaşnan çiliyi qabağa tulluyursunuz. Birincidə belədi, *toxmax*dı. Birincidə üsdən vurur, belə atıb, belə vururux. İkincidə artıx bu altdan qaldırmadı. Bunda daha uzağa vurursan. Çünkü rahatdı. Belə atıb *vurmaxdan* bu, daha rahatdı. Bu da bir on dəfə olurdu. On dəfə müddətində o genə də hər dəfə gedib atlığı, o durduğu yerdən o çilingi atırdı. Mərəyə salırdısa, mən onu əvəz eliyirdim. Yox, salmırıdsə, o davam eliyirdi.

Üçüncü mərhələ artıq *yannamadı*. Yannamaynan belə vururdux. Bu, lap uzağa gedirdi, viyildiyirdi. Çünkü ciliy təxminən olurdu bax bu boyda. Amma ağaç bu boyda. Oyun adamı çox yorurdu, adam həddən artıq çox hərəkət eliyirdi. Burda dayanan yox, mən tuturdum, yannamada vururdum ora. O da orda dəyanır. Gedib ordan götürüb atırdım. Ciliyin dalınca qaçırdı, atmalıdı bura. Atırdı, götürdüm, yox, düşməyüb mərəyə. Bu səfər bu yana vururdu, ona deyirdilər *islətma*. Onu işlədirdiy, ciliyin dalıynan isdədiyim yerə vurub, onu işdədirdim. Oyunun qaydası budu. O axıra qədər, o ciliy ora düşənə qədər onu atmalıdı.

Axırda bezirdi, deyirdi, ta bəsdi, oynamıram, tərriyirdi. Çiling-ağacı təxminən on, on üş yaşında, on dörd yaş arası uşaxlar oynayardı. (S.28)

3. MOZA-MOZA

Onnan sora biz Moza-moza deyiriy da. Belənçi top fason və yaxud da ki, kanserva qutularını zadı əzib atıldıx belə, onnan vururdux. Moza-mozada dairə çəkirdik, belə yumru yer düzəldirdiy. Elə bil ki, uduzan ora atmalıdı, uzax məsafədən atmalıdı ki, ora düşsün. O atdıxca biz vururdux, aralaşdırıldık. Dörd kruq dururdux, vurduxca aralaşdırıldık. O da daşıyırıldı. Həm çiling ağacı, həm də Moza-mozanı biz oynamışız on-on iki yaşında. Oğlan uşaxları oynuyurdu. Qızlar qarışmırıldı. Qızlara aidiyyatı yoxuydu. (S.23)

4-5. DİRƏDÖYMƏ

Dirədöymədə çiz çəkirdiy belə. Ortada dayanannar çiz dan çıxmaz da. Remennən vururdux belə. Cızı çəkirdiy belə,

dairəvi. Tutax ki, dört-beş nəfər qıraxda dururdux. Tutax ki, mən içərdəyəm də, uduzmuşam. Kənardan bu vururdu ordakını. Hamımız əlimizi belə eliyirdiy ki, bu bilməsin, o remeni kim vurub buna. O firrandıxca o birisi vururdu, o firrandıxca belənci vururdu. Vura bilsə, o adam girirdi ora, onu döyürlər da.

Uşaxlar topalaşırdı. Məsələn, tutax ki, bizim kəndin aşağı hissəsi var, qaraqoyunnular hissəsi. Orta məhəllə vardı. Dörd dənə də futbol komandamız vardı. Bir də Çaykətdilər deyək də, – bizə belə deyirdilər. Çaykənd kəndinnən 1963-cü ildə köşmüşü biz bura. Hələ də deyirlər, Çaykətdilərin çayçısına gedəy. Kəndin başında çayxana var. – Belə bölündürdü. Hər məhlə bir komadani təşkil eliyirdi. (S.23)

5.

O vaxdı elə bir şey yox iydi ki, onnan məşğul olağ da. Ona görə oyun oynuyurduğ. Ən yaxşı oyunnardan biri də Dirədöyməydi. Bir əz soyux vaxdı oynanılırdı ki, adamın canı qızısın. Paltar zad yoxuydu geyinməyə, nə geyinəsiydiy.

Hə, bir belə cız çəkilirdi, dairə. Diametri adamların çoxluğununa baxırdı. Məsələn, on nəfər oyunuyursa, beşi o tərəfdən, beşi bu tərəfdən olurdu. Geniş bir dairə çəkilirdi. Yəni ki, orda beş nəfər ayrı-ayrı yerrərdə dayana bilsinnər. Dairənin boyunca düzülürdü. Məsələn, on nəfərdisə, beş nəfər çöldədi. Onnar da hansıdanı tapbasa,¹⁷⁴ içərdə onnar olacaq, çöldə biz olaceyik. O da qanun-qaydaynan. Yanı alıb-aldatmax yoxuydu. Sora hərə öz tokqasını çıxarırdı. Kəmərini qoyurdu bax ora. Dairənin içəri tərəfinə, dəmir tərəfini qoyurdu o dairənin düz xətti-

¹⁷⁴ hansıdanı tapmaq – Sanamanın sözləri oxunur. Bu sözlərə əsasən kimin içəridə, kimin çöldə olması müəyyənləşdirilir. Sanama “Hansındadı” sözü ilə başlandığı üçün söyləyici qısaca “hansıdanı tapbasa” kimi ifadə etdi.

nə. Hamı düzüldümü? Olmuyan da remeni hardan isdiyir tap-sın, gətirsin. Ha, bax belə. Qaydası da buydu. Çalışıb o adamları kənara itəliyif, əlinə dəyə bilərdi, amma içərdəki adam, çöldəki adamın ayağına təpiyinən vurdusa, vəsallam. Deyir ki, indi gəlin, siz girin içəri. İndi çöldəkilər neynəməlidilər? Çöldəkilər hərəyə biri düşür axı, onu, deməli, itəliyib, ordan çıxarmalıdır-lar. Ona dirə deyirdilər də. Dirədöymə odur. Yanı dirə o tokqanı, kəməri ordan götürməydi. Onu görürənnən sora əlinə doluyurdu, şakqaşarak onları başdıyırıldılar budamağa. O da eləsi olurdu ki, qorxusunnan geri çəkilirdi. Bu dəfə o dirəni də götürürdülər. Bir də gördün dirələrin hamısını götürdüflər, beş nəfər çöldəki bu beş nəfəri qəşəy çırpır. Şakqaşarak, harasına gəldi, gözünə yox ha. Bəzən eləsi olurdu, sırixlı deyirlər ee, onnan geyinirdi ki, ağrıtməsin. Ona da icazə olmalıydı ha, yoxsa, deyirdilər ki, olmaz. Qəşəy bunnarı çırpırdılar. Təpiyi nətəri vururdu, gedib cızdan da çölə düşürdü. Təzdən deyirdi, gəl, gə, dur orda. Ta o vaxtda qədər ki, içərdəkilər onnarı çasdırsın. Birdən əyağını cızdan içəri qoyur axı. Əyağını vursa, əyağına təpiyinən vurdusa, içərdəki çöldəkinin, vəsallam. Deyir, indi sən gəl, gir içəri. Bu dəfə onnar döyüllür. Bax belə davam eliyirdi.

Bir də görürdün ki, ayaxları zad qafqara oluf. Belə cirməliyillər yuxarı ki, biz bu dəfə yaman döyüldü. Hə, bax bu cür olurdu, təpiy vurmağ zad, öz də lap gerçəyli ha, helə-belə yox. On beş, on altı yaşdan yuxarılar olardı, balacaları qoymazdar. Balacaların özünün dəsdəsi olardı kin, gəlin, biz də oynuyağın, bööylərə baxıf. Onların ayrıca dəsdəsi olardı, bööylərin içində qoymazdilar. Çünkü onların içində davam eləməz axı. Amma orda bəlkə də iyirmi yaşı, iyirmi beş yaşı, iyirmi altı yaşıdlar da oynuyırdılar. (S.15)

6-7. MOLLAMİNDİ

Mollamindidə elə bil ki, bax belə dairə genə çəkilir. Bir adam gəzir ortada. Kənardan əyağını xəttə qoymadan hopbanıb oon belinə minirdilər. O dairə də çox geniş döyül axı. İndi həndəvərdə olan adamlar da çox aralaşa bilməz. Kim əyağını içəri qoymağ isdiyirsə, gərəy onu vurasan. O bir dənə qızını belə vurdusa, bu səfər bu girir içəri, oon belinə minirlər. O ortada gəzən, belinə uşağı minən adam ayağını çöldəkinin hansına vursa, o girir içəri. Əvvəlcədən elə bil oyunun şərtdəri var da. Nəkqələ tuturlar¹⁷⁵ belə. Kim uduzsa, keçəcəy içəri. (S.23)

7.

Mən Ənzəlini danışaram, Hostanani danışaram, Mollamindini danışaram, Çiling-ağacı danışaram. Mən oları danışaram, cüñkü mən oları oynamışam. Amma Dirədöymə bizim vaxdımızda artıx sıradan çıxır.

Oyunlardan yadımdadı, Mollamindi oynuyardıq. Mollamindi belədi. Dairə çəkilirdi. Dört nəfər, beş nəfər hər tərəfdə olmaxla dayanırdıq. Dörd nəfər – olara eşşəy deyirdilər – qol-qola tutub dayanırdılar dayrənin ortasında. Bir nəfər molla onnarı qoruyurdu. Yerdə beş nəfər ki, variydi, olar hopbanıf ordakıların birinin belinə minirdi. Bəzən dördünün də minirdilər eşşəylərin. Minənnən sonra onları incidirdilər: “Ə, nə yaxşı gedir”, nə bilim nə, nə-nə. Belə miniləni əsəbləşdirirdilər, qıçış verən sözdər diyirdilər. Eşşəy yerinə qoyurdular. Hoşa diyirdilər, nə bilim, nə deyirdilər.

Ən təhlükəsi, ən pisi oydu ku, mollanın özünü minirlər. Mollanın özü miniləndə o eşşəylərin anası ağladı. Mollanın da

¹⁷⁵ nəkqələ tutmaq – iki yumruğu sıxıb qabağa uzatmaq

belində də bir nəfər varsa, o, özü hərəkət eliyə bilmir. Çünkü hərəkətdəri məhduddaşdırır. Düşürdü ta o vaxda kimi ki, molla olardan birinin, yanı kənarda olanlardan birinin əyağına vursun. Onun əyağını vuran kimi yer dəyişirdi. Bu səfər çöldəkilər gəlirdi, içəridə dururdular. Bu səfər içəridə durannar olara bəyax neyniyiflərsə, onun əvəzini çıxırdılar. Mollalıxdə sərişdəsi olan uşaxlar vardı. Çünkü eləsi vardı idi ki, məsələn, görürdün ki, mollanı da miniblər. Burda da eşşəylər minilibdi, amma baxır ki, biri yavaş-yavaş sürüşüb düşməyə, tez gəlib əyağını qoyurdu belə, dik. Ba bu vəziyyətdə dik qoyurdu ki, dabannasa da, bunun əyağı çatsın. Onun əyağı əgər bunun dabanına çatdısa, onun dabanından vurdusa, yaxud da əyağının vurdusa, deməli, azaddı. Molla çeviy olmalıdır, hərəkət eləməlidir ki, içəridə olannarı minməsinnər. Orda əlnən vurmağ olmaz,ancağ ayaxnan vura bilərsən. Məsələn, mən yaxınnaşırdım, elə bil ki, burdan minməy isdəyirəm, molla da hərrənir. Mənim əyağımnan bu çizin içindəki vurdusa, heç ordakları minməmiş bizi salırdılar içəri.

Kamanda şəkilndə oyunan oyundu. Hər tərəfdən beş-altı nəfər olurdu. Hərə öz tay-tuşuna uyğun yığılırdı. Bunu hardasa on iki-on beş yaş arası uşaxlar oynuyardı. Oğlan uşaxları oynuyurdu. Hərə öz tay-tuşdarına uyğun olmalıdır. Yanı diyəy ki, biri altıncı sinifdə oxuyur, biri yeddinci sinifdə oxuyur, biri səkgizinci sinifdə oxuyur. Da doqquzuncu, onuncu sinfin uşaxları qarışmazdı ora, çünkü bunlar çox balacdılar. Bu yaş həddinə uyğun deyil. Onun fəslə aydiyyatı yoxdu. Yer quraxlıxdısa, hava xoşdusa, oynanılırdı. (S.28)

8. DÜYMƏ-DÜYMƏ

Uşax vaxtı biz oynuyurdux. Düymələri belə bariya vururdux. Düymə atırdıx. Beş qəpiydən, üş qəpiydən oynuyurdux. Kimin düyməsi uzağa getsə, o udurdu. (S.23)

9-10. YUMURTA DÖYÜŞDÜRMƏ

O qədər yumurta döyüsdürmüşü ki. Yumurtanı da əvvəlcədən dadırdıx da, belə dadif sora oynuyurdux. Dişimizə vurub bərkliyini, boşluğunu bilirdik. Çiy yumurtanı. Bu bərkdi, boşdu. Adətən, deyirlər, qara, cil toyuğun yumurtası bərk olar. Hami axtarırdı, görəsən, cil toyux hardadı? Onun yumurtasını tapırdılar ki, bu bərk olur. Bir də görürsən bizdən də yaşıdı adamlar hərəsi bir vedrə yumurta gətirib düzüb belə. Hərəsi bir tərəfdən. Qatar deyirdiy. Düzüb bu başdan, bir-birinə vura-vura əyağa kimi gedirdilər. Kim uddu, yumurtaların hamısını götürüb aparırdı evə.

İki nəfər oynuyurdu. Biri bu tərəfə düzür, o biri də bu yankı tərəfə. Döyüşürlər, bu başdan qabax-qabağa vururlar da. Kiminki çox qırdı, az qırdı. Məsələn, axırda kim uddu, yumurta olurdu onun.

Çiy yumurtaynan döyüşürlər. Bişmiş soğanın suyuynan yumurtalar rənglənir. Soğan qabıqlıyan eliyirdilər. Bir də elə bitgilər olur da, onun kökününə götürüb işdədirsen, rəng verir.

Bunnarı Novruz qabağı oynuyurduğ, axır çərşənbədə. Elə o aradan başlıyır da. (S.23)

10.

Biz Noruz bayramı keçirdiriy, olar bayram keçirtmirdilər.¹⁷⁶ Nooruz bayramı bizdə bir əz fərkli olurdu. Bayrama bir

¹⁷⁶ Bölgədə yaşayan qaraqoyunlular İlaxır çərşənbəni Novruz bayramından daha təmtəraqla keçirirlər. Söyləyici buna işaret edir.

az qalmış biz artıq yumurta döyüşürdüy. Onda gərəy bərk yumurta tapaydın. Yumurtanın uxarısına baş, arxasına künə deyirdilər. Sənin yumurtan mənimkinnən bərkdi. Mən də dişimə vuran kimi yumurtanın bərkliyini, boşluğununu bilirəm. Ha, gə, böyrünnən nişan qoyağ. Yanı bir az böyürdən vuracam. Deyirsən ki, sənin yumurtan bərkdi. Deyir, al mənim yumurtamı tut. Yumurtanı ver, mən vurum səninkini. Yumurtanın bərkliyini dişimə vuran kimi bilirdim. Bərk yumurtanı bir əz yaşıdı toyuxlar yumurtlayır. Bir də yumurta elə şeydi ki, dişə vuran kimi bir dık-dık dikkliyir, biri də var, çıx-çık cikkiliyir. O cikiliyən bərkdi. Dup-dup kimi səs gəlir, o uje zəyifdi.

Döyüşəndə deyirəm ki, gə, dadışax. Deyir ki, dadışmiram. Yəni ver mən sənin yumurtanı dadım, bərkliyini-boşluğunu bilim. Sən də mənim yumurtamı al, yoxla da. Mən yumurtamın necəliyini bilirəm, amma sənin yumurtanın necə olduğunu bilmirəm axı. Deyirəm:

– Dadışax?

Deyirsən:

– Yox, – deyirsən ki, – dadışmiram.

Deyir:

– Onda tut, vurum.

Deyir ki, yox-yox.

– Yaxşı ver, tutum.

Birinci başdar döyüşür, yumurtanın başdarı birinci bir-birinə vurulur. Onda deyirlər:

– Künə alta yatmaz.

Ola bilsin, yumurtanın başı qırılıb, amma künə sağdı. Deyirsən ki, tut. Deyir:

– Künədi ee məndəki.

Deyirsən ki, olsun da künə. Deyir:

– Θ, künə alta yatmaz.

Yanı künəni ta tutmazdar. Künəancaq vurmağa yarıyır. Yumurtanı başdan vurullar, onun da qaydası var. Qırıldı. İndi çevirib künəsini də vurur. Qırıldı künədə? O oldu artıx mənim halal yumurtam. Bunu mən uddum.

İndi ola bilsin ki, bu yumutanın başı qırılıb, sizdə də bu bütövdü. Deyirsən ki, tut vurum. Deyirsən ki, yox, sən tut, mən vurum. Deyirəm ki, əə, məndə künədi, künə alta yatmaz. Qayda budur ki, künəynən əgər baş olsayıdı, tuta bilərdim. Amma baş qırıxdısa, künəni təzdənnən belə tutmağ olmaz. Künəancaq vura bilər. (S.28)

11. HELLƏN QOYMAQ

İndi məndə var beş dənə qırılmış yumurta, sizdə də var üç dənə qırılmış yumurta. Deyirsən ki, gəl indi hellən qoyax. Bir əz maili yer tapırsan, bir çubux tapırsan, yumurtaları qoyursan. İki dənə yumurtadı. Buraxırsan, kimin yumurtası qabağa getdisə, yumurtaları da götürür. Udmak budu.

Bu yumurta döyüşü bizdə aynan davam eliyirdi, Novruz bayramında. (S.28)

12. AŞIQ-AŞIQ

Aşix o vaxdı çox dəbdəydi, neçə il də eləcə oynanıldı. Oyunu kim udurdusa, satırdı həmin aşixları. Biri on qəpiyə. On qəpiy də yaxşı puluydu. İyirmi qəpiyə biz kinoya girirdiy.

Keçinin-qoyunun aşığı olur ee, oynağ yeri. Ordan çıxarılan sümüydü o. Dörd tərəfi var da. Aşığı yiğillar oynamaxdan ötəri. Bir iş olanda oğulu göndərirsən ki, iş görsün. Deyir:

– Θ, orda xata-bala var.

Deyir:

- Aşix yiğilar oynatmaxdan ötəri, oğulu da böyüdüllər, çətinə göndərməydən ötəri.

Yaxud da pulu xəşdiyərlər, pulu yiğifsan, xəşdəməydən ötəri. Bəli, “aşığı yiğarlar oynamaxdan ötəri”.

Aşığın ortasınınna deşib, onun ipdən keçirdib boğazınınna asır. Bunun, bəlkə də, qırx dənə aşığı var. Deməli, bu, çox varrıdı. Yaxşıdı da. Hətdə bəzən aşix yaxşı alçı dursun deyin ora qurğusun əridib tökürmüşlər ki, atanda alçı dursun, toxan dursun.

Qaydalar beləydi. Oyunu iki nəfər, üç nəfər, neçə nəfər desən, oynaya bilərdi. Bir var, belə dairə çəkərdilər, onun içərisində oynayardılar. Aşığı vurub ordan çıxartmax lazımdı. Məsələn, sənin aşığın onun aşığını vuruf çıxardırsa, vəsallam, o səninkidi. Sənin də aşığın çıxırsa, uduzursan. Belə oyunuydu.

Bir də açıx oyunuydu. Belə qəşəy düzən yer olurdu. Ora yekə kişilər də gəlirdi ki, mən də oynuyuram.

Onun bir tərəfi, bunun dörd tərəfi var da. Bunun bu tərəfi sığallı olur, o biri tərəfi çökəy olur, ortası. Məsələn, bax, sığallı tərəfinə bök diyərdilər. Sığallı tərəf bökdü. Arxa tərəf, koturru tərəf cikdi. Bök-cik.

İndi bu tərəfi var, belə duran hissəsi, dik tərəfi. Bura bir əz, deməli, girinti-çixıntılıdı. Bura alçı diyərdilər. O biri tərəfi düzən olardı, ora toxan diyərdilər. Alçı-toxan.

Sora bir də aşix atanda təsadüfən belə dururdu. Bax belə, elə bil ki, buynuzdarını yerə qoyuf dik durur. Hə, o duruşa hompa deyirdilər. Hompa durufdu. Aşığın deyir, hompa durufdu. Hompa durufsa, deməli, orda olannarın hamısını uda bilərsən. Yiğışdırırsan. Mən atanda aşix getdi, hompa durdumu? Hamısını sən udmuş hesab olunursan.

Bu oyunu dört nəfər, beş nəfər oyunuya bilər. Hərə öz aşığını tanıyor axı. İndi deyir:

– Kim vurasıdı?

Deyir:

– Kimin aşağı alçı dursa, o başdiyacax vurmağa.

Püşkün şerti alçı durmaxdı. Ola bilər, deyər:

– Toxan dursun.

Deyəllər:

– Yaxşı. Olsun. Siz deyən olsun.

Atırdılar, tutağ ki, bir nəfərin aşağı alçı durana qədər. Onnan sora o başdiyirdi vurmağa.

Aşix da belə səpələnib. Belə qoyardılar yerə, baş barmaxnan aşığın burasına vururdun. Bax, burda tutax ki, aşix var da. Bunu vurub, tutax ki, böök durub. İndi onu mütləğ çıxə çevirməlidid. Belə vururdu, başı buna dəyirdi, çıxə çevrilirdi. Onu götürürdü, qoyurdu cibinə. Daa bu bunundu, çevirirdi, o birisinə vururdu. Ta ki, onun vurduğu daş, özünün daşı boşa gedir. Vəssalam. Daa sən dayanırsan da. İndi biz vururux. Bəli, haqqın itirdi ta ki, o axırıncı adam oyununu qutarana qədər.

İki cür oynuyurdux. Adı ərazidə oynanılırdı. Onu danışdım. Bir də vardı dayrədə oynanılan aşix. Birincidə barmaxlarnan aşağı çıtmalıdır. Aşığı vuruf çevirməlidid. Bax belə bir saheydi. Birdən gördün burdan ordakı aşağı vurur. Buradan ordakı aşağı ee.

Dairə olanda dairədən çıxartmalıdır. Əvvəldən şərtdəşir dilər də. Ya dairə çəkirdilər, bir dənə dairə. Deyirdilər, dairədə oynayacağix. Ya da deyirdi ki, səpəcəyik belə.

Bu Mirzə dayının oğlu Musa vardı ee, indi Surqutdadı axı. Elə oyunurdu o aşığı, onnan bacaran olmurdu. Ataşgil, rəhmət-diy Allahverdigil, hamısı güjdü oyuncuydu. (S.15)

13-14. QALAQURMA¹⁷⁷

Qalaqurmada aşixları belə düzərdilər, cərgəynən. Bir dənə yaxşı, iri aşix da götürürdülər. Bir əz samballı, bir əz ağır olmaliydi o. Bəziləri içində qurmuşun da töküllər. Ancax onu biləndə çıxardırdılar. Yox, sən qurmuşun tökmüsən olmaz, bununla vurmağ olmaz. O saat üsdü açılırdı. Ağır olduğuna görə sanballıdı daa, dəqiq vurmağ olur.

Gəryəynən belə daşdar qoyulur. Bir neçə addım kənardan sən ortadəki aşığı vurmalısan. Hamısı da belə qoyulurdu ha. Buy-nuzdarı elə bil ki, aşağı. Hompa duran formada qoyurdular. Ortadəki aşığı vursan, hamısı sənindi. Vura bilməsən, böyründəki aşığı əgər çıxarırsansa, bu dəfə o birisi gəlir da. Qoznan da oynamağ olur. Adı daşdarnan da oynamağ olur. Qoz da yoxdu, aşix da yoxdu, yumru daşdardı, ora qoy. Gəl, indi qalaqurma oynuyurux.

Bura demyə kənd oluf, qoz əmələ gəlmiyif, əsas aşixdi. Hətta mənim rəhmətdiy atam danışındı ki, kimsə diri keçini kəsib aşığını çıxarmışdı. Sarıbaş Əli olub o. Diri keçini kəsib aşığını çıxarb ki, aşix oynuyacam. (S.15)

14.

Bax belə yerdə cız çəkirdilər, belə sıraynan. Yerdə bir dənə cız çəkildimi? Aşixları belə qoyurdular. Torpağın üsdündə oynuyurdux. Torpağın üsdündə dik basırsan. Məsələn, dairə çəkib oynamağ olar, yaxud da səpəliyirsən, vurarsan aşığı. Bizdə həmişə otun içi olurdu. Amma bir az təmizdiyirdilər ki, mane olmasın da. Aşığın qabağına bir dənə balaca daş çıxsa, düzgün getmiyəcəy axı. Qalaqurmada ortada olan aşığı çıxartmağ isdiyirdi çox adam. Onu tuşduyurdu ki, onu çıxardıb hamısını birdən götürsün.

¹⁷⁷ Şəkinin yerli əhalisi arasında oynanan oyunlardan biridir. Onlar bu oyunda aşiqdan yox, qozdan istifadə edirdilər. Daha çox qoz yetişəndə oynayardılar.

On-on beş dənə aşix olurdu belə. Beş-on nəfər oynuya bilirdi onu. Atır, bir də görürsən, aşix getdi hara düşdü, ora heş yaxın getmədi, dəymədi. İlk atanı da belə müəyyənləşdirirdilər. Kim mənim əlimdəkini tapsa, birinci o vuracağ. (S.15)

15. NƏK GƏLƏ

Belə tuturdu, deyirdi:

– Nək gələ?

O da deyir:

– Tək gələ.

Yəni təkdi. O da atırdı, cütdü.

– Davay, iki dənə findığı maa ver.

Və yaxud da deyirdiy:

– Nək gələ?

Deyirdi:

– Cüt gələ.

Atırdı, təhdidi. Üş dənə findıx var.

– Davay, üş dənə findığı bura ver.

Fındıxnan, qoznan oynuyurdular. Ən çox da findıxnan oynayırdılar. Ya da sıpişqa dənəsini qoyurdu. (S.28)

16. HANSINDADIR?

Bir də deyirdi:

– Hansındadı?

– Ya bundadı, ya bunda.

Halvaçı dükanında.

Deyirdi:

– Bundadı.

Düzgün tapan, oyunu başdıyırıldı. (S.28)

17. ƏNZƏLİ

Oyunnardan biri ənzəliydi. Ənzəlidə bir neçə uşax düzüldü. Ənzəli oyununda, deməli, bu vəziyyətdə dayanırdım, əyilmiş vəziyyətdə. Bir neçə nəfər dayanırdı ha. Biri başdıyırıdı, əlini belə vururdu, əyilənin üsdünnən keçirdi. Deyirdi birincisi:

- Ənzəli.

İkincisi:

- Heş dəyməz.

Yani elə tullanmalısan ki, toxunmayasan onun heş yerinə. Əyər dəydinsə, keçib qabaxda sən də o vəziyyətdə dururdun. Onun üsdünnən keçib mən hopbandım, keşdim, mən orda dəyanırdım. Bu səfər o biri gəlirdi. Bu da həmin şeyi diyə-diyə gəlirdi. Qatar kimi düzülür. Birincisi:

- Ənzəli.

İkincisi:

- Heş dəyməz.

- Üşdə qulunc qırallar.

Əlini belə tuturdun. Yatan adamlar ki var, belə dayanan, burdan belə belinnən basırdın, isdər-isdəməz qatdanırdı.

Deyirdi:

- Üşdə qulunc qırallar.

Sora da:

- Dörtdə bir yan çalallar.

Toxunmurdu. Əlini belə qoyurdu, oturacağını onun belinə vururdu. Əyilən uşax çox vaxt dözmürdü, yixılırdı. Onnan sora, bu şeydən sora hostana hissəsi başdıyırıdı:

Ay hosdana-hosdana,

Keçi girdi, bostana.

Vurdum qıcı qırıldı,

Apardılar həkimə.
Həkim dedi, nə vecimə.

Bax, bu sözdəri deyib Ənzəlini oynayırdılar. Mən deyirdim, birincisi, ənzəli. Bunun belinnən keçirdim, sora o birinin belinnən keçirdim, sora o birinin belinnən keçirdim, qutaranda orda dayanırdım. Bax-bax, budu, düzülüblər, eləmi? Birincisi, ənzəli. Getdi, yatdı. Əyilən qalxdı. İkincisi, heş dəyməz, bu getdi yatdı. Üçüncü deyirdi, üşdə qulunc qırarlar. Dördüncü deyirdi, dördə bir yan çalarlar, bir yan vuralar. Oturacağını vururdu, onu incitməy üçün. Bu şey qutarırıdı. Onnan sora yenə davam eliyirdi, "Ay hostana" məsələsi. Onu oxuyurdular. Sonra yenə ənzəliyə keçirdilər. Bax, bu, belənçinə davam eliyirdi. O birinci oxuyan "Ay hostana-hostana" dedi, getdi dayandı. İkinci misranı ikinci gələn, üçüncü misranı, üçüncü gələn, dördüncü gələn, dördüncü misranı. Bax, bu qaydaynan oyun gedir. (S.28)

18. MƏRƏ-MƏRƏ

Onun topunu əvvəllər belə parçadan düzəldirlərmiş, ipnən sariyirmışdır. Bizim döörümüzdə bu maloko qabları yoxdu, onnan oynuyurdux.

O, deməli, beləydi. Ortada mərə qazılırdı. Onun ətrafında dört dənə, beş dənə yenə kiçik mərələr qazılırdı. Bir nəfər kimdisə, o əlindəki əşyanı ora salmalıdır. Böyüyə, ortadakı məriyə. O, əlindəki atırdı. Atanda bu, çomaxnan vururdu, gedirdi, ora düşürdü. Bu dört nəfər qoymurdu ku, o mərəyə şey düşə. Onu göydə vururdu, nə bilim nağarırdı ki, düşməsin. Vururdu, gedirdi belə, gedib bu səfər ordan atırdı. Vurdu bu yana, atırdı, bu səfər belə vururdular. O işdiyirdi yəni. Bəzən

vururdular yaxına düşürdü. Mərənin yaxın məsafəsində atmax rahatdı, vuracax. Əvvəldən dört çubux götürürdülər. Çubuxlar ikis (X) şəklində belə qoyulurdu ki, mərəni qorusunlar. Bu da belə-belə eliyirdi. Birdən baxırdı ki, bunlardan birinin əyağı öz mərəsinən çıxıb, unudub. Tez əyağını qoyurdu onun mərəsinin içində. Qoyan kimi o, deməli, çomağı verirdi buna. (S.28)

19. ÜÇ DAŞ

Qızdar beş daş oynuyurdular, on daş oynuyurdular. Oğlannarın oyunu üç daşıydı. Biz üç daş oynuyurdug. Üç daş sadə bir oyunuydu. Belə təxminən kvadrat bir şey çəkilirdi, bu tablisadı. Oldumu? Bu, iki nəfərnən oynanılır. Tablisa bizim qabağımızdadı, sizin də üç daşınız var, mənim də üç daşım var. Daşdarı birinci mən xod eliyirdim bura, daşı gətirirdim bura. O da deyəy ki, daşı gətirirdi bura. Sora xod məndədi, mən gətirirdim bura. Bunun da daşı burdadı. Burda məsələ nəydi? Əgər mən onnan əvvəl öz daşdarmı bura köçürürdüm. Onun yerinə, onun qarşısına qoysam, tam qələbəydi. Onnan qabax, çatdırıb ora düzürəmsə, tam qələbədi. Yox ortada düzürəmsə, yarım qələbədi. Bir xətt üzrə düzürəmsə, gənə bu, yarım qələbədi. Tam qələbə burdan-bura çatmaxdan ötrüdü.

Oyunu adı çay daşıyan oynayırdı. Düyməynən, nəynən isdiyirsən, oyna. Bir əz üzü düzən daş¹⁷⁸ tapırdıx, onun üsdündə cızırdıx, tablitsanı yaradırdıx, həmin bu tablonu yaradırıx. Sora daşdarnan hərəkət eliyirdiy. Kim tez hərəkət eliyə bilsə, qazanırdı. İki nəfərnən oynanılırdı. Damaya çox bənziyir. Düşünmə qabiliyyəti lazımdı, zehni inkişaf etdirir. (S.28)

¹⁷⁸ üzü düzən daş - sığallı daş

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

1. Cavadova Ağca İsmayıł qızı. 1947-ci ildə Goyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Dərə kəndində anadan olub. 8-ci sınıfə kimi oxuyub. Təsərrüfatda çalışıb. 1962-ci ildə Qax rayonunun Üzümçülük kəndində yaşadıqdan sonra 1963-cü ildən Şəki rayonunun Daşbulaq kəndində məskunlaşış. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 3, 8, 37, 47, 55-56, 70, 80, 101; İnanclar: 40, 73, 138; Yuxugörmə və yuxuyozmalar: 3, 7, 9, 10, 15, 17, 22-25; Nağıllar: 2, 4, 12, 16, 18

2. Əbdürəhimova Reyhan Ələkbər qızı. 1960-ci ildə Şəki rayonunun Cəfərabad kəndində anadan olub. Orta təhsilliidir. Cəfərabad kənd İcra nümayəndəliyində çalışır. Dediynə görə, nənə-babası 1918-ci ildə Goyçə mahalının Basarkeçər rayonunun İnəkdağı kəndindən erməni zülmündən qaçıb Cəfərabad kədində pənah gətiriblər. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 30, 34, 53, 63; İnanclar: 11, 16, 19, 35, 67, 76, 99, 116, 131; Bayatlılar və ağrılar: 6

3. Ələkbərov Qəzənfər Albənd oğlu. 1931-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunun Siyaqut kəndində anadan olub. Əsli Dərələyəzin Amağ kəndindəndir. Dörd yaşı olanda ailəsi yenidən əvvəlcə Dərələyəz mahalının Qurdqulaq kədində, oradan isə Amağ kədində qayıdır. 3 sinif oxuyub. Sürücü işləyib. 1975-ci ildə ermənilər evini plana salmaq bəhanəsi ilə onları kənddən çıxardıqları üçün Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşmağa məcbur olub. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 11, 24, 29, 35, 38, 44, 46, 74, 76, 78, 81, 82, 90, 100, 104, 106; İnanclar: 3, 13, 38, 69, 74, 145; Etnoqrafik mətnlər: 27; Xatırələr: 43; Nağıllar: 5, 7, 11, 17,

19-23; Lətifələr: 7-8, 10, 16; Aşıqlar və el şairləri: 12; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 5, 17, 21; Laylalar və oxşamalar: 7

4. Ələkbərova Sona Əli qızı. 1941-ci ildə Dərələyəz mahalının Amağın kəndində anadan olub. 6 sinif oxuyub. 1975-ci ildə ermənilər evini plana salmaq bəhanəsi ilə onları kənddən çıxardıqları üçün Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşmağa məcbur olub. Xoynablar tayfasındandır. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 12, 40, 45, 65, 102; İnanclar: 14, 25-26, 39, 41-44, 47, 68, 75, 80, 85-86, 90, 92, 103, 105, 109, 117-118, 128-129, 130, 139, 141, 144, 146, 153, 159, 163-165; Yuxugörmə və yuxuyozmalar: 4-6, 8, 11-14, 16, 18-21; Etnoqrafik mətnlər: 11-12, 26, 29; Xatirələr: 28-29; Nağıllar: 9-10; Aşıqlar və el şairləri: 8; Alqış və qarğışlar: 17; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 10-11, 15, 20, 22-24; Bayatılar və ağilar: 1

5. Ələkbərov İsmayıllı Əli oğlu. 1933-cü ildə Qayabaşı kəndində doğulub. Ali təhsilliidir. Riyaziyyat müəllimi işləyib. Hazırda təqaüddədir. Əsli Əştərək rayonunun Üşü kəndindəndir. *Söylədiyi mətnlər*: Xatirələr: 11, 51

6. Əliyev Eldar Şamil oğlu. 1949-cu ildə Goyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Yuxarı Zağalı kəndində¹⁷⁹ anadan olub. Orta ixtisas təhsilliidir. 1988-ci ildə Şəki rayonunun Cəfərabad kəndində məskunlaşmışdır. Kənd sovetinin sədr müavini işləyib. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 26, 97, 107; İnanclar: 37, 114, 147; Etnoqrafik mətnlər: 2, 7, 19, 21, 31; Xatirələr: 30, 40; Lətifələr: 19, 22, 26-27; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 16; Bayatılar və ağilar: 9

¹⁷⁹ Kəndin adını sonralar ermənilər dəyişib Axburacıl qoyublar. Həmin illərdə xeyli Azərbaycan kəndinin adı erməniləşdirilmişdir.

7. Əliyeva Gültəkin Bəhman qızı. 1962-ci ildə Dərələyəz mahalının Heşin kəndində anadan olub. 1976-ci ildə ailəsi Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşış. Ali təhsillidir. Gəncə Kənd Təsərrüfatı İnstututunu bitirib. Hal-hazırda bağça müdürü vəzifəsində çalışır. *Söylədiyi mətn: Xatirələr: 42*

8. Əliyev Müslüm Bayram oğlu. 1961-ci ildə Vedi rayonunun Şidli kəndində doğulub. 1975-ci ildə Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşış. Ali təhsillidir. Kənd Təsərrüfatı İnstututunu bitirtib. Hal-hazırda Şəki kənd İcra Nümayəndəsi vəzifəsində işləyir. Məmillər tayfasındandır. *Söylədiyi mətn: Xatirələr: 3*

9. Əliyev Sahib Əli oğlu. 1968-ci ildə Şəki rayonunun Qayabaşı kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. İxtisasca mühabibdir. Hal-hazırda Qayabaşı kəndində bələdiyyənin sədri vəzifəsini icra edir. Əsli 1926-ci ildə Əştərək rayonunun Seyidli kəndindən gəlib. *Söylədiyi mətnlər: Etnoqrafik mətnlər: 15; Xatirələr: 46*

10. Əliyeva Sona Yaqub qızı. 1946-ci ildə Xaldan rayonunun Qarabaş kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Evdar qadındır. Şəki rayonunun Qayabaşı kəndində yaşayır. Əsli İrəvanın Təzəkənd kəndindəndir. *Söylədiyi mətnlər: Etnoqrafik mətnlər: 18; Xatirələr: 14, 37; Lətifələr: 6, 14-15; Aşıqlar və el şairləri: 19; Bayatılar və ağıclar: 2-3, 7*

11. Əliyeva Sürəyya Mehralı qızı. 1953-cü ildə Göyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Kəsəmən kəndində¹⁸⁰ anadan olub. Orta təhsillidir. 1988-ci ildə Şəki rayonunun Cəfərabad kəndində məskunlaşışlar. Təsərrüfatda çalışış. Tapanni tayfasındandır. *Söylədiyi mətnlər: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 10, 16, 19, 25, 31, 33, 39, 52, 71, 92, 108; İnanclar: 4, 7,*

¹⁸⁰ Basarkeçər rayonunun adı ermənilər tərəfindən 1970-ci illərdə Varde-nis, kəndin adı Bahar kimi dəyişdirilmişdir.

10, 15, 18, 24, 34, 61, 72, 83, 84, 87, 88, 89, 91, 93, 95-98, 100, 113, 115, 120-123, 148, 166, 168; Yuxugörmə və yuxuyozmalar: 1; Etnoqrafik mətnlər: 13, 22, 23, 30; Xatirələr: 31, 41, 44; Nağıllar: 14; Lətifələr: 9, 21, 23; Aşıqlar və el şairləri: 10; Bayatılar və ağilar: 4-5, 9; Laylalar və oxşamalar: 1

12. Həsənov Fəxrəddin Yahya oğlu. 1950-ci ildə Şəki rayonunun Qayabaşı kəndində doğulub. Orta təhsilliidir. Təqaüdçüdür. Əslı Əştərək rayonunun Üşü kəndindəndir. Xalxolular tayfasındandır. *Söylədiyi mətnlər*: İnanclar: 6; Etnoqrafik mətnlər: 16; Xatirələr: 12; Lətifələr: 24

13. Hüseynov Əli Əmirqulu oğlu. 1958-ci il Dərələyəzdə anadan olub. 1971-ci ildən Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşışb. Orta təhsilliidir. Elektrik işləyir. Ailəsi bir neçə dəfə Qərbi Azərbaycandan çıxarılsa da, yenidən doğma yerlərinə qayıdıblar. Amma 1971-ci ildən birdəfəlik oranı tərk etmək məcburiyyətində qalıblar. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 43, 48, 50, 86-87, 88-89; İnanclar: 51, 53, 56, 57; Xatirələr: 2, 35

14. Hüseynov İsləm Müzəffər oğlu 1941-də Göycə mahalının Qaranlıq rayonunun Karvansara kəndində doğulub. Orta təhsilliidir. Əvvəllər təsərrüfatla məşğul olub, indi təqaüdə çıxb. 1970-ci ildən Şəki rayonun Şəki kəndində yaşayır. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 2, 9, 13, 27, 57, 64, 66, 68, 72-73, 75, 83, 84, 98, 105; İnanclar: 36, 112, 140; Türkəçarələr: 10; Etnoqrafik mətnlər: 3, 9, 28, 32; Xatirələr: 6, 34, 53; Nağıllar: 8; Lətifələr: 1-5, 11, 13, 17-18; Aşıqlar və el şairləri: 1-7, 9, 11, 13-18; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 8, 18; Laylalar və oxşamalar: 5

15. Hüseynov Rüstəm Məmməd oğlu. 1947-ci ildə Şəki rayonunun Qayabaşı kəndində doğulub. Ali təhsilliidir. Dil-

ədəbiyyat müəllimi işləyib. Əsli Dərələyəzdəndir. *Söylədiyi mətnlər*: Türkəçarələr: 7; Xatirələr: 27, 49; Oyunlar: 5, 12-14

16. Hüseynova Səhnə Şahməmməd qızı. 1952-ci ildə Dərələyəz mahalının Gülüdüz kəndində anadan olub. 1982-nin avqust ayından Şəki rayonunun Daşbulaq kəndində məskunlaşış. Orta təhsillidir. Evdar qadındır. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 51, 60, 67; İnanclar: 158, 162; Bayatlılar və ağlıar: 8

17. Kərimova Xanım Novruz qızı. 1946-ci ildə Vedi rayonunun Şidli kəndində doğulub. Orta məktəbi 5-ci sinfə kimi oxuyub. Təsərrüfatda çalışıb. 1970-ci ildə Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşış. *Söylədiyi mətn*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 18

18. Kərimova Nigar Ali qızı. 1968-ci ildə Vedi rayonunun Avşar kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. 1970-ci ildə Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşış. Təsərrüfatda çalışıb. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 94; İnanclar: 2, 23; Etnoqrafik mətnlər: 6

19. Kərimova Zərifə Əhməd qızı 1967-ci ildə Vedi rayonunun Avşar kəndində anadan olub. Orta məktəbə 4 il gedib. 1970-ci ildən Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşış. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 21, 22, 62, 93, 95, 96; İnanclar: 1, 20, 82, 108; Etnoqrafik mətnlər: 1, 5; Xatirələr: 1

20. Qasımovə Qənahət İbrahim qızı. 1967-ci ildə Dərələyəz mahalının Qaraqaya kəndində doğulub. 1988-ci ildə Şəki kəndində məskunlaşmışdır. Orta təhsillidir. Ticarətçidir. *Söylədiyi mətn*: İnanclar: 20

21. Quliyeva Püstə Musa qızı. 1956-ci ildə Dərələyəz mahalında anadan olub. Orta təhsillidir. Mühasibatlıq üzrə texni-

kum qurtarıb. 1967-ci ildən Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşışdır. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 85; Türkəçarələr: 2; Etnoqrafik mətnlər: 45, 47-48, 53-54, 55, 57

22. Quliyev Talib İbrahim oğlu. 1953-cü ildə Dərələyəz mahalının Ələyəz kəndində anadan olub. Ali təhsilliidir. Tarix müəllimidir. Təqaüdçür. Hal-hazırda kəndin yas məclislərini aparır. 1967-ci ildən Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşışdır. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 58, 99; İnanclar: 9, 50, 52, 54, 161; Türkəçarələr: 1, 12; Etnoqrafik mətnlər: 34, 36-39, 41-42, 43-44, 52, 56; Xatirələr: 15; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 2, 4, 6-7; Nəğmələr: 2

23. Mehdiyev Məmməd Hüseyn oğlu. 1959-cu ildə Şəki rayonunun Qayabaşı kəndində anadan olub. Şuşa Mədəni Maarif texnikumunu bitirib. Şəki rayonu Qayabaşı kəndi Diyarşünaslıq evinin direktorudur. Əslİ Əştərək rayonunun Üşü kəndindəndir. Dəlləkli tayfasındandır. *Söylədiyi mətnlər*: İnanclar: 12, 21, 107, 132, 156; Etnoqrafik mətnlər: 4, 49; Xatirələr: 7-10, 36, 38, 48; Oyunlar: 1, 3-4, 6, 8-9

24. Məmmədova Atlas Məcid qızı. 1940-ci ildə Göyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Dərə kəndində, Səməd ağanın dərəsində doğulub. 1981-ci ildə Şəki kəndində məskunlaşışdır. 7 sinif oxuyub. Təsərrüfatda çalışıb. *Söylədiyi mətnlər*: Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 1, 5, 15, 36, 41, 42, 49, 59, 61, 69, 77, 79, 91; İnanclar: 45, 77, 78, 81, 94, 101, 106, 111, 119, 124-125, 137, 142, 149, 151, 154-155, 157; Etnoqrafik mətnlər: 8; Xatirələr: 5, 32-33; Nağıllar: 1, 3, 6, 13; Alqış və qarşıqlar: 1, 3; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 13; Laylalar və oxşamalar: 6; Nəğmələr: 3

25. Məmmədov Qədim Rəhim oğlu. 1936-ci ildə Kəvər rayonunun Hacı Muxan kəndində anadan olub. Orta təhsilliidir. Təqaüdçüdür. 1981-ci ildə Şəki kəndində məskunlaşış. *Söylədiyi mətn:* Xatirələr: 45

26. Məmmədova Qənirə (Rahilə) Şamil qızı. 1964-cü ildə Goyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Yuxarı Zağalı kəndində anadan olub. 1986-ci ildə Şəki rayonunun Cəfərabad kəndində məskunlaşış. Orta təhsilliidir. Evdar qadın. *Söylədiyi mətnlər:* Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 14, 23; İnanclar: 5, 27, 58, 110; Yuxugörmə və yuxuyozmalar: 2; Etnoqrafik mətnlər: 23; Nağıllar: 15

27. Məmmədova Nigar Qədim qızı. 1978-ci ildə Goyçə mahalının Basarkeçər rayonunun Dərə kəndində doğulub. Ailəsi 1981-ci ildə Şəki rayonunun Şəki kəndində məskunlaşış. 6 sinif oxuyub. Evdar qadındır. *Söylədiyi mətnlər:* Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 6-7

28. Nağıyev İlqar Rəhim oğlu. 1965-ci ildə Qayabaşı kəndində doğulub. Ali təhsilliidir. Qayabaşı kəndində tarix müəllim işləyir. Əslı Əştərək rayonunun Üşü kəndindəndir. İbişli tayfasındandır. *Söylədiyi mətnlər:* Mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər: 4, 17, 20, 28, 32, 54, 103; İnanclar: 17, 22, 28-33, 46, 48-49, 55, 59, 60, 62-66, 70-71, 79, 102, 104, 126-127, 133-136, 143, 150, 152, 160, 167; Türkəçarələr: 3-6, 8-9, 11; Etnoqrafik mətnlər: 10, 14, 17, 20, 24-25, 33, 35, 40, 43-44, 46, 50-51, 58-63; Xatirələr: 4, 13, 16-26, 39, 47, 50, 52, 54-55; Lətifələr: 12, 20, 25, 28-37; Alqış və qarğışlar: 2, 4-16; Atalar sözü, məsəllər və deyimlər: 1, 3, 9, 12, 14, 19, 25; Laylalar və oxşamalar: 2, 3-4; Nəğmələr: 1, 4-6; Oyunlar: 2, 7, 10-11, 15-19

Quliyev Talib İbrahim oğlu ilə birgə. Şəki kəndi

**Hüseynov İslam Müzəffər oğlu ilə birgə. Şəki kənd icra
Nümayəndəliyində**

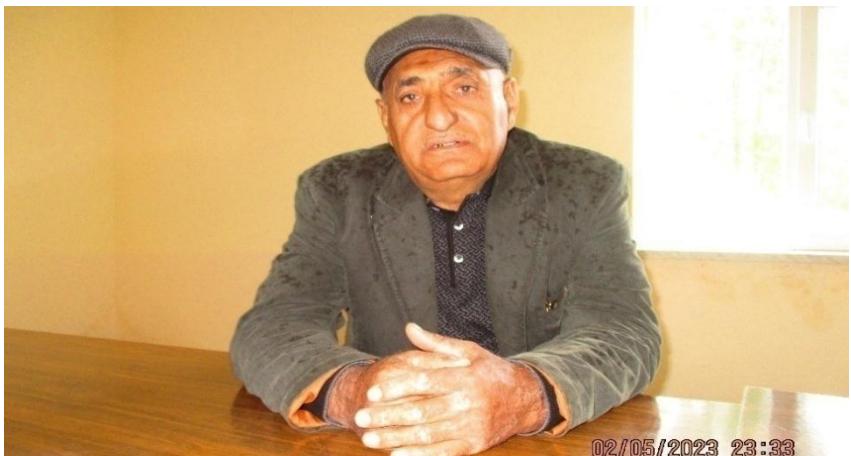
Nağıyev İlqar Rəhim oğlu yumurta döyüşdurməkdən əvvəl yumurtanın bərk, yaxud boş olmasını necə təyin etdiklərini göstərir. Qayabaşı kəndi

Mehdiyev Məmməd Hüseyn oğlu və Əliyeva Sona Yaqub qızı ilə Qayabaşı kənd Diyarşunaslıq Evində

Ələkbərov İsmayıł Əli oğlu. Qayabaşı kəndi

**Hüseynov Əli Əmirqulu oğlu. Şəki kənd icra
Nümayəndəliyində**

Məmmədova Atlas Məcid qızı ilə birgə. Şəki kəndi

**Hüseynova Səhnə Şahməmməd qızı ilə birlikdə.
Daşbulaq kəndi**

**Kərimova Xanım Novruz qızı, Kərimova Zərifə Əhməd qızı
və Kərimova Nigar Ali qızı ilə birgə. Şəki kəndi**

**Ələkbərov Qəzənfər Albənd oğlu və Ələkbərova Sona Əli
qızı ilə birgə. Şəki kəndi**

Cavadova Ağca İsmayıł qızı. Şəki kəndi

**Əliyeva Gültəkin Bəhman qızı bizə baş örtüsünün
bağlanması qaydasını izah etdikdən sonra şəklini çəkdir.
Şəki kəndi**

**Məmmədova Qənirə (Rahilə) Şamil qızı.
Cəfərabad kəndi**

26/04/2023 20:45

**Əliyev Eldar Şamil oğlu və Əliyeva Sürəyya Mehralı qızı.
Cəfərabad kəndi**

27/06/2023 22:41

Qovud

27/06/2023 23:23

Noğala

26/04/2023 23:04

Xəngəl

26/04/2023 23:05

Qurut

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ 3

I. MİFOLOJİ MƏTNLƏR, ƏFSANƏ VƏ RƏVAYƏTLƏR

İnsanın yaranması.....	25
Dünya daşqını	27
İlan balığı	28
Özünə namaz qılan ölü	28
Ruh	29
Karvanqıran ulduzu	31
Ülkər ulduzu	31
Süd yolu	32
Ayla Günəş	33
Çillələrin söhbəti	33
Xıdır Nəbi.....	35
Qədir gecəsi	36
Qarının borcu.....	38
Toyuğun cəzası.....	40
Usub-Nəsib quşları	41
Şanapipiyin yaranması.....	42
Buğdanın qarnı niyə yarıqdır?	42
İtin payı	43
Nəhəng insanlar	45
Bəxtin yazılması.....	45
Çirkin qızın bəxti	47
Ocaq ilanı	49
İlanların müharibəsi.....	49
İlanın insana vurulması	51
Əjdaha	51

Əzrayıl.....	52
Şeytan	55
Dəccal.....	55
Hal anası.....	57
Cin	59
Kaftar	60
Qəbir əzabı.....	61
Qəbirə heç nə qoymaq olmaz	61
Kitablar və peyğəmbərlər	62
Əyyub peyğəmbər	63
Süleyman peyğəmbər	68
Musa peyğəmbər	70
Mən də yaxşısını axtarıram	75
İbrahim Xəlilullah.....	75
İsmayıł qurbanı	78
Pişiyin beli niyə yerə dəymir?	80
Özgəsinə quyu qazan özü düşər	81
Axşam pendir-çörək yeyilməz	82
Həzrət Əli.....	82
Əvvəl başqasına dua et.....	84
Xətai sözü necə yaranıb?	85
Maliki Əjdər	85
Pir baba	86
Binamaz Əhməd.....	86
Qaradaş ocağı.....	88
Mirabbas ağa.....	88
Mirağbal ağa	89
Seyidin acığı.....	91
İsgəndər	92
Ovçunun oğlunu atması	92

Cənnətlk, yoxsa cəhənnəmlik?	93
Qədirbilən arvad.....	94
Yan vursa, tez gələcək, dik vursa, gec.....	95
Ağıllı qız	96
Nəzərci.....	97
Hiyləgər tutuquşu	98
Teymurləng	99
Başlıq gəlinin dəyərini müəyyən edir	100
 II. İNANCLAR	
Yağışla bağlı inanclar	101
Gün və Ay tutulması	107
Novruz inancları	108
Həftənin günləri ilə bağlı inanclar	111
Qonaqla bağlı inanclar	111
Qurbanla bağlı inanclar	113
Ov adətləri.....	116
Ağac, heyvan və quşlarla bağlı inanclar	117
Fatma nənənin qurşağı	120
Hamilə, zahı və uşaqla bağlı inanclar	121
Yas və o biri dünya ilə bağlı inanclar	126
Təndir, ocaq, çörəklə bağlı inanclar	127
Axşam yasaqları.....	128
Nəzər və gözdəymə ilə bağlı inanclar.....	130
Qızılla bağlı inanclar.....	132
Digər inanclar	134
 III.TÜRKƏÇARƏLƏR..... 140	
IV. YUXUGÖRMƏ VƏ YUXUYOZMALAR 146	

V. ETNOQRAFİK MƏTNLƏR

Kiçik Çillə, Büyük Çillə	149
Xıdır Nəbi	150
Çərşənbələr və Novruz	157
Baca-baca	160
Novruz falları	161
Səməni	163
Bayram toyları	163
Qədir tutmaq	164
Camışqıran	167
Qorabişirən	167
Quyruq dondu	167
Qurdağzı bağlama duası	170
Şirinlik duası	171
Həmzad duası	172
Gülləbatmaz duası	172
Bağlama duası	173
Canavar dişi	173
Cadu	173
İstixarə etmək	174
Tasqurma	174
Ovsunçular	175
Çəkmə aşı	176
Yarma xəşili	177
Sulu əriştə	177
Yuxa, çippə, döyməc	179
Şirinbar	180
Ərik qurusu	180
Qırxbuğum kətəsi	180
Əyirdək və kökə	181

İtburnu şirəsi və mürəbbəsi.....	181
Qaraca və yemişan	182
Çaşır turşusunun hazırlanması.....	182
İmam halvası	184
Un halvası.....	184
Pendirin hazırlanması	185
Ağız südü	186
Qoyun və onun saxlandığı yerlər	186
Sim pəhləvanları.....	187

VI. XATİRƏLƏR

Abbasqulu bəy Şadlinski	195
Səməd ağa	198
Kəblə Nağı	199
Mələk oğlu Əli	210
Adil xan.....	211
Sən ki cöngəni gətiribsən	212
İbişli yekəbaş Söyüն.....	213
Sim pəhləvanı Söyüն kişi.....	214
Nökərə nökərçilik eləmərəm.....	219
Göynük üsyani	221
Padar bazarı	222
Cəfərabad bazarı.....	222
Erməni zülmü xatırəldə	223
Nuru paşanın ordusu ilə bağlı xatırələr.....	234
Yuxarı Zağalı kəndi	237
Kəsəmən kəndi.....	237
Heşin kəndi.....	238
Qurdqulaq kəndi.....	238
Qara İmanlı kəndi.....	239

Hacı Muxan kəndi.....	239
Seyidli kəndi.....	240
Qayabaşı əhalisi	240
Uşu kəndi və İrəvan şəhəri	247
Karvansara kəndi	248
Ağac davaları.....	248
Ayarbaz uşulular.....	249

VII. NAĞILLAR

Divin nağılı.....	251
Musa peyğəmbərin Allahla söhbəti.....	253
Peyğəmbər Allahı qonaq çağırır	255
Ölmədən cənnətə gedən kişi.....	257
Qəbul olunmuş Həcc	259
Yazılıya pozu yoxdur	260
Toy gecəsi gələn əcəl.....	267
Ana öz oğlunun qatili olur.....	268
Atasına rəhmət oxutduran oğul.....	271
Üç bacı.....	272
Padşahın tənbəl qızı	275
Məleykə gəlin	279
Ovsanata düşən tikə	280
İsgəndərin buynuzu	282
İt canavarı sürüyə buraxmir	283
Ovçu Pirim.....	284
Padşahın ağıllı oğlu.....	285
Qaz versəm, yolarsan?	287
Haqq var, divan yoxdur	289
Loğmanla şagirdi	290
Çarəsiz xəstə.....	292

VIII. LƏTİFƏLƏR

Molla Nəsrəddin.....	294
Bəlul Danəndə	295
Molla Cuma	298
Mixi tərpətdim.....	299
Saqqalı ələ verməmişəm.....	299
Mənasız söz.....	300
Üzlü qonaq	300
Tez yeyib.....	301
Üçüncü pilləkəndən yıxılmışam	301
Aman verməyin, bizimkilər	302
Ermənilərin qovud çəkməsi	302
Həsən, ay Həsən	303
On dənə də qatır versən.....	303
Ağdamın türkləri	305
Daşnak Söyüն.....	306
Özünükülər gətirsin	306
Belə danışarsan, bax.....	308
Özləri danışdırıcı	308
Kəndə milçək daraşmasın	308
Mən də Kərimin anasıyam	309
Qamanovun lətifələri	310
Ələkbər kişi və oğlu İsgəndərin lətifələri.....	311
Gəncəli Bayram və oğlu Müsəllimin lətifələri	314

IX. AŞIQLAR VƏ EL ŞAIRLƏRİ

Ələsgərin həcvə cavabı.....	317
Ağa	318
Dostluq	319
Molla Cumanın Aşıq Ələsgərə qıflıbənd göndərməsi..	320

Molla Cuma ilə Aşıq Ələsgərin söhbəti	321
Növrəs İman	322
Vücudnamə	324
Aşıq məclisləri	325
Papağın qiyməti	327
Aşıq Nəcəf ilə erməni çəkməçi	327
Qocalıq	328
Qalmaz	328
Əsli-Kərəm	330
Alqayıtlı Molla Əmirxanın deyişməsi	331
Sücaət	333
Mən kiməm?	334
Şiruyə	335
A könlüm	336
X. ALQIŞLAR VƏ QARĞIŞLAR	338
XI. ATALAR SÖZLƏRİ, MƏSƏLLƏR	
VƏ DEYİMLƏR	340
XII. BAYATILAR VƏ AĞILAR	345
XIII. LAYLALAR VƏ OXŞAMALAR	352
XIV. NƏĞMƏLƏR	
Eydirmələr	354
Gəlin, xoş gəldin	355
Gəlin-qaynana deyişməsi	356
Bəy tərifi	356
XV. OYUNLAR	
Çiling-ağac	358
Moza-moza	360
Dirədöymə	360

Mollamindi	363
Düymə-düymə	365
Yumurta döyüşdürmə	365
Hellən qoymaq	367
Aşıq-aşıq	367
Qalaqurma.....	370
Nək gələ.....	371
Hansındadır?.....	371
Ənzəli	372
Mərə-mərə	373
Üç daş.....	374
SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT.....	375

Qərbi Azərbaycan folkloru, I cild
Bakı, “Elm və təhsil”, 2023, 400 səh.

Nəşriyyat direktoru:
İnal MƏMMƏDLİ

Nəşriyyat redaktoru:
Mahir Cavadov

Korrektor:
Fatimə Bağırova

Kompyuter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Ruhəngiz Əlihüseynova

Çapa imzalanmış 09.10.2023
Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: №1
Tirajı: 150

Kitab “**Elm və təhsil**” NPM-də
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Email: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8/4